

szab A: 1211 *Zobas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1294 *Zabou* [sz.] [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 379); 1481 e. *Sabo* [sz.] (MNY. 85: 7) J: 1. 1211 ? 'meghatároz, elrendel | bestimmen, anordnen' # (↑), 1358–1359 'ua.' (MNY. 15: 144); 2. 1211 ? 'meghatározott mérték szerint, meghatározott formára vág (anyagot) és így készít (főleg ruhát) | zuschneiden' # (Oklsz. *szabó* a.), 1481 e. 'ua.' (↑); 3. 1513 'megfelelően összeilleszt, rendbeszed | zusammenfügen' (NagyszK. 162); 4. 1525 'vmihez igazít vmit v. magát | etw od. sich nach etw richten' (VitkK. 2); 5. 1861 'ver, üt, csap | schlagen, prügeln' (MNyszet. 6: 346); 6. 1872 'levág, összevág | (ab-, zer)schneiden' (Nyr. 1: 422) Sz: ~**ás** 1211 [szN.] (↑) | ~**ó** 1271 *Zobov* [szN.] (Oklsz.); 1481 e. 'ruha szabásával és varrásával foglalkozó iparos | Schneider' (↑); 1495 *Zabo* [szN.] 'ua.' (Neumann: Registrum 1584.) | ~**dal** 1780 *Szabdaldván* [sz.] (NyF. 50: 35) | ~**vány** 1801 *Szabvány* (Sokféle 7: 229) | ~**at** 1807 *szabat* 'szabály, előírás; szerkezet, felépítés | Regel, Vorschrift; Struktur' (NSz.) | ~**ász** 1860 *szabász* (SzépirodFigy. 1860. dec. 5.: 79); 1881 *szabász-ollót* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A 2. jelentés a bizonyára eredeti 1. jelentés 'szabással alakít, formáz' szemantikai mozzanata alapján keletkezhetett. A legkorábbi személynevek inkább az igazságszolgáltatás, ill. adószedés tevékenységi köréből származó tisztségneveknek tűnnek. A *szabó* származékszó 'ruhakészítő, ruhavarró iparos' jelentéséhez vö. a hasonló szemléleten alapuló szavakat: ném. *Schneider*; fr. *tailleur*; szbhv. *krojač*; stb.: 'ua.'. A 3. és 4. jelentés az eredeti jelentéshez kapcsolódik; az 5. és 6. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 159; MNY. 82: 164; EWUng. • Vö. *közép-, szabály, szabatos, szabódik*

szabad <NSZ> A: 1082/ *kyralzobody* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 200894); 1082/ *žabadheg* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201021); 12. sz. vége/ *zoboducha* [sz.] (HB.); [1237–1240] *Zubud* [szN.] (PRT. 1: 772); 1249/ *Zabady* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 404); 1533 *Sabat* (Murm. 606.) J: <MN> 1. 12. sz. vége/ 'nem gátolt, nem korlátozott, mentes | frei' # (↑); 2. 1476 k. 'megengedett | erlaubt' # (SzabV.); 3. 1832 'mondatszóként) tessék, be lehet jönni | herein!' # (NSz.) | <FN> 1. 1326 'vmitől való mentesség, privilégium | Freiheit, Privileg' (↑); 2. [ma csak inesszívusz- v. illatívuszraggal] 1801 'a szabad természet, a szabad levegő | das Freie' # (NSz.) Sz: ~**ít** 12. sz. vége/ (↑) | ~**ság** 13. sz. eleje/ *fcobodfagut* 'az az állapot, helyzet, lehetőség, amelyben vki, vmi szabad | Freiheit' (KTSz.); 1575 'szabadidő | freie Zeit' (Heltai: Krón. 104a); 1783 'nem munkával töltött v. kötelezettséggel töltött, szabadon felhasználható idő | Urlaub' (NSz.) | ~**ul** 1372 u./ meg *zabadolny* [sz.] (JókK. 77) | ~**ítás** 1395 k. ? *zabgatas* (BesztSzj. 160.); 1493 k. megh *zabadeythasra* (FestK. 22) | ~**ulás** 1416 u./¹ *zabadolas* (BécsiK. 236) | ~**ulat** 1416 u./² *zabadolatot* 'ki-, megszabadulás | Freikommen' (MünchK. 55rb) | ~**alom** 1826 *szabadalma* (NSz.) R: ~**jára** 1771 *szabadjára* (NSz.)

szabad <IGE> A: 1767 *szabadgya* [d-j] (MNY. 40: 153); 1767 *szabadna* (MNY. 40: 153) J: 1. 1767 'hagy, enged | erlauben' (↑); 2. 1767 'lehet, meg van engedve | es ist jmdm erlaubt' # (↑)

■ A szócsalád alapja, a **szabad** névszó szláv jövevényszó. | ☐ Óe. szl. *svobodъ* 'szabad' [< szláv *svo- 'saját, tulajdon', eredeti jelentésében 'saját maga felett rendelkező']. Az élő szláv nyelvekből csak továbbképzett alakban mutatható ki: blg. *свободен*; cseh *svobodný*; or. *свобод(е)н(ый)*; stb.: 'szabad'. Vö. még szbhv. *slobodan*; szlk. *slobodný*; stb.: 'ua.'. ☐ Minthogy a magyarba a továbbképzés nélküli alak került, igen korai átvételről van szó. Az 1. jelentés valószínűleg a *szabadság* származékszó alapján keletkezett; vö. →*kór*. A 2. főnévi jelentés önállósodás útján alakult ki egy *szabad ég alatt* (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Subdiália* a.) típusú szókapcsolatból. A *szabadjára* megszilárdult ragos alakhoz vö. *szabadjában* 'szabad <határozószó>' (1621: Szenczi Molnár: Dict.). – A névszó > ige szófajváltás alapja a 2., melléknévi jelentéshez kapcsolódó állítmányi használat; a 3., melléknévi jelentés az állítmányi

szerep révén valamelyest közelebb áll az igéhez. A szófajváltáshoz vö. 1526 *nem zabad wolna* 'nem lenne szabad' (SzékK. 72); a *szabad* itt még melléknévként fordul elő. A teljes szófajváltás akkor ment végbe, amikor a *szabad*-hoz feltételes módjel, főnévi igenévképző és igei személyjel járult. Az ige ragozási sora nem teljes, ma jobbra csak a *szabadna* (feltételes mód, E/3. személy) és a *szabadjon* (felszólító mód, E/3. személy) fordul elő.

📖 Melich: SzJsz. 1/2: 263; Kniezsa: SzJsz. 484; MNy. 53: 52, 66: 29; TESz.; EWUng. • Vö. *szabadkőműves*, *szabadlábra*, *szabados*, *szabódik*, *szesztra*

szabadkozik → *szabódik*

szabadkőműves **A:** 1760 *Szabad Kőmivefek* (MNy. 63: 226); 1799 *szabadkőműves* (NSz.) **J:** 'testvériséget, erkölcsi tökéletesedést, polgári liberális elveket hirdető nemzetközi szövetség tagja | Freimaurer'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Freimaurer* 'szabadkőműves, egy világméretű humanitárius mozgalom tagja' [az ang. *freemason* 'ua.' alapján]. (≈) Megfelelői: fr. *franc-maçon*; ol. *frammassone*; stb.: 'ua.'. Az elnevezés alapja a középkori szabad építőmesterek céhe, amelyből az újkorban egy fajta titkos szövetség jött létre. (△) A magyarban: →*szabad* + →*kőműves* összetételi tagokból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kőműves*, *szabad*

szabadlábon → *szabadlábra*

szabadlábra **A:** 1753 *szabad lábra* (NSz.); 1859 *szabadlábra* (NSz.) **J:** '(előzetes) letartóztatásból) szabadon bocsát vkit | auf freien Fuß (setzen)'

szabadlábon **A:** 1795 *szabad lábon* (NSz.); 1842 *szabadlábon* (NSz.) **J:** 'szabad emberként, nem letartóztatva | auf freiem Fuße (sein)'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *auf freien*, ill. *freiem Fuß* 'szabadlábon van, szabad'. (≈) Megfelelői: ol. *a piede libero* 'szabadlábon van'. (△) A magyarban a →*szabad* + *lábra*, ill. *lábon* összetételi tagokból áll (a →*láb* szó -n szuperesszívusz ragos, ill. -ra szublatívusz ragos alakja); utóbbiak tulajdonképpen megszilárdult ragos alakulatok. (⊂) Ugyanezekből a lexémákból: *szabadlábról* 'a szabadlábra helyezést követően' (1767: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *láb*, *szabad*

szabados **A:** 1469 *Zabados* (OkI Sz.); 1469 *Zabadas* (MNy. 57: 240) **J:** <FN> **1.** 1469 'felszabadított rabszolga v. jobbágy | Freigelassener' (↑); **2.** 1519 'szabad ember, polgár | Freigeborener, Bürger' (JordK. 896); **3.** 1708 'futár, küldönc | Eilbote' (Pápai Páriz: Dict.); **4.** 1870 'örvezető | Gefreiter' (CzF.) | <MN> **1.** 1513 'szabad, mentesített | frei, befreit' (CzechK. 166); **2.** 1585 'féktelen, zabolátlan; illetlen | ausgelassen, zuchtlos' (Cal. 389); **3.** 1613 'megengedett | erlaubt' (NySz.); **4.** 1617 'szabad gondolkodású | freisinnig' (NySz.); **5.** 1669 'bizonyos előjogokat biztosító oklevéllel megajándékozott | mit Freibrief beschenkt' (NySz.)

■ Származékszó. | (△) A →*szabad* 'szabadság; szabad, megengedett' szóból -s névszóképzővel keletkezett. A melléknévi 1. jelentés lehetett az eredeti. A 2., melléknévi

jelentés kivételével a főnévi és melléknévi jelentések mára elavultak, ill. csak történelmi műszóként használatosak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szabad*

szabály **A:** 1827 *szabályokba* (Minerva 3: 1484); 1829/ *szabályai* (NSz.); NYJ. *szabájszót, szabáluzóség* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'előírás, regula, rendszabály | Regel, Maßregel' # **Sz:** ~**os** 1832 *szabályos* (NSz.) | ~**oz** 1832 *szabályozni* [sz.] (Jelenkor 1832. aug. 8.: 502); 1833 *szabályozhatnók* [sz.] (NSz.) | ~**talán** 1833 *szabálytalan* (NSz.) | ~**zat** 1833 *szabályzata* (HasznMul. 1833. aug. 24.: 126); 1835 *szabályozat* (Kunoss: Gyal. *Regulamentum* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*szab* 'megszab, elrendel' igéből keletkezett -*ály* névszóképzővel; vö. *apály* (→*apad*), →*hatály* stb. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; MNy. 1: 177; TESz.; EWUng. • Vö. *szab*

szabatos **A:** 1830 *szabatos* (Bajza: ÖM. 3: 276) **J:** 1. 1830 'szabályokhoz ragaszkodó; pontos, precíz (főleg nyelvi kifejezés) | sich an Regeln haltend; genau (haupts. sprachliche Äußerung)' (↑); 2. 1833 'szabályos, szabályszerű | regelmäßig' (NSz.); 3. 1839 'megszabott, meghatározott, előírt | vorgeschrieben, bestimmt' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A (R.) *szabat* (→*szab*) szóból keletkezett -s melléknévképzővel. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szab*

szablya **A:** 1393 ? *Zabla* [szN.] (MNy. 63: 370); 1479 *zablja* (Gl.); 1539 k. *sablya* (OkI Sz.); 1543/ *ŷzabiat* (Tinódi: Cronica m3a); 1547 *szablat* (OkI Sz.) **J:** 'egyélű görbe kard | Säbel'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Säbel*, (R.) *sabel*, *schebel*; ol. *sciabola*, (R.) *sciabla*; fr. *sabre*, (R.) *sable*; szbhv. *sablja*, (R.) *sabije*; le. *szabla*; or. *caбля*; stb.: 'kard, szablya'. (△) A fegyverfajta kelet-európai eredetű, az elnevezés is innen terjedhetett el; etimonja azonban tisztázatlan. – Régészeti leletek alapján a fegyvert már a honfoglaláskori magyarok is használták, így valószínű, hogy elnevezése is korai keletkezésű. A szláv nyelvekben mindenképpen jövevényszó lehet, nyugati terjesztésében a magyar is szerepet játszott.

📖 Kniezsa: SzIJs. 743; TESz.; NytudÉrt. 89: 191; EWUng.

szabódik **A:** 1536 *zabadny* [sz.] (Nyr. 28: 228); 1561 *szabódik* [▽] [✍] (MNy. 68: 91); 1580 *szabodol* (NySz.); 1801 *szabód* (NSz.); NYJ. *szobodni* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1536 'mentegetőzik, bocsánatot kér | sich entschuldigen' (↑); 2. 1621 'panaszkodik | sich beklagen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1682 'vmihez alkalmazkodik | sich anpassen' (NySz.); 4. 1754 'rimánkodik, könyörög | flehen' (NSz.); 5. 1838 'vonakodik | sich weigern' (Tzs.)

szabadkozik **A:** 1561 *szabadkozik* [▽] (MNy. 68: 91) **J:** 1. 1561 'mentegetőzik, bocsánatot kér | sich entschuldigen' # (↑); 2. 1621 'panaszkodik | sich beklagen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1782 'vonakodik, húzódozik; szabadulni igyekszik vmitől | sich weigern; sich von etw lossagen' (MNy. 58: 228); 4. 1792 'esedezik, rimánkodik | flehen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Szabadni* a.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **szabódik** származékszó, az alapszó azonban vitatott. | (△) Lehetséges, hogy az alapszó a →*szab* 'hozzaigazít, összeilleszt'. A szóvég -*odik* ~ -*ódik* visszaható képző, feltehetőleg az -*ódik* ~ -*ődik* képzős igék mintájára; vö. *oldódik* (→*old*),

gyötrődik (→*gyötör*) stb. Eszerint a magyarázat szerint az eredeti jelentés 'vmihez igazodik, illeszkedik' lehetett; a további jelentések a →*szabad* hatására jöttek létre. – Azzal is számolni lehet azonban, hogy az alapszó a →*szabad* 'szabad; vmitől mentes'. Ebben az esetben a szóvég a visszaható képzőként felfogott *-ik* képző; eredeti jelentése 'megszabadul, kiszabadítja magát' lehetett. A 3. jelentés keletkezéséhez hozzájárulhatott a →*szab* 'hozzáigazít'.

■ A **szabadkozik** keletkezésmódja ugyancsak bizonytalan. | (⊕) Vagy a *szabódik* ige *szabadik* változatából keletkezett képzőcserével, vagy a →*szabad* 'szabad; vmitől mentes' visszaható képzős származéka.

📖 Nyr. 28: 228, 92: 470; NéprNytud. 11: 63; TESz., *szabadkozik* a. is; EWUng. • Vö. *szab, szabad*

szaboltál → *szabotázs*

szabotázs **A:** 1907 *szabotázs* (Népszava 1907. aug. 25.: 7); 1926 *Szabotázs* (Horovitz: IdSzMagy. 403) **J:** 'az a cselekvés, magatartás, hogy vki szabotál vmit, ill. ennek eredménye | Sabotage'

szabotál **A:** 1913 *szabotálás* [sz.] (PestiH. 1913. júl. 23.: 2); 1921 *szabottálása* [sz.] (NSz.); 1924 *szabotálják* (NSz.) **J:** 'vmit szándékosan és rendszeresen nem v. rosszul végez, esetleg rombol is | sabotieren'

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *sabotieren*; ang. *sabotage*; fr. *saboter*; stb.: 'szabotál' | ném. *Sabotage*; ang. *sabotage*; fr. *sabotage*; stb.: 'szabotázs'. A franciából terjedt el [jelentésselkülönülés a fr. *saboter* 'facipőben jár; kopog; elfuserál', ill. esetleg a fr. *sabotage* 'facipőkészítés' < fr. *sabot* 'facipő; kontár stb.' szóból]. Az átvitt és pejoratív jelentés kialakulásának alapja valószínűleg a facipőben járás otrombasága, nehézkessége. (⇒⊕) A magyarba a németből, esetleg még francia közvetítéssel is kerülhettek.

📖 TESz.; EWUng.

szacharin **A:** 1886 *saccharin* (GazdM. 1886. aug. 15.: 300); 1897 *saccharin, Szakkarin* (NSz.); 1926 *Szacharin* (Horovitz: IdSzMagy.); 1926/ *zaharint* (NSz.); 1949 *zaharin* (NSz.); NYJ. *zahärint* (ÜMTsz.) **J:** 'egy fajta mesterséges édesítőszer | Saccharin'

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Saccharin*; ang. *saccharin, saccharine*; fr. *saccharine*; stb.: 'mesterséges édesítőszer'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *saccharum* 'cukornedv' alapján (< gör. *σάκχαρον* 'ua.'), a kémiai szaknyelvben gyakori *-in(e)* képzővel]. Alaktanához vö. →*aspirin*, →*benzin* stb. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cukor*

szád × **A:** 1055 zíget *zadu* (TA.); 1236 *Narxad* [HN.] (OkISz.); 1585 k. *zádaya* (Gl.); 1803 *Szágy-fa* (NSz.) **J:** 1. 1055 'hegyszorosnak, völgynek stb. kezdete, bejárata | Mündung, Eingang eines Passes, eines Tals usw.' (↑); 2. 1416 u./¹ 'üregnek, üreges tárgynak a nyílása, szája | Mundloch, Mündung {einer Höhle usw.}' (BécsiK. 146); 3. 1803 ? '⟨szövőgépen⟩ a láncfonalak alkotta nyílás | Web-, Schußfach' (↑), 1962 'ua.' (ÉrtSz.); 4. [~*fal*, ~*palló*] 1883 'nyílástömő eresztékkel egyberótt fal, palló stb. | Spundwand, Spundbohle' (Nyr. 12: 133) **Sz:** ~**ol** 1596 be *zadoltatom* [sz.] '⟨építészetben⟩ dongáz, csapoz vmit | verspunden' (NyIrK. 16: 311) | ~**alló** 1792 *Szádló* 'üvegnek, hordónak dugója, hordó csapja | Pfropf, Spund' (Baróti

Szabó: KisdedSz. *Bé-fzádlani* a.); 1897 'kemencének sárból tapasztott ajtaja | Türchen des Ofenlochs' (MTsz.)

■ Származékszó. | (≡) A *szá-* (a → *száj* 'nyílás; száj' tőváltozatal) szóból jött létre *-d* névszóképzővel. A 4. jelentés a *szádol* ~ *szádal* származék hatására keletkezett.

📖 TESz., *szádalló* a. is; EWUng. • Vö. *száj*

szadista → *szadizmus*

szadizmus **A:** 1891 *sadizmus* (PNapló 1891. nov. 12.: [2]); 1894/ *szadizmusba* (NSz.) **J:** 'a kegyetlenkedés élvezésére való beteges hajlam | Sadismus'

szadista **A:** 1895 *szádistának* (Hét 1895. jún. 9.: 371); 1914 *szadista* (NSz.) **J:** 'kegyetlenkedésben beteges élvezetet találó személy | Sadist'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sadismus*; ang. *sadism*; fr. *sadisme*; stb.: 'szadizmus' | ném. *Sadist*; ang. *sadist*; cseh *sadista*; stb.: 'szadista'. Pszichológiai műszóként a franciából és a németből terjedt el [a fr. *de Sade* [szn.] 'D. A. F. de Sade márkí francia író (1740–1814)'] családneve alapján]. (⇒) A magyarba leginkább a németből kerültek át, a *szadista* latinósított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng.

szafaládé **A:** 1614 *zarveladyt* (Radvánszky: Csal. 3: 63); 1855 *szalvaládit* (NSz.); 1868 *szafoládémat* (NSz.); 1875 *szalvanádit* (NSz.); 1894 *szafaládék* (NSz.) **J:** 'egy fajta vastagabb kolbász | Art dickere Knackwurst' #

■ Valószínűleg német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. au.) *safaladi*, (baj.-osztr.) *salfaladi*, – ném. *Zervelatwurst*, (R.) *cervelat*: 'egy fajta szárazkolbász' [< ol. (R. mil.) *zervelada*, (bre.) *servelada*, *servelat* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *safalada*; szlk. *safaláda*; stb.: 'ua.'. (△) A szövegi *é*-hez vö. → *csokoládé*, → *pomádé* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kornéta*

száft **A:** 1671 *szqftal* (MNy. 66: 343); 1879 *viola-záftot* (NSz.); NYJ. *szoft* (ÚMTsz.) **J:** 'nedv, lé; főzet, párolt v. sült hús sűrű, zsíros leve | Saft, Bratensoße' **Sz:** ~**os** 1868 *száftos*, *száftosabb* 'bő leve, nedve van; sikamlós, szabadszájú, botrányos (megnyilatkozás) | derb (haupts. Witze)' (BorsszemJ. 1868. dec. 13.: 644)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *soft*, (B.) *såft*, – ném. *Saft*: '(test)nedv, (gyümölcs)lé stb.; gyümölcslé <mint ital>; húsetel zsíros, fűszeres leve mártások készítéséhez; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. örm. *ham*; lat. *sapa*; stb.: 'lé, száft']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *såft*, *søft* 'ua.'. (△) A *száftos* származékszó a ném. *saftig* 'bő levű; durva <vicc>' hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

szag **A:** 1372 u./ *zagokual* (JókK. 93) **J:** 'orral érzékelt (kellemetlen) illat | Geruch' # **Sz:** ~**os** 1529 e. *zagos* (VirgK. 4) | ~**ol** 1577 k. *zagolyon* 'orral szagot érzékel, szimatol | riechen (trans.)' (OrvK. 15); [főleg *ki*~] 1771 'megsejt | ahnen' (MNy. 60: 490) | ~**lik** 1577 k. [sz.] (†) |

~**lál** 1759 *ſzaglált* 'szippant, szimatol | schnüffeln' (NSz.) | ~**talán** 1808 *Szagtalan* (Sándor I.: Toldalék) | ~**lászik** 1826 *szaglászásoktól* [sz.] (HébeZs. 120); 1833 *szaglászni* [sz.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | (≡) Vö. szelk. *sanga-*, *hāku-* 'kóstol, ízlel <tárgyas>' [uráli **šankə* 'íz, szag; ízlel, szagol']. (≈) Megfelelője: *juk. coŋ-* '(meg)szagol'. (△) A szó belseji **ŋk* > m. *g* változáshoz vö. →*bog*, →*mag* stb. A jelentést az ízlelésbeli és szaglási érzékelés között meglévő szoros összefüggés magyarázza. A magyarázat nehézségét a távoli és szórványosan adatolt rokon nyelvi megfelelés okozza.

📖 FUFA. 12: 56; TESz.; MSzFE.; EWUng.

szaggat → *szakad*

száguld **A:** 1415 *Zagoldowth* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 426); 1518 k. el *zagolduan* [sz.] (PeerK. 64); 1539 *zaghudot* (MNY. 6: 230); 1543 *ſzaguldanac* (Tinódi: Cronica m3a); 1666 *szágodik* [□] (NySz.); 1795 k. *szagúldani* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1415 'nagyon gyorsan halad, fut, vágat | rennen, rasen' # (↑); 2. 1539 'nagy területen, nagy távolságon át' szertejár, portyáz, cirkál | streifend durchlaufen 'großes Gebiet, lange Entfernung' (↑); 3. [*lovat* ~] 1550 k. 'lovat gyorsan járat, futtat | ein Pferd laufen lassen' (KolGl.) **Sz:** ~**ó** 1415 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1550/ 'futár | Kurier' (Tinódi: Cronica 2: a4v) | ~**ozik** 1777 *Száguldoz* (NyF. 50: 35)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *šōm-*; osztj. (Trj.) *sāyā-*: 'vágat, vágtazik' [ugor **šəŋə-* 'ugrik, fut, vágat']. (△) A szó belseji **ŋ* > m. *g* változáshoz vö. →*egér*, →*jég*. Ha a szó belseji *l* képző, szokatlan képzésmóddal állunk szemben. A szóvégi *d* kezdő-gyakorító képzőnek tűnik; vö. esetleg *lövöldöz* (→*lő*). A magyarba átkerült szó elsősorban a lovon való vágatásra vonatkozott, így eredetileg az ugor kori lovaskultúráról tanúskodó kifejezés lehetett. (≈) Idetartoznak: *száglódik* 'keresztülvágat <nagy, kiterjedt területen>' (1779: NySz.); *száglódik* 'szalad, száguld' (1795: NSz.).

📖 ALH. 19: 339; TESz.; MSzFE.; EWUng.

száj **A:** 13. sz. második fele/ *zaiual* (GyS.), de vö. →*szád*; 1372 u./ *zamrol* (JókK. 35); 1405 k. *zay* (SchlSz. 330.); 1416 u./ *za* (BécsiK. 149.); 1519 ? *zawaban* (JordK. 410) **J:** 1. 13. sz. második fele/ 'ember, állat fejének elülső részén levő nyílás, ill. a benne levő szervek összessége; az alsó és felső ajak együttese | Mund, Maul; Lippen' # (↑); 2. 1489 'nyílás, bejárat | Öffnung, Mundung, Eingang' (OklSz.); 3. 1773 'folyó torkolata | Flußmündung' (NSz.) **Sz:** ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1424 *Nagzayw* [SZN.] (OklSz. *nagy-szájú* a.) | ~**as** 1566 *sima szaiassokat* 'vmilyen szájú | irgendwelchen Mund habend' (NySz.); 1793 'szájaskodó, nagyszájú | großmutig' (NSz.) | ~**askodik** 1787 *szájaskodott* (MNY. 71: 252) | ~**al** 1793 *szájálók* [sz.] (MNY. 6: 261)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (K.) *sunt* 'torkolat <folyóé>; nyílás <edényé>', (Szo.) *sūp* 'száj'; ? zürj. (Ud.) *šu-kəš* 'ital' ((R.) *kəš* 'víz, nedvesség'); ? votj. (Sz.) *šukaš* 'kvasz' ((R.) *kaš* 'víz, nedvesség'); cser. (KH.) *im-šu* 'tűfok' (*im* 'tű'); finn *suu* 'száj; torkolat, nyílás', *suunne* 'a tehén' helye az istállóban'; lp. (norv.) *čoddâ* 'torok'; – jur. *šo* 'nyelöcső; <az üveg> nyaka; torkolat <folyóé>; szelk. *suolj*, *soi* 'torok, hang'; kam. *soj* 'nyak, torok'; stb. [uráli **šuβe* 'száj, pofa']. (△) A *száj* az eredeti *szá* szó E/3. személyű *szája* alakjából keletkezett elvonással; vö. még →*fej*².

📖 Szinnyei: NyH.; SKES.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nagy*⁻¹, *nyúlszáj*, *orca*, *szád*

szaja † **A:** 1395 k. *zajā* (BesztSzej. 1194.) **J:** 'csóka; szajkó | Dohle; Eichelhäher'

szajkó **A:** 1457 ? *Zayko* [SZN.] (OkLSz.); 1525 k. *Zajko* (MNY. 11: 82); 1784 *Szojkó* (MNY. 64: 470); 1794 *zajko* (NSz.) **J:** **1.** 1525 k. 'a varjak családjába tartozó, tarka tollazatú, élénk, hangos madár | Eichelhäher (Garrulus g. glandarius)' (↑); **2.** 1525 k. 'csóka | Dohle' (↑); **3.** 1794 'fecsegő ember, különösen olyan személy, aki megtanul és el is mond vmit anélkül, hogy értené | Plauderer (haupts. Nachschwätzer)' (NSz.) **Sz:** ~z 1799 *szajkózásra* [sz.] (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. (N.) *sója*; le. (N.) *soja*; or. *coя*; stb.: 'szajkó' [?' < szláv **sij-* 'csillog, fénylik'] | szbhv. *sojka*; szlk. *sojka*; or. *cojka*: 'szajkó'; stb. (△) A madár a nevét feltehetőleg a fényes, csillogó tollazatának köszönheti. A *szajkó* szóvégeinek keletkezéséhez vö. →*kagyló*, →*szittyó* stb.; ugyanakkor a *-kó* kicsinyítő képző analógiás hatásával is lehet számolni. A későbbi változatok szó eleji *z*-je népetimológiával keletkezett a →*zaj*¹ hatására. A *szajkó* 3. jelentése azzal magyarázható, hogy szajkó kitűnően utánozza más állatok és zajok hangját.

📖 Kniezsa: SzJsz. 484; TESz. *szajkó* a.; Kiss J.: Mad. 325; EWUng.

szajha **A:** 1435 ? *Zalha* [SZN.] (MNY. 67: 235); 1639 *szajha* tartó [?'✓] (MonTME. 1: 84); 1792 *fzajha* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Lotyó* a.) **J:** 'prostituált, kurva | Hure'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Összefügghet a szlk. *sajha*, *cajha* 'szajha' szóval és esetleg a le. *salacha* 'öregasszony, kofa; koldusasszony; boszorkány' szóval, etimológiai kapcsolatuk azonban nem világos.

📖 TESz.; EWUng.

szajkó → *szaja*

szajré **A:** 1888 *szhojrit* (Zolnay–Gedényi); 1900 *Szchajre* (Jenő–Vető: TolvSz.); 1906 *szajré* (Zolnay–Gedényi); 1908 *szojre* (Zolnay–Gedényi); 1911 *Sore* (RTolvSz.); 1917 *szajré* (Kabdebó: Jassz.) **J:** **1.** 1888 'lopott, rabolt holmi, zsákmány | Diebsware' (↑); **2.** 1962 'holmi, cókmók | Habseligkeiten, Kram' (ÉrtSz.)

■ Jiddis jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Jidd. *s'chojro* 'áru; bevásárlás' *β'chôre*, *β'choire* 'áru; lopott holmi, tolvajzsákmány'; – vö. még ném. (argó) *schore*, *schorje* [*ch* = *χ*] 'ua.'. A jiddisben a héber (le. ú.) *schoire* 'áru' szóból ered [< héber *seḥōrāḥ* 'kereskedőnő'] szóból jött létre. (△) A *szajré* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett.

📖 MNY. 27: 292; TESz.; EWUng.

szak¹ × **A:** 1405 k. *ezak* (SchlSzej. 101.); 1750 *fzak* (Wagner: Phras. *Plaga* a.) **J:** **1.** 1405 k. 'darab | Teil' (↑); **2.** 1750 'környék, vidék, táj, országrész | Gegend, Region' (↑); **3.** 1808 'darabka; részecské | Stückchen; Teilchen' (Sándor I.: Toldalék); **4.** 1815 'bekezdés, szakasz | Abschnitt, Paragraph' (NSz.); **5.** 1827 'oldal | Seite' (NSz.); **6.** 1833 k. 'bevágás, rovátka (kerékabroncon) | Einschnitt, Kerbe (am Radreifen)' (NSz.) **R:** ~á, ~a [összetételben] 1510 ebedevd *chaka* [*t-sz*] 'mialatt, miközben | während' (MargL. 36r), de vö. →*éjszaka*

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | (≡) Oszty. (Vj.) *jönsäk* 'jégkása' (*jöñk*'jég'), (Likr.) *säk* 'finomra darált (pl. só)', (DN.) *säxat-* 'széttörik, szétroncsol, szétzúz (edényt, poharat, csónakot stb.); széttörik, szétzúzódik (jég)'; ? finn *sukku* 'szétzúzott állapot', *lyödä sukuksi* 'darabokra szétver' (*lyödä* 'csap, ver') [ugor **šakk3* vagy esetleg fgr. **šukk3*: 'darab,

rész’]. ☉ A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*rak*, →*sok* stb. A magyarban eredetileg igenévszó lehetett, ’darabka; darabjaira hull, ill. apróra törik’ jelentéssel. Eredeti jelentése az 1. jelentés (vö. még →*éjszaka*, →*észak*). A 4. jelentés a nyelvújítás korában jött létre olyan összetételekben, mint az *időszak*, *versszak* stb. A *szaká* ~ *szaka* alakok megszilárdult ragos alakulatok -*á* (> *a*) latívuszraggal keletkeztek. ☹ Idetartozik: *szaka* ’időszak’ (1790/: NSz.), amelynek szóvégi *a*-ja birtokos személyjel lehetett. ☹ A (R.) *szak* ’kása, pép’ (1600 k.: Radvánszky: Szak. 196) a →*zok*-hoz tartozik.

📖 MNy. 63: 465; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *éjszaka*, *észak*, *szakad*, *szakasz*, *szakmány*

szak² × A: 1522 ? *Zakws* [sz.] [szN.] (MNyTK. 86: 62); 1693 *Szak* (NySz.); NYJ. *cakk* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1522 ? ’toka | Doppelkinn’ (↑), 1693 ’ua.’ (↑); 2. 1781 e./ ’begy, golyva; állon lógó, csüngő szemölcs, bibircsók {sertéseknél, alvásnál stb.} | Kropf; baumelnde Kinnwarze {bei Schweinen, Schafen usw.}’ (NSz.)

szaka † **A:** 1533 *Saka* (Murm. 710.); 1578 *szakaia* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 289) **J:** 1. 1533 ’nyelvcsap, uvula; nyeldekő, torok | Zäpfchen; Kehlkopfdeckel’ (↑); 2. 1578 ’nyaki mirigyek gyulladása, tályogja | Entzündung, Eiterbeule der Halsdrüsen’ (↑); 3. 1590 ’torokbetegség; torokgyík | Halskrankheit; Rachenbräune’ (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 87); 4. 1693 ’toka | Doppelkinn’ (NySz.); 5. 1793 ’{különféle növények nevéként} | {zur Benennung versch. Pflanzenarten}’ (NSz.); 6. 1815 ’lándzsa, szigony, halfogó horog stb. visszahajló hegye | Haken der Lanze, der Fischgabel, des Angelhakens usw.’ (NSz.); 7. 1878 ’pofaszakáll | Backenbart’ (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | ☹ Vö. Kāšy. *sakak* ’áll’; csag. *sakak* ’toka’; csuv. *soxa* , *suha* ’kopolyú’; stb. [< török **saqa*- ’lóg, csüng’]. ☉ A magyarba átkerült alak **saqaq* lehetett; a szöveghez vö. →*csipa*, →*eke* stb. Eszerint a *szuka* lehet az eredetibb alak, abból jöhetett létre a *szak* az E/3. személyű birtokos személyjelként felfogott szöveg elhagyásával. A *szaka* 1., 3. és 7. jelentése metonímia, a 6. jelentés valószínűleg metafora az eredeti 4., ill. 2. jelentés alapján. Növénynévként való használata (5. jelentése) egyes növények szárának göcsörtösségén alapul.

📖 KSz. 10: 348; Nyr. 47: 82; TESz.; EWUng. • Vö. *szakáll*

szak³ → szakma

szak-

I. ~író A: 1814 *Szakiró* (NSz.) **J:** ’vmely tudományszak v. szakma témaköréből tanulmányokat közlő tudós | Autor von Fach- od. Sachbüchern’ | ~értő **A:** 1829/ *szakértők* (NSz.) **J:** ’szakvélemény nyilvánítására illetékes személy | Sachverständiger’ # | ~ember **A:** 1839 *szakembereket* (Hirnök 1839. nov. 7.: [4]); 1841 *szak embere* (Szily: NyÚSz.) **J:** ’a tudomány vmely ágának v. vmely szakmának alapos ismerője, művelésében gyakorlott személy, specialista | Fachmann, Spezialist’ # | ~tudomány **A:** 1839 *szaktudományát* (NSz.) **J:** ’tudományág, tudományszak | Fachwissenschaft’ | ~osztály **A:** 1840 *szakosztályok* (NemzetiU. 1840. febr. 1.: 38); 1844 *szakosztályunk* (NSz.) **J:** ’a munkaterület egy-egy ágával, részterületével foglalkozó osztály, ügyosztály | Fachabteilung’ # | ~vélemény **A:** 1883 *szakvéleménye* (NSz.) **J:** ’tudományos v. szakmai kérdésekben szakember által adott irányadó vélemény | Expertise, Gutachten’ | ~szervezet **A:** 1890 *szakszervezetek* (Népszava 1890. szept. 28.: 2); 1899 *szakszervezetekbe* (NSz.) **J:** ’munkavállalóknak szakmák szerint alakult érdekvédelmi tömegszervezete | Gewerkschaft’ # | ~barbár **A:** 1948 *szakbarbárból* (SzabN. 1948. máj. 30.: 4); 1956 *szakbarbár* (NSz.) **J:** ’(magasabb képzettségű) személy, akit saját

szakterületének kérdésein kívül más nem érdekel | Fachidiot' | ILYENEK MÉG: ~**társ** 'velünk azonos (ipari) szakmában dolgozó személy | Fachgenoss' (1839: Figyelmező 1839. okt. 29.: 712); ~**ismeret** 'vmely tudomány(ág) v. gyakorlati szakma műveléséhez szükséges ismeret | Fach- od. Sachkenntnis' (1840: Hirnök 1840. szept. 14.: [3]); ~**iskola** 'szakmára előkészítő iskola | Fachschule' (1842: NSz.); ~**irodalom** 'vmely tudományág v. szakma részleteire v. egészére vonatkozó irodalom | Fachliteratur' (1843: Majer: MKépRef. 78); ~**vizsga** 'szükséges szakismeretekből tett vizsga | Fachprüfung' (1865: Kalauz 1865. jan. 31.: 29)

II. ~szerű A: 1838 *szakszerű* (NSz.) **J:** 'tudományos v. a szakmai igényeket kielégítő | fachgemäß' | ~**avatott A:** 1843 *szakavatottabbakra* (NemzetiU. 1843. jan. 21.: 46); 1853 *szakavatottsággal* [sz.] (NSz.) **J:** 'szakértő | fachkundig, sachverständig' | ~**képzett A:** 1845 *szakképzettségi* [sz.] (Jelenkor 1845. ápr. 27.: 200); 1867/ *szakképzettséget* [sz.] (NSz.) **J:** 'szakértő, kvalifikált, szakképesített | fachkundig, qualifiziert'

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*szak*³ (→*szakma*) szóval. | ☐ Mind az 1., mind a 2. csoport tükörfordításai német mintára alkotott összetett szók; vö. *Fachmann, Fachwissenschaft; fachgemäß, fachkundig*; stb. A régebbi összetételek nyelvújítási szavak, főleg ezek analógiás hatására keletkeztek az újabb összetételek (pl. *szakszervezet*). – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *író* (→*ír*¹), *értő* (→*ért*), *tudomány* (→*tud*), *vélemény* (→*vél*), *szervezet* (→*szerv*), *avatott* (< →*avat*), *képzett* (< →*képez*). ☐ A *szaki* 'szakitás' (1920: Nyr. 49: 88) szórövidülés a *szakítás*-ból -i kicsinyítő képzővel.

☐ Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *avat, barbár, ember, ért, ír*¹, *képez, osztály, szakma, szer*², *szerv, tud, vél*

szak A: 1211 ? *Zaca* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 505); 1281 ? *Zaak* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 451); 1416 u.¹ ? *zaknal* (BécsiK. 299); 1506 *Zak* (Oklsz.); 1593 *fzaakoth* (MNY. 62: 351) **J:** 'egy fajta halászhaló | Art Fischernetz'

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Szbhv. (N.) *sāk*; szlk. (N.), (R.) *sak*; or. *caκ*; stb.: 'egy fajta háló' [valószínűleg a gör. *σάκκος* 'zsák; vezeklóruha'; stb.]. Forrása: akkád *šakku* 'ua.'. ☐ A *szak* nyelvjárási és halászati szó.

☐ Kniezsa: SzlJsz. 485; TESz.; EWUng. • Vö. *zsák*

szaka → *szak*²

szakács A: 1138/ ? *Sacas* [SZN.] (MNY. 32: 204); [1237–1240] *Zakac* [HN.] (PRT. 1: 786); 1405 k. *zakach* (SchlSjz. 1878.); 1533 *sakkacza* (Murm. 2482.); 1800 *Szokátsné* (NSz.) **J:** 1. 1138/ ? 'ételkészítéssel (hivatásszerűen) foglalkozó férfi | Koch' # (↑), [1237–1240] 'ua.' (↑); 2. 1912 'kötény | Schürze' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**ka** 1845 *szakácskában* (Életképek 1845. febr. 8.: 181); 1874 'kötény | Schürze' (Nyr. 3: 288)

■ Valószínűleg jövevényszó, esetleg az oroszról. | ☐ Or. (óe. szl.) *sokačb* 'szakács' [valószínűleg jövevényszó, végződése alapján talán egy török nyelvből]. Vö. még óe. szl. *sokači, sokačiji*; or. (e.) *sokačiji*: 'ua.'. ☐ Az átvétel feltehetőleg a honfoglalás idején ment végbe, esetleg a beszélt óbolgárból (akár az ország belsejében élőkől is, vö. →*pest*, →*mostoha*, →*rozda* stb.). A 2. jelentés metonímia; vö. még a *szakácska* származékot. ☐☐ A magyarból: szbhv. (Kaj) *sokač*; szln. (N.) *sokáč*; rom. (N.), (R.) *socáci*: 'ua.'.

☐ Kniezsa: SzlJsz. 745; TESz.; EWUng.

szakad **A:** 1055 *zakadat* [sz.] (TA.); 1231/ *Zokadat* [sz.] [HN.] (Oklsz.) **J:** 1. 1055 'zuhan; omlik | fallen; stürzen' # (↑); 2. 1372 u./ 'szövétt anyag, papír stb.) szétmállik, részekre válik | zerreißen (intrans.)' # (JókK. 86); 3. 1416 u./¹ ? 'közösség' megoszlik | sich entzweien (Gemeinschaft)' (BécsiK. 262), 1512 k. 'ua.' (WeszprK. 81); 4. 1416 u./² 'széttörök | zerbrechen (intrans.)' (MünchK. 4v); 5. [ma főleg *el~*] 1456 k. 'közösségből kiválik, elkülönül | sich absondern, sich trennen' # (SermDom. 2: 23); 6. 1511 'folyóvíz' többfelé ágazik | sich teilen (Fluß)' (Oklsz. *szakadék* a.); 7. 1519 k. 'csapadék' ömlik, zuhog | es gießt, es regnet in Strömen' # (DebrK. 169); 8. 1527 'származik, keletkezik | entstammen' (ÉrdyK. 657); 9. [*vége ~, élte ~* stb.] 1527 'folyamatossága abbamarad, megszűnik | aufhören, enden' (ÉrdyK. 377); 10. 1554 'folyó' torkollik, beleömlik v hova | münden (Fluß)' (RMKT. 3: 103); 11. 1559 'vkire hárul, vkinek osztályrészül jut | jmdm zufallen' (NySz.); 12. 1585 '(vhová) kerül, jut | (irgendwohin) geraten, verschlagen werden' (Cal. 1079.) **Sz:** ~**at** 1055 'hegyomlás, hegycsuszamlás | Bergsturz' (↑); 1416 u./² *zakadat* 'szakadás | Reiß' (MünchK. 15rb) | ~**ék** 1335 *Zakadak* [? ɔ: *Zakadek*] [HN.] (OklszPótl.); 1538 *zakadeek* 'mélység | Abgrund' (Pesti: Nomenclatura T4) | ~**ozik** 1364/ *Zakaduztfeuld* [sz.] [HN.] (Oklsz.) | ~**ás** 1389 *Kewzakadas* [HN.] (Oklsz.) | ~**ozás** 1416 u./¹ *zakadozaffal* (BécsiK. 262) | ~**atlan** 1621 *szakadatlan* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ár** 1802 *Szakadár* [szn.] (Szily: NyÚSz.); 1845 *szakadár* 'hűtlen, hitszegő, párttűtő | Abtrünniger, Separatist' (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**tából** [*tork-* + birtokos személyjel *szakadtából*] 1568 *torkok szakattabol* 'teli torokból | aus voller Kehle' (NySz.)

szakaszt **A:** 12. sz. vége/ *míge zocoztia vola* (HB.); 1416 u./² ki *zakažt'a* (MünchK. 15rb); 1517 *fewl ... zakazjak* (TörtTár 1890: 560); 1585 *szakasztás* [sz.] (Cal. 231); NYI. *szakajst*, *szakiszt* (MTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ '(szét)mar | zerfressen, verätzen' (↑); 2. 1416 u./² 'tép, szakít | reißen (trans.)' (↑); 3. 1527 'közösséget' szétválaszt; megoszt | entzweien (Gemeinschaft); absondern, teilen' (ÉrdyK. 655); 4. 1527 'vminek véget vet; (folyamatot) megszakít | ein Ende machen; unterbrechen' (ÉrdyK. 299); 5. 1532 'gyümölcsöt, virágot' letép | pflücken (Obst, Blume)' (TihK. 225); 6. 1550 'kenyértésztát' adagokra oszt | (Brotteig) auswirken' (MNy. 26: 330); 7. 1552 'nagyobb mennyiségből, tömegből elvesz | nehmen' (Heltai: Dial. B6a); 8. 1559 'kivégez, tönkretesz | hinrichten' (Székely I.: Krón. 141b); 9. 1849/ 'időt' szán vmire | erübrigen (Zeit)' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1550 *zakaztho* <FOLY MN-I IGENÉV> (MNy. 26: 330); 1596 'szakajtó | Backkorb' (Oklsz. *kényér-szakasztó* a.) | ~**ott** 1604 *le szakasztot* <BEF MN-I IGENÉV> 'szakított, tépett' (Szenczi Molnár: Dict. *Térme* a.); 1621 'egészen, teljesen (hasonló) | ganz ähnlich' (Szenczi Molnár: Dict.)

szaggat **A:** 1372 u./ *el zagatuan* [sz.] (JókK. 60); 1416 u./¹ *megzagatom* (BécsiK. 199) **J:** 1. 1372 u./ 'tép, tépked, szakít | reißen (trans.)' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'éles, hasogató fájdalommal gyötör; kínoz | schmerzen; quälen' # (BécsiK. 272); 3. 1416 u./² 'megtépáz; tönkretesz, elront | zerrupfen; verderben' (MünchK. 13rb); 4. 1416 u./² 'gyümölcsöt stb.) leszed | pflücken (Obst usw.)' (MünchK. 17vb); 5. [*el~*] 1495 e. 'szétválaszt, elválaszt vkitől | trennen' (GuaryK. 131); 6. 1564 'részekre oszt, tép, szakít | in Stücke teilen, zerreißen' (Oklsz.); 7. [*vmire ~*] 1618 'törekszik, vágyódik vmire | nach einer Sache streben' (NySz.); 8. 1788 'ruhát' elnyű, elhord | abtragen (Kleid)' (NSz.); 9. 1840 'halottnak harangoz | zum Begräbnis läuten' (NSz.); 10. 1897 'dicsekszik | prahlen' (MTsz.) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ ki *zagatafaual* 'kiszaggatás, kitépkedés; tollfosztás | Herausrupfen' (BécsiK. 78); 1810 'tépődés, szakadás | Reißen' (NSz.)

szakajt × **A:** 1470 *Zakaythoth* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1779 Benn ... *szakajtsad* (NySz.) **J:** 1. 1470 'szakít, tép | reißen (trans.)' (↑); 2. [*nyakát ~ja*] 1779 'tönkremegy | zugrunde gehen' (↑); 3. 1784 'kenyértésztát' részekre oszt | (Brotteig) auswirken' (Baróti Szabó: KisdedSz. 92); 4. 1805/ 'virágot, gyümölcsöt stb.) letép | pflücken (Blume, Obst usw.)' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1792 *szakajtó* <FOLY MN-I IGENÉV> (Baróti Szabó: KisdedSz. *Szakajstok* a.); 1795 k. 'kenyértésztá kelesztésére való, gyékényből font fületlen kosár | Backkorb' (NSz.)

szakaszkodik † **A:** 1519 *megh zakažkodandýk* [▽] (JordK. 112) **J:** 'elerőtlenedik; megbetegszik | krank, kraftlos werden'

szakít **A:** 1700 aláb ... *szakithattya* [sz.] (Oklsz.); 1838 *Szakijja* [*szakit* □] (Tsz.) **J:** 1. 1700 'csökkent | vermindern' (↑); 2. [ma főleg *meg~*, *félbe ~*] 1790/ 'vmit félbehagyat, megszakít; vminek véget vet | unterbrechen; ein Ende machen' # (NSz.); 3. [ma főleg *le~*] 1806 'virágot, gyümölcsöt stb.) letép | pflücken (Blume, Obst usw.)' (NSz.); 4. 1808 'tép | reißen (trans.)' # (Sándor I.: Toldalék); 5. 1854 'időt szán vmire | erübrigen (Zeit)' (NSz.); 6. 1857 'kapcsolatot megszüntet | mit jmdm brechen' (NSz.); 7. 1859 'éles, hasogató fájdalmat okoz | es reißt jmdm' (NSz.); 8. 1926 'súlyemelésben súlyt) hirtelen mozdulattal feje fölé emel | reißen (im Gewichtheben)' (Bánhidi: Sportny. 293); 9. 1940 'kenyértésztát) adagokra oszt | (Brotteig) auswirken' (ÚMTsz.)

szakul † **A:** 1825 *szakúlina* (NSz.) **J:** 'szétesik; szétmorzsolódik | zerfallen; zerbröckeln (intrans.)'

■ Származékszavak. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó 'darabokra szakad, szakít <tárgyatlan, ill. tárgyas>' jelentésű igei értékű tagja lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*szak*¹. A szóvégek különféle igeképzők. A *szakít* és a *szakajt* az -*ít* műveltető képző kétirányú fejlődésével jött létre, tulajdonképpen egymás szóhasadással keletkezett párhuzamos alakjai. A szócsalád egyes tagjainak jelentése az alapjelentésből magyarázható, a többi jelentés ezekből fejlődött metaforikusan. ☞ A *szakadár* származék a nyelvújítás korában keletkezett a →*búvár*, →*sugár* stb. analógiás hatására. ~ Valószínűleg idetartozik: 1211 *Zaka* [szn.] (PRT. 10: 507).

📖 TESz.; Bárczi: HBEI. 120; Benkő: Fiktl. 94; EWUng. • Vö. *ágrólszakadt*, *erőszak*, *körömszakadtáig*, *lélekszakadva*, *szak*¹, *tagbaszakadt*

szakajt → *szakad*

szakáll **A:** 1086 *Zacal* [szn.] (Györffy: DHA. I: 253); 1405 u. *zakal'* (SchlSzej. 340.); 1493 *Zakallos* [sz.] (Oklsz.); 1577 kakas *szakall* (KolGl.) **J:** 1. 1086 'állon növény szörzet | Bart' # (↑); 2. [jelzővel] 1525 k. 'különböző növények nevéként' | <zur Benennung versch. Pflanzen>' (MNY. 11: 38); 3. 1533 'kakas, tyúk csőre tövén lecsüngő piros bőrlebernyeg; tehén álla alatti lebernyeg | Fleischlappen am Hühnerschnabel; Wamme' (Murm. 1026.); 4. 1616 'különböző eszközökön) a nyélből kiálló rész | aus dem Stiel od. Heft herausstehender Werkzeugteil' (MNY. 26: 329); 5. 1708 'gyökér vadhajtsa | Wildling der Wurzel' (Szenczi Molnár: Dict. Szőlőtővinec *szakállat lemetélni* a.); 6. 1757 'az üstökös fénycsóvjája | Schweif des Kometen' (NSz.); 7. 1783 'moha | Moos' (NSz.); 8. 1840 'bizonyos növények terméséből kiálló szálak együtt | Bart, Fadenschopf (bei Pflanzen)' (NSz.); 9. 1841 'tájékpipán levő mocsok | Tabakschmutz an der Meerschampfeife' (NSz.) **Sz:** ~**as** († 1015) 1220 k./ *Zakalus* [HN.] (Györffy: DHA. I: 78); 1405 k. *zakalus* <MN> (SchlSzej. 341.); 1469 'egy fajta ágyú, faltörő ágyú | Wallbüchse (Art Kanone)' (Oklsz.) | ~**talán** 1405 k. *szakaltalan* (SchlSzej. 343.) | ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1424 *Nagzakalo* [szn.] (Oklsz. *nagyszakállú* a.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Ujg. *saqal*; oszm. *sakal*; tat. *sakal*; stb.: 'szakáll' [< török **saqa*- 'lóg, csüng <tárgyatlan>']. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkerült alak **saqal*. A másodlagos jelentések metaforikusan jöttek létre.

📖 MNY. 3: 310; TESz.; EWUng. • Vö. *bak-*, *kék-*, *szak*², *szakállszárasztó*

szakállszárasztó Δ **A:** 1592 *zakall zarazto* (Nyr. 76: 290) **J:** 1. 1592 'a vár kapuja közelében v. a bástyán padokkal ellátott hely, ahol a katonák szolgálaton kívül tartózkodtak, pihentek, beszélgettek | Stelle mit Bänken beim Burgtor als Rastplatz der Soldaten' (↑); 2. 1859

'a falusi házak előtti kis pad, ahová kiülnek pihenni, beszélgetni | Sitzbank vor Dorfhäusern zum Plaudern' (NSz.)

szakállszárító × **A:** 1851 *szakállszárítón* (PNapló 1851. okt. 20.: [2]); 1852/ *szakállszárítón* (NSz.) **J:** 'a falusi házak előtti kis pad, ahová kiülnek pihenni, beszélgetni | Sitzbank vor Dorfhäusern zum Plaudern'

■ Összetett szó. | ☐ A → *szakáll* + *száraszt*, ill. *szárít* (→ *száraz*) tagokból + -ó-folyamatos melléknévi igenévképzővel keletkezett, alárendelő, tárgyas, jelöletlen összetétellel. Az elnevezés tréfásan arra utal, hogy a várat őrző katonák tűzszünetben ilyen bátyapadokra ültek ki, és pihenés közben a nap az esetleg nedves szakállukat is megszáritotta. A 2. jelentés metafora.

📖 Nyr. 76: 289; TESz.; EWUng. • Vö. *szakáll*, *száraz*

szakállszárító → *szakállszárasztó*

szakasz **A:** 1423 *Zakaz* [HN.] (FNESz.); 1585 *zakazonkynt*, *zakasztot* (MNY. 2: 369) **J:** 1. 1423 ? 'rész; cselekvés, folyamat elkülönülő része | Teil, Abschnitt' (↑), 1585 'ua.' (↑); 2. 1423 ? 'kazal, asztag | Schober' (↑), 1594 'ua.' (MNY. 61: 238); 3. 1677 'cselekvés, folyamat elkülönülő része; idő elkülönülő része | Phase, Zeitabschnitt' (MonÍrók. 18: 91); 4. 1683 'épületrész, szárny | Gebäudeteil' (Oklsz.); 5. 1699 'írásmű kisebb egysége | Paragraph' # (NySz.); 6. 1779 'kisebb katonai egység | Zug (Milit.)' # (NSz.); 7. 1784 'fonalcsomó, köteg | Garnbündel' (Baróti Szabó: KisdedSz. 45); 8. 1833 'vasúti kocsik elkülönített része | Wagenabteil' # (NSz.); 9. 1862/ 'útvonal, pálya stb. része | Strecke; Streckenkarte' (NSz.) **Sz:** ~os 1791 *Szakaszos* (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A → *szak*¹ 'részcseke, darabka' szóból -sz névszóképzővel keletkezett; vö. → *tavas* stb. A *szakaszt* változathoz vö. → *arasz*, → *rekesz* stb. A 2–9. jelentés metafora.

📖 MNY. 22: 236; Melich-Eml. 179; TESz.; EWUng. • Vö. *szak*¹

szakaszkodik → *szakad*

szakaszt → *szakad*

szakít → *szakad*

szakma **A:** 1787 *Szakma* (NSz.) **J:** 1. 1787 'tudományág | Wissenszweig, Disziplin' (↑); 2. 1840 ? 'iparág, mesterség; tanultságot, gyakorlatot igénylő foglalkozás | Gewerbeart; Fach' # (NSz.), 1844 'ua.' (NSz.); 3. 1842 'életpálya, hivatás | Fach, Beruf' # (NSz.); 4. 1845 'szerep | Rolle' (NSz.); 5. 1846/ 'műszak; egy napi munka | Arbeitsschicht; Tagewerk' (NSz.); 6. 1847 'feladat, megbízatás | Auftrag, Geschäft' (NSz.); 7. 1872 'szakmány, bér munka | Lohnarbeit' (NSz.)

szak³ **A:** 1835 *szak* (Tzs. *Fach* a.) **J:** 'tudomány, ismeret, munkaterület vmely ága, szakma | Fach (haupts. Wissenschaft)' # **Sz:** ~os 1870 *Szakos* (CzF.) | ~osít 1953 *szakosító* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szakma** nyelvújítási elvonás. | ☐ A → *szakmány* szóból lett elvonva. A jelentések részben az alapszó jelentéséből fejlődtek ki, részben a → *szak*¹ szóból.

■ A **szak**³ elvonás. | (⊕) A →*szak*³ elvonással keletkezett a *szakma* főnévből, jelentése az alapszó 1. jelentéséből jött létre. (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *szaki* 'kolléga, szaktárs' (1920: Nyr. 49: 88), szórövidülés a *szaktárs*-ból -i kicsinyítő képzővel; az alaktanához vö. *csoki* (→*csokoládé*), *diri* (→*direktor*) stb.

📖 MNy. 1: 235; Szily: NyÚSz.; MNy. 68: 82; TESz.; EWUng. • Vö. *szak*-, *szakmány*

szakmány Δ A: 1549 *Zakmanos* [sz.] [szN.] (Kázmér: CsnSz.); 1561 *szakmanio*st [sz.] (NySz.); 1574 *fzakmanban* (MNy. 62: 351); 1591 *szokmánba* (NySz.); 1816 *szekmany* (Gyarmathi: Voc. *Szakmány* a.); NYJ. *szatmány* (MTsz.) J: 1. 1549 'bérmunka; darabbérben, teljesítménybérben végzett munka | Lohnarbeit; Gedinge' (↑); 2. 1604 'munkaszerződés, megállapodás | Vereinbarung' (Szeneci Molnár: Dict.); 3. 1787 'terhes munka, robot; földesúri robot | lästige Arbeit' (NSz.); 4. 1790 'napszám; munkabér | Taglohn; Arbeitslohn' (NSz.); 5. 1807 'egy napra kiszabott munka | Tagewerk' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 6. 1835 'részlet | Einzelheit' (Kunoss: Gyal. *Detail* a.); 7. 1839 'szakma; szakterület | Fach; Fachgebiet' (NSz.) Sz: ~os 1549 [szN.] 'napszámias munkás | Tagelöhner' (↑)

szakvány Δ A: 1574 *fzaquanban* (MNy. 62: 351); 1597 *fzakwaniara* (MNy. 62: 351) J: 1. 1574 'bérmunka; teljesítménybérben végzett munka | Lohnarbeit; Gedinge' (↑); 2. 1604 'munkaszerződés, megállapodás | Vereinbarung' (Szeneci Molnár: Dict.); 3. 1700 'munkabér, teljesítménybér | Arbeitslohn, Leistungslohn' (OkISz.); 4. 1944 'egy napi munkatelsítmény | Tagewerk' (ÚMTsz.) Sz: ~os 1604 *Szakvanyos* 'teljesítménybérben dolgozó munkás | Gedingearbeiter' (Szeneci Molnár: Dict.)

■ Származékszó. | (⊕) Egy feltehetőleg eredeti igenévszó igei értékű tagjából keletkezett, amelynek névszói értékű tagja a →*szak*¹. A szóvég -*mány*, ill. -*vány* deverbális névszóképzők; vö. *alkotmány* (→*alkat*), →*ásvány* stb. Az eredeti jelentés az alapszó jelentésének megfelelően 'részekre osztás' > 'a munka, teljesítmény részekre osztása' lehetett; a további jelentések ebből alakultak ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szak*¹, *szakma*

szakóca A: 1557 *zakochawal* (NytudÉrt. 40: 126); 1840 *szakolcza* (MNy. 12: 45) J: 1. 1557 'kis, rendszerint hosszú nyelvű fejsze, szekerce | kleine Axt, meist langstiellig' (↑); 2. 1962 'kőkorszakbeli balta | Faustkeil (Archäologie)' (ÉrtSz.)

■ Szlovén jövevényszó. | (≡) Szln. *sekalce* 'véső, hidegvágó', (N.) *sekalce* 'kis húsvágó bárd; saraboló kapa; véső' [< szln. *sekati* 'vág, bever, beüt']. (⊕) A magyarban hangrendi kiegyenlítődés ment végbe. A szlovén és a magyar jelentésmegfelelés alapja, hogy a szó vésőszerűen formált fejszére vonatkozik. – 1. jelentésében leginkább a dunántúli nyelvjárások szava, 2. jelentésében régészeti szakszó.

📖 NytudÉrt. 40: 126; TESz.; EWUng. • Vö. *szécs*

szakrament Δ A: 1675 *szakermmentnek* (MNy. 90: 253); 1763 *szakrment* (NSz.); 1793 *Szakrament* (NSz.); 1830 *szakkermentez* [sz.] (NSz.); NYJ. *szekermencös* [sz.] (ÚMTsz.) J: 'káromkodó indulatszóként:) a szentségit! | Sakrament (als Fluch)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Sakrament*, (N.) *sakermment*: 'a szentségit! <szitokszóként>' [jelentéselkülönüléssel a ném. *Sakrament* 'a keresztény istentisztelet ünnepi cselekménye; a kegyelem eszköze'; vö. →*szakramentum*]. (≈) Megfelelői: szbhv. *sakramenta* 'a szentségit! <szitokszóként>'; cseh (N.) *sakrament* 'átkozott fickó'. (⇒⊕) A szó az osztrák katonai nyelv

közvetítésével kerülhetett a magyarba. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *szakramentíroz* 'káromkodik, szitkozódik' (1711: MNy. 6: 272), ennek alapja a ném. *sakramentieren* 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szakramentum*

szakramentum **A:** 1559 *Sacramentomoknac* (Sztárai: ComLep. 3); 1594 e. *Sacramentumokat* (Balassi: Camp. 55); 1767 *Sákramentomi*-képen [sz.] (NSz.); 1889 *szakramentumokkal* (NSz.); 1892 *szekrementom* (Kovács Gy.: LatEl. 41); 1898 *sakrámentom* (Rell: LatSz. 51); NYJ. *sekrementom*, *szekremöntom* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1559 'szentség | Sakrament' (↑); **2.** 1592 'vmi nagy tiszteletben álló, mélyen tisztelt személy v. dolog | etw Hochverehrtes' (MNy. 79: 248) **R:** ~**át** [*a ~át!*] 1905 '⟨indulatszószerűen, káromkodásként:⟩ a szentségit! | ⟨zum Ausdruck eines Fluches⟩' (MNy. 1: 227)

■ Latin jövevényszók. | (⊕) Lat. *sacramentum* 'hűségeskü, fogadalom', (e.) 'vallási titok, kegyelmet közvetítő rituális aktus' [< lat. *sacrare* 'megszentel, felszentel' < lat. *sacer* 'szent']. (⊗) Megfelelői: ném. *Sakrament*; fr. *sacrement*; stb.: 'szakramentum'. (⊕) A régi és nyelvjárási változatok *s*-ező alakjaihoz vö. →*salétrom* stb. Az *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb., azonban a németből átvett →*szakrament* hatása sem elhanyagolható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sekrestye*, *szakrament*

szakul → *szakad*

szakvány → *szakmány*

szál¹ **A:** 1211 ? *Zalas* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 503); 1405 k. *zal* (SchlSzj. 284.); 1704 *szályokat* (RákFLev. 1: 76); 1796 *száll* karókat (NSz.); NYJ. *szála* [□] (NéprÉrt. 48: 116) **J:** **1.** 1211 ? 'szörzetnek, tollazatnak egy eleme | Einzelstück der Behaarung, des Gefieders' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); **2.** 1211 ? 'növényi szár, fűszál, nádszál stb.; száras növényzetnek egy eleme | Stengel; Einzelnes eines Halmgewächses' # (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 969.); **3.** 1411 'hosszú, egyenesen felmeredő tárgy; kőszál, szálfa stb. | langer, aufragender Gegenstand; Felsen, Holzstamm' (OkISz. *kőszál* a.); **4.** [jelzői értékben; egy ~, főleg tagadásnál] 1510 'nagyon kevés, egy kicsi | sehr wenig, gering; (k)ein einzig' (PéldK. 49); **5.** 1519 'fonal, cérna, ill. ennek egy darabja | Faden' # (JordK. 344); **6.** 1563 '⟨meghatározott számú személy v. tárgy⟩ | ⟨Zählwort, nach Num, als Anzahl von Personen, länglichen Dingen⟩' (LevT. 2: 32); **7.** [ember(ek) jelzőjeként] 1695/ 'magas, egyenes tartású ⟨termet, személy⟩ | hochgewachsen, stämmig' (NySz.); **8.** 1821 'hosszmérték egysége: öl, hat láb | Längenmaß: sechs Fuß' (NSz.); **9.** 1843/ 'kötélék | Strang' # (NSz.); **10.** 1865/ 'bonyolult történésnek egy összetevője; bonyolult szervezeti egységnek egy tényezője | Faden eines komplizierten Geschehens; Aufbauelement einer Organisation' (NSz.); **11.** 1936 'fának hasadása, hasadási iránya | Spaltung, Faser- od. Spaltungsrichtung ⟨von Holz⟩' (Csűry: SzamSz.) **Sz:** ~**as** 1211 ? [SZN.] (↑); 1519 *zalaſſ* (JordK. 147)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség a finnugor korból. | (⊕) Vö. vog. (T.) *sejlā* 'szálka, fadarab'; osztj. (V.) *sayəl* 'forgács, szilánk, lécszál ⟨a halrekesztéken⟩'; ? zürj. (Sz.) *žal* 'fenyőfáklyához hasonlító lécszál v. faforgács ⟨a varsában⟩'; md. (E.) *šalgo* 'pálca, botocska; fullánk ⟨rovaré⟩', (M.) *šalga* 'ua.; tűlevelű fák levele', (E.), (M.) *šalgo-* 'szúr'; finn *salko* 'hosszú rúd'; lp. (norv.) *čuolgo* 'emelőrud; rúd, amivel a hálót a jég alá tolják' [fgr. **šalk3* 'rúd, pálca, fatörzs']. (⊗)

Megfelelői: juk. *culgo* 'feszítővas, feszítőrúd', *culgo-* 'keresztülfúr, átfúr'. (△) A szó belseji **lk* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*gyalog*, →*halad* stb. A magyarban a legkorábban a 3. jelentés fejlődhetett ki a feltehetőleg finnugor alapjelentésből; a későbbi jelentések ebből alakultak ki, leginkább metaforikus úton. **2.** Szóhasadás. | (△) Belső keletkezésű, szóhasadással keletkezett az eredetinek feltehető →*szil*¹ 'hasad, reped' igenévszó névszói értékű tagjából. Ebben az esetben a magyarban a 2. és az 5. jelentés lehetett az eredeti; ezek az 'elhasad, elreped', ill. a 'vágott dolog, hasított dolog' jelentésekből magyarázhatók, a kezdetleges varrásban alkalmazott anyag ugyanis hasított hánccsszalag, bőrszalag stb. volt.

📖 NyK. 50: 341; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kőszál, szalag, szálka, szil*¹

szál² Δ **A:** 1211 ? *Zalas* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 503); 1568 ? *szálat* [?] (MNy. 56: 385); 1569 *zalon* (MNy. 56: 385); 1706 *szályakot* (LevT. 2: 442); 1796 *szálákra* [*szála* □] (NSz.); NYJ. *száj* (MTsz.) **J:** 'tutaj | Floß' **Sz:** ~**as** 1211 ? [szN.] (↑); 1588 *zalaſfoknak* 'tutajos | Flößer' (MNy. 62: 351)

■ Vándorszó. | (≡) Kāšy. *sāl* 'tutaj'; kun *sal* 'ua.'; oszm. *sal* 'ua.'; rom. *sal* 'több tutaj összekapcsolásával készített nagy tutaj'; blg. (R.) *can* 'tutaj; folyami hajó; komp, komphajó'; or. *caly* [többes szám] 'nádtutaj'; ukr. (R.) *cala* 'kévékből összekötött tutaj'; stb. Valószínűleg az altaji nyelvcsaládban jött létre; a szó a mongol nyelvekben is megtalálható. (⇒△) A magyarba egy török vagy szláv nyelvből került a kelet-, délkelet-európai térség hajózási szakszavaként. (△) A →*szál*¹ szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Ligeti: TörK. 300; MNy. 83: 202; EWUng.

szála Δ **A:** 1788 *Szálán* (NSz.); 1793 *Szálában* (NSz.); 1799 *Zála* (NSz.); 1807 *szállája* (NSz.) **J:** '(tágas) terem | Saal'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (tr.), (vel.), (v.-ven.) *sala* 'terem, szoba' [germán eredetű; vö. longobárd *sala* 'ua.; épület; lakóhely']. (≈) Megfelelői: ném. *Saal*; sp. *sala*; fr. *salle*; stb.: '(nagy) csarnok, terem'. (⊖) A (R.) *szál* 'csarnok, terem' (1790: NSz.) külön átvétel a németből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szalekli, szalon*

szalad¹ **A:** 1372 u./ *elky zalada* (JókK. 60); 1538 *zaljaggyel* [*d-j*] (Pesti: Nomenclatura H1); 1552 *elszallad* (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'szökik, menekül | fliehen, flüchten' # (↑); **2.** 1416 u./¹ 'fut; siet, gyorsan halad | laufen; eilen' # (BécsiK. 171); **3.** [főleg *meg~*] 1552 'lendületbe jön | in Schwung kommen' (Heltai: Dial. E3a); **4.** 1907/ 'idő gyorsan múlik | schnell vergehen (Zeit)' # (NSz.); **5.** 1962 'konyha, lakószoba nagyon rendetlen állapotban van | durcheinander sein (Raum, Zimmer)' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *el zaladaſomon* (BécsiK. 39) | ~**oz** 1575 *haza szalladoszanac* volna (NySz.) | ~**gál** 1776/ *szaladgált* (NSz.)

szalaszt **A:** 1474 ki *zalaſztondotok* (BirkK. 4) **J:** **1.** [főleg *ki~*] 1474 'akaratlanul kiereszt | entschlüpfen lassen' (↑); **2.** 1519 'elenged; elereszt, megereszt, meglazít | hinablassen; nachlassen' (JordK. 303); **3.** [*el~*] 1519 'engedi, hogy elszakadjon | loslassen, entlaufen lassen' # (CornK. 116); **4.** 1575 'menekülésre kényszerít; futtat | in die Flucht schlagen; laufen lassen' (NySz.)

szalajt **A:** 1693 *szalajtyák* [*t-j*] (Gyöngyösi: ÖK. 2: 26) **J:** **1.** 1693 'menekülésre kényszerít; futtat | in die Flucht schlagen; laufen lassen' (↑); **2.** 1919 'magzatot elhajt | abtreiben (Leibesfrucht)' (Ethn. 30: 90)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (V.) *čuед-* 'nyugtalanít, felingerel', (P.) *čuvav-* 'elhalad vmi mellett, elmúlik (az időre is)'; ? votj.

čulal- 'keresztülfür, átszúr'; finn *suota* 'üzekedő kancanyáj', *suoti*- 'üzekedő'; lp. (norv.) *cuodde*- 'a nyájon kívülre megy réntehenet keresni (a rénszarvas párzás idején)'; – ? jur. *sāje*- 'dűrög' [fgr. ? uráli **čađa* vagy **šađa*: 'futás; üzekedési időszak; felgerjedt, párzásra kész; fut, szalad']. ⊕ A szó belseji **δ* > m. *l* változáshoz vö. →*álom*, →*nyél* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. →*fut*, →*ívik*¹; Vö. még vog. (FL.) *χajt*- 'fut, szalad; felgerjedt, párzásra kész'; ném. *laufen* 'szalad' : *belaufen* 'meghág', *läufig* 'felgerjedt, párzásra kész'; stb. A szóvégek -*d* gyakorító képző; -*szt*, -*ajt* műveltető képzők (az -*ít* képző eredeti alakja); vö. →*fakad* : *fakaszt* : *fakajt*.

📖 Vir. 1944: 33; TESz.; MSzFE.; UEW. 3: 7; EWUng.

szalad² × **A**: 1395 k. *zalad* (BesztSzej. 824.) **J**: 1. 1395 k. 'csíráztatott gabona, maláta | Malz' (↑); 2. 1708 'kása; egy fajta sült tészta | Grütze, Brei; Art Kuchen' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz**: ~**os** 1449 *Zalados* [szn.] (Oklsz.); 1588 *zalados* 'malátatartalmú | malzhaltig' (MNY. 62: 351); 1600 k. 'maláta | Malz' (BrassSzt. 29.); 1793 'kása; egy fajta sült tészta | Grütze, Brei; Art Kuchen' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, esetleg a szerbhorvátból vagy a szlovénből. | ⊕ Szbhv. *slad*; szln. *slad*; – szlk. *slad*; or. *colod*; stb.: 'maláta' [< szláv **solb* 'só']. ⊕ A szerbhorvátból vagy szlovénből való származtatás mellett szól a szóföldrajzi helyzet is; a *szalad* székely nyelvjárási szó, a *szalados* származék pedig dunántúli.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 485; TESz.; EWUng. • Vö. *szalonna*

szaladia † **A**: 1544 *szaladiat* (Oklsz.); 1559 *zsalaðiába* [✓]; *zsaladját* [✓] (NádLev. 33, 102); 1564 *szaladiát* (LevT. 2: 66); 1600 k. *szaladgyát* (Radvánszky: Szak. 247) **J**: 'sózott hal, sózott hering | Salzfish, Pökelhering'

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | ⊕ Bizonyára a következő szavakkal függ össze: ol. (vel.), (v.-ven.) *salàda* 'sózás, besózás; sós étel', (giul.), (tr.) *salada* 'ua.'; fr. (R.) *salado* 'besózott, pácolt hús'; sp. *saladillo*, *saladija* 'ua.'; szbhv. (Kaj) *saladia*, *saladija* 'besózott hal'. ⊕ Az eredetéhez vö. →*saláta*. Az újlatin nyelvekből terjedt el. – A magyarba kultúrtörténeti okok miatt leginkább az olaszból kerülhetett át, az *ia* végződés azonban tisztázatlan, vö. mégis a szerbhorvát alakokkal (↑).

📖 TESz.; Hadrovics: UElsk. 444; EWUng. • Vö. *saláta*

szalag **A**: 1346 ? *Zalag* [szn.] (AnjOkm. 4: 637); 1395 k. *zalacziw* [g-sz] (BesztSzej. 711.); 1873 *szallag*-lecsüngvények (NSz.); NYJ. *szalang* (SzegFüz. 1: 303) **J**: 1. 1346 ? 'hajlékony anyagból készült, átfogó, kötöző szerepű keskeny, hosszú csík | Band, Schleife' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1589 ? 'díszül használt pántlika | Textilband als Zierat' # (NySz.), 1833 'ua.' (NSz.); 3. 1828 '⟨emberi, állati szervezetben⟩ keskeny, rostos, főleg rögzítő v. összekötő szerepű (in)képződmény | Muskelband' (NSz.); 4. 1846/ 'sávszerűen húzódnó, hosszan elnyúló v. kanyargó vonalú vmi | etw Streifenähnliches' (NSz.); 5. 1958 'futószalag mellett dolgozó munkacsoport | am Fließband arbeitende Gruppe' (NSz.); 6. 1962 'folyton mozgó, körben futó műszaki szállítóberendezés | Förderband' (ÉrtSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség, ugor, esetleg uráli kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. osztj. (V.) *sālā* 'a rén hasi hevedere'; – ? jur. *sārā*- 'köt, hálót köt; megkötöz, megbilincsel ⟨foglyot⟩'; ? szelk. *saara*- 'megkötöz'; ? kam. *sār*- '(oda)kötöz; köt, kifeszít'; stb. [ugor **salā* vagy esetleg uráli **šađa*: 'szalag, csík'; '? köt, kötöz']. ⊕ A szamojéd szavak idetartozása esetén 'szalag; kötöz' jelentésű igenévszóval számolhatunk. A szó belseji **δ* > m. *l*

hangváltozáshoz vö. →*elő*¹, →*szalad*¹ stb. A szóvég -g deverbális vagy denominális névszóképző; vö. →*csillag*, ill. →*kéreg*. E származtatás szerint a magyar szó eredetileg az így nevezett tárgyak kötöző szerepére utalhattak. **2.** Származékszó. | ⊕ A →*szál*¹ 'hosszú, egyenesen felmeredő tárgy; sziklaszál, szálfá', ill. 'szálfű; cérna, fonál, szál' szóból -g denominális névszóképzővel keletkezett; vö. *balog* (→*bal*), *kéreg* (→*kér*²).

📖 Paasonen: Beitr. 222; NyK. 50: 346; Vir. 1952: 177; TESz.; MSzFE.; ALH. 31: 317; EWUng. • Vö. *szál*¹, *szil*¹

szalajt → *szalad*¹

szalamander → *szalamandra*

szalamandra **A:** 1551 *salamandra* madaram (Nyr. 43: 82); 1629 *salomándra* (NySz.); 1653/ *szalamandra* (Farkas: GLEl.); 1799 *Salamándra* (NSz.); 1799 *szalamándra* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Salamander* a.) **J:** 'fekete-sárga, gyíkhoz hasonló kétéltű állat | Salamander'

szalamander **A:** 1604 *Salamander* (Szenczi Molnár: Dict. *Salamándra* a.); 1871 *szalamánder* (NSz.) **J:** 'fekete-sárga, gyíkhoz hasonló kétéltű állat | Salamander'

■ Latin, ill. német jövevényszó. | ⊖ A *szalamandra* szóhoz: lat. *salamandra* 'szalamandra' [< gör. *σαλαμάνδρα* 'egy fajta mérges, pikkelyes hüllő; szalamandra']. – A *szalamander* szóhoz: ném. *Salamander* 'egy fajta farkos kétéltű' [< lat. *salamandra* (↑)]. ⊗ Megfelelői: ang. *salamander*; fr. *salamandre*; ol. *salamandra*; stb.: 'szalamandra'. ⊕ Az első adatban a *salamandra* főnév jelzői szerepet tölt be, és a megnevezett madár foltos, pöttyös tollazatára vonatkozik. A korábbi változatok szó eleji s-es ejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; az sz-es alakhoz vö. →*szeptember* stb.

📖 TESz.; EWUng.

szalámi **A:** 1790/ *salám* (NSz.); 1791 *szalám* (NSz.); 1793 *szalámi* (NSz.); 1842 *szalamival* (NSz.) **J:** 'apróra vágott sovány sertéshúsból és szalonnából erős fűszerezéssel és érleléssel készült, vastag bélbe rúd alakban tömött, füstölt hentesáru | Salami' #

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg a németből is jöhetett. | ⊖ Ol., (tr.), (rom.) *salame*, *salami* [többes szám], (isztr.) *šalame*, (fri.) *salám*, (bol.) *šalám*: 'szalámi'; – vö. még ném. *Salami* 'egy fajta szárazkolbász'. Az olaszban a lat. (k.) *salame(n)* 'egy fajta sós húsétel' [< lat. *sal*, *salem* [tárgyeset] 'só']. ⊗ Megfelelői: ang. *salami*; cseh *salám*; stb.: 'szalámi'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *saláta*

szalaszt → *szalad*¹

száldob × **A:** 1221/ ? *Zalduba* [sz.] [szN.] (VárReg. 48.); 1226/ *Scaldubag* [sz.] [HN.] (VárReg. 340.); 1254/ *Zoldubag* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1341 *Zodobag* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 665); 1389 *Zaldobos* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 452); 1391 *Zaldob* (OkISz.); 1450 *Fekethewzoldobzeg* [HN.] (OkISz.); 1576 *zaldok* fát (MNY. 8: 371); 1600 *zadok* (Nyr. 27:

132); 1655 *száldok* (NySz.); 1787 *zádog* fának (NSz.); 1838 *Szódók* (Tzs.); NYJ. *száda*-fa, *száldék*, *zódog*-fa (MTsz.); *szádukfa* (ÚMTsz.) **J:** 'hárs(fa) | Linde (Tilia)'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Feltehetőleg a szó belseji *l*-es és *b*-s változat volt az eredeti, és az első szótagi magánhangzó valószínűleg rövid volt. A szóvégi *k* inkább csak hangtani változat lehetett. ⊙ Erdélyi nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

száletli Δ **A:** 1870 *száletlik* (Hon 1870. ápr. 17.: [6]); 1882/ *száletli* (NSz.); 1900 *szalétliben* (NSz.) **J:** 'lugasszerű kerti építmény, lugas | Gartenhaus, Laube'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (au.) *Salettl* 'nyitott kerti házacska; lugas' [alapja az ol. *saletta* 'kis helyiség']. ⊕ A *li* szóvéghoz vö. →*cetli*, →*hecsedli*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szála*

szalicil **A:** 1885 *szalicillal* (BpHírlap 1885. jan. 19.: 7); 1925 *Szalicil* (RévaiLex. 17: 320); NYJ. *szalacin* (ÚMTsz.); *szalicin* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'tartósításra és gyógyszerek alapanyagaként használt fehér, tűszerűen kristályos szerves vegyület | Salizyl' – De vö. 1877 *szalicil-savval* (FöldMÉ. 1877. jún. 25.: 223); 1897 *Szalicilsav* 'tartósításra és gyógyszerek alapanyagaként használt fehér, tűszerűen kristályos szerves vegyület | Salizylsäure' (PallasLex.)

■ Valószínűleg egy összetett szó előtagjának önállósulása. | ⊕ A *szalicilsav*-ból (↑) keletkezett. Ez a ném. *Salizylsäure* 'egy fajta karbonsav' szó részfordítása [< ném. *Salizyl* 'ua.' + *Säure* 'egy fajta kémiai vegyület']. ⊕ Megfelelői: ang. *salicyl*; fr. *salicyle*; stb.: 'szalicil'. ⊕ A *szalicin* változat végződése olyan kémiai vegyületek elnevezésének analógiájára jött létre, mint a →*glicerín*, →*szacharin* stb. – Az sem teljesen kizárt, hogy a ném. *Salizyl* (↑) átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *saláta*, *sav*

szálka **A:** 1211 ? *Salca* [SZN.] (Oklsz.); 1289 ? *Zalka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 548); 1456 k. *zalkat* (SermDom. 2: 499); NYJ. *szájka* (NytudÉrt. 1: 58); *szaka* (Nyatl.) **J:** 1. 1456 k. 'szilánk | Splitter' # (↑); 2. 1508 ? 'apró szálaeskaszerű növényi törmelék | winzige pflanzliche Abfälle' (DöbrK. 247.), 1643 'ua.' (Comenius: Jan. 43); 3. [~ *vkinek a szemében*] 1635 'rosszallást v. irigységet kiváltó, ellenséges lépésre ingerlő dolog, esetleg személy | jmdm ein Dorn im Auge' (MonTME. 4: 270); 4. 1643 'a kalász toklászaiból kinövő szálas képződmény | Granne' (Comenius: Jan. 22); 5. 1702 'a hal szálas csontocskája | Gräte' # (NySz.); 6. 1800 'a hús rostszála | Fleischfaser; Faser der Hülsenfrucht' (NSz.); 7. [jelzői értékben] 1863 'vékony | schmal' (Krizsa [szerk.] Vadr. 517); 8. 1873 'pipagyújtó fácska, gyufa | Streichhölzchen, Zünder' (Nyr. 2: 279)

■ Származékszó. | ⊕ A →*szál*¹ 'szár; hosszú, egyenesen felmeredő tárgy' szóból jött létre kicsinyítő képzővel. A 3. jelentés alapja az ismert bibliai hasonlat (Máté 7.3). Az 5. jelentéshez vö. *szálkás csont* 'kis csont, száлка' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 112). A 7. jelentéshez vö. *szálkás testű* 'vékony, csontos' (1792: NSz.).

📖 NyK. 50: 344; TESz.; EWUng. • Vö. *szál*¹

száll **A:** 1372 u./ *zalnakuala*; le *zallanyä* [sz.] (JókK. 40, 43), de vö. →*szállás*; 1552 meg *fzálót* (Heltai: Dial. A8b); 1585 Le *szállók* (Cal. 310); NYJ. *szá* (OrmSz.) **J:** 1. [főleg *le~*] 1372 u./ 'vhová telepedik; (le)ereszkedik, (le)bocsátkozik | sich setzen; sich herunterlassen' # (↑); 2.

1416 u.¹ 'megy, indul, kerül, jut vhová; mozdul, vonul (sereg, had) | sich begeben; rücken, ziehen (Heer)' (BécsiK. 240); **3.** 1416 u.² '(közlekedési eszközre) (fel)lép, ül stb.; (közlekedési eszközről) lelép | ein-, aufsteigen; aus-, absteigen' # (MünchK. 21rb); **4.** [ma főleg meg~] 1416 u.² 'átmenetileg lakik vhol | einkehren, einziehen' # (MünchK. 77vb); **5.** [meg~] 1456 k. '(személyt) hatalmába kerít | befallen' (SermDom. 1: 33); **6.** [főleg meg~] 1470 'megtámad, ostromol; (fegyveres erővel) elfoglal, (seregestül) ellep | belagern; besetzen' # (SermDom. 2: 583); **7.** [vkire ~] 1470 'örökséggént jut vkire | jmdm zufallen' (SermDom. 2: 760); **8.** [alá~, le~] 1510 k. 'süllyed, süpped; apad (víz), ülepedik | sinken; fallen (Wasserhöhe), sich ablagern (Satz)' (AporK. 184); **9.** [főleg alá~, le~] 1517 'fogy, csökken, múlik; csillapodik, gyengül | schwinden; sich legen' (DomK. 315); **10.** [ellene ~, szembe~] 1551 'felveszi a harcot; ellene szegül | den Kampf aufnehmen; sich widersetzen' # (NySz.); **11.** 1772 'repül | fliegen' # (NSz.) **Sz:** ~**atta** 1416 u.² lè *žallatta* <HAT-I IGENÉV> 'leszállása közben' (MünchK. 85va) | ~**ó** 1416 u.³ *zallokkal* <FOLY MN-I IGENÉV> (AporK. 85); 1555 'szállodában v. vendéglátó házigazdánál szállást igénybe vevő személy | Logiergast' (Századok 1908: 247); 1780 'a ellenséges területet elfoglaló hadsereg tagja | Angehöriger einer Besatzungsarmee' (NSz.) | ~**ás** 1470 rea *zallaſaert* 'öröklés | Überkommen' (SermDom. 2: 760); 1535 k. 'ostrom; összeállítás, összeválogatás | Belagerung; Besetzung' (Zay: Lánd. 41) | ~**ong** 1519 ky *zallonghwan* [sz.] (JordK. 761) | ~**at** 1520 *zallatoderth* 'alászállás, lebecsátkozás | Sichniederlassen' (PozsK. 24); 1629 *Napszálat* 'nyugat | Westen' (Oklsz.) | ~**dogál** 1621 *ſzáldogalni* [sz.] 'apránként aláereszkedik' (Szcenci Molnár: Dict.) | ~**ingózik** 1762 *szálingódzik* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A különféle származékok gazdag jelentésköre arra utal, hogy a magyar szókészlet igen régi elemei közé tartozik. A különféle jelentések metaforikus úton keletkezettek.

📖 NytudÉrt. 50: 47; TESz.; EWUng. • Vö. *szállás, szállít, szálló, szállóige*

szállás A: 1211 ? *Zalas* [szN.] (Oklsz.); 1229 ? *Zallas* [szN.] (Oklsz.); 1251 *zalasadov* (Oklsz.); 1279 *Zallas* [HN.] (Oklsz.) **J:** **1.** 1211 ? 'az a hely, ahol vki (átmenetileg) megszáll; ideiglenes lakóhely, tartózkodási hely | Unterkunft; zeitweiliger Wohnsitz' # (↑), 1251 'ua.' (↑); **2.** 1279 ? 'település (többnyire egy személyé v. egy családé); tanya | Behausung, Aufenthalt; Einödhof' (↑), 1285 'ua.' (Oklsz.); **3.** 1389 'nomád nép települése, sátoztábor (kunoké, jászoké) | Zeltlager von Nomadenvölkern' (Nyr. 67: 41); **4.** 1416 u.¹ 'katonai tábor, hadi tábor | Feldlager' (BécsiK. 30); **5.** 1456 k. 'vendégfogadó | Herberge' (SermDom. 1: 19); **6.** 1514 'szilaj marha, aprómarha teleltető hely a pásztor kunyhójával; idegen földről legeltetni jött pásztor kalyibája | Überwinterungsstelle des Viehs mit der Hirtenhütte; Hütte eines aus der Fremde um zu weiden gekommenen Hirten' (Oklsz.); **7.** 1681 'a határban levő, időszakosan használt gazdasági épületek (istálló, ól, akol, ellető, fészter stb.) csoportja | eine Gruppe der in der Feldmark befindlichen, zeitweilig gebrauchten Wirtschaftsgebäude; unbedeckter, eingezäunter Platz vor dem Schweinestall' (Bálint: SzegSz.); **8.** 1780 'az anyaországtól távol eső település, gyarmat | Siedlung fern vom Mutterland, Kolonie' (NSz.); **9.** 1860 'róka, borz lakóhelye | (kleine) Höhle wild lebender Tiere' (Bérczy: Vmsz. 23) **Sz:** ~**ol** 1791 *szállásoló* [sz.] 'átmenetileg lakik, szállást igénybe vesz | zeitweilig irgendwo wohnen' (MNY. 9: 91); 1830 'szállást ad, szállással ellát | beherbergen' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*száll* (főleg 'leereszkedik; befordul') igéből -*ás* névszóképzővel keletkezett. A jelentések részben az alapszó megfelelő jelentéséhez kapcsolódnak, részben pedig a származékok további jelentéstani fejleményei. A nyelvújítás korából származó 8. jelentés a →*kolónia* 'gyarmat' magyar szóval való helyettesítésére tett kísérlet. – A *szállás* 1–3. és 6. jelentésében főleg kelet-európai vándorszóvá vált; vö. szbhv. (N.) *sālās* 'tanya; marhaistálló'; rom. *sălaș* 'szállás, hajlék; pásztorkunyhó; tanya; stb.'; or. *υαλαυ* 'kunyhó, viskó', (R.) 'kofabódé, zsibárusbolt'; votj. *šalaš* 'kunyhó, viskó'; stb.

szállít A: 1416 u.¹ *lezalleita* [t-j] (BécsiK. 207); 1458 k. *le ... zalloychya* [*szállojt* □] (OkISz. *lészállít* a.); 1510 *le zallehtana* (MargL. 43); 1531 *zallyttom* (ÉrsK. 456); 1551 *szalitsd* (NySz.); 1560 *zallethaný* [sz.] (MNY. 64: 474) **J: 1.** 1416 u.¹ 'lebocsát, leereszt | herab-, hinablassen' (↑); **2.** 1458 u. 'vhová telepít; szálláshoz juttat, elszállásol | seßhaft machen; beherbergen' (↑); **3.** 1510 'abbahagy, véget vet vminek; csökkent, csillapít, csendesen | unterlassen, ein Ende machen; vermindern, lindern' (↑); **4.** 1519 'mozdulni, indulni, vhová menni késztet, vhová juttat; vhová vezet, vonulni késztet (sereget, népet stb.) | sich irgendwohin zu bewegen veranlassen, irgendwohin bringen; irgendwohin führen, irgendwohin losziehen veranlassen (Heer, Volk usw.)' (JordK. 328); **5.** 1525 k. 'vkire (örökségként) hagy; vkire átruház, hárít | jmdm etw (als Erbschaft) hinterlassen; auf jmdn etw übertragen' (NyK. 28: 76); **6.** [*le~*] 1596 'hadat, sereget feloszlat, elbocsát | (Heer, Arme) entlassen' (NySz.); **7.** 1626–1627 'aláz, megaláz; (erkölcsileg, tekintélyben) alacsonyabb szintre helyez | demütigen; (moralisch od. im Ansehen) auf eine niedrigere Stufe setzen' (NySz.); **8.** 1644 'közlekedési eszközön visz, hoz | befördern, transportieren' # (MHH. 24: 149); **9.** [főleg *le~*, *föl~*] 1693 'közlekedési eszközre, eszközről le- és felszállni késztet | auf- bzw. aussteigen lassen' # (MonÍrók. 15: 10); **10.** [főleg *alá~*, *le~*, *alább ~*, *lejjebb ~*] 1708 'árát csökkent, olcsóbbá tesz | (Preis) herabsetzen' # (Pápai Páriz: Dict. *Lěvo* a.); **11.** 1797 'repülni késztet, repít | zu fliegen veranlassen' (NSz.); **12.** 1807 'árucikket a megrendelőhöz, vevőhöz juttat; vmit vhová rendszeresen, ismételten (el)juttat | (wiederholt) liefern, zustellen' # (NSz.) **Sz: ~mány** 1793 *Szállítmány* 'gyarmat | Kolonie' (Szily: NyÚSz.); 1801 'szállított tárgy(ak) | gelieferte Sache(n)' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*száll* szóból -ít műveltető igeképzővel keletkezett. A jelentések részint az alapjelentésből magyarázhatók, részint pedig metaforikus úton jöttek létre a származékszó jelentésfejlődésével. A jelentések alakulásában fontos szerepet játszottak a különféle igekötők. (⊞) A *szállítmány* nyelvújítási szóalkotás; a szó 'gyarmat, település, kolónia' jelentése viszonylag korán elavult.

📖 MNY. 36: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *száll*

szálló A: 1771 *szállót* (NSz.) **J: 1.** 1771 'szállás, kvártély | Unterkunft' (↑); **2.** 1834 'kisebb vendégfogadó (különösen mesterlegények szállása); szálloda | Herberge; Hotel' # (Kunoss: Szóf. 64) – De vö. 1416 u.² *zallo hēlbēn* 'kisebb vendégfogadó | Herberge' (MünchK. 55vb)

szálloda A: 1845 *szállda* (Hierolexicon 98); 1851 *Szálloda* (Ballagi M.: LegújMagySzav.) **J:** 'szállásadással, a vendégek ellátásával foglalkozó nagyobb vendéglátóipari üzem | Hotel' #

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **szálló** egy szókapcsolat első tagjának önállósulásával jött létre. | (△) A *szálló hely* (↑) szókapcsolatból jött létre; vö. →*száll* 'befordul' és →*hely* szavakat.

■ A **szálloda** származékszó. | (△) Nyelvújítás kori tudatos szóalkotás a →*száll* igéből -da névszóképzővel; az alaktanához vö. →*óvoda*, *uszoda* (→*úszik*) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Mindkét szó a →*hotel* helyettesítésére jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *garniszálloda*, *hely*, *száll*

szálloda → *szálló*

szállóige **A:** 1894 *szálló ige* (Tóth B.: Szájr. Bevezetés XIV); 1898 *Szállóigeink* (NSz.) **J:** 'idézet v. hivatkozás jellegű, ismert eredetű közkeletű mondás, kifejezés | geflügeltes Wort' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A *szálló* 'repülő' (a →*száll* ige -ó folyamatos melléknévi igenévképzős alakja) + →*ige* összetétele, jelzős alárendeléssel keletkezett. Ehhez mintaként szolgált a ném. *geflügeltes Wort* 'szállóige'; vö. [gör. *ἔπεα πτερόεντα* [többes szám] 'szállóigék']. (⊕⇒) A német szókapcsolat átvételére tett magyar próbálkozások: *röpke szó* (1882: NSz.); *repülő szó* (1886: NSz.); *szárnyas ige* (1896/: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ige, száll*

szalma **A:** 1086 *Zalamadi* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1243/ ? *Zalmapataka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 519); 1336 *Zalmad* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 525); 1395 k. *zalma* (BesztSzj. 446.); 1575/ *ǵálma* (Assz. A2b); 1788 *Szolma, szóma* (MNY. 5: 287) **J:** 1. 1086 'gabonafélék és más szálas növények szára, levelei főleg száraz állapotban | Stroh' # (↑); 2. [jelzői értékben is] 1604 'üres, tartalmatlan, semmitmondó része vminek | leerer, inhaltloser Teil einer Sache' (NySz.); 3. 1943 'szalmaözvegy | Strohwitwe(r)' (NSz.) **Sz:** ~s 1366 *Zalmaszögethe* [HN.] (MNY. 10: 426)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) Szbhv. *slama*; szlk. *slama*; or. *солома*; stb.: 'szalma' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *κόλαμος* 'cső, nád'; lat. *culmus* 'fűszál, gabonaszár'; stb.]. (⊕) A *szalma* alak kialakulásmódjához vö. →*szilva*, →*szolga* stb. A 3. jelentés önállósulással keletkezett a →*szalmaözvegy*-ből.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 486; TESz.; EWUng. • Vö. *kalamáris, szalmaözvegy*

szalmaözvegy **A:** 1790 *Szalma özvegységre* [sz.] (MNY. 8: 367); 1806/ *szalma-özvegységem* [sz.] (NSz.) **J:** 'férj v. feleség, akinek a házastársa hosszabb-rövidebb ideig távol van, átmenetileg máshol tartózkodik | Strohvitwe(r)'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (⊖) Vö. ném. *Strohvitwe* 'feleség, akinek férje elutazott' (eredetileg 'elcsábított, megesett lány'), *Strohvitwer* 'férj, akinek felesége elutazott'. (⊕) A magyarban a →*szalma* 'vminek az üres része' + →*özvegy* összetételi tagokból áll. Mind a németben, mind a magyarban eleinte csak a nőkre vonatkoztatott; ma már férfiakra vonatkoztatva is használják.

📖 Storfer: DickSpr. 148; TESz.; EWUng. • Vö. *özvegy, szalma*

szalmiák **A:** 1557 *szalamyakit* (OkISz.); 1564 *szalamiát* (Nyr. 43: 83); 1745 *Szalamiák* (NSz.); 1780 *salamiák* (NSz.); 1784 *szalmiákspiritusz* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 295); 1793 *szalomiával* (NSz.); 1794 *szalamina-sónak* (NSz.); 1852 *szalmiaksót* (NSz.) **J:** 'ammóniumklorid | Salmiak'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. *Salmiak*, (h. kor. úfn.) *salmaniackh*: 'ammóniumklorid' [< ném. (R.) *salarmaniac*, *salarmoniac* 'ua.' < lat. (k.) *sal Armaniacum*, *sal Armoniacum* 'ua.', tkp. 'örmény só']. A vegyületet az Elbrusz vidékén, a perzsa hódoltság alatt álló Örményországban (vö. lat. *Armenia* [HN.], (k.) *Armania* [HN.]) találták. A szalmiák középlelatin megnevezését a lat. *sal ammoniacum* 'ammóniasó' váltotta fel. (⊖) Megfelelői: ang. *salmiac*; fr. (R.) *salmiac*; stb.: 'szalmiák'. (⊕) A *szalamia* változat a többesjelnek felfogott szóvégi *k* elhagyásával keletkezett. (⊖) Idetartozik: *szalalkáli* 'szarvassó, ammóniumkarbonát' (1890: Nyr. 19: 238), amelynek alapja a lat. (h.) *sal alcali* 'ua.', tkp. 'alkálisó'.

📖 TESz., *szalalkáli* a. is; EWUng. • Vö. *örmény*², *saláta*

szalon **A:** 1819 *Salonban* (HelikoniK. 1: 106); 1835 *Salon (szalon)* (Kunoss: Gyal.); 1839 *szalonokba* (NSz.); 1848 *salónoknak* (NSz.) **J:** 1. 1819 'irodalmi, művészeti stb. összejövetel, társaság | literarische, künstlerische Zusammenkunft, Gesellschaft' (↑); 2. 1835 'terem; fogadószoba | Saal; Empfangszimmer' (↑); 3. 1844 'műhely; üzlethelyiség | Werkstatt; Geschäftsraum' (NSz.); 4. 1891 'kiállítási helység, csarnok; kiállítás | Ausstellungsraum; Ausstellung' (Füredi: IdSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Salon* 'fogadószoba; rendszeres irodalmi, művészeti stb. összejövetel; divatszaküzlet; fodrászüzlet; művészeti kiállítás; stb.' [< fr. *salon* 'fogadószoba; üzlethelyiség; művészeti kiállítás; stb.' < ol. *sala* 'terem, szoba, hall']. (≈) ang. *salon* 'fogadószoba; fogadás; művészeti kiállítás'; or. *салон* 'fogadószoba'; stb. (⇒) A szó főleg osztrák közvetítéssel került a magyarba.

TESz.; EWUng. • Vö. *szála, szalon-*

szalon-

~**élet** **Δ A:** 1841 *salonélet* (NSz.) **J:** 'a szalonokban folyó társasági és szellemi élet | Gesellschaftsleben' | ~**hölgy** **Δ A:** 1843 *szalonhölgy* (NSz.) **J:** '(színházban:) társasági hölgyet alakító színésznő | Salondame' | ~**képes** **A:** 1843 *szalonképeseket* <FN> (Hirnök 1843. febr. 2.: [1]); 1845 *salonképes* (NSz.) **J:** 'társaságban való megjelenésre alkalmas | salonföhig' | ~**cukor** **A:** 1877 *szaloncukorkákat* (PetőfiTL. 1877. febr. 21.: 132); 1890 *szalonzukrot* (NSz.) **J:** 'karácsonyfára való, (csokoládéval bevont), egyenként becsomagolt cukorka | Bonbon bzw. Fondant in Zierpackung als Christbaumschmuck' # | ~**spicc** **A:** 1895 *salonspicc* (PestmH. 1895. dec. 15.: 4); 1964 *salonspicc* (Halász: MNSz.) **J:** 'csupán jókedvben megnyilvánuló enyhe ittasság | Taumel, Schwips' | ~**zenekar** **A:** 1896 *szalonzenekar* (FövL. 1896. szept. 13.: 8); 1916 *Szalonzenekar* (NSz.) **J:** 'kis létszámú, szólamonként rendszerint csak egy-egy zenészből álló zenekar | Salonorchester' | ~**tüdő** **A:** 1914 *szalontüdő* (HatárszU. 1914. jún. 22.: 4); 1953 *szalontüdő* (NSz.) **J:** 'sertés- v. borjútüdőből savanykás lével készített étel | Art Lungengericht' | ILYENEK MÉG: ~**nyelv** 'finomkodó társalgási nyelv | gezielte Umgangssprache' (1842: TudtárLit. 6/10: 370); ~**kocsi** 'nagy fényűzéssel berendezett vasúti kocsi | Salonwagen' (1847: NemzetiU. 1847. aug. 22.: 532)

■ Összetételi előtag, azonos a →*szalon* szóval. | (△) Az összetételek egy része német minta alapján keletkezett részfordítás; vö. ném. *Salondame, salonföhig, Salonorchester* stb. A többi szó a részfordítások analógiájára alakult ki. Az utótag a magyarban (a címszavak kivételével): *élet* (→él¹), *zenekar* (→zene + →kar¹).

TESz.; EWUng. • Vö. *cukor, él¹, hölgy, kar¹, képes, spicc², szalon, tüdő, zene*

szalonka **A:** 1742 *szolonka* (Kniezsa: SzlJsz. 486); 1763 *szalánka* (NSz.); 1780 *Szalonka* (NSz.); 1791 *szalank* (MNY. 19: 94) **J:** 'hosszú, vékony csőrű, ízletes húsú, vonuló madár | Schnepfe (*Scolopax r. rusticola*)'

■ Lengyel jövevényszó. | (≡) Le. *słomka, słonka*, (R.) *slanka, slęka*: 'szalonka' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szln. *sloka*; or. (N.) *слѣка*; stb.: 'ua.'. (△) Az átvételt a magyar–lengyel főúri kapcsolatok magyarázhatják, ahol a vadászás és a lakomák jelentős szerepet játszottak. A *szalank* változathoz vö. →*kolbász*, →*lapát* stb. – A *szalán* 'ua.' (1763: NSz.) és a (N.) *szalon* 'ua.' (ÚMTsz.) elvonással keletkezett a *szalonka* szóból.

MNY. 16: 145; Kniezsa: SzlJsz. 486; TESz.; EWUng.

szalonna **A:** 1249 ? *Zolouna* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 803); 1256 ? *Zolona* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 803); 1273/ ? *Zalona* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 803); 1391 *Zalanas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1444 *Zalonnas* [sz.] [szN.] (MNY. 10: 376); 1516 *zalannath* (RMNY. 2/2: 14); 1566 *szallanába* (Heltai: Fab. 166); 1590 *szalonna* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 146); 1669 *szalánnákot* (MNY. 69: 419); NYJ. *szalunna* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1249 ? 'bőr alatti zsírszövet | Speck' # (↑), 1391 'ua.' (↑); 2. 1796 'kenyérnek, sült tésztának rosszul sült, ragacsos része | Schliff (im Backwerk)' (NSz.); 3. 1962 'tök, sárgadinnye bele, húsa | Fruchtfleisch des Kürbisses, der Zuckermelone' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**s** 1391 [szN.] (↑) | ~**z** 1795 k. *szalannázni* [sz.] 'szalonnával tűzdel | spicken' (NSz.); [ma főleg ~ik] 1810 *Szalonnázok* 'szalonnát eszik | Speck essen' (NSz.)

■ Jövevényszó, esetleg egy déli szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. *slanina*; szln. *slanina*; cseh *slanina*; szlk. *slanina*; stb.: 'szalonna' [eredeti jelentése 'sós, (be)sózott' < szláv **sol-* 'megsóz, besóz' < szláv **solb* 'só']. Vö. még or. *солонина* 'besózott, pácolt hús'. (≈) Megfelelői: rom. *slămină* 'szalonna'. (△) A szóalak keletkezésében fontos szerepet játszott a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása és a nyílt szótagbeli *i* kiesése. A 2. és 3. jelentés metafora. – A népnyelvi *szlanina* külön átvétel a románból (↑).

📖 Kniezsa: SzJsz. 487; TESz.; EWUng. • Vö. *saláta*, *szalad*², *szelencec*¹

szaltó **A:** 1882 *saltót* (SzfvV. 1882. jan. 17.: [3]); 1897 *Salto* (*szaltó*) (PallasLex.) **J:** 'átfordulós) légbukfenc | Salto' – De vö. 1828 *Saltomortáléban* 'többfordulatos ugrás, halálugrás mint artistamutatvány | Salto mortale' (NSz.)

■ Olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *salto* 'ugrás; szaltó'; – vö. még ném. *Salto* 'szaltó, szabad átfordulás'. Az olaszban a lat. *saltus*, *saltum* 'ugrás, légbukfenc'. (≈) Megfelelői: le. *salto*; or. *сальто*; stb.: 'szaltó'. (△) Szótörténeti adatok alapján lehetséges, hogy önállósulással keletkezett a *szaltómortále* (↑) összetételből; ehhez vö. ol. *salto mortale*; ném. *Salto mortale*; stb.: 'többfordulatos ugrás', tkp. 'halálugrás'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *inzultus*, *mordály*, *morotva*

szalu × **A:** 1395 k. *zalu* (BesztSzj. 754–755.); 1792 *Szalúlni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz.); NYJ. *szalluo* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'hornyoló, vájó fejsze | Dechsel, Hohlbeil' (↑); 2. 1883 'simító ácsszerszám | Zimmermannsgerät zum Glätten' (Nyr. 12: 95)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (R.) *sowli*; osztj. (V.) *suɣəl*: 'vájófejsze' [ugor **solkə* vagy **solɣə*: 'ua.']. (△) A magyar szó *u*-jához vö. →*falu*. Az ugor kori fejszeféle feltehetően a bronzkori és korai vaskori kultúra egyik jellemző eszközének, a vájófejszének egy típusát képviselte. 2. Belső keletkezésű, egy származékszó szófajváltása. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-u* képzővel a →*szil*¹ szóból; az *a* ~ *i* hangváltozáshoz vö. →*sajog*¹ ~ →*csillog*, R. *aránt* ~ →*iránt* stb. Feltehetőleg egy sokkal általánosabb 'metsző, vágó' alapjelentéséből magyarázható; hasonló keletkezésű szerszámnevekhez vö. →*fésű*, →*köszörű* stb.

📖 Nyr. 62: 66; NyK. 50: 337; Vir. 1960: 345; TESz.; MSzFE.; MNY. 81: 145; EWUng. • Vö. *szil*¹

szalutál **Δ** **A:** 1584 *salutaltatok* [sz.] (MHH. 42: 218); 1586 *szalutálta* [?] (MNY. 64: 230); NYJ. *szalotál*, *szarutál*, *szerutál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1584 'üdvözöl, köszönt vkit | begrüßen' (↑); 2. 1835 'katonásan) tiszteleg | salutieren' (Kunoss: Gyal.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *salutare* 'köszönt, üdvözöl' [< lat. *salus* 'szerencse; köszöntés, szerencsekívánat']. (≈) Megfelelői: ném. *salutieren* 'üdvözöl; tiszteleg'; ol. *salutare*

'ua.'; stb. ⊕ A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; a szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb. A *szarutál*, *szerutál* változatok elhasonulással keletkeztek, szóföldrajzi megfontolásból azonban esetleg a rom. *săruta* 'megcsókol, csókkal üdvözlő' hatása is számításba jöhet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szolid*

szalvéta **A:** 1663 *Serviettét* (Horváth M.: NEL. *szerviett* a.); 1758 *szervietták* (Horváth M.: NEL. *szerviett* a.); 1783 *serveták* (MNY. 65: 478); 1813 *Sálveták* (MNY. 65: 477); 1815 *Szalvét* (MNY. 65: 477); 1815 *szervétát* (NSz.); 1876 *szalvéta* (NSz.); NYJ. *szalvetta*, *szērvietta* (ÚMTsz.) **J:** 'étkezéskor a száj és kéz törlésére szolgáló asztalkendő | Serviette' #

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Serviette*, (baj.-oszt.) *salvet*, *salvet(t)e*, (R.) *servet*; fr. *serviette*; ol. (Cortina d'Ampezzo) *salviéta*, (rom.) *salviéta*, (R.) *salvetta*; szbhv. *salvet*; or. *salphemka*; stb.: 'szalvéta', a franciában és az olaszban 'törülköző, kéztörölő' jelentésben is. Vö. még lat. (k.) *salvieta* 'szalvéta'. A franciából terjedt el [< fr. *servir* 'szolgál; szolgál (vmire), tálat stb.']. ⇒⊕ A magyarba a németből, a franciából és az olaszból került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szervíroz*

szám **A:** (†1086) [12. sz.] ? *Zamudi* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 254); 1372 u./ *zamabalol* (JókK. 51) **J:** 1. 1372 u./ 'élölények rendje, csoportja, sora, numerikusan kifejezett mennyisége | Reihe, Menge, Anzahl bestimmter Individuen' (↑); 2. 1416 u./¹ 'megszámlált mennyiség; mennyiségtani alapfogalom | Anzahl; Zahl' # (BécsiK. 44); 3. 1456 k. 'számokkal közölt mennyiségi adat | Quantität' # (SermDom. 2: 262); 4. 1533 'mennyiséget jelölő írásjegy | Ziffer, Nummer' # (Murm. 2623.); 5. 1544 'munka | Arbeit, (Tag)werk' (Oklsz. *napi-szám* a.); 6. 1700 'szavak olyan alakja, amelyből kiderül, hogy a személyek, dolgok közül egyről v. többről van szó | Numerus' # (NSz.); 7. 1834 'időszaki kiadvány egy időben megjelenő, azonos tartalmú példányai v. közülük egy | Exemplar einer Zeitung, Zeitschrift usw.' # (NSz.); 8. 1848/ 'számítan, matematika; számolás | Arithmetik, Mathematik' (NSz.); 9. 1880–1881/ 'műsor önálló része | Nummer innerhalb einer Spielfolge' # (NSz.); 10. 1941 'két egyberakott öl fát elválasztó karó | Trennpfahl zwischen zwei Klaftern Holz' (NéprÉrt. 33: 262) **Sz:** ~**lál** 1372 u./ *zamlaltatnod* [sz.] (JókK. 33) | ~**talán** 1372 u./ *zamtalan* (JókK. 3) | ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1416 u./³ *zamouan* (AporK. 111) | ~**ít** 1490 k. ? *siomict* (ÁbelSzj. 215b); 1701 *számittatnak* [sz.] (MNY. 11: 372) | ~**oz** 1519 *megh zamoszwan* [sz.] (JordK. 175) | ~**os** 1527 *zamos* 'nagyszámú, nagyobb mennyiségű | zahlreich' (ÉrdyK. 226) | ~**ol** 1567 *meg ... zamoltam* (RMNY. 2/2: 199) | ~**láló** 1604 Öfzve *fzámalo* 'az, aki számol | Zählender' (Szenczi Molnár: Dict. *Nomenclátor* a.); 1653 'törtszámban a törtvonás felett álló szám | Zähler (Math)' (Szily: NyÚSz. 567) | ~**la** 1836 *Számla* (Fogarasi: MNZsebsz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊕ Csu. *sum* 'szám'; – türkm. *sān* 'ua.'; kar. *san* 'ua.; jelentés; tisztelet'; stb. [< török **sā-* 'számol; gondol'; vö. →*szán*¹]. ⊕ A magyarba átkerült alak **sam*; a magánhangzó nyúlása a magyarban történt. Régebbi jelentései (pl. az 1–4. jelentések) az átadó nyelvre vezethetők vissza. A további jelentések részben metaforikus, részben metonimikus úton fejlődtek ki. ⊕ A *számla* nyelvújítási szóelvonás a *számlál*-ból; vö. *eszme* (→*eszmél*), *séta* (→*sétál*) stb.

📖 MNY. 3: 316; TESz.; UrAltJb. 50: 116; Ligeti: TörK. 35; EWUng. • Vö. *kőb-*, *lét-*, *nap-*, *számára*, *számkivet*, *számítan*, *szán*¹, *szerszám*, *tört*

számár A: 1138/ *Zamar* [SZN.] (MNY. 32: 132); 1211 *Somardy* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1300 k. *scumartíuif* (LeuvGl.) **J:** <FN> **1.** 1138/ 'lóval rokon és hozzá hasonló, de nála kisebb, hosszú fülű, teherhordásra használt állat | Esel' # (↑); **2.** 1381 ? 'ostoba, buta ember | dummer Mensch' # (Oklsz.), 1541 'ua.' (RMKT. 2: 153) | <MN> 1381 ? 'buta, ostoba | dumm' (Oklsz.), 1616 'ua.' (NySz.) **Sz: szamaras** 1296 *Zamarus* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 449) | ~**ocska** 1416 u.² *žamarokat* (MünchK. 98va) | ~**kodik** 1598 *számárkod-ik* (NySz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mil.) *somàr*, (rom.) *șumâr*, (isztr.) *šamêr*, (pol.) *șomâr*, *șumâr*, – ol. *somaro*: 'számár' [lat. (vulg.) **saumarius* 'ua.', a lat. *sagmarius* 'ua.' alapján]. (≈) Megfelelői: ném. (ófn.) *soumâri*, (kfn.) *soumære* 'málhás állat vezetője; málhás állat; a teher, amelyet az állat hord'; szln. *somar* 'számár'; stb. Vö. még blg. *camap*; szbhv. *samar*: 'málha- v. tehernyereg'. (⊕) A magyar szó olasz jövevényszavaink legrégebbi rétegébe tartozik, a szókezdő sz egy olasz nyelvjárási s-es változat átvételével magyarázható; vö. →*szappan*, →*szerecsen* stb. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *somár* 'számár; ostoba ember'.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 746; MNY. 66: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *számár*-

számár-

I. ~tövis A: 1300 k. *scumartíuif* (LeuvGl.) **J:** 'szúrós, tüskés gyomnövény | Eselsdistel' | ~**köröm A:** 1585 *zamar kōrōm* (Cal. 1096) **J:** 'a fészkesek családjába tartozó növény, martilapu | Huflattich (Tussilago farfara)' | ~**lapu A:** 1585 *Zamar lapu* (Cal. 1096) **J:** 'a fészkesek családjába tartozó növény, martilapu | Huflattich (Tussilago farfara)' | ILYENEK MÉG: ~**here** 'baltacim | Esparsette (Onobrychis)' (1775: Magyar-Kossa: OrvEml. 2: 274); ~**kenyér** 'a fészkesek családjába tartozó, tüskés, kék virágú növény | Kugeldistel (Echinops)' (1844: NSz.)

II. ~fül A: 1789 *számár füleket* (NSz.) **J:** **1.** 1789 'a számár füle, nagy fül | mit den Händen nachgeahmte Ohren, mit denen man einen anderen verspottet' (↑); **2.** 1803 'könyv v. füzet oldalának behajtott sarka | Eselsohr in einem Buch od. Heft' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Ohr* a.) | ~**hurut A:** 1791 *számár huruthoz* (NSz.) **J:** 'görcsös köhögési rohamokban megnyilvánuló fertőző betegség | Keuchhusten' | ~**köhögés A:** 1822 *számár köhögésben* (TudGyűjt. 6/6: 107); 1862 *számárköhögés* (NSz.) **J:** 'számárhurut | Keuchhusten' #

III. ~híd A: 1803 *számárhíd* (NSz.) **J:** 'iskolában:) mentő kérdés, puska | Eselsbrücke' | ~**pad A:** 1836 *számárpaddon* (Regelő 1836. dec. 8.: 778); 1842/ *számárpadra* (NSz.) **J:** 'a rossz, hanyag tanulók részére fenntartott pad az osztályteremben | Eselsbank' | ~**létra A:** 1857 *számárlajtorja* (MNY. 50: 93); 1888 *számár létrán* (NSz.) **J:** 'a régi hivatalos tisztviselői rangfokozatok sorrendje, amelyen automatikusan jutottak előbbre | Rangstufen der Beamten'

■ Összetételi előtag, azonos a →*számár* szóval. | (≡) Az 1. csoport összetételei belső keletkezésűek. Olyan növénynevek tartoznak ide, amelyek a népi vélekedés szerint a samarak táplálékául szolgálnak; hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ném. *Eselsdistel* 'számártövis'; fr. *chardon aux ânes* 'ua.'; stb. A 2. csoport összetételei metaforikusan a számár tulajdonságaira utalnak; hasonlóan más nyelvekben is: ném. *Eselsohr* 'lap behajtott része, számárfül <gúnyosan, csúfolódva>; ol. *orecchio d'asino* 'számárfüles könyv- v. füzetlap'; stb. A 3. csoportba tartozó *számárhíd*, *számárpadd* német mintára alkotott tükörfordítás: *Eselsbrücke*, *Eselsbank* stb.; a *számárlétra* az előbbieket mintájára alkotott belső keletkezésű összetételnek tűnik.

📖 MNY. 19: 122, 50: 90; TESz.; EWUng. • Vö. *fül*, *híd*, *hurut*, *köhög*, *köröm*, *lapu*, *létra*, *pad*, *számár*, *tövis*

számára A: 1525/ *számára* (TörtTár 1908: 84) **J:** <NÉVUTÓ> 1525/ '(vki) részére | für jmdn' # (↑) | <HSZ> [szó belseji birtokos személyjellel] 1748 'részemre (részedre, részére stb.) | für mich, dich usw.' # (NySz.)

■ Megszilárdult határozóragos főnév szófajváltása. | (⊕) A *számára* szóból jött létre →*szám* 'élőlények sora, rendje, csoportja' + E/3. személyű -á birtokos személyjellel + -ra szublatívuszragból. Emellett az alak mellett létrejött egy külön paradigmásor egyéb birtokos személyjelekkel (-m, -d stb.). – A főnév konkrét jelentéséhez vö. 1372 u./ *karhozattacnac zamabalol* 'a kárhozottak sorából' (JókK. 51); 1416 u./¹ *igazaknac zamaba* 'az igazak sorából' (BécsiK. 32) stb. – A szófajváltás birtokos jelzős szószerkezetekben mehetett végbe; hasonló fejlődéshez vö. →*részére*.

📖 MNy. 54: 33; Sebestyén: Névut. 159; TESz.; EWUng. • Vö. *szám*

számkivet Δ **A:** 1456 k. *zamkiueteth* [sz.] (SermDom. 1: 219) **J:** 'elűz, száműz | verbannen' **Sz:** ~**ett** 1456 k. 'elűzött, száműzött | verbannt' (↑) | ~**és** 1470 *fam ky vetefnec* 'elűzés, száműzés | Verbannung' (SermDom. 2: 753)

száműz **A:** 1823 *száműzi* (NSz.) **J:** 1. 1823 'elűz, elkerget | vertreiben' (↑); 2. 1826 ? 'számkivetésbe küld, hazájából kitilt | verbannen' # (Szily: NyÚSz.), 1832 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**ött** 1824 *száműzött* (Aurora 244); 1826 *száműzött* (Szily: NyÚSz.) | ~**etés** 1832 *száműzetés* (NSz.) – De vö. 1798 *szám-ki-űztenek* (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **számkivet** összetett szó. | (⊕) Eredeti tagjai a *számki* 'a sorból ki' + →*vet* 'dob, hajít; elűz, elüldöz' szavakból állnak, határozói alárendeléssel keletkezett. A *számki* eredetileg névutós szerkezet lehet a →*szám* 'sor' főnévből + a →*ki*² igekötőből, amely a →*vet* ige mellett *szám kivé* másodlagos alakban is előfordult: 1519 k. *vettetői uala zankiue* 'száműzött lett' (DebrK. 72, 104). Ebben a szószerkezetben a *ki* > *kivé* feltehető névutói szerepe korán elhomályosult, és a →*vet* igekötőjeként fogták fel; a *kivet* 'elűz, elüldöz' igehez vö. 1416 u./² *ki vèffètec* (MünchK. 16ra). Így aztán az összetételt →*szám* + *kivet* tagokra bontották. A *számkivet* a középkorban lefoglalást, elkobzást, száműzést jelölő jogi terminus volt, amelyet a lat. *proscribere* '(nevet) írásban közzétesz, számkivet, elkoboz' jelentéstani megfelelőjeként használtak. (⊕) A *száműz* szóösszevonás az *számküüz* (↑) összetételből, amely a nyelvújítás korában keletkezett a *számkivet* analógiájára. Hasonló, már elavult összetételek: *számkirekeszt* 'vkit kirekeszt' (1774: NSz.); *számkilök* 'vkit kitaszít' (1835: NSz.); stb.

📖 TESz., *száműz* a. is; EWUng. • Vö. *ki*², *szám*, *űz*, *vet*

számlík → *szánt*

szamóca **A:** 1604 *Szimolcza* (Szenczi Molnár: Dict.); 1639 *Szamocza* (MNy. 44: 138); 1784 *ſzamótza* (Baróti Szabó: KisdédSz. 76); 1808 *Szomoltza* (NSz.); 1809 *Somótza* (NSz.); 1838 *Szemőcze* (Tsz.); 1851 *zamóczát* (NSz.); NYJ. *cimóca* (MTsz.) **J:** 'élénkpiros, bogyószerű gyümölcs, földieper; erdei eper | Erdbeere; Walderdbeere (Fragaria)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szlovén jövevényszó. | (≡) Vö. szln. (N.) *samoníca* 'vörös áfonya' [? < szláv **samo-* '(saját) maga' + **nik-* 'előrehajol' összetételi tagokból]. E magyarázat szerint az elnevezés arra utal, hogy a vörös áfonya és a hasonló növények cserjéje meghajlik a bogyó súlyától. Vö. még cseh (N.) *smyca* 'eper'; or. *cyhuqa* 'erdei szamóca'; stb. (⊕) A származtatásnak főleg hangtani nehézségei vannak. Az első szótagbeli *i*-s változat kialakulásmódja nem teljesen világos. A *szamóca* alak a szó belseji *l* kiesésével és pótlónyúlással keletkezhetett. A *somóca* változat a →*som*² népetimológiás hatását tükrözi. A *szemőce* változat hangrendi átcapással keletkezett. Eredeti jelentése 'erdei szamóca'.

📖 Nytud. 1: 188; MNy. 43: 172; Kniezsa: SzlJsz. 748; TESz.; EWUng. • Vö. *számszerij*

szamojéd A: 1750 *Samojedák* (NSz.); 1799/ *szamojéd* (NSz.); 1833 *szamojeda* [□] (NSz.)
J: <FN> 1750 'Oroszország északkeleti és Szibéria északi részén lakó, a magyarral rokon nyelvet beszélő uráli nép tagja | Samojede' (↑) | <MN> 1833 'a szamojédokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | samojedisch' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Samojede*; ang. *Samoyed*, *Samoyede*; fr. *Samoyède*; or. *camoduï*, (R.) *camoed*; stb.: 'szamojéd'. Az oroszból terjedt el [tisztázatlan eredetű; népetimológiás fejlemény lehet az or. *camo* 'maga-' és *ed-* 'eszik' alapján]. (⇒△) A magyarba a német vagy orosz irodalmi nyelv közvetítette.

📖 TESz.; Hajdú: UNyAK. 93; EWUng. • Vö. *jászol*, *számszerij*

szamorodni A: 1828 *Szamo rodne* [ES. NEM M.] (MNY. 71: 305); 1835 e. *Szamorodnyi* [ES. NEM M.] (MNY. 71: 305); 1850 *szamorodninak* (NyK. 70: 398); 1861 *Szamorodni* (NyK. 70: 398); 1867 *szomorodni* (NyK. 70: 398) **J:** 'egy fajta bor | Tokajer Szamorodner (Art Ausbruchwein)' – De vö. 1845 *Szamorodni borok* 'ua.' (MNY. 71: 305)

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | (△) A *szamorodni bor* (↑) szószerkezetből. Részfordítás a le. *samorodne wino* 'borfajta' alapján, ahol a szószerkezet jelzője összetett szó [< le. *samo* 'maga' + *rodny*, -a, -e 'termékeny' összetételi tagokból]. Az elnevezés alapja, hogy ehhez a borfajtához a szőlőnek minden bogyóját felhasználták, nem csak a válogatott száraz, aszús bogyókat. (△) A magyar szóvég feltehetőleg az *ordinári* (→*ordináré*) hatását mutatja, mivel a borfajta másik neve *ordinári(um) bor* (1825: NyK. 70: 399) volt. (△) A lengyel melléknév hímnemű alakjából való származtatás kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 488; NyK. 70: 398; MNY. 71: 305; TESz.; EWUng. • Vö. *bor*, *számszerij*

szamováár A: 1855 *samovar* (Divatcsarnok 1855. jan. 25.: 102); 1866 *szamovarnál* (NSz.); 1876 *szamováárt* (NSz.) **J:** 'orosz teafőző | Samowar'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Samowar*; ang. *samovar*; fr. *samovar*; or. *camoβap*; stb.: 'szamováár'. Az oroszban keletkezett, jelentése 'önfőző' [vö.or. *camo* 'ön(maga)-' és *βapumb* 'főz']. (⇒△) A magyarba német és orosz közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *abál*, *számszerij*

számszerij Δ A: 1380 k. *zamftril* (KönSzj. 139.); 1395 k. *zomoferig* (BesztSzj. 144.); 1407 *zamscirig* (Oklsz.); 1538 *számszerih* [✓] (MNY. 29: 43); 1538 *zamzerigj* (Pesti: Nomenclatura N1); 1566 *Zame zery*, *zamzer iy* (Oklsz.); 1577 *zamzolygh* (KolGl.); 1582 *Szamszerid* (MNY. 29: 43); 1590 *Szàmször iy* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 156); 1604 *Számfzer Iv* (Szenczi Molnár: Dict. Ballífta a.) **J:** 'íjhoz hasonló lövéfegyver | Art Armbrust'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *samostrel*, *samostril*; szlk. *samostrel*; or. *camocmper*; stb.: 'egy fajta számszerij' [< szláv **samo-* 'ön(maga)-' + **strělb* 'lövés' összetételi tagokból]. – A szó a déli szláv nyelvekben csak viszonylag későn jelent meg, ezért átható nyelvként inkább valamely nyugati vagy keleti szláv nyelv jöhet számításba. (△) A magyarban (*l* > *ly*) palatalizálódás ment végbe, ebből való a *gy*, ill. a *j*. A *számszerij* és néhány további változat népetimológiás keletkezésű, mintha a →*szám* + →*szer*² + →*ij* összetétele volna. (⊙) A szó ma csak ritkán, leginkább történelmi munkákban használatos.

📖 Nyr. 43: 386; MNY. 29: 43; Kniezsa: SzlJsz. 488; TESz.; EWUng. • Vö. *szamóca*, *szamojéd*, *szamorodni*, *szamováár*

szám^{tan} **A:** 1835 *szám*tan (Kunoss: Gyal. *Mathematica* a.) **J:** 1. 1835 'matematika | Mathematik, Rechenkunst' (↑); 2. 1844 'aritmetika, a számolás tana | Arithmetik, (Lehre vom) Rechnen' # (Ballagi M.: MNMZsebsz.)

■ Összetett szó. | (⊕) *A* → *szám* + *tan* 'tan, tanítás' (→ *tanít*) tagok összetétele; jelöletlen, birtokos jelzős alárendelés. Korábbi megnevezések: *számvetés* (1577: Keresztesi: Mat. 63); *számtudás* (1792: Keresztesi: Mat. 63); *számtudomány* (1806: NSz.); stb.: 'matematika; aritmetika, szám

tan'. (⊞) Nyelvújítási szó.
📖 Keresztesi: Mat. 63; TESz.; EWUng. • Vö. *szám*, *tanít*

számú → *számkivet*

szán¹ **A:** 1372 u./ *zan*tnak [sz.] (JókK. 158) **J:** 1. 1372 u./ 'bán, megbán | reuen, bereuen' (↑); 2. 1456 k. 'sajnál; szánakozik, sajnálkozik rajta | bedauern; bemitleiden' # (SermDom. 1: 158); 3. 1527 'gondol, tervez; akar, szándékozik | denken, planen; wollen, beabsichtigen' (ÉrdyK. 377); 4. 1582 'kímél, kímélettel van iránta | jmdm gegenüber schonungsvoll sein' (NySz.); 5. 1582 'vkinek akarja adni | für jmdn bestimmen, jmdm zudenken' # (NySz.); 6. 1585 'szentel, felajánl | widmen, weihen; im voraus für etw bestimmen' # (Cal. 316); 7. 1616 'sajnál adni | mißgönnen' (NySz.) **Sz:** ~**akozik** 1604 *Szánakozom* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**alom** 1618 *szánalmas* [sz.] (NySz.) | ~**almas** 1618 (NySz.) **R:** ~**t-** [ma jó~, ön~ + birtokos személyjel + elatíviszrag] 1616 *szántából* 'szabad akaratóból | aus freiem Willen' (NySz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (⊖) Ujg. *san-* 'gondol, vél'; türkm. *sān-* 'számol, értékel, figyelembe vesz'; csuv. *sun-* 'kíván, akar; jó szándékú; kíván, akar, remél; (el)vár'; stb. [*<* török **sā-* 'számol; gondol'; vö. → *szám*]. Vö. még kun *sayin-* 'vmin elgondolkodik'; hak. *sayin-* 'szomorkodik, aggódik; vágyódik'; kum. *sayin-* 'ua.'; stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **san-* 'gondol, tervez, akar', esetleg **sayin-* 'sajnál, kímél'. Lehetséges ugyanis, hogy a magyarba két török ige került át, egymás átfedésével. Eszerint a 3., 5–7., ill. az 1., 2. és 3. jelentés közötti különbség magyarázata a kétszeres átvételben rejlik.

📖 MNy. 3: 316; TESz.; StUASuppl. 1: 157, 159; Ligeti: TörK. 36; EWUng. • Vö. *szám*, *szándék*

szán² **A:** 1263/ *Zaanuth* [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *zan* (BesztSzj. 767.); 1793 *szány* (NSz.) **J:** 1. 1263/ 'két talpon csúszó jármű | Schlitten' # (↑); 2. 1962 'csúszó gépalkatrész | gleitender Maschinenteil' (ÉrtSz.); 3. 1962 'hordóknak ferde pályán való görgetésére használt gerendaszerkezet | Schrotbaum, Schrotleiter zum Fortrollen von Fässern' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**kázik** 1552 *szánkázhatnék* [sz.] (NádLev. 89) | ~**ka** 1577 k. *Szankan* 'két talpon csúszó jármű | Schlitten' (OrvK. 45); 1644 'csúsztatógereenda | Schrotbaum' (MNy. 80: 380) | ~**kó** 1785 *szánkó* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Riskó* a.)

■ Vándorszó. | (⊖) Bizonyára a következő finnugor és kelet-európai szavakkal függ össze: vog. (Szo.) *sun*; finn (N.) *saani*, *sani*; bask. *sana*; csuv. *sona*; rom. *sanie*; or. *canu*; lett *sanus*, *sanas*; stb.: 'szán'. (⊕) A magyarba még a honfoglalás előtt kerülhetett egy kelet-európai, esetleg szláv nyelvből. A *szánka* (↑) valószínűleg származékszó, de a szlávból való kölcsönzés lehetősége sem zárható ki; vö. szbhv. *sanjkati se* 'szánkázik'; szln. *sanke* 'szán, szánkó'; stb. A 2. és 3. jelentés metafora; vö. még ném. *Schlitten* 'csúszótálcas közlekedési eszköz; csúszó gépalkatrész'.

📖 Kniezsa: SzIJs. 749; TESz.; EWUng. • Vö. *gyalog-*

szanál A: 1880 *szanálták* (PestiH. 1880. máj. 21.: [1]); 1897 *Szanál* (PallasLex.); 1900 *Sanál* (Tolnai: MagySz. 254); NYJ. *szénál* (ÚMTsz.) J: 1. 1880 '(meg)gyógyít, orvosol | heilen' (↑); 2. 1900 '⟨anyagi ügyeket⟩ rendez; ⟨vállalkozást⟩ a csődtől megment, talpra állít | die Gesundung eines Unternehmens, Betriebs bewirken' (NSz.); 3. 1924 '⟨államháztartás rendbehozása végett⟩ fizetéseket csökkent, alkalmazottakat elbocsát | Gehälter herabsetzen, Personal abbauen ⟨aus budgetären Gründen⟩' (NSz.); 4. 1958 '⟨városrendezés során régi épületeket⟩ lebont | veraltete Gebäude niederreißen ⟨aus städtebaulichen Gründen⟩' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *sanare* 'meggyógyít, kigyógyít' [< lat. *sanus* 'ép, egészséges']. ⊗ Megfelelői: ném. *sanieren* 'meggyógyít, kigyógyít fertőtlenít; pénzügyileg rendbehoz; lakóövezetet rehabilitál'; ol. *sanare* 'meggyógyít, kigyógyít; (pénzügyileg) rendbehoz; rossz körülményeket felszámol, megszüntet'; stb. ⊕ A szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb. Eredetileg bizonyára orvosi műszó volt. A 2–4. jelentés leginkább német hatást sejtet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szanatórium*, *szanitéc*

szanaszéjjel → *szanaszét*

szanaszét A: 1724 *szana szét* (Nyr. 38: 396); 1742 *fzanafzét* (Pais-Eml. 591); 1777 *Szanaszét* (NyF. 50: 32) J: 1. 1724 'többféle irányba el, szét | auseinander' # (↑); 2. 1742 'mindenfelé, összevissza | überall, durcheinander' # (↑)

szanaszéjjel A: 1817 *szana széjjel* (NSz.); 1882 *szanaszéjjel* (NSz.) J: 1. 1817 'minden irányba szét | auseinander' (↑); 2. 1875 'mindenfelé, összevissza | überall, durcheinander' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *szana* és a →*szét*, ill. →*széjjel* összetételi tagokból áll. A *szana* előtag ismeretlen eredetű, ezért a tagok egymáshoz való viszonya is tisztázatlan. A szavak a nyelvjárásokból kerülhettek az irodalmi nyelvbe. ⊗ Idetartozik a (R.) *szanaszéltiben* 'összevisszaság, zűrzavar' (1706: MNy. 90: 253).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *széjjel*, *szét*

szanatórium A: 1855 *sanatoriumban* (BpHírlap 1855. szept. 13.: 2558); 1877 *Sanatorium* (NSz.); 1896 *szanatórium* (NSz.); NYJ. *szanatórium* (ÚMTsz.); *szanatóriom* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1855 '(üdülő)otthon, gyógyintézet betegségből lábadozók számára | Erholungsheim für Genesende' (↑); 2. 1896 'krónikus betegek szakorvosi ellátására, kezelésére szakosodott intézmény | fachärztlich geleitete Einrichtung zur Behandlung chronisch Kranker' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Sanatorium*; ang. *sanatorium*; fr. *sanatorium*; stb.: 'egy fajta kórház; (gyógy)üdülőhely'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. (kés.) *sanatorius* 'gyógyító' alapján < lat. *sanare* 'meggyógyít, kigyógyít' (vö. →*szanál*)]. ⊕ A magyarba leginkább a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szanál*

szandál A: 1773 *sándáliákat* (NSz.); 1836 *szandálok* (NSz.); 1848 *sandaláid* (NSz.); NYJ. *szanda* (Bálint: SzegSz.); *szandár* (OrmSz.) J: 'csak pántokból álló felsőrészü, könnyű, szellős cipő, saru | Sandale' #

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Sandale*, (R.) *sandalien* [többes szám]; sp. *sandalia*; fr. *sandale*; ol. *sandalo*, (v.-ven.) *sàndal*; szbhv. *sandal*; stb.: 'szandál'. Vö. még lat. *sandalium*, *sandalia* [többes szám], (kés.) *sandalum*: 'szíjas saru, szandál' [< gör. *σανδάλιον*, *σάνδαλον* 'ua.']. (⇒Δ) A magyarba különböző nyelvekből került.

📖 TESz.; EWUng.

szándék A: 1380 k. *fandýk* (KönSzj. 25.); 1416 u.¹ *zandekban* (BécsiK. 319); 1456 k. *zandokoth* (SermDom. 1: 457); 1545 *Sajzandekban* (RMNy. 2/2: 58) J: 'elhatározás, törekvés | Absicht, Vorhaben' # Sz: ~**ozik** 1474 *zandekozafról* [sz.] (BirkK. 6) | ~**os** 1709/ *szándékoskodása* [sz.] (NSz.) | ~**ol** 1807 *szándéklott* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | (Δ) A →*szán*¹ 'vmely célra előre kijelöl' igéből *-dék* ~ *-dok* névszóképzővel keletkezett; vö. →*ajándék*, *nyomdok* (→*nyom*) stb. (⊖) Idetartozik: 1456 k. *zantzandokal* 'szándékosan, tudva és akarva' (SermDom. 2: 481); összetett szó a *szánt* 'határozott' ige (a →*szán*¹ befejezett melléknévi igenévi alakja) + a *szándék* + *-val* eszközhatározóragos alakjából keletkezett. Az összetétel tulajdonképpen figura etimologica.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szán*¹

szandzsák A: 1525 *zanchakas* [lat. *-as* végződéssel] (SzapolyaiOkl. 604.); 1535 k. *zanchakot* (Zay: Lánd. 16); 1546/ *Szanchyoknac* (Tinódi: Cronica i2a); 1553 u. *szangziakokkal* (MonÍrók. 3: 52); 1573 *szangyák* (Kakuk: ÉIOsm. 348); 1628 *száncság* (MonTME. 4: 15); 1644 *szandzsák* (Kakuk: ÉIOsm. 348); 1836 *Szandsak* (NSz.); 1850 *sandsiákja* (NSz.) J: 1. 1525 'török közigazgatási és katonai egység az Oszmán Birodalomban | türkischer Verwaltungs- und Heeresbezirk' (↑), 1555 'ua.' (LevT. 1: 150); 2. 1535 k. 'török főtiszt, kerületi kormányzó az Oszmán Birodalomban | hoher türkischer Beamter, Bezirksstatthalter' (↑); 3. 1589 ? 'zászló | Fahne' (BudBLEv. 471), 1628 'ua.' (↑)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *sancak* 'zászló; katonai közigazgatási egység az Oszmán Birodalomban' [< oszm. (R.) *sanc-*, *sanç-* 'beszúr, leszúr']. (≈) Megfelelői: szbhv. *sandžak*; albán *sanxhak*; rom. *sangiac*; stb.: 'zászló, lobogó; török közigazgatási egység'. (Δ) A szó belseji *cs-s* változat az oszmán-török *dž* hangból keletkezett hanghelyettesítéssel; vö. →*fındzsa*. Az 1. jelentés valószínűleg összetételi előtag önállósulásával jött létre a *szandzsákbég* 'katonai közigazgatási egység feje az Oszmán Birodalomban' (1540: RMNy. 3/2: 3) szóból.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 348; TESz.; EWUng.

szangvinikus A: 1832 *sangvinicus* (Társalkodó 1832. márc. 3.: 72); 1835 *Sangvinicus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1843 *sanguinicus* (NSz.); 1863 *legsangvinikusabb* (NSz.); 1882 *szangvinikus* (NSz.) J: <FN> 1832 'heves vérmérsékletű, lobbanékony ember | Sanguiniker' (↑) | <MN> 1835 ? 'heves vérmérsékletű, lobbanékony (ember) | sanguinisch' (↑), 1843 'ua.' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sanguiniker* 'derűs természetű ember', *sanguinisch* 'vidám, harsány'; ang. *sanguine* 'vérvörös; kerek képű, pufók; tüzes, lobbanékony', *sanguineous* 'ua.'; or. *сангвиник* 'szangvinikus ember', *сангвинический* 'szangvinikus (ember)'; stb. Vö. még lat. *sanguineus* 'véres; vérszínű; vérengző', *sanguinosus* 'vérbő, telivér; könnyűvérű, szangvinikus, meggondolatlan' [< lat. *sanguis* 'vér']. Szakszóként keletkezett a különböző nyelvekben a vérmérsékletet jelölő szavak analógiájára. Az elnevezés alapja az a feltételezés, hogy a lobbanékony, indulatos természetű emberek fokozott vérbőséggel rendelkeznek. (⇒Δ) A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel; vö. még *flegmatikus* (→*flegma*), *kolerikus* (→*kolera*), *melankolikus* (→*melankólia*). Egyéb megnevezések: *vérmes*

(→*vér*). ⊖ Idetartozik: (R.) *szangvineus* 'szangvinikus <ember>' (1811: NSz.), amely közvetlenül a latinból származik (↑).

EWUng.

szanitéc Δ **A:** 1871 *Szanitécz-kór* (BorsszemJ. 1871. jan. 8.: 566); 1890 *szanatétok* (NSz.); 1915 *szanitéc* (Nyr. 44: 165); 1916 *szanitéceknél* (NSz.); NYJ. *szanitész* (ÚMTsz.) **J:** 'egészségügyi katona | Sanitätssoldat'

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (au.) *Sanität* 'katonai' egészségügyi szolgálat; betegszállító kocsi' [< lat. *sanitas, sanitatis* [birtokos eset] 'egészség' < lat. *sanus* 'ép, egészséges']. Vö. még ném. *Sanitätssoldat* 'egészségügyi szolgálatot teljesítő katona', *Sanitätskompanie* 'katonai' egészségügyi század'. ⊕ Az osztrák–magyar közös hadsereg nyelve közvetítette a magyarba. A *szanitéc* alak szóvégi *c*-je a német összetétel szó belseji *ts* hangkapcsolatának hatását mutatja.

TESz.; EWUng. • Vö. *szánál*

szankció **A:** 1791 *Sanctio* (NSz.); 1806/ *sanctiót* (NSz.); 1879/ *szankció* (NSz.) **J:** 1. 1791 'megerősítés; a törvény szentesítése, törvényerőre emelés | Bestätigung; Erhebung zum verbindlichen Gesetz' (↑); 2. 1882 'büntető intézkedés | Strafmaßnahme' (NSz.)

szankcionál Δ **A:** 1804/ *sanctionálta* (NSz.); 1900 *szankcionál* (NSz.) **J:** 'megerősít, szentesít | sanktionieren'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **szankció** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *sanctio* 'rendelet, büntetőtörvény, kikötés' [< lat. *sancire* 'megszentel, felszentel; megerősít; büntetésként megtilt']. ⊗ Megfelelői: ném. *Sanktion*; fr. *sanction*; stb.: 'szankció'. ⊕ A szókezdő *sz*-hez a magyarban vö. →*szeptember* stb.

■ A **szankcionál** nemzetközi szó. | ⊕ Vö. ném. *sanktionieren*; fr. *sanctionner*; ol. *sanzionare*; stb.: 'szankcionál'. A legkorábbi adatok a franciából származnak. ⊕ A magyarba a francia és német nyelvből került. ⊖ Korábbi külön átvételek a lat. *sancire* (↑) szóból: (R.) *sanciál* 'szankcionál' (1700: NSz.).

TESz.; EWUng. • Vö. *sekrestyle*

szankcionál → *szankció*

szánt **A:** (†1002 e.) [1018 k./] *Σαντή* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 85); 1075/ *Samto* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 215); 1093/ *Žanthod* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1219/ *Zanpto* [sz.] [HN.] (VárReg. 98.); 1230 *Zantou* [sz.] [HN.] (HOkm. 6: 26); [1237–1240] *Scamto* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 781); 1267 *Somthod* [sz.] [HN.] (PRT. 10: 526); 1372 u./ *zantuala* (JókK. 97); NYJ. *szantu* [sz.] (MTsz.) **J:** 'talajt művel, barázdál | pflügen' # **Sz:** ~**ó** (†1002 e.) [1018 k./] [HN.] 'szántóföld | Ackerland' (↑) | ~**ás** 1344 *Vrdukszantasa* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./² *žantafaba* 'felszántott föld, barázdák | bestelltes Ackerland' (MünchK. 19vb) | ~**at** 1416 u./² *žantat* 'ua.' (MünchK. 20ra)

számlík × **A:** 1322 *Zamla* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 474); 1753 *számló* [sz.] (MNy. 43: 289); 1794 *számlík* [▽] (NSz.); 1840 *szánlík* (MNy. 12: 45); NYJ. *szállík* (Nyr. 76: 392) **J:** 1. 1322 ? 'szántóföld' nyúlik, terjed vmerre, vmeddig {a szántás irányában} | sich erstrecken {Ackerland, in der Richtung der Furchen} (↑), 1753 'ua.' (↑); 2. 1322 ? 'szántódik, az ekevastól

porhanyul és barázdákba hasítódik {föld} | sich {gut, schwer usw.} pflügen lassen {Ackerland}' (↑), 1779 u. 'ua.' (NSz.)

■ Származékok egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég műveltető képző, ill. gyakorító-visszaható képző. Az igei tö eredeti változata az *m*-es töváltozat volt. Az *m* > *n* hangváltozáshoz vö. →*bont*, →*romlik* stb. A *számlik* eredeti jelentése a 2. jelentés volt; a szó a magyar nyelvterület délnyugati és keleti részén él. ⊕ A →*szám* szóból származékszóként való magyarázata téves.

📖 MNy. 43: 289; TESz.; Bereczki-Eml. 85; EWUng.

szapora A: 1372 u./ *zaporan* (JókK. 94); 1395 k. *fapara* fiu (BesztSzj. 401.); 1574 *szaporodic* [sz.] (NySz.) J: <MN> 1. 1372 u./ 'bőséges, kiadós | ergiebig' (↑); 2. 1395 k. ? 'termékeny, gyorsan sokasodó | sich schnell vermehrend' (Oklsz.), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 548); 3. 1569 'gyors | schnell, hurtig' (MNy. 56: 385); 4. 1613 'hasznos, eredményes | nützlich, erfolgreich' (NySz.); 5. 1616 'bő {ruhadarab} | weit {Kleidungsstück}' (NySz.); 6. 1616 'gyakori | häufig' (NySz.) | <FN> 1. 1590 'haszon, siker | Nutzen, Erfolg' (NySz.); 2. 1664 'sokaság, tömeg | Menge' (Gyöngyösi. ÖK. 1: 239); 3. 1793 'egy fajta tánc, ill. annak zenéje | Art Tanz bzw. dessen Musik' (NSz.); 4. 1870 'egy fajta versláb: tribrachys | Art Versfuß: Tribrachys' (CzF.); 5. 1915 'hasmenés | Durchfall' (MNy. 11: 91) Sz: **szaporodik** 1456 k. *zaporodik* (SermDom. 1: 443) | **szaporul** 1456 k. *zaporulnak* 'sokasodnak | sich vermehren' (SermDom. 2: 548) | **szaporít** 1470 *zaporeth* (SermDom. 2: 268) | ~**tlan** 1668 *szaporátlan* (NySz.) | ~**z** 1783 *szaporázzák* (NSz.) | **szaporulat** 1841 *szaporulat* (Századunk 1841. júl. 29.: [1]); 1862 *szaporulat* (Ballagi M.: MNMSz. *Zuwachs* a.)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. *spor*, -a, -o 'hosszantartó'; szlk. *spory*, -á, -é 'bőséges, kiadós'; or. *cnop* (буль), -a, -o 'ua.; termékeny'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *sphirás* 'kövér, hájas; gazdag, bőséges; sok'; óész. germ. *sparr* 'takarékos; kímélt'; stb.]. ⇒ ⊕ A magyarba a szláv melléknév nőnemű (vagy semleges nemű) alakja került át. ⊕ A szó ma leginkább a melléknévi 2. és 3. jelentésében használatos.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 489; TESz.; EWUng. • Vö. *spórol*, *szepelkedik*, *zápor*

szappan A: 1363 ? *Ketsapanuskuzy* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *zappanban* (BécsiK. 169); 1510 k. *zaponth* (Oklsz.); 1590 *Szappanyozo* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 28); 1828 *szappant* [□] (TudGyűjt. 10: 71); NYJ. *szoppany* (ÚMTsz.) J: 1. 1363 ? 'zsiradékból és lúgból főzött, szilárd halmazállapotú tisztítószer | Seife' # (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (↑); 2. 1870 'a kenyér, tészta alsó, tömörebb, sületlen szalonnája | Schliff {im Backwerk}' (CzF.) Sz: ~**os** 1363 ? *Zappanos* [HN.] (↑); 1422 [SZN.] 'szappanfőző | Seifensieder' (Oklsz.) | ~**oz** 1559 *Zapanozny* [sz.] (Oklsz.)

■ Olasz jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ≡ Ol. *sapone*, (mant.) *sapón*, (pis.) *sapónj*: 'szappan'; – vö. még szbhv. *sapun* 'ua.'. Az olaszban a lat. *sapo*, *saponem* [tárgyeset] 'ua.' továbbélése [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *sāpe*; ném. (ófn.) *seifa*; stb.: 'ua.; (fenyő)gyanta']. A középkorban a szappan mint kereskedelmi cikk elsősorban Velencéből érkezett Magyarországra. ≈ Megfelelői: rom. *săpun*; újbör. *σαπούνι*; alb. *sapun*; stb.: 'szappan'. ⊕ A szó eleji *sz*-hez vö. →*számár*, →*szerecsen* stb. A szóvégi, inetimologikus *t* hangos változathoz vö. →*rubin*, →*tulipán* stb. A 2. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 490; TESz.; EWUng.

szapu × **A:** 1181 ? *Sopudh* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 381); 1267 ? *Zapud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 381); 1395 k. *zapu* (BesztSzj. 486.); 1608 *szapúnac* (NySz.); 1641 *Suput* [sz.] (MNY. 80: 380); NYJ. *szëpu* (Nyr. 30: 173); *zupuval* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'szemes termények mérésére való edény, mérő | Metze' (↑); 2. 1490 k. 'kosár; kisebb láda | Korb; Kästchen' (NagyvGl. 77.); 3. 1748 'lúgos mosólé | Waschlauge, Beuche' (NSz.); 4. 1761 ? 'mosódézsza | Waschbottich' (NSz.), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1870 'fakéregből való, kis, öblös edény | kleines, bauchiges Borkengefäß' (CzF.)

szapul **A:** 1575 *szapulasodban* [sz.] (NySz.); NYJ. *szapol*, *zupulják* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1575 '〈szennyes ruhát〉 lúgos vízben áztat | laugen, beuchen' (↑); 2. 1784 'fedd, korhol, megró, dorgál, hibáztat, megszól, leszól vkit | grob tadeln' (NSz.); 3. 1785 ? '〈ruhát mosáskor〉 sulykol | bleuen 〈Wäsche〉' (NSz.), 1896 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szapu** ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti jelentés 'vmilyen edény v. tartály' volt, ebből jöhetett létre az 1., 4. és 5. jelentés. A 2. jelentés metafora. A 3. jelentés alapja bizonyosan a *szapul* 1. jelentése.

■ A **szapul** származékszó. | ⊕ A *szapul* valószínűleg a *szapu* főnév -l igeképzős származéka; vö. *gyalul* (→ *gyalu*). Az 1. jelentés az eredeti; ez metonimikus úton jött létre a *szapu* eredeti jelentése alapján. A ma legismertebb 2. jelentés metaforikus; jelentésánához vö. *bemárt* (< → *márt*), *eláztat* (< → *ázik*) 'megszól, ócsárol' jelentéssel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Valószínűleg idetartozik: 1585 k. *Zapolj* 'vödör' (Gl.). ⊕⇒ A magyarból: lat. (h.) *sapo* 'űrmérték'.

📖 MNY. 3: 317; TESz., *szapul* a. is; EWUng.

szapul → *szapu*

szar **A:** 1086 ? *Zorofdi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1165 ? *Scar* [SZN.] (ÓMOlv. 44); 1214/ ? *Zor* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 185); 1255 *Scortas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 39); 1317 *Azyuzartus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 39); 1372 u./ *zarat* (JókK. 80) **J:** 1. [jelzői értékekben is] 1086 ? 'ürülék, széklet | Scheiße' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1335 ? 'salak; fémreszelék | Schlacke; Feilspäne, Feilstaub' (OklSz. *vas-szar* a.), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 626) **Sz:** ~**os** 1086 ? [sz.] [SZN.] (↑); 1479 *zaros* (OklSz.)

szarik **A:** 1221 ? *Zarou* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1490 k. *sars* (ÁbelSzj.); 1560 k. *szarom* [▽] (GyöngySzt. 3435.); 1835 *Szar* (Kassai: Gyökerésző 4: 367) **J:** 'székel, ürüléket bocsát ki | scheißen' # **Sz:** ~**akodik** 1810 *Szarakodom* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Oszty. (Ni.), (Kaz.) *śor* 'széklet, ürülék, trágya'; cser. (KH.) *šâr* 'szar, ürülék', *šara-* 'szarik; bepiszkít'; md. (E.) *šérne-*, (M.) *šárné-*, *šarondo-*, *šárnédé-* 'szarik' [fgr. **šarz* vagy **čarz*: 'szar, széklet; szarik']. ⊕ A magyar szó megőrizte igenévszói jellegét. – Összetételek → *be*¹ igekötővel: *beszarik* 'gatyába csinál' (1910: NSz.); *beszari* 'gyáva' (1959: ÉrtSz.).

📖 Bárczi: SzófSzTold.; NyK. 73: 426; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szarházi*, *vas*⁻¹

szár¹ † **A:** (†1002 e.) [1018 k./] *σαῦραβρεν* [HN.] (ÓMOlv. 15); 1082/ *Zaarbereyn* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201021); 1086 *Zaczardi* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1109 *zaarberin* [HN.] (ÓMOlv. 16); 1256/ *Zaharhyg* [HN.] (OklSz.); 1282 k. *Zar* [SZN.] (OklSz.); 1395 k. *zarpozthow* (BesztSzj. 677.) **J:** 1. (†1002 e.) [1018 k./] 'világos színű, sárgás; vöröses | rotbraun, rötlichgelb' (↑); 2. 1211 'növényzet nélküli, tar {hegy, mező, tó, táj} | pflanzenlos' (OklSz. 2. *szár* a.); 3. 1282 k. 'kopasz {fej}, kopasz fejú {személy} | haarlos, kahl' (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A két szótagú változatok látszanak elsődlegesnek. A korai adatokban a jelentések nem különíthetők el egyértelműen egymástól. – Az ótörökből való származtatása hangtani nehézségekbe ütközik.

📖 TESz.; Németh-Eml. 171; EWUng. • Vö. *szárcsa*

szár² A: 1372 u./ *zaray* (JókK. 125–126) **J: 1.** 1372 u./ 'a lábnak a térdtől a bokáig terjedő része; a karnak a könyöktől a csuklóig terjedő része | Unterschenkel; Unterarm' (↑); **2.** 1416 u./ 'a növénynek vékonyan felnyúló v. kinövő része, amely a levelet, virágot, termést tartja s ahhoz a tápanyagot közvetíti | Stengel, Halm' # (BécsiK. 299); **3.** 1544 'nadrágnak, lábbelinek a lábszárt, combot fedő része | Hosenbein, Stiefelschaft' # (Oklsz. *hosszú-szárú* a.); **4.** 1548 'tartóoszlop, támpillér | Tragsäule' (SzZsolt. 154a); **5.** 1558 'vminek hosszú, kinyúló része, törzse, nyele, szála | langer, herausragender Teil, Schaft, Griff, Zügel' (Oklsz. *fék-szár* a.); **6.** 1653 'kétágú eszköznek az egyik ága; a szöveget alkotó két egyenes vmelyike | Zacke; Schenkel (des Winkels)' (Keresztesi: Mat. 77)

■ Örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (R.) *sor* 'láb, lábszár; csizmaszár', (Szo.) *lāṣal-sor* 'lábszár' (*lāṣal* 'láb'), *kāt-sor* 'alkar' (*kāt* 'kar, kéz'); osztj. (DN.) *sur* 'orsószár', *kör-sur* 'lábszár' (*kör* 'láb'), (V.) *köt-sor* 'kéztő' (*köt* 'kar, kéz') [ugor **sørz* 'lábszár']. ☐ A 2., 4–6. jelentések metaforikus úton keletkeztek, a 3. jelentés metonimikus úton jött létre az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 Munkácsi: ÁKE. 556; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szárny*

szaracén A: 1387 *Sarachenus* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 131); 1559 *Saracenosoc* (Székely I.: Krón. 114a); 1708 *Saracénusoknak* (Pápai Páriz: Dict. *Āğārēni* a.); 1757 *Szaraczénusok* (NSz.); 1757/ *Sarratzénusok* (Farkas: GLEl.); 1835 *Szaracen* (Kassai: Gyökerésző 4: 427); 1848 *saraczénok* (NSz.); 1861/ *szaracén* (NSz.) **J: <FN> 1.** 1387 ? 'az Árpád-kori Magyarország déli részein lakó, általában kereskedelemmel foglalkozó, muszlim vallású népcsoportokhoz tartozó személy | Ismaelit' (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Hifmaēlītae* a.); **2.** 1559 'arab, mohamedán vallású személy | Araber, Muslim' (Székely I.: Krón. 133b) | <MN> 1861/ 'a szaracénokra vonatkozó, tőlük származó | sarazenisch' (↑)

■ Latin jövevényszók. | ☐ Lat. *Saraceni* [többes szám], *Saracenus* 'Dél-Arábia (Boldog-Arábia) lakosa', (k.) 'Ábrahám feleségétől, Sárától származó nép tagja; a király v. az urak pénzügyeinek intézője <Spanyolországban>', (h.) 'izmaelita', *Sarachenus* 'muzulmán' [< gör. *Σαρακηνοί* [többes szám], *Σαρακηνός* 'Dél-Arábia (Boldog-Arábia) lakosa' < *Σαρακηνή* [HN.] 'Arábia egy meghatározott vidékének neve' < arab *šarqīyīn* 'egy keleti nép tagja']. ☐ Megfelelői: ném. *Sarazene*; ang. *saracen*; stb.: 'szaracén'. ☐ A korábbi változatok szó eleji, ill. szóvégi *s*-ének, kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*ámbitus* stb.; a szó eleji *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb. – A szóvégi *us* elmaradásához vö. →*dán* stb.

📖 MNy. 66: 166; TESz.; EWUng. • Vö. *szerecsen*

szárad → *száraz*

száraszt → *száraz*

száraz A: 1009/ *Žarazwelgh* [HN.] (MNL (OL) DL. 280274); 1227 *Zarozpotok* [HN.] (HOKm. 4: 6); 1229 *Zarazozou* [HN.] (PRT. 1: 695); 1255/ *Zarrazuelgh* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 525); 1416 u.¹ *zaraz* (BécsiK. 18) **J:** <MN> **1.** 1227 'nedvesség nélküli, eredeti nedvtartalmát elveszített | trocken, ausgetrocknet; dürr' # (↑); **2.** 1360 'szárazföldi | festländisch' (OkISz. *száraz-vám* a.); **3.** 1469 ? 'lesoványodott, összetöpörödött (ember); fogyasztó, sorvasztó (betegség) | mager, hager (Person); mager machend, zehrend (Krankheit)' (MNY. 57: 239), 1590 'ua.' (NySz.); **4.** 1519 'nem vízi erővel hajtott (malom) | nicht durch Wasser betrieben (Mühle)' (JordK. 345); **5.** 1552 'kertelés nélküli, rövid, puszta, egyszerű, szigorú | nackt, prosaisch' (Heltai: Dial. F8a); **6.** 1577 k. 'szilárd, kevés nedv- és zsírtartalmú (ételnemű); hideg (Kost) | trocken (Speise); kalt (Kost)' # (OrvK. 43); **7.** 1643 ? 'nem szoptató (dajka); nem fejhető (öreg anyaállat) | trocken (Amme); nicht melkbar (altes Muttertier)' (Comenius: Jan. 44), 1750 'ua.' (Wagner: Phras. *Nutrix* a.); **8.** 1770 'rendeltetésének nem egészen megfelelő (dolog); feladatkörét hiányosan ellátó (személy) | nicht vollgültig (Gegenstand); seinen Aufgaben nicht voll nachkommend (Person)' (NSz.); **9.** 1773 'kedélytelen, rideg (személy, magatartás); kevésbé színes, untató (előadás, írásmű, kifejezőmód) | gemütlos, trocken (Person, Verhalten); fad (Vortrag, Schriftwerk, Stil)' # (NSz.); **10.** 1887 'az édességet v. egyéb jellegzetes ízt nélkülöző (bor) | trocken (Wein)' (NSz.) | <FN> **1.** 1416 u.² 'szárazföld, száraz hely | Boden; Festland' (MünchK. 28vb); **2.** 1750 'vminek száraz része | trockener Teil' (MNY. 59: 236); **3.** 1856/ 'száraz ruhanemű | Trockenenes (Kleidung)' (NSz.); **4.** 1962 'száraz takarmány | Trockenfutter' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**ság** 1551 *szaraszság* (NySz.)

száraszt † **A:** 1456 k. vere *zarazto* [sz.] (SermDom. 2: 117); 1495 e. meg *zarrazia* (GuaryK. 64); 1784 *szároztatnak* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1456 k. 'szárazra töröl, szárít | trocknen, dörren' (↑); **2.** 1742/ 'sorvaszt | abzehren' (NSz.); **3.** 1802/ '(mocsarat, talajt) lecsapol | trockenlegen' (NSz.)

szárad A: 1508 *zarradast* [sz.] (DöbrK. 173); 1518 k. meg *zaaradasa* [sz.] (SándK. 4); 1790 *szárodna* (NSz.) **J:** **1.** 1508 'nedvességét fokozatosan elveszíti; nedvességét fokozatosan elvesztve élettelené válik | trocknen (intrans.); verdörren' # (↑); **2.** 1527 '(nedvesség, folyadék) elpárolog, eltűnik | aufdrocknen, verdunsten' (ÉrdyK. 656); **3.** 1527 ? '(test, testrész) sovánnyá válik, összetöpörödik, elsovad | mager werden, zusammenschrumpfen, sich auszehren' (ÉrdyK. 105), 1562 'ua.' (NySz.); **4.** 1748 '(bűn, átok) hozzátapad, rajta ragad; (ragályos betegség) másra áterjed | an jmdm od. auf jmds Gewissen haften bleiben (Schuld); sich auf andere übertragen (Krankheit)' (NSz.); **5.** 1819 'nedvességét elvesztve rátapad vmire, hozzátapad vmihez | antrocknen, kleben' # (NSz.)

szárogat A: 1584 *szarogatásában* [sz.] (NySz.); 1801 *száragattya* [t-j] (NSz.) **J:** 'szárítgat, aszal | nach und nach trocknen, dörren'

szárít A: 1586 *szarito* [sz.] (OkISz.); 1676 *szaraicz* meg [szárajt □] (NySz.) **J:** **1.** 1586 'szárazzá tesz; szárító hatásnak tesz ki | trocknen, dörren (trans.); trocknen lassen' # (↑); **2.** 1772 '(forrást, folyóvizet) kiapaszt; a talaj nedvességét lecsapolja | austrocknen; trockenlegen' (NSz.); **3.** [rá~] 1803 'ráragaszt | an jmdm od. etw haften lassen' (NSz.) **Sz:** ~**kozik** 1822 *szárítkozni* [sz.] (Koszorú 2: 159); 1845 *szárítkozzam* (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *sūr-* 'szárad (tárgyatlan)', *sūrl-* 'szárít (tárgyas)'; osztj. (DN.) *sor-* 'szárad (tárgyatlan)'; zürj. (I.) *šur-* 'kiszárad, kiszárít'; votj. *šurmj-* 'megkeményedik (bütyök)' [fgr. **šar3-* 'szárít, szárad']. (⊕) A szóvég -z (<-sz) deverbális névszóképző; vö. →*igaz*, →*kopasz* stb., ill. különféle igeképzők. A jelentések egy része a tő jelentéséből, egy részük pedig egymásból fejlődött. A *száraz* 3. jelentéséhez vö. még →*szikár*. A *száraz* szó -on módhatározóragos alakja különböző beszédfordulatokban 'büntetlen, bántatlan' 1635 (NySz.) jelentésben is előfordul. A *szárít* kiszorította a régebbi *száraszt* változatot.

📖 Munkácsi: ÁKE.; NytudÉrt. 38: 16; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szakállszárasztó, szárazföld, szírony*²

szárazföld **A:** 1519 k. *zaraz föld* (DebrK. 177); 1808 *Szárazföldnek* (NSz.) **J:** 'a Föld felszínének az a része, amelyet nem borít tenger; földrész | Festland; Kontinent' # **Sz:** ~i 1807 *Száraz Földi* (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*száraz* + →*föld* összetételi tagokból áll; jelzői alárendeléssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *föld, száraz*

szárcsa **A:** 1322/ *Zarchazek* [HN.] (MNY. 10: 426); 1395 k. *zarka* [ɔ: *zarcha*] (BesztSzj. 1177.); 1585 *Szartza* (Cal. 583); 1643 *fártsa* (Comenius: Jan. 30); NYJ. *sárc* (OrmSz.); *sárca* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1322/ 'csóka nagyságú, fekete tollazatú, fehér csőrű és homlokú vízimadár; (különféle sötét színű, fejükön, nyakukon, homlokukon fehér foltot viselő vízimadarak (pl. vízityúk, búvárkacsa, búbic, kormorán, réceféle) nevéként) | Bläßhuhn; (Benennung anderer, ähnl. Wasservögel) (Fulica atra atra)' (↑); **2.** 1870 'fehér homlokú fekete ló | schwarzes Pferd mit weißer Stirne' (CzF.) | <MN> 1791 'fehéres, kopaszos (ló lába) | weißlich, kahl (Bein des Pferdes)' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szár*¹ 'sárgás' -*csa* kicsinyítő képzős alakja. Az elnevezést az ezzel a szóval jelölt madár, ill. ló testén látható feltűnő világos folt magyarázza; vö. *holdas* (→*hold*¹), →*hóka*; vö. még ném. *Bläßhuhn* 'szárcsa'.

📖 MNY. 8: 304; Nyr. 76: 466; TESz.; EWUng. • Vö. *szár*¹

szardella **A:** 1600 k. *szardellát* [✍] (Radvánszky: Szak. 155); 1709 *szardelle* (TörtTár 3: 196); 1770 *Szardelat, szardeli* (MNY. 60: 490); 1788 *Szardelik* (NSz.); 1793 *szárdella* (NSz.); 1793 *szardel* (NSz.); 1795 *szárdellye* (NSz.); 1821 *Szerdella* (NSz.) **J:** 'apró heringféle (tengeri) hal | Sardelle'

■ Olasz jövevényszó, esetleg a németből is jöhetett. | (≡) Ol., (rom.), (mil.) *sardella*, (vel.) *sardela*: 'szardella'; – vö. még ném. *Sardelle* 'ua.'. Az olaszban a *sarda* 'szardínia' szóból keletkezett. (≈) Megfelelői: cseh *sardel*; le. *sardela*; stb.: 'szardella'. (⊕) A szó eleji *sz*-hez vö. →*számár*, →*szappan* stb. A szóvégi *i*-hez vö. →*gázsi*, →*módi* stb. A *szardel* alakhoz esetleg vö. →*beszéd*, →*lapát* stb.

📖 MNY. 66: 162; TESz.; EWUng. • Vö. *szardínia*

szardínia **A:** 1855 *sardinát* (NSz.); 1861 *szárdinával* (NSz.); 1871 *szardina* (NSz.); 1875 *szardiniás* [sz.] (NSz.); 1882 *szárdín* (NSz.); 1950 *szardínia* (Horváth: HSz.) **J:** 'kékeszöld hátú, ezüstfehér hasú kis heringféle tengeri hal | (Öl)sardine (Sardinia pilchardus)' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sardine*; ang. *sardine*; fr. *sardine*; ol. *sardina*; stb.: 'szardínia <leginkább Clupea pilchardus>'. Az olaszból terjedt el [lat. *sardina* 'ua.' < lat. *sarda*, esetleg tkp. 'szardíniai hal']. (⇒⊕) A magyarba átkerült eredeti *sardina* alak az olaszból és a németből származik. (⊕) A *szardínia* hangalakjára a *Szardínia*-sziget (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Polyaenus* a.) neve hathatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szardella*

szarházi **A:** 1835 *Szarházi* (Kassai: Gyökerésző 4: 367); 1841 *szarházó* (MTsz.) **J:** <MN> 1835 'csavargó; hitvány, semmirekellő | herumstrolchend; nichtswürdig' (↑) | <FN> 1947

'hitvány, semmirekellő ember | Scheißkerl' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban vitatott. | 1. Származékszó. | ⊕ Az eredeti *szarhászó* változat a (R.) *szarhász*, *szarház* 'kóborol, csavarog' (1790: NSz.) -ó folyamatos melléknévi igenévképzős származéka. A *szarházi* alak bizonyára népetimológiával keletkezett; ehhez vö. a második magyarázatot. 2. Összetett szó. | ⊕ A → *szar* + *házi* (→ *ház*) tagokból keletkezett. A kialakulásmódjához vö. → *semmiházi*; *kutyaházi* 'jöttment' (1848/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ház*, *szar*

szarik → *szar*

szárit → *száraz*

szarka A: 1217 *Saracad* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 795); 1310 *Zarka* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 731); 1395 k. *zarka* (BesztSzj. 1188.); NYJ. *carka* (ÚMTsz.) J: 1. 1217 'a varjak családjába tartozó, fekete-fehér tollú, hosszú farkú madár | Elster (*Pica p. pica*)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. [jelzői értékben] 1594 'szarka színű, tarka (ló) | elsterfarbig, bunt (haupts. Pferd)' (Oklsz.); 3. 1836 'fecsegő (személy) | Plauderer, Schwätzer' (NSz.); 4. 1886 'olyan személy, aki ellopja, ami a keze ügyébe esik | diebische Elster' (NSz.); 5. 1898 'cisztercita pap | Zisterzienser' (Dobos: DiákSz.)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. *čepaka*; szbhv. *svarka*; szln. *sraka*; – szlk. *straka*; or. *copoka*; stb.: 'szarka' [indoeurópai eredetű; vö. óind *čārikā* 'indiai szarka'; litv. *šarka* 'szarka'; stb.]. ⊕ A 2., ill. az 5. jelentés keletkezéséhez vö. *szarka színű tyúk* (1577 k.: OrvK. 94), ill. *szarkabarát* 'cisztercita szerzetes' (1832: Kreszn.). A jelentések összefüggéséhez vö. ném. *diebische Elster* 'tolvaj'; ang. *magpie* 'szarka; anglikán püspök'; fr. *pie* 'szarka; fekete-fehér, tarka ló; fecsegő, csacsogó ember'; stb. ⊕⇒ A magyarból: rom. *țarcă*, (N.) *sărcă*: 'szarka'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 491; TESz.; EWUng. • Vö. *szarkaláb*

szarkaláb A: 1532 *Zarka lab* (ItK. 87: 661); 1708 *Szarka-láb* (Pápai Páriz: Dict.) J: 1. 1532 'a boglárkafélék családjába tartozó növény | Rittersporn (Pflanze) (Consolida)' (↑); 2. 1722 'egy fajta paszománydíszítés | Art Verschnürung' (MNY. 80: 381); 3. 1839 'ákombakom írás | Gekritzel' (NSz.); 4. 1870 'tésztafajta | Art Mehlspeise' (CzF.); 5. 1882 'szem körüli ránc | Krähenfüße (an den Augenwinkeln)' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *szarka* + → *láb* összetételi tagokból, jelöletlen birtokos jelzős alárendeléssel keletkezett. Az 1. jelentés alapja a virág és a szarka lába közötti hasonlóság. A 2–5. jelentés metafora. Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ném. *Krähenfüße* 'bőrránc <a szem körül> irkafirka, ákombakom'; ang. *crow's-foot* 'bőrránc <a szem körül>', tkp. 'varjúláb'; fr. *patte-d'oie* 'bőrránc <a szem körül>', tkp. 'lúdláb', *pattes de mouche* 'irkafirka, ákombakom', tkp. 'macskakaparás'.

📖 Nyr. 31: 137; Rapaics: MagyVir. 114; TESz.; EWUng. • Vö. *láb*, *szarka*

szarkofág A: 1806/ *sarcophagust* (NSz.); 1854 *Sarkophag* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1860 *szarkofag* (NSz.); 1861 *sarcophág* (NSz.); 1897 *Szarkofág* (PallasLex.); NYJ. *szarkófág* (ÚMTsz.) J: 'kő-, díszkoporsó | Sarkophag'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *sarcophagus* 'mészkö' koporsó'; – vö. még ném. *Sarkophag* 'diszes' kőkoporsó'. A latinba a gör. *σαρκοφάγος* 'kőkoporsó', tkp. 'húsenyésztő' [< gör. *σάρξ*, *σαρκός* [birtokos eset] 'hús' + *φάγος* 'emésztő']. Az elnevezés alapja, hogy egykor a halottakat olyan mészkö koporsóba temették, amelyben a holttestek gyorsan lebomlottak. (≈) Megfelelői: fr. *sarcophage*; ol. *sarcofago*; stb.: 'szarkofág'. (△) A korábbi változatok szó belseji, ill. szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pakompart*

szarm † **A:** 1055 koku *zarma* (TA.); 1208/ Komlouzorm [HN.] (Oklsz.) **J:** 'vízmeder, völgy, árok elágazó része | Arm eines Flußbettes, Tals, Grabens'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | (△) Valószínűleg a →*szarv* 'vízmeder, völgy, árok elágazó része' ősmagyar kori, szóvégi *β*-s változatából keletkezett.

📖 Nyr. 60: 112; Bárczi: TihAl. 22; TESz.; EWUng. • Vö. *származik*, *szarv*

szárma × **A:** 1784 *fzárma*, *fzarma* (Baróti Szabó: KisdedSz. 74); 1826 *szármánt* [□] (TudGyűjt. 2: 46); 1886 *szármát* [□] (Nyr. 15: 428); NYJ. *szármány* (ÚMTsz.); *szármót* [□] (Nyatl. *töltött káposzta* a.) **J:** 1. 1784 'töltött káposzta, ill. ennek tölteléke | gefülltes Kraut bzw. dessen Fülle' (↑); 2. 1897 'savanyított káposztafej | eingesäuerter Kopfkohl' (MTsz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó, részben esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Szbhv. *sarma* 'töltött káposzta, töltött szőlőlevél'; – vö. még rom. *sarma* 'ua.'. A szerbhorvátban az oszm. *sarma* 'ua.' szóból jött létre. (≈) Megfelelői: blg. *capma*; mac. *capma*; újbör. *σαρμάς*; stb.: 'ua.'. (△) Egyes változatok *t* szóvége tisztázatlan eredetű. – A (N.) *szármáli* 'ua.' (1893: Nyr. 22: 94) a rom. *sarmale* [többes szám] 'ua.' közvetlen átvétele.

📖 MNy. 1: 256; Kniezsa: SzlJsz. 751; TESz.; EWUng.

származik **A:** 13. sz. eleje/ *farmazal* (KTSz.); 1372 u./ *zarmazzek* [▽] (JókK. 153); 1524 ? *far mozy* ky (MNy. 25: 70); 1734 *szármozando* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'utódként létrejön, születik | stammen' # (↑); 2. 1372 u./ 'folyik, árad | fließen' (JókK. 67); 3. 1372 u./ 'vmi vhonnan ered, vhol keletkezve onnan terjed | herrühren' # (↑); 4. 1416 u./¹ 'eljön, bekövetkezik | erfolgen' (BécsiK. 212); 5. 1416 u./² 'terem (gyümölcs) | gedeihen' (MünchK. 26vb); 6. 1470 'szétágazik | sich verzweigen' (SermDom. 2: 652); 7. 1495 e. 'vminek a következményeként támad, vmire mint előzményre visszavezethető | aus einer Sache folgen' # (GuaryK. 18); 8. 1519 'vhonnan, vhová megy, kerül, jut | geraten' (JordK. 920); 9. 1519 k. 'folytat, áraszt | ausgießen lassen' (DebrK. 55) **Sz:** ~**ás** 1456 k. *zarmazaſba* (SermDom. 2: 374) | ~**tat** 1628 *származtattac* 'elvezet, kibocsát, megnyilvánít stb. | hinleiten, offenbaren, erlassen usw.' (NySz.); 1754 'eredetet visszavezet, megmagyaráz | ableiten, auf etw zurückführen, erläutern' (NSz.) | ~**ék** 1793 *származék*-szavak (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | (△) Esetleg a →*szarm* szóból -z igeképzővel keletkezett; vö. *ágazik* (→*ág*), *virágzik* (→*virág*) stb. Ezt a magyarázatot támogatják a jelentések; hangtani nehézséget jelent azonban az első szótag magánhangzójának hosszú volta. – Feltehetőleg ugyanebből az alapszóból másik igeképzővel létrejött nyelvjárási szavak: *szármal* 'származtat, eredeztet' (1778: NSz.); *szarmalódik* ~ *szármalódik* 'származik; vhonnan vhová kerül, költözik' (1816: Gyarmathi: Voc. 100 [v: 108]).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szarm*

szárny A: 1372 u./ *zar nyokott* (JókK. 140); 1416 u./¹ *zar nay* (BécsiK. 4); 1808 *Szárnyú* [□] (Sándor I.: Toldalék); 1881 *szárnyája* [*szárnya* □] (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'madarak, rovarok repülésre alkalmas szerve; hal vmelyik oldalsó uszonya | Flügel; Seitenflosse der Fische' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'állandó szókapcsolatban a biztonság, védettség, oltalom, védelem jelképeként' | Fittiche (in stehenden Wendungen als Symbol der Geborgenheit und Obhut)' (↑); 3. 1527 'állandó szókapcsolatban a szabad mozgás, emelkedés, gyorsaság jelképeként' | (in stehenden Wendungen als Symbol der freien Bewegung, des Aufstiegs und der Schnelligkeit)' (ÉrdyK. 570); 4. 1551 'csapat arcvonalán) a jobb v. bal oldali rész; (nagyobb közösségben) a többitől eltérő felfogású csoport | Flanke, Flügel (milit); Flügel, Fraktion (einer Gemeinschaft)' (RMNy. 2/2: 87); 5. 1585 'különböző eszközök kiálló része | herausragender Teil versch. Geräte' (Cal. 750 [o: 748]); 6. 1608 'kabát, köpeny lebegő része; ajtó, ablak stb. kétfelé nyíló része | Rockschoß; Flügel der Tür, des Fensters usw.' # (NySz.); 7. 1771 'épület, építmény szélső része; erdő, hegység nagyobb, szélső része | Seitenbau; größerer Außenteil des Waldes, Gebirges' (NySz.); 8. 1775 'szélmalom kerekének egy lapja | treibende Fläche der Windmühle' (NSz.); 9. 1782 'különböző testrészek jobb v. bal oldala | rechte od. linke Seite versch. Körperteile' (NSz.); 10. 1782 'ékcsonk kinövése | Auswuchs auf dem Keilbein' (NSz.); 11. 1807 'hártyaforma lapos kinövés a mag oldalán | häutiger Samenanhang' (MagyFűvészk. 23); 12. 1894/ 'repülőgép nagy felületű, bordákkal merevített alkotórésze | Flügel des Flugzeugs' # (NSz.); 13. 1901 'család oldalága | Seitenlinie der Familie' (NSz.); 14. 1951 'pillangós növények oldalt álló szirma; a szárnyasan összetett levél egy levélkéje | eines der beiden Seitenblätter der Schmetterlingsblüte; Blättchen eines gefiederten Blattes' (Jávorka–Soó: MagyNövKk. 311) Sz: ~as 1395 k. *zar naʒ* [o: *zar nas*] 'madár | Vogel' (BesztSzj. 1153.); 1533 'gyors | schnell' (Murm. 555.) | ~al 1655 *szárnyaló* [sz.] (NySz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | (△) Belső keletkezésű, a →*szár*² 'alkar' szóból jött létre. A szóvég valószínűleg -n, -ny kicsinyítő képző; vö. →*gyertyán*, →*kemény* stb. A jelentéséhez vö. vog. (Szi.) *mark* 'felkar; a szárny felső fele' : (É.) *markäyā* 'mindkét szárny <dupla>'; lat. *ala* 'váll; szárny'; stb. 2. Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. csuv. *šurām* 'hát'; – AH. *yayrīn* 'lapocka'; alt. *yariin* 'hát; váll'; stb. Megfelelői megvannak a mongolban és a mandzsuban is. (△) A származtatásnak elsősorban hangtani nehézségei vannak. A jelentésekhez vö. mong. *dali* 'szárny' : *dalu* 'lapocka'; or. *крыло* 'szárny' : *крыльце* 'lapocka <állati>'; stb. (△) A magyarba átkerült alak **šariin* vagy **šayrīn* lehetett. (■) (△) Mindkét esetben az ősmagyarban a szó két szótagú volt: a *szárny* alak hangzókieséssel keletkezhetett. A *szárnyú* alak a *tollú* (→*toll*) analógiás hatásával magyarázható. A melléknévi 2. és 3. jelentés alapja az elvont használat, a 4–14. jelentés metafora; valamennyi jelentés az eredeti 1. jelentésből fejlődött ki.

📖 MNy. 30: 158; NéNy. 11: 6; TESz.; NyK. 80: 120; EWUng. • Vö. *szár*², *szárnyék*

szárnyék A: 1577 *zar nieka* (KolGl.); NYJ. *stárnyik* (ÚMTsz.) J: 1. 1577 'ruhának rendszerint díszes széle, szegélye | gewöhnlich verzierter Besatz, Saum' (↑); 2. 1585 'vmely tárgy oldalsó, szélső része, szárnya | Flügel, seitlicher, äußerer Teil von etw' (Cal. 47); 3. 1789 'nadból, vesszőből v. kukoricaszárból font fal, amely az állatokat szélről, hidegtől védi | Windschirm' (MűvHagy. 12: 40); 4. 1887 'a vejsze egyik része | Teil des Fischzauns' (Herman: HalK. 828)

■ Származékszó. | (△) A →*szárny* szóból -ék névszóképzővel keletkezett; az alaktanához vö. →*mellék*, *tájék* (→*táj*) A jelentések a →*szárny* különböző jelentései alapján metaforikusan jöttek létre; az 1. és 2. jelentéshez vö. még az alapszó 'különböző eszközök kiálló része; oldalszárny; nagy erdőperem' jelentéseit.

📖 Nyr. 75: 464; TESz.; EWUng. • Vö. *szárny*

szárogat → *száraz*

szaru A: 1416 u.¹ ? *zaruac* (BécsiK. 273); 1416 u.³ *zaru* (AporK. 101); 1585 *Szarú* (Cal. 261); 1838 *Szarva* [□] (Tsz.) **J:** 1. 1416 u.¹ ? 'szarvból készült tokszerű tárgy | Behältnis aus Horn' (†), 1565 'ua.' (NySz.); 2. [főleg jelzői értékben] 1416 u.³ 'a bőr hámsejtjeinek elváltozása révén alakuló képződmények {szarv, tülök, köröm, pata, szőr, toll, pikkely} anyaga | Horn {Material}' (†); 3. 1519 'szarvszerűen elágazó tetőszerkezeti elem | Dachsparren' (Oklsz.)

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*szarv* ősmagyar kori, β-re végződő előzményéből keletkezett. A *szaru* alakhoz vö. →*falu*, →*hamu* stb.; a →*szarv*, ill. a *szaru* olyan toldalékolt alakjai, mint a *szarut*, *szaruból* stb. kétirányú paradigmatiszti kiegyenlítődéssel jöttek létre. Az 1. és 2. jelentések metonimikus úton a →*szarv* 'állati szarv' jelentésre mennek vissza. A *szarva* változat szóvége elhomályosult birtokos személyjel; vö. *mája* (→*máj*). A 3. jelentés a →*szarufa* alapján jött létre. – Ma főleg a 2. jelentésében használatos.

📖 Grétsy: Szóhas. 255; TESz.; EWUng. • Vö. *szarv*

szarufa A: 1493 *zarwfa* (Oklsz.) **J:** 'szarvszerűen elágazó tetőszerkezeti elem | Dachsparren'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*szarv* szó *szaru* töváltózatának + →*fa* szónak az alárendelő, jelzős összetétele. Az elnevezés magyarázata, hogy a *szarufa* a lefelé fordított *szarv*hoz hasonlít; a jelentéséhez vö. →*rag*¹ és ang. *horn* 'szarv': *horn-bar* 'kereszttartó rúd {a kocsin}'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *szarv*

szarv A: 1269 *Zarwa* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 228); 1271 *Kueszorv* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 348); 1308/ *Fuenzaru* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 672); 1395 k. *zaruaσ* [sz.] (BesztSjz. 1141.); 1416 u.¹ *zaru* (BécsiK. 148); 1559 *ǰzarú* (Székely I.: Krón. 47b) **J:** 1. 1269 ? 'vízmeder, völgy, árok elágazó része; vminek szarvszerűen elágazó v. felálló része | Arm {von Flüssen, Tälern usw.}; Zacke, Zinke' (†), 1271 'ua.' (†); 2. 1395 k. 'egyes rovaroknak, csigáknak, kígyóknak stb. a fején levő (páros) ágszerű v. csápszerű képződmény | Zunge, Fühler' (BesztSjz. 1141.); 3. 1405 k. 'némely emlősállat fején párosan kinövő, kemény szaruképződmény | Horn' # (SchlSjz. 1629.); 4. 1643/ 'kürt | Blashorn' (NySz.) **Sz:** ~**as** 1395 k. 'szarvval rendelkező {állat} | gehörnt {Tier}' (†); 1490 'elágazó, szétágazó | verzweigt' (Oklsz. *szarvas-üllő* a.); 1568 'feltűnő {hiba} | auffallend {Fehler}' (NySz.); 1604 'nehéz, bonyolult {kérdés} | schwierig {Frage}' (Szenczi Molnár: Dict. *Ceratinae* a.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (AK.) *šorap* 'jávorszarvas {bika}'; osztj. (Kaz.) *šarpi* 'ua.'; zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *šur* 'szarv'; votj. (Sz.), (K.) *šur* 'ua.'; cser. (KH.), (U.), (B.) *šur* 'ua.'; md. (E.) *šuro* (M.) *šura* 'ua.'; finn *sarvi* 'ua.; vadászkürt'; lp. (norv.) *čoar* 've 'szarv, agancs' [fgr. **šorβa* 'szarv' < ősarja; vö. av. *srū-*; újperzsa *sru*; stb.: 'szarv; szög, pöcök'; vö. még lat. *cervus* 'szarvas']. ⊕ A *szarv* változat a toldalékolt alakokból jött létre analógiás elvonással; vö. *hamv* (→*hamu*), →*könyv* stb. A régi adatok egy részéről nem dönthető el, hogy *ú*-val, *u*-val vagy *v*-vel olvasandók-e. – Az igeiktős *felszarvaz* 'megcsal vkit' (1865: NSz.) elvont jelentéshez vö. ang. *to bestow a pair of horns of one's husband*; fr. *planter des cornes*; stb.: 'ua.'

📖 Munkácsi: ÁKE. 557; MSFOu. 151: 311; TESz., *felszarvaz* a. is; Raun-Eml. 237; MSzFE.; IUSprK. 47; EWUng. • Vö. *felszarvaz*, *karát*, *szarm*, *szaru*, *szarufa*, *szarvas*, *szarvashiba*

szarvas A: 1236 *Zorwoskend* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 795); 1329 *Zarwastou* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 326); 1395 k. *zaruas* (BesztSzej. 1055.); NYJ. *szarbas* (NyF. 9: 12) **J:** 1. 1236 'erdőben élő, nagy testű, párosujjú kérődző állat, amelynek hímje agancsot visel | Hirsch' # (↑); 2. 1696 'hajlított végű sütemény, kifli, kalács | Hörnchen (als Gebäck)' (Nyr. 66: 25); 3. 1808 'kazal formára rakott trágyadomb | Düngerhaufen in Form eines Schobers' (Sándor I.: Toldalék)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *szarvas* (→*szarv*) szó főnevesülése. – Hasonló kialakulásmódhoz vö. →*farkas*. Korábban leginkább olyan jelzős szószerkezetekben élt, mint a *szarvas állat*. A 2. jelentés a ném. *Hörnchen* 'szarvacska' alapján keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iramszarvas*, *jávorszarvas*, *rénszarvas*, *szarv*

szarvashiba A: 1785 *szarvas hibáknak* (NSz.); 1862 *szarvashiba* (NSz.) **J:** 'vaskos, durva hiba | Kapitalfehler'

■ Összetett szó. | ⊕ A *szarvas* 'feltűnő, szembeötlő' (→*szarv*) + →*hiba* tagokból áll, jelzős alárendelő összetétellel keletkezett. Az előtag a hiba kirívó, feltűnő, szemet szűrő voltára utal. Az előtag hasonló értelmű használatához vö. *szarvas vétek* 'nehéz, súlyos vétek' (1568: NySz.); *szarvas bűn* 'ua.' (1750: NSz.); *szarvas csalárdság* 'nagy szélhámosság' (1700/: MNy. 90: 253); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hiba*, *szarv*

szász A: 1239 *Zaz Waros* [HN.] (FNESz.); 1297 *Zaazfenes* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 355); 1405 k. *заз* (SchlSzej. 522.) **J:** <FN> 1239 'a németek egyik csoportjához tartozó személy; erdélyi v. szepesi német | Sachse; Sachse in Siebenbürgen od. in der Zips' (↑) | <MN> 1239 'a szászokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | sächsisch' (↑)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből. | ⊖ A.-szorb *Saks*; cseh *Sas*; szlk. *Sas*; le. *Sas*; 'szász' [< ném. (ófn.) *sahso* 'ua.', ill. aln. (kaln.) *sasse* 'ua.']. Vö. még szln. *Sas*; ukr. *cac*; stb.: 'ua.'. – Az átvétel irányát szóföldrajzi érvek is alátámasztják. ⊕ Minthogy a német szókezdő *s*-nek az ómagyar, ill. középmagyar korban *s*-es, ill. *zs*-s megfelelése van (vö. →*sajtár*¹, →*zsámoly* stb.), a németből való származtatás téves.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 492; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *sokác*

szatén A: 1785 *Szattin* (Nyr. 96: 505); 1888 *szatén* (NSz.); 1891 *szaten* (Füredi: IdSz.); 1894 *szatint* (NSz.) **J:** 'egyik oldalán fényes felületű könnyű pamut- v. selyemszövet | Satin'

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Satin* 'fényes felületű atlasszerű anyag' [< fr. (ófr.) *zatin* 'ua.']. Forrása: arab (*atlas*) *zaitūnī* 'zaituni selyemanyag', a *Zaitūn* [HN.] alapján, amely a kínai *Tesu-thung* kikötőváros arab nevéből származik. Neve európai vándorszóvá lett; vö. ol. *satin*, (R.) *satino*; or. *самун*; stb.: 'szatén'; vö. még lat. (k.) *satinus*, *setinus* 'ua.'. ⊕ A magyarba a divatszakra szavaként került. Az *én* szóvéghez vö. →*kretén*, →*refrén* stb. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: (R.) *szattin* 'kis kutyafajta' (1566: Heltai: Fab. 43).

📖 Tóth I.: MDivatsz. 40; TESz.; EWUng.

szatír A: 1518 k. *satjrwsnak* (PeerK. 68); 1786 *Szatirusok* (NySz.); 1786 *Szatir* (NSz.); 1864 *szatyirosoknak* (NSz.); 1889 *szatírok* (NSz.) **J:** 1. 1518 k. 'görög-római mitológiában:)

félíg állat, félíg ember formájú félisten, erdei isten | Satyr (Waldgott)' (↑); **2.** 1865 ? 'betegesen kéjsóvár, buja férfi | Mann mit krankhaft gesteigertem Geschlechtstrieb, Sittenstrolch' (Babos: KözhSzt. *Satyra* a.), 1888 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. *Satyrus* 'Bakkhosz kísérője: félíg állat, félíg ember formájú félisten, erdei isten'; – vö. még ném. *Satyr* 'ua.; buja férfi'. A latinba a gör. *Σάτυρος* 'Bakkhosz kísérője; szatír' szóból került. (≈) Megfelelői: fr. *satyre*; ol. *satiro*; stb.: 'szatír'. (△) A korábbi változatok szó belseji, ill. szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

szatíra **A:** 1748 *satyra* (NySz.); 1783 *Szátira* (NSz.); 1808/ *Satírája* (NSz.); 1810–1820 *szatíra* (NSz.) **J:** **1.** 1748 'gúnyos hangú irodalmi műfaj, költemény | Art Literaturgattung, Satire' (↑); **2.** 1787 'ostorozó gúny | beißender, scharfer Spott, Ironie' (NSz.)

szatirikus **A:** 1801 *sátirikus* (NSz.); 1814/ *Satiricus* (NSz.); 1814/ *Szatiricus* (NSz.); 1881 *szatirikus* (NSz.) **J:** <MN> 1801 'gúnyolódó | satirisch' (↑) | <FN> 1835 'szatíráíró | ' (Kunoss: Gyal.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *satira*, *satyra* 'vegyes tárgyú költemény; gúnyirat' [szóhasadással jött létre a lat. *satura* (*lanx*) 'egyveleg, megrakott, teli gyümölcstál; mindenféle' szóból < lat. *satur* 'teli; telített' < lat. *satis* 'elég'] | lat. *satiricus* 'szatirikus; szatíráíró'. (≈) Megfelelői: ném. *Satire*, *satieisch*, *Satiriker*; fr. *satire*, *satirique*; stb.: 'szatíra', 'szatirikus', 'szatíráíró'. Irodalmi műszóvá válása annak köszönhető, hogy az ókori római szatírák az emberi gyengeségeket színes egyveleget nyújtó életképekben ábrázolták. (△) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb. Az *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb. (◊) Idetartozik: *szatíros* 'szatirikus' (1662: ItK. 90: 163).

📖 TESz.; EWUng.

szatirikus → *szatíra*

szatócs **Δ A:** 1522 *Zathoch* [SZN.] (OkI Sz.); 1577 *zatoczy* (KolGl.) **J:** **1.** 1522 ? 'halárus | Fischhändler' (↑), 1577 'ua.' (↑); **2.** 1522 ? 'kiskereskedő, utcai árus, kisebb (vegyes)kereskedés tulajdonosa | Krämer, Greißler' (↑), 1585 'ua.' (Cal. 288); **3.** 1585 'gabonaüzér | Getreidespekulant' (Cal. 1043); **4.** 1839 'kicsinyeskedő, garasoskodó, nem nagyvonalú személy | kleinliche Person' (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *satıyčı*; CC. *satuxčı*; csuv. *sutuśa*; stb.: 'kereskedő' [< török **satıy* 'kereskedelem, üzlet' < **sat-* 'elad, kereskedik']. A nomádok életében a vándorkereskedők ősidők óta fontos szerepet játszottak. (△) A magyarba átkerült alak **satıyčı* lehetett; a hangtanához vö. →*ács*, →*szűcs*. A 4. jelentés metafora. Sokkal korábbi lehet, mint az első írott adata.

📖 MNy. 3: 317; TESz.; Ligeti: TörK. 304; EWUng.

szatyma × **A:** 1639 *szeczma* (MNy. 3: 376); 1801 *szatyma* (MNy. 49: 539); 1817 *szatymánra* (NSz.) **J:** 'nagyobb sörétféle | Art größeres Schrot'

■ Oszmán-török jövevényszó, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *saçma* 'sörét'; – vö. még szb hv. *saçma* 'ua.'. Az oszmán-török szó alapja a oszmán-török *saç-* 'szór, vet; kiönt'. (≈)

Megfelelői: blg. *caçma*; albán *saçma*; újbö. *σατομαῖς*; stb.: 'sörét'. (⊕) A *szecsma* változat oszmán-török eredetű, míg a *satyma* a szerbhorvátból származik. A *satymán* változat szóvégi *n*-jének szerepe tisztázatlan.

📖 MNy. 4: 36; Kniezsa: SzJsz. 752; Kakuk: ÉIOsm. 344; TESz.; EWUng.

szatyor [4] **A:** 1211 ? *Zotur* [SZN.] (OkI Sz.); 1364 *Zagyurwago* [SZN.] (OkI Sz.); 1395 k. *zothior* hal, *zathar* (BesztSzj. 324., 495.); 1405 k. *zatyor* (SchlSzj. 823.); 1544 *Szat'rot* (OkI Sz.); 1595 *Szatthyor* (Ver. 37.); NYJ. *szatyra* [□] (MTsz. *szatyra* a.); *szatyór*, *zatyorba* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1364 ? 'kosár | Korb' (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 495.); 2. 1395 k. 'zsákocská, szütyő, tasak, erszény; bevásárlótáska | Beutel, Sack; Einkaufstasche' # (↑); 3. [*öreg, vén ~*] 1753 'ellenszenves vénasszony, öregember | alte Schachtel (alte Frau), alter Kracher' (NSz.); 4. 1900 'tyúk-, csibeketrec; tojóhely (tyúkoknak) | Hühnerkorb; Legekasten für Hühner' (Nyr. 29: 336)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *szatyra* változat szóvége valószínűleg elhomályosult birtokos személyjel. A korai adatokban az 1. és a 2. jelentés alig különíthető el egymástól. A 2. jelentéshez vö. ném. *alte Schachtel* 'vén szatyor, öregasszony'. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *sacura*; szlk. *sotor*: 'egy fajta kosár'.

📖 TESz.; EWUng.

szattyán **A:** 1544 *zattyant* (OkI Sz.); 1558 *zathyan* (OkI Sz.); 1713 *szattyánt* (NéprKözl. 16–7: 101); 1787 *szottyánból* (NSz.); 1809 *Szattyány-bőr* (NSz.) **J:** 'szömörccével cserzett, élénk színűre festett, puha borjú-, juh- v. kecskebőr | Saffian'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (⊖) Oszm. *sahtiyān* 'festett, puha kecskebőr'; – vö. még szbhv. *sahtijan* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *sahtiyān* 'kecskebőr'. (⊗) Megfelelői: rom. *saftian*, (R.) *sahtiān*; blg. *сахтиян*; cseh *safían*; stb.: 'ua.'. (~) Idetartozik: R. *saffián* 'ua.' (1788: NSz.), amely a ném. *Saffian* 'ua.' szóból származik.

📖 Kniezsa: SzJsz. 752; Kakuk: ÉIOsm. 345; TESz.; EWUng.

szauna **A:** 1864 *sauna* fürdő (MTAÉvk. 12: 121); 1958 *szauna*-rendszerű gőzfürdőt (NSz.) **J:** 1. 1864 'házi gőzfürdő, gőzkamra | Sauna (Raum)' (↑); 2. 1973 'szaunázás, gőzfürdőzés | Saunieren' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Sauna* 'szaunázásra szolgáló helyiség v. faház; forró levegőjű, jótékony hatású izzadást elősegítő helyiség v. faház'; ang. *sauna* 'szaunázik; szauna (helyiség)'; fr. *sauna* 'ua.'. Valamennyi a finn *sauna* 'izzasztókamra; szauna; bot, verés, csapás (elvont)' szóra megy vissza [valószínűleg finnugor eredetű; vö. észt *saun* 'szauna (helyiség); kunyhó, viskó'; lp. (norv.) *suow'dnje* 'odú a hóban'; stb.]. A németből terjedt el az 1936-os berlini olimpiai játékokat követően. (⊕) A gőzfürdő e típusának egyéb, régi megnevezései: *lazsnye* 'gőzfürdő' (1793: NSz.); ez orosz jövevényszó: or. *лазня* 'fürdőkabin'. Vö. még orosz *gőzfürdő* 'egy fajta gőzfürdő' (1884: NSz.).

📖 EWUng.

szaval **A:** 1806/ *szavallyák* [l-j] (NSz.); NYJ. *szoval* (MTsz.) **J:** 1. 1806/ 'élőszóval elmond, előad | mündlich erzählen, vortragen' (↑); 2. 1818 '〈verset, drámai szöveget stb.〉 művészi igénnyel előad | 〈künstlerisch〉 deklamieren, rezitieren' # (NyF. 76: 37); 3. 1825 'szavaz | abstimmen' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Mehrheit* a.); 4. 1834 'szónokol, beszédet mond; üres frázisokat pufogat | eine Rede halten; Phrasen dreschen' (Kunoss: Szóf.); 5. 1894 'sokat beszél;

felesel | schwatzen; Widerreden' (Nyr. 23: 578) **Sz:** ~**at** 1823 *szavallatok* 'szavazat | Wahlstimme' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Mehrheit* a.); 1834 'szónoklat, versmondás stb. | Rede; Rezitation' (Kunoss: Szóf.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szó* 'beszéd' *szav-* töváltozatából jött létre-*l* igeképzővel. A nyelvújítás korában került be az irodalmi nyelvbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szó*

szavat × **A:** 1213/ *Equizuhada* (VárReg. 168.); 1337/ *Zuuat* [szN.] (Oklsz. *zuuat* a.); 1570 *szavatyot* (Nyr. 26: 58); 1755 *zavutyot* (MNY. 66: 106); 1779 *szavatnak* (Nyr. 44: 128) **J:** 1. 1213/ 'a vád v. gyanú önmagáról való elhárítása | Ablenkung der Anklage od. des Verdachtes von sich' (↑); 2. 1570 'vád, rágalom, pletyka | Beschuldigung, Verleumdung, Klatscherei' (↑); 3. 1838 'pletykázó, fecsegő személy | Zuträger, Lästerzunge' (Tsz.)

szavatos **A:** 1239 *Zuodus* (Oklsz.); 1444 *zowathos* (Oklsz.); 1565 *szavatossag* [sz.] (NySz.); 1621 *Szavattyús* (Szenczi Molnár: Dict.); 1668 *szavatyossát* (Nyr. 26: 58); 1721 *zavatyos* (MNY. 58: 231) **J:** <FN> 1. 1239 'az, akire a perben mint a vád elhárítójára, mint kezesre hivatkozni lehet | Gewährsmann, Streitgehilfe (vor Gericht)' (↑); 2. 1767 'a lopás feljelentője | Anzeiger eines Diebstahls' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Szavattyús* a.) | <MN> 1621 'hangoskodó, bőbeszédű | lärmend, redelustig' (↑) **Sz:** ~**ság** 1565 'kezesség; garancia | Bürgschaft; Garantie' (↑)

szavatol **A:** 1807 *szavatolni* [sz.] (NSz.); 1833 *szovatolni* [sz.] (Fogarasi: Műsz. *Evictor* a.); 1835 *Szuvatló* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 4: 463); 1838 *Zuvatolni* [sz.] (Tsz.) **J:** 1. 1807 'szavatosságot vállal, kezeskedik | Gewähr leisten, haften' (↑); 2. 1811/ 'szaval | hersagen' (NSz.); 3. 1822 'szavaz | votieren, abstimmen' (NSz.); 4. 1835 'rágalmaz; pletykát terjeszt | verleumden; Gerücht, Klatsch zutragen' (↑); 5. 1838 'tolvaj után nyomoz | nach dem Dieb fahnden' (↑)

■ A szócsalád alapja, a **szavat** szláv jövevényszó, esetleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. (R.) *svod*; – cseh (R.) *svod*; le. (R.) *zwód*; or. (R.) *уводъ, човодъ*: 'a lopás vádjának önmagáról való elhárítása, az ártatlanság bizonyítása az igazi tettesre való utalással' [< szláv **iz*, ill. **sv* [igekötő] + **vod-* 'vezet'; az összetett szó tulajdonképpen jelentése 'a gyanú elvezetése']. Jogi műszóként csak az idézett szláv nyelvekben él. – A szerbhorvátból való származtatás mellett szól, hogy néhány jogi terminus (→*per*¹, →*poroszló* stb.) a déli szláv nyelvekből származik. (⊕) A szóvég zöngétlenedése és palatálissá válása a magyarban következett be. (⊙) A *szavat* ma az erdélyi nyelvjárások szava.

■ A **szavatos** és a **szavatol** származékszavak. | (⊕) Valószínűleg névszóképzős, ill. igeképzős származékok. – A jelentések alakulásában szerepet játszott az is, hogy a nyelvérzék mindkettőt a →*szó* származékának érezte. A *szavatos* ma leginkább a *szavatosság* származékban használatos. – Az 1835-ös *szavatol* adat az [1]-es tőtipus hatását tükrözi.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 493; TESz. *szavatos* a.; EWUng. • Vö. *vajda*

szavatol → *szavat*

szavatos → *szavat*

szavaz **A:** 1823 *szavazni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Abstimmen* a.); NYJ. *szovaz* (MTsz.) **J:** 1. 1823 'gyűlésen, választáson stb.) állásfoglalását (meghatározott módon)

kinyilvánítja | abstimmen, votieren' # (↑); **2.** [fel~, meg~ is] 1842 'mond, szavakkal kifejez; szól, beszél | sagen; reden' (NyF. 76: 29); **3.** 1882 'szaval; szónokol | (künstlerisch) deklamieren, rezitieren; eine Rede halten' (NSz.) **Sz:** ~**at** 1829 *szavazat* (MNy. 4: 252)

■ Származékszó. | ⊕ A →szó főnév *szav-* töváltozatából keletkezett *-z* igeképzővel. Az 1. jelentésben a nyelvújítás korában terjedt el a *voksol* (→*voks*) helyett. A 2. jelentés keletkezésénél a *köszönetet szavaz* 'hálát, köszönetet fejez ki' (1852: NSz.) szókapcsolat is közrejátszhatott, amely német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *einen Dank votieren* 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. szó

száz A: 1067/ ? *Zazty* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 804); 1217/ *Sceculzaz* (VárReg. 208.) **J:** <FN> **1.** 1067/ ? 'száz egyénből álló (katonai) egység | aus hundert Personen bzw. Häusern bestehende Gruppe' (↑), 1217/ 'ua.' (↑); **2.** 1700 'évszázad | Jahrhundert' (NSz.) | <SZÁMN> 1372 u./ 'tízszertíz | hundert' # (JókK. 82) **Sz:** ~**as** 1416 u./¹ *zazaľokat* '(katonai) százados | Hauptmann' (BécsiK. 24); 1526 <MN> (SzékK. 39); 1838 'száz egység értékű pénz | Hunderter(schein)' (NSz.); 1870 'a százat jelölő számjegy nevéként' | Hundert' (CzF.) | ~**ad** 1519 k. *zazad* maganal 'század(rész) | Hundertstel' (DebrK. 180); 1604 '(katonai szervezeti egység nevéként) | Kompanie (Milit)' (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 'száz évnyi idő | Jahrhundert' (NSz.) | ~**ados** 1519 *zazadoľokath* 'legmagasabb (a főhadnagynál eggyel magasabb) tiszti rendfokozat(ú személy) | Hauptmann' (JordK. 50); 1796 <MN> (NSz.); 1904 'száz egység értékű pénz | Hunderter(schein)' (TESz.) | ~**alék** 1845 %-*ra* (NSz.) | **le~alékol** 1929 *leszázalékolták* 'rokkantsági állományba helyez | für arbeitsunfähig erklären' (Népszava 1929. aug. 15.: 3)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊖ Vog. (T.) šēt; osztj. (V.), (O.) sat; zürj. (Sz.) šo; votj. (Sz.) šu; cser. (KH.) šūdā; md. (E.) šado, (M.) šada; finn sata; lp. (norv.) čuotte: 'száz' [fgr. *šata 'ua.' < ősarja; vö. óind šatām; av. satām; stb.: 'ua.'; vö. még lat. centum 'ua.']. ⊕ A szóvégi z-hez vö. →ház, →kéz stb. A százados származék déli szláv mintára utalhat; vö. szbhv. (R.) sätnik 'kapitány' (< szbhv. sto 'száz').

📖 Munkácsi: ÁKE. 559; MSFOu. 151: 311; TESz.; MSzFE.; IUSprK. 47; EWUng. • Vö. centi, százszorszép, toklász

százszorszép A: 1708 *Százfzor-fzép* (Pápai Páriz: Dict. Bellis a.) **J:** 'fehér, rózsaszín v. piros fészkes virágzatú, alacsony szárú mezei és kerti növény | Tausendschön (Bellis)' – De vö. 1673 *százszor-szép virág* 'ua.' (NySz.)

■ Egy szó szerkezet első tagjának önállósulása. | ⊕ A százszorszép virág (↑) szó szerkezetéből keletkezett. Az első tag összetett szó a százszor 'sokszor; igazán, nagyon' (< →száz számnév -szor számhatározó ragos alakja) + szép összetételi tagokból. Keletkezésénél idegen nyelvi példák is közrejátszhattak; vö. lat. *bellis perennis*; ném. *Tausendschön*; cseh *stokrása*; stb.: 'százszorszép'. Hasonló szemlélethez vö. →ezerjófű; (R.) *ezerszép virág* 'bársonyvirág' (1591: Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 275); (N.), (R.) *százszorka* 'százszorszép' (1816 k.: Kassai: Bef. Rukertz a.).

📖 MNy. 63: 135; TESz.; EWUng. • Vö. száz, szép, virág

szeccel Δ A: 1521 *Zeczczek* (Oklsz.); 1548 *szeczelt* (RMKT. 4: 172); 1550 *zekchel* (Oklsz.); 1551 *Setzel* zeeek (RMNy. 2/2: 84); 1590 *Seczely* szeek (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 197); 1635 *szeszczel* szeket (Oklsz.); 1700 *teczeles* szék [sz.] (NytudÉrt. 88: 16); 1793 *zettzél* széken (NSz.); 1816 *szēcčel* (NSz.) **J:** **1.** 1521 'szék; karosszék | Stuhl; Armsessel' (↑); **2.** 1548

'trónszék | Thronsessel' (↑); **3.** 1585 'szószék; tanszék | Sprechbühne, Kanzel; Lehrstuhl' (Cal. 172); **4.** 1585 'hordszék | Tragsessel' (Cal. 454)

■ Német (f.-ném.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *sessel* 'szék, karosszék; trónszék; hordszék', (baj.-osztr.) *seßel, setzel* 'kipárnázott karosszék', (h. kor. úfn.) *sessl* 'ua.', – ném. (au.) *Sessel* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. lat. *sella* 'ülés, szék'; or. *cedlo* 'ülés, nyereg'; stb.]. – Gyakran a *szeccelszék* 'fotelszék' (↑) tautologikus összetételben fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szégye, zacc, ziccer, zsöllye*

szécs × **A:** 1227/ ? *Zech* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 444); 1245/ ? *Zeechy* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 549); 1816 *Széts* (Kassai: Bef. 308); NYJ. *Szēcs* (NyF. 67: 37) **J:** 'erdőirtás, tisztás | Rodung, Waldwiese'

■ Szláv jövevénytörzs, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Szln. *seč*; szlk. *seč*; or. (N.) *céua*; stb.: 'erdőirtás'; – vö. még rom. *seci* 'erdei tisztás; hegy oldalában levő tisztás'. A szláv nyelvekben a **sěk-* 'vág, metsz' szóból származik. (⊕) Leginkább a keleti magyar nyelvterületen fordul elő, ahová a románból és esetleg valamely szláv nyelvből került. A középső és a nyugati magyar nyelvjárásokban ritkább; ott valamelyik szláv nyelvből vették át. A köznévi kései felbukkanása miatt a középkori személy-, ill. helynevek idetartozása bizonytalan, mert ezek szláv névadással is keletkezettek. Ha a névadás a magyarban történt, a szó kétszeres átvétellel került a magyarba.

📖 NyF. 67: 37; NytudÉrt. 70: 217; TESz.; EWUng. • Vö. *sikátor, szakóca, szecska, székács, szekerce, szuszék*

szecska × **A:** 1587 *zechkanak* (MNY. 62: 351); 1641 *Szczika* metelő (MNY. 80: 381); 1697 *sacska* metelő [?✂] (MNY. 80: 381); 1784 *szétskával* (NSz.); 1796 *setzkába* (NSz.); 1805 *szēcska* (NSz.); 1883 *Szecska*padon (NSz.); NYJ. *szēcskő, szicska* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1587 'apróra vágott szalma, főleg mint keveréktakarmány része | Häcksel, haupts. als Teil von Mischfutter' (↑); **2.** 1858 'értelmetlen, értéktelen, jelentéktelen dolog | dummes Zeug, wertloses Ding' (NSz.); **3.** 1906–1914 'kisdiák; első gimnazista | Schuljunge; Gymnasiast der ersten Klasse' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevénytörzs. | (≡) Szbhv. *sječka*, (Kaj) *sečka*; szlk. *sečka*; or. *cečka*; stb.: 'szecska' [< szláv **sěk-* 'vág, metsz']. (⊕) A változatok keletkezésében fontos szerepet játszott a hasonulás, ill. a hangrendi kiegyenlítődé. A 2. jelentéshez vö. →*szalma*. A 3. jelentés népetimológiai úton a lat. *sexta* 'hatodik' szóra megy vissza, mivel a lat. *sexta elassis* 'hatodik osztály' a gimnáziumok első osztályát jelentette.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 494; MNY. 65: 458; TESz.; EWUng. • Vö. *szécs*

szed **A:** [1079] *joccedeth* [ɔ: *ioscedeth*] [sz.] (OkISzPótl.); 1416 u.¹ *zédnemég* (BécsiK. 4); 1527 *zeed* vala (ÉrdyK. 143); 1551 *zpggie* [d-j] (LevT. 1: 91) **J:** **1.** [1079] 'összegyűjt, behajt (adót, (be)szolgáltatni valót) | erheben, einnehmen (zB. Steuern)' (↑); **2.** 1395 k. 'gyümölcsöt, virágot stb. egyenként leszakítva v. fölemelve, több dolgot egyenként kézbe fogva, sorra véve gyűjt | lesen, pflücken, sammeln' # (BesztSzj. 809.); **3.** 1456 k. 'szerez, megszerez | für sich gewinnen, erwerben' (SermDom. 2: 468); **4.** [főleg *szét~*] 1531 'vminek az elemeiből kivesz, elvesz, vmit elemeire szétválaszt | zerpfücken' # (ÉrsK. 521); **5.** 1536 'elemenként sorra véve elrendez v. vmit ismétlődő elemeket tartalmazó egészszé alakít | einzeln ordnen' (Pesti: Fab. 13v); **6.** [*össze~*, R. *egybe~i magát*] 1536 'testi-lelki erejét igyekszik összegyűjteni | sich zusammennehmen' # (Pesti: Fab. 66v); **7.** [*lábát*, R. *inát ~i*] 1577 'szaporán lépked, siet | sich

beeilen' # (KolGl.); **8.** [rá~, (R.) fel~, meg~] 1755 'becsap, félrevezet | betrüngen' # (NSz.); **9.** 1780 '⟨nyomdász⟩ betűket, betűkből szöveget összeállít | Schriften setzen ⟨Buchdruck⟩' (NSz.); **10.** 1804 'üt, ver | schlagen' (NSz.); **11.** 1850 '⟨tálból ételt⟩ kivesz | zu sich nehmen ⟨Speise⟩' (NSz.); **12.** 1854 '⟨gyógyszert⟩ rendszeresen fogyaszt, bevesz | nehmen ⟨Arznei⟩' # (NSz.); **13.** [~i magát] 1881 'szedelődzködik | sich aufrappeln' (NSz.) **Sz:** ~et 1395 k. zelew *scedeti kor* 'felszedegetés, (össze)gyűjtés | Lesen, Sammeln' (BesztSzj. 809.) | ~eget 1416 u.¹ *zédégettél* (BécsiK. 5) | ~elődzködik 1835 *Szedelőzködik* (Kassai: Gyökerésző 4: 379)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. md. (E.), (M.) *šind'e-* 'tör ⟨tárgyas⟩, letör, széttör' [fgr. **šentä-* 'szakít, (le)szed, letör']. (△) Az egyeztetésnek több nehézsége van; a mordvin szónak egyéb etimológiai kapcsolatai is lehetnek. A szóvégi *d*-hez vö. →*had*, →*húd* stb. A magyarban a korai jelentések arra utalnak, hogy a szó elsősorban a gyűjtögető életmód szókincsébe tartozott.

📖 FUF. 2: 262; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szedett-vedett, szemenszedett*

szédeleg → *szédül*

szeder [4] **A:** 1193 *Zudurýg* [HN.] (ÓMOLv. 56); 1231/ *Scederweg* [HN.] (OklSz.); 1265/ *Zederyes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 381); 1289/ *Scedyries* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 381); 1320 *Zyderyeszygeth* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1322 *Zedreghe* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1395 k. *zedeyr* (BesztSzj. 870.); 1395 k. *zedeyri* fa [□] (BesztSzj. 868.); 1405 k. *zedery* [□] (SchlSzj. 1556.); 1416 u.² *zederih* fanac [□] (MünchK. 75vb); 1516 u. *zedewryew* [□] (Nyr. 34: 201); 1532 *zodpries* [sz.] (TihK. 106); 1696 *szedervnek* [~v □] (NySz.); 1805 *széder* (NSz.); NYJ. *södör* (Nyatl. 110.); *szederje* [□] (MTsz.); *szödörgye, szödörnye* [□] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1193 'földi szeder | Brombeere' (↑); **2.** 1395 k. 'fán termő eper | Maulbeere' (BesztSzj. 870.) **Sz:** ~jes 1265/ [HN.] 'szederceserjével benőtt | mit Brombeersträuchern bewachsen' (↑); 1395 k. *zederyés* 'kékes; liláskék, ibolyakék (pl. ajak) | bläulich; violett (zB. Lippen)' (BesztSzj. 675.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szó alakulását az →*eper* analógiás hatása befolyásolhatta. A *szederj* változat is így jöhetett létre, valószínűleg az →*eper* eredeti *eperj* változata alapján; a szóvég keletkezésére azonban más magyarázati lehetőségek is felmerülnek, vö. →*férj*, →*fürj* stb. A *szederje* típusú alakváltozatok szövége elhomályosult kicsinyítő képzőnek látszik; vö. →*eper*. A jelentés-összefüggéshez is vö. →*eper*. – A (N.) *szederin* 'földi szeder; télizöld' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 26), 'málna' (1667: Lippay: PosoniK. 3: 227) valószínűleg elhomályosult összetétel a *szeder* + →*in*² 'inda' összetételi tagokkal.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

szedett-vedett **A:** 1783 *szedett-vedett* (NSz.); 1868 *szedett vetett* (NSz.) **J:** 'innen-onnan összeszedett, össze nem illő, keveset érő ⟨holmi⟩ | von allen Seiten zusammengeklaut, zusammengewürfelt' #

■ Összetett szó, ikerszó, utótagja azonban vitatott. | (△) A *szedett* 'gyűjt' (→*szed*) + *vedett* (→*vesz* 'kap, szerez') vagy *vetett* (→*vet* 'dob, hajít') összetétele -tt befejezett melléknévi igenévképzővel. Ha az utótag összefügg a →*vesz* szóval, úgy az összetétel tautologikus; vö. *szedés* *vevés* 'adóbeszedés', tkp. 'beszedés és elvétel' (1564: OklSz.). Ha azonban az utótag alapja a →*vet*, akkor az ikerszó tagjai ellentétes jelentésű szavak. – A *vedett* szó belseji *d*-je a *szedett* hatására jött létre. (◡) Idetartozik: 1526 *zečuečyddel* 'embertárs, felebarát' (TelK. 117).

📖 TESz.; MNy. 84: 215; EWUng. • Vö. *szed, vesz, vet*

szédít → **szédül**

szédül A: 1532 *megh sedewlthek* (KL. 112.); 1560/ *meg fzedüle* (Huny. C3a) **J: 1.** [*meg~*] 1532 'rendkívüli élmény hatására' lelkében zavartrá válik | verwirrt werden' (↑); **2.** [*meg~*] 1560/ 'egyensúlyát elveszítve lehanyatlik, elesik | vom Schwindel umfallen' # (↑); **3.** 1577 k. 'egyensúlyzavart, kábultságot érez | taumeln' # (OrvK. 34); **4.** 1761 'tévelyeg, téved | sich auf Irrwegen befinden' (NSz.) **Sz:** ~**ős** 1792 *szédülösöknek* (NSz.) | ~**et** 1813 *Szédületeből* 'imbolygás, támo­lygás, billegés | Taumeln' (NSz.) | ~**etes** 1827/ *Szédületes* 'szédítő | schwindelnd' (NSz.); 1878 'nagy­szerű, pompás, remek | großartig' (NSz.)

szédeleg [1] A: 1533 *sedőlők; Sedulgeni* [sz.] (Murm. 914., 916–917.); 1552 *fzedelgése* [sz.] (Heltai: Dial. D5b); 1767 *szidélőg* (NSz.); 1801 *szédelygek* (NSz.); 1805 *szédélég* (NSz.) **J: 1.** 1533 'egyensúlyzavart érez. szédül | taumeln' # (↑); **2.** 1585 'kószál, csavarog, kóborol | herumschweifen' (MNY. 84: 254); **3.** 1588 'szellemileg zavarodottan viselkedik | sich verwirrt benehmen' (NySz.); **4.** 1877 'szélhámoskodik | schwindeln, Hochstapelei begehen' (NSz.)

szédít A: 1550/ *meg fzedite* (Tinódi: Cronica q1a); 1812 *szidíteni* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1550/ 'szédülést, egyensúlyzavart okoz | schwindelig machen' # (↑); **2.** 1639 'szellemi kábultságot v. zavart lelkiállapotot okoz | jmdm die Sinne verwirren' # (ItK. 4: 340); **3.** 1639 'önző számításból rosszra csábít; hazug ígéretekkel, alaptalan reményeket keltve igyekszik vkit a maga nem tiszta céljainak megnyerni | betören; anschwindeln, flunkern' # (NySz.)

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.), (KK.) *sājy-* 'forog, gurul, kering, körbeme­gy; szédül'; osztj. (DN.) *sājə-, sājy-* 'forog, fordul', (Vj.) *sejəy-* 'szédül' [ugor **səj3-* 'forog, fordul; szédül']. (⊕) A szó belseji **j* vokalizálódásához vö. →*fő*¹, →*fű* stb. A szóvégek különféle igeképzők; a szó belseji *d* a szótőbe beépült elhomályosult gyakorító képző. A *szédeleg* 4. jelentéséhez vö. ném. *schwindeln* 'szédül; szélhámosságot követ el'.

📖 NyK. 67: 335; Vir. 1967: 210; TESz. *szédeleg* a.; UEW. 889; EWUng.

szeg¹ A: 1138/ ? *Scege* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1282 *Zegew* [sz.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 4: 244); 1416 u./¹ *zèg* (BécsiK. 195); 1551 *szégitec* *meg* (NySz.); 1875 *szögve* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1138/ ? 'tör | brechen' (↑), 1314/ 'ua.' (OklSz.); **2.** 1416 u./¹ 'vág, hasít | schneiden, spalten' # (↑); **3.** 1470 'kedvet tönkretesz | zunichte machen, verderben (Lust usw.)' (SermDom. 2: 392); **4.** [főleg *meg~*] 1490 'törvényt, esküt nem tart meg | brechen, verletzen (Gesetz, Eid usw.)' # (NagyvGl. 251.); **5.** 1513 'meghajlít; (út)irányát megváltoztatja | biegen; die Richtung verändern' (NagyszK. 287); **6.** 1559 'vmilyen irányba tér; irányától eltér | sich wenden; abweichen' (NySz.); **7.** 1599 'vkihez szegődik | sich jmdm anschließen' (NySz.); **8.** 1600 k. ? 'szegélyez; (ruhaanyagot) beszeg | einfassen; (Stoff) einsäumen' # (Radvánszky: Szak. 191), 1767 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Bé-βegni* a.) **Sz:** ~**és** 1212 ? *Zeges* [SZN.] (OklSz. *széges* a., *szégés* a.); 1410 *Zegeserdew* [HN.] (OklSz.) | ~**etik** 1405 k. *meg zegedeth* [sz.] 'megöregszik | alt werden' (Gl. *szegetett* a.) | ~**ik** 1416 u./¹ *megzégéc* 'megtörik, megszakad | brechen (intrans.)' (BécsiK. 152) | ~**del** 1416 u./¹ *megzégdéli* 'összetör, megrongál | zerbrechen, beschädigen' (BécsiK. 194) | ~**ély** 1778 *szegélyre* (MNY. 15: 148) | ~**ül** 1805 'helyezkedik; irányul | sich stellen; sich richten' (Nyr. 39: 204); [*ellen~*] 1829/ 'ellenáll, szembeszáll | sich widersetzen' (NSz.) | ~**élyez** 1834 *szegélyezve* [sz.] (Honművész 1834. márc. 6.: 145)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *sāng-* 'tör, széttör, összetör'; osztj. (V.) *sōŋk-* 'üt, ver'; zürj. (Sz.), (P.) *cég-* '(el)törik, (el)tör'; votj. (Sz.) *čig-* '(el)törik, (szét)szakad'; ? md. (E.) *šive-* '(le)törik' [fgr. **čāŋk3-* vagy **šāŋk3-*: 'törik, tör']. (⊕) A fgr. **ŋk* > m. g hangváltozáshoz

vö. →*dug*, →*mag* stb. A magyarban a szó belseji *e* eredetileg is nyílt volt; az *ö*-s változatok a →*szeg*² analógiás hatását mutatják. Az egyszeri előfordulásának tűnő *szégitek* meg (1551: NySz.) *é*-je feltehetőleg sajtóhiba lehet, és nem hosszú magánhangzót jelöl. – A jelentések átvitt használatban, ill. metaforikusan és metonimikusan alakultak ki az eredeti 1. jelentésből. A *szegül* származék alapja a 6. jelentés. A *szegély* származék a nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból az irodalmi nyelvbe.

📖 Paasonen: s-Laute 63; TESz., *szegül* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szegődik*

szeg² A: 1067 *Aruksceguj* [HN.]; *Scegholm* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 24, 26), de vö. →*sziget*; 1138/ ? *Cegedi* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1183/ *Cigeddin* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 900); 1193 *Scegued* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); [1200 k.] *Zeguholmu* [HN.] (An. 28.); 1203/ *Berucscig* [HN.] (Oklsz.); 1214 *berugscug* [HN.] (Oklsz.); 1358 *Erdew Zege* (Oklsz.); 1372 u./ *zewgebe* (JókK. 133); 1394/ *Arokzek* [HN.] (Oklsz.) **J:** 1. 1067/ 'szöglet; csúcs, kiszögellés | Ecke, Winkel; Einsprung, Vorsprung' (↑); 2. 1357 ? 'falurész; területrés, vidék | Dorfteil; Landteil' (Oklsz.), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 162); 3. 1784 'sziget | Insel' (Baróti Szabó: KisdedSz. 71); 4. 1784 'szög {a geometriában} | Winkel {in der Geometrie}' (↑) **Sz:** ~**es** 1212 ? *Zeges* [szn.] (Oklsz.); 1549 *Zeghes* 'szögletes, sarkos | eckig, winkelig' (Oklsz.) | ~**elet**, ~**let** 1405 k. *zegeled* (SchlSzj. 1090.); 1553/ *fzegletin* (Tinódi: Cronica N4b) | ~**i** 1416 u./¹ *delzègi* (BécsiK. 162) | ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *nèg zégő* (BécsiK. 11) | **szöglet** 1948 *szögletet* 'fútbállban:) saroklövés, szöglet(rúgás) | Eckball' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg jelentésselkülönülés eredménye. | ☞ Talán a →*szeg*³ eredetinek feltehető 'ék' jelentés alapján keletkezhetett. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*csúcs*. A jelentésváltozásban a →*sziget* analógiás hatása is közrejátszhatott. A 4. jelentésben a labiális alak használatos; vö. →*szög*.

📖 TESz., *szög*² a. is; EWUng. • Vö. *al*⁻¹, *fel*⁻¹, *fél*-, *szeg*³, *szegről-végről*, *sziget*, -*szög*

szeg³ A: 1138/ *Scege* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 131); 13. sz. közepe/ uof *fcegegkel* (ÓMS.); 1416 u./¹ *zègèzèc* [sz.] (BécsiK. 70); 1564 *zeogh* (Oklsz.); NYJ. *szèg* (ÚMTsz.) **J:** 'hegyes végű fa- v. fémrudacska, vminek beveréssel való rögzítésére v. összekapcsolására | Nagel, Stift' # **Sz:** ~**ez** 1138/ [sz.] [szn.] (↑) | ~**es** 1212 ? *Zeges* [szn.] (Oklsz.); 1585 *szeges* (Cal. 205) | ~**el** 1704 *leszegelni* [sz.] (NySz.) | ~**ecs** 1790 k. *Szegecs* 'kányazsombor {növénynév} | Knoblauchskraut' (Nyr. 85: 211); 1835 'szöghöz hasonló fém kötőelem | Niet, Nägelchen' (Tzs. *Zweck* a.)

■ Örökség az ugor korból. | ☞ Vog. (T.) *sün*, (P.) *sänk*, (UL.) *sänk*_o_o∂: 'ék' [ugor **senk*₃ 'ua.']. ☞ A szó belseji **ŋk* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*bog*, →*szeg*¹ stb. A jelentések az alapszó jelentéséből magyarázhatók. ☞ A *szegecs* nyelvújítási származékszó.

📖 Bárczi: SzófSz. *szeg* a., *szög* a.; TESz.; MSzFE. *szeg* a., *szög* a.; EWUng. • Vö. *kakatszeg*, *sasszeg*, *szeg*², *szegfü*¹

szegény A: [1131–1141/] ? *Scigina* [sz.] [szn.] (MKsz. 1892–3.: 19); 1135/ *Žegyn* [szn.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ ? *Scegun* [szn.] (MNY. 32: 132); 1152 ? *Zegen* [szn.] (Szentpétery: KritJ. 1: 28); 12. sz. vége/ *fcegin* (HB.); 1282/ *Scegenye* [sz.] [szn.] (MNY. 11: 426); 1389 ? *Zyghen* [szn.] (MNY. 64: 328); 1416 u./¹ *zègènékn*^c (BécsiK. 70); 1475 k. *zygen* (MNY. 16: 15); 1559 *zeghwn* (LevT. 1: 332); 1602 *Szögén* [szn.] (Oklsz.); 1800 *szegyn* (MNY. 49: 539); NYJ. *szègèn*, *szögin* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. [1131–1141/] ? 'sajnálatra méltó, szerencsétlen | bedauernswert, bemitleidenswert' # (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (↑); 2. [1131–1141/] ? 'csekély anyagi eszközökkel rendelkező, szűkölködő | arm, mittellos' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK.

1); **3.** 1372 u./ 'nem tökéletes, hiányos, fogyatékos | unvollkommen, mangelhaft' # (ÓMS.); **4.** 1533 'silány, rossz (minőségű) | gering, schlecht' (Murm. 2180.); **5.** 1873 'gyámoltalan, ügyefogyott | unbeholfen, ungeschickt' (Nyr. 2: 45) | <FN> **1.** [1131–1141/] ? 'csekély anyagi eszközzel rendelkező, szűkösen élő személy; koldus | Arme(r), Bettler' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 6); **2.** [1131–1141/] ? 'sajnálatra méltó személy | bedauernswerte Person' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 10) **Sz:** ~**cse** 1372 u./ *zegencze* 'szegény ember | Arme(r)' (JókK. 62) | ~**ség** 1372 u./ *zegenfeget* (JókK. 1) | ~**edik** [el~] 1527 el *zegeenyettewnk* (ÉrdyK. 88) | ~**es** 1828 *szegényesen* [sz.] (TudGyűjt. 12/5: 12); 1845 *Szegényes* (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szóalakból kiindulva a szóvég névszóképző lehet, ez azonban a megfelelő alapszó hiányában nem bizonyítható minden kétséget kizáróan. A melléknévi 2. jelentés lehetett az eredeti. ⊕ A →*szeg*² szóból származékszóként való magyarázata téves.

📖 TESz.; Balázs: Deáks. 332; EWUng. • Vö. *holt-*, *vér*⁻²

szegfű¹ † **A:** 1395 k. *zek phew* (BesztSzj. 351.); 1405 k. *zeg fiw* (SchlSzj. 855.); 1493 *Zekfy* (Oklsz.); 1690 *szeg-fűvet* (NSz.) **J:** 'szegfűszeg | Gewürznelke'

szegfűszeg **A:** 1833 *szegfűszeg* (Társalkodó 1833. jan. 19.: 23); 1847 *Szegfűszeg* (NSz.) **J:** 'egy trópusi fának fűszerként használt, megszáritott, illatos bimbója | Gewürznelke' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *szegfű*¹: a →*szeg*³ 'szög, cövek' + →*fű*¹ 'fű, gyógynövény' szavakból áll, jelzős alárendelő összetétellel keletkezett. A megnevezés alapja a szegfűszeg bimbóinak a szöghöz hasonló alakja. A jelentésekhez vö. lat. (k.) *clavellus*; ném. *Nelke*; fr. *clou de girofle*; stb.: 'szegfűszeg'; a felsoroltak mindegyike a 'szög' jelentéssel hozható kapcsolatba. ⊕ A *szegfűszeg* a →*szegfű*¹ (↑) + →*szeg*³ jelzős alárendelő összetétele. A szó akkor keletkezett, amikor a *szegfű* többnyire csak a →*szegfű*²-t jelentette. ⊖ Egyéb, régi megnevezések: *fűszerszám-szegfű* 'szegfűszeg' (1690: NSz.); *szegfűszer* 'ua.' (1783: Nyr. 65: 30); *szegfűszerszám* 'ua.' (1791: NSz.); *fűszerszegfű* 'ua.' (1835: Tzs. *Nelke* a.); stb.

📖 Nyr. 67: 18; MNy. 58: 419; TESz. *szegfű* a., *szegfűszeg* a. is; EWUng. • Vö. *fű*¹, *szeg*³, *szegfű*²

szegfű² **A:** 1500 k. *Zekfy* wyrag (MNy. 21: 141); 1578 kerti *szekfűhöz* (NySz.); 1584 *Zek fíu* (NySz.); 1604 *Szegfű* (Szenczi Molnár: Dict.); 1604 *Szögfü* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'egy fajta fűszeres illatú virág | Nelke (Dianthus)' #

■ Jelentésselkülönülés. | ⊕ A →*szegfű*¹ szóból jött létre. A jelentésfejlődést a virág szegfűszeghez hasonló fűszeres illata magyarázza. Eleinte Európában, a keresztes hadjáratok idején, vagyis jóval a szegfűszeg behozatala után elterjedt dísznövényre vonatkoztatva fordult elő, különböző szókapcsolatokban. A szegfű valószínűleg Mátyás király uralkodása alatt került Magyarországra, az itáliai kertkultúra közvetítésével.

📖 Rapaics: MagyVir. 174; TESz. *szegfű* a.; EWUng. • Vö. *szegfű*¹, *török-*

szegfűszeg → *szegfű*¹

szegődik **A:** 1372 u./ *zegewdefi* [sz.] (JókK. 151); 1416 u./² *zègottèl* (MünchK. 25vb); 1442 u. *zegedese* [sz.] (Oklsz.); 1506 *megh zeghødeek* [▽] (WinklK. 72r); 1562 *szegédi* el (NySz.); 1611 *Szegőldő* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1794 *Szegőd* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'megállapodik, szerződést köt | einen Vertrag schließen' (↑); **2.** 1525/ ? 'szerződéses munkába áll, szolgálatot vállal | sich verdingen' (TörtTár 1908: 84), 1581 'ua.' (Oklsz.); **3.** 1748 'csatlakozik vkihez |

sich jmdm anschließen' (NySz.); 4. 1821/ 'irányul; hajlik | sich richten; sich biegen' (NSz.); 5. 1843 'szabadkozik | sich sträuben' (NSz.) **Sz:** ~**és** 1372 u./ (↑) | ~**mény** 1833 *szegődmény* (NSz.)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | ☐ Talán a →*szeg*¹ 'tör' igéből keletkezett visszaható képzővel. A magyarázat gyengesége, hogy a szóképzés időben korábban végbemehetett, mint az alapszó 'tör' > 'hajlik, görbül; irányt változtat' > 'fordul' > 'csatlakozik vkihez' jelentésváltozása.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *szeg*¹

szegről-végről A: 1666 *szegrűl végrűl* (NySz.); 1772 *szegről végről* (NSz.) **J:** 1. 1666 'alaposan, részletesen, töviről hegyire | vom Anfang bis zum Ende' (↑); 2. 1693 'főleg rokonsági fokkal, ismeretsséggel kapcsolatban' távolról | entfernt (Verwandte(r))' (ItK. 10: 79); 3. 1794 'ritkán, néha | manchmal' (NSz.); 4. 1845 'végre, végül | endlich' (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ☐ A *szegről* (→*szeg*² 'falurész' + *-ről* külső helyviszonyragos alakjából) + a *végről* (→*vég* 'falu' széle, pereme' + külső helyviszonyrag) szavakból áll. Az összetétel tulajdonképpen megszilárdult ragos alakulat. Eredetileg, amíg a rokonok ugyanazon település különböző részein él(het)tek, konkrét utalást jelentett a távoli rokonsági kapcsolatra. A 4. jelentéshez vö. *szegül végül* 'végül (és végre)' (1601: MNy. 79: 248); *szegrevégre* 'végre, végül' (1748 u.: Nyr. 1: 172). Ma a 2. jelentése ismert.

☞ MNy. 19: 48; TESz.; EWUng. • Vö. *szeg*², *vég*

szégye × A: 1211 ? *Zegge* [HN.] (Oklsz.); 1257 *Seege* (Oklsz. *szégye* a.); 1400 *zegie* (Oklsz. *szégye* a.); 1559 *czeghe* (LevT. 1: 333); 1604 *Szégye* (Szenczi Molnár: Dict.); 1887 *Czége* (Herman: HalK. 2: 779) **J:** 'erős husángokból álló, kerítésszerű halfogó rekeszték | Art Wehrrvorrichtung (zum Fischfang)'

■ Szláv jövevénytör. | ☐ Szbhv. (N.) *sěda*, *sjěda*; szlk. (N.) *sedza*; or. (N.) *ceжа*; stb.: 'erős husángokból álló, kerítésszerű halfogó rekeszték' [< szláv **sěd*- 'ül']. Az elnevezésnek az az alapja, hogy a halász a gát, rekeszték kapuja fölé ülőalkalmatosságot szokott magának készíteni. ☐ Megfelelői: ném. (N.) *seese* 'erős husángokból álló, kerítésszerű halfogó rekeszték'. ☐ A *csege* 'vízrekesztés' (1831: Kreszn.), 'kamarazsilip' (1880: MNy. 11: 453) a *szégye* ~ *cége* téves olvasatán alapul.

☞ EtSz. *cége* a.; UngJb. 7: 122; Kniezsa: SzlJsz. 494; I.OK. 10: 159; TESz. *cége* a., *csege* a. is; EWUng. • Vö. *beszéd*, *naszád*, *rásza*, *szeccel*, *szomszéd*, *zsöllye*

szégyell → *szégyen*

szégyen A: 1138/ ? *Scegun* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1152 ? *Zegen* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 28); 1216/ *Scegyün* [SZN.] (VárReg. 232.); 13. sz. közepe/ *Scegenul* [sz.] (ÓMS.); 1389 ? *Zyghen* [SZN.] (MNy. 64: 328); 1495 e. *zégön* (GuaryK. 83); 1508 *zigenőlenek* [sz.] (DöbrK. 83); 1517 *meg zegenyevluen* [sz.] (DomK. 48); 1589 *szedent* (Balassi: Com. 317); NYJ. *még-szégyenődik* [sz.] (MTsz.); *szígén* (ÚMTsz.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'megszégyenülés, szégyellni való helyzet; megalázottság, megszégyenülés érzése | Schmach; Scham' # (↑); 2. 1372 u./ ? 'szégyenlősség, tartózkodás; szemérmesség | Schüchternheit; Schamhaftigkeit' (JókK. 87), 1585 'ua.' (Cal. 882 [o: 872]); 3. [jelzői értékben is] 1495 e. 'szégyenletes, gyalázatos tett | Schandtät' (↑) **Sz:** ~**ül** [ma *meg~*] 13. sz. közepe/ *Scegenul* (↑) | ~**get** 1372 u./ *megzegenges*

'megszégyenít, rápirít | beschämen' (JókK. 12) | ~**ség** 1372 u./ *zegyēnfegeben* 'szemérmesség, szégyen | Scham' (JókK. 87) | ~**kedik** 1372 u./ *zegyēnkedenek* 'szégyenkezik, szégyelli magát | sich schämen' (JókK. 85) | ~**g** 1372 u./ *zegyēngenj* 'szégyenkezik, szégyelli magát | sich schämen' (JókK. 90) | ~**telen** 1456 k. *zegtelen* (SermDom. 1: 437) | ~**telenség** 1456 k. *zegtelenfegheiert* (SermDom. 1: 436) | ~**séges** 1463 u. *fegenfegfb* 'szégyenteljes, gyalázatos | schmachvoll' (Gl.) | ~**kedés** 1495 k. *zegonkodes* 'szemérmesség, szégyellősség | Schamhaftigkeit' (GuaryK. 82) | ~**ít** [ma meg~] 1518 k. *zegyōnet* meegh (SándK. 23) | ~**kezik** 1830 *szégyenkeznék* (Minerva 6./4: 107)

szégyell **A:** 1372 u./ *zegyēnljua* (JókK. 50); 1495 e. meg *zegonle* (GuaryK. 47); 1510 *zegelj* vala (MargL. 51); 1521 *zegellenem* [sz.] (KL. 43.); 1529 e. meg *zegyēnuen* [szégyenl □] [sz.] (VirgK. 139); 1541 *fzigenlem* (Sylvester: ÚT. 2: 91a); 1605 *Zegieneluen* [sz.] (MNY. 68: 193); NYJ. *szégyüll* (Nyr. 96: 357); *szigëll* (MTsz.); *szigyeli* (Nyatl.) **J:** 1. 1372 u./ 'szégyent érezve húzódozik vmitől | sich scheuen' # (↑); 2. 1456 k. 'szégyent érez vmely tett, magatartás miatt | sich schämen' # (SermDom. 1: 326) **Sz:** **szégyenlet** 1495 e. *zegonletibe* 'szégyenlősség, szégyen | Scham' (GuaryK. 91) | ~**ős** 1793 *szégyenlős* (NSz.) | **szégyenletes** 1813 *szégyenletes* (HazKülfTud. 1813. dec. 25.: 425)

■ A szócsalád alapja, a **szégyen** bizonytalan eredetű, talán szláv jövevényszó. | (≡) Vö. óe. szl. *stydēnija* 'szégyen, gyalázat'; szbhv. *stideēne* 'szégyenkezés' [< szláv *styd- 'gyaláz, szid'; vö. →szid]. (⊕) A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásához vö. →szobor, →zarándok stb.

■ A *szégyell* származékszó. | (⊕) A *szégyen*-ből keletkezett -l igeképzővel. A szóban végbement *nl* > *ll* hasonuláshoz vö. →ajánl ~ ajáll.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 336; ÉFOu. 15: 399; EWUng.; MNY. 95: 54 • Vö. *szégyen*-, *szid*

szégyen-

I. ~vallott † **A:** 1560 k. *sze(gyen) vallott* (GyöngySzt. 652.) **J:** 'a megszégyenült, a megszégyenített személy | Beschämte(r)' | ~**vallás** † **A:** 1719 *szégyen-vallással* (NSz.) **J:** 'megszégyenítés, szégyenkezés | Beschämung'

II. ~kurva † **A:** 1604 *Szegyenkurva* (Szenczi Molnár: Dict. *propudium* a.) **J:** 'hírhedt, tisztességtelen, erkölcstelen nőszemély | allbekannt unzüchtiges Frauenzimmer'

III. ~kő † **A:** 1748 *szégyen kőveket* (NSz.) **J:** 'köpad nyilvános helyen, amelyre a bűnösöket szégyenszemre állították | öffentlich angebrachte Steinbank, an der Übeltäter zur Schau gestellt wurden' | ~**oszlop** Δ **A:** 1748 *szégyenoszlophoz* (NySz.) **J:** 'pellengér | Schandpfahl' | ~**bélyeg** Δ **A:** 1824 *szégyenbéllyeget* (NSz.) **J:** 'megszégyenítő jel, bélyeg | Schandmal' | ~**folt** **A:** 1839 *szégyenfoltjának* (Századunk 1839. jún. 6.: 360); 1842 *szégyenfoltot* (NSz.) **J:** 'megszégyenítő jel, folt | Schandfleck' # | ILYENEK MÉG: ~**polc** 'egy fajta pellengér, amelyre a bűnösöket szégyenszemre állították | Art Gestell, an dem Übeltäter zur Schau gestellt wurden' (1780: NSz.); ~**pad** 'egy fajta pad, amelyre a bűnösöket szégyenszemre állították | Art Bank, an der Übeltäter zur Schau gestellt wurden' (1788: NSz.); ~**pad** 'iskolai számárpád | Eselsbank' (1912: Kelemen B.: MNMSz.); ~**fa** 'pellengér | Schandpfahl' (1794: NSz.)

IV. ~szemre **A:** 1793 *fzégyn fzemre* (NSz.) **J:** 'szégyenteljesen, szégyenletesen, gyalázatosan | schmachvoll {Adv.}' #

■ Összetételi előtag, azonos a →szégyen-nel. | (⊕) Az 1. csoport összetételei névszói származékok a *szégyent* *vall* 'nevetségessé teszi magát; felsül, kudarcot vall', tkp. 'beismeri a szégyenét, kudarcát' szószerkezet alapján; vö. 1518 k. *zegyōnth vallottam* (SándK. 15v). – A *szégyenkurva* előtagjának jelentése 'a közösségre szégyent hozó'; vö. ném. (R.) *schandhure* 'feslett nőszemély'. – A 3. csoport szavai jelzős összetételek; keletkezésükben a német minták is szerepet játszhattak; vö. ném. *Schandpfahl* 'pellengér, szégyenfa', *Schandmal* 'szégyenbélyeg, szégyenfolt' stb. – A *szégyenszemre* megszilárdult ragos alakulat -re szublatívuszraggal, amely

olyan kifejezésekből vonódhatott el, mint a *szégyenszemre állit* 'büntetésül a közösség előtt megszégyenít, pellengérre v. szégyenkőre állít' (1861: NSz.), *szégyenszemre tesz* 'ua.' (1870: CzF.).

☞ TESz., *szégyenszemre* a. is; EWUng. • Vö. *bélyeg, folt, kő, kurva, oszlop, szégyen, szem, vall*

széjjel A: 1372 u./ ? *zelnel* (JókK. 96); 1520 *sellel* (GyöngyGl. 266.); 1541 *fzilvel* (Sylvester: ÚT. 2: 118); 1552 *szélyel* (RMKT. 3: 335); 1558 *zellyël* (RMNy. 2/2: 146); 1589 *szilliel* (Balassi: Com. 320); 1742/ *széjjel* (NSz.); 1808 *Szélvel* (Sándor I.: Toldalék); 1857 *széjel* (NSz.); NYJ. *szelel, széllë, szervël, szille, szillë, szível* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ ? 'több irányba távolodva, távolítva, szét | auseinander <Lat>' # (↑), 1543/ 'ua.' (Tinódi: Cronica m2b); 2. 1520 'szerteszt, mindenütt | umher, durcheinander <Lok.>' # (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☞ A →*szél*¹ 'perem, szegély; határterület' szóból keletkezett, valószínűleg -l ablatívuszraggal. Az -l ablatívuszrag jelentésfejlődéséhez vö. →*belül*, →*kívül* stb. A *széjjel* alak a szó belseji l hangzóközi kettőződésével és palatalizációjával keletkezett. – Annak a magyarázatnak, miszerint a *széjjel* szó -vel eszközhatározó raggal keletkezett a →*szél*¹ szóból, ellentmond, hogy a -vel eszközhatározó rag nem használatos helymegjelölésre. A szó belseji v-s változatok egyes -vel ragos határozószók analógiájára jöhettek létre; vö. →*éjjel*, →*holval* stb.

☞ I.OK. 7: 109; TESz.; NytudÉrt. 89: 119; EWUng. • Vö. *szanasztét, szél*¹

szék¹ A: 1156 *Saul/cekei* [HN.] (MNL (OL) DL. 238264); 1372 u./ ? P[re]dicalo *zekbe* (JókK. 58); 1416 u./¹ *zëkec* (BécsiK. 149); NYJ. *szëkën* (Nyatl.) J: 1. 1156 ? 'székhely; lakhely, lakás | Residenz; Wohnort, Wohnsitz' (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 11va); 2. [*prédikáló~*, *szó~*] 1372 u./ 'az a hely, ahonnan a szentbeszédet mondják | Kanzel, Predigtstuhl' (↑); 3. 1395 k. 'egy fajta ülőbútor; pad <templomban> | Stuhl, Sessel; Gestühl' # (BesztSzj. 1233.); 4. 1416 u./¹ 'trón; állás, hivatal | Thron, Stuhl <auch als Amt>' (↑); 5. 1462 ? 'Erdélyben egy-egy közigazgatási kerület | Bezirk, Landschaft <in Siebenbürgen>' (OklSz. I. *szék* a.), 1575 'ua.' (NySz.); 6. 1515 k. ? 'bírói testület, ill. annak tanácskozása | Richterstuhl; Gericht' (AporK. 221), 1525/ 'ua.' (TörtTár 1908: 80); 7. 1522 'vágópad, mészárszék; munka végzéséhez használt állvány, asztal | Schlachtbank, Metzgerei; Gestell' (MNY. 11: 83); 8. [*pohár~*] 1533 'tálalóasztal, tálalószekrény | Anrichte, Glärschrank' (Murm. 1792.); 9. 1557 'árnyékszék | Abort' (MNY. 68: 93); 10. 1577 'gyaloghintó; nyugágy | Sänfte; Liegestuhl' (KolGl.); 11. 1577 k. 'széklet | Stuhlgang' (OrvK. 6); 12. 1884 'bányaerek, telérek kereszteződése | Kreuzung von Erzadern' (Nyr. 13: 238) Sz: ~es [1237–1240] *Scekesmagos* [HN.] (PRT. 1: 781) | ~el 1833 *Székelés* [sz.] 'székletet ürít | den Darm entleeren' (Bugát–Schedel: OrvSz.); 1879 'székhelyét tartja vhol, lakik | residieren' (NSz.) | ~let 1902 *széklet* (Simonyi–Balassa: NémMSz.)

■ Ótörök jövevénytör. | ☞ Kāşy. *sākū* 'pult; bódé, bolt'; oszm. *seki* 'oszloptalp; ülésre használt föld- v. kőpad'; csuv. *sagâ*, *sak* 'falhoz erősített pad, lóca'; stb. ☞ Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. ☞ A magyarba átkerült alak **sāki* vagy **sākū*. A *szék* alak a szóvégi magánhangzó eltűnésével és pótlónyúlással keletkezett; vö. →*bér*. Az eredeti jelentése 'pad v. lerakódó helyként szolgáló pad' lehetett; a legtöbb jelentés (a 2–4., 7., 9. és 10.) ebből indul ki. Az 1. és 5. jelentés metonímia. A 6. jelentés önállósulással jöhetett létre; vö. *törvénytevő szék* 'törvényszék, bíróság' (1590: NySz.), ill. →*törvényszék*. A 7. jelentés önállósulással alakult ki a →*mészárszék*-ből. A 11. jelentés a 9.-ből jött létre; a hozzájuk kapcsolódó *székel*, *széklet* származékok jóval későbbiek lehetnek. ☞ A fgr. **šewk(k)ā* 'fonott ülőalkalmatosság' (< **seyā* 'fon, megfon') szóból való származtatása, valamint a török szó ősmagyarból való magyarázata téves.

📖 KSz. 7: 370; MNy. 3: 317; TESz.; UrAltJb. 55: 25; Ligeti: TörK. 121; EWUng. • Vö. *árnyékszék, csapszék, gyalog-, karszék, lucaszéke, mészárszék, pót-, szék-, szó-, törvényszék*

szék² × A: 1380 ? *zekfw* (OklSzPótl.); 1493 k. *zeekewel* (FestK. 113); 1570 k. *szikös* [sz.] (Radvánszky: Csal. 3: 52); 1828 *széka* (TudGyűjt. 10: 71); 1834 *szik* (Kunoss: Szóf. Csir a.); NYJ. *székája* [-ja birtokos személyjel] (MTsz.) **J:** 1. 1380 k. ? 'vminek a belseje, veleje | Inneres' (↑), 1493 k. 'ua.' (↑); 2. 1380 k. ? 'tojás sárgája | Eidotter' (↑), 1533 'ua.' (Murm. 1030.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A veláris toldalékolás (1828: ↑) igen késői analógiás hatás eredménye; hasonlóhoz vö. →*új*, →*nyír*¹ stb. (△) A →*sző*¹ szóból származékszóként való magyarázata téves.

📖 TESz.; Balázs: Deáks. 258; EWUng. • Vö. *székfű*

szék-

I. ~hely A: 1395 k. *fek heh* [ɔ: *fek hel*] (BesztSzj. 1234.) **J:** 1. 1395 k. ? 'tartózkodási hely; uralkodó, intézmény, szervezet stb. állandó tartózkodási és működési helye | Aufenthaltsort; Residenz' # (Szily: NyÚSz.), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 461); 2. 1492 'negyed jobbágytelek | ein Viertel Bauernlehen' (MNy. 1: 377); 3. 1560 k. 'székház, tanácsház | Rathaus' (GyöngySzt. 2511.) | **~ház A:** 1621 *fzékház* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'hatóság, intézmény, hivatal stb. központja, központi épülete | Hauptsitz, Stammhaus' # | **~város A:** 1790 *Szék Várost* (NSz.) **J:** 'olyan város, amelyben székhely van | Residenz(stadt)'

II. ~ülő † A: 1456 k. *zek ile* (SermDom. 2: 318); 1562 *szék-ülők* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 205) **J:** 'törvényszéki ülnök | Beisitzer' | **~törés † A:** 1574 *zeek teörefnek* (RMNy. 2/2: 239) **J:** 'a törvényszék megsértése | Beleidigung des Gerichtes' | **~levél † A:** 1590 *Szek leuel* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 234) **J:** 'ítéletlevél, bírósági határozat | Urteilsschrift' | ILYENEK MÉG: **~állás** 'törvénykezési szünet | Gerichtsferien' (1585: Cal. 572); **~gyűlés** 'törvényszéki ülés | Sitzung des Gerichts' (1708: Pápai Páriz: Dict.)

III. ~hús † A: 1632 *székhúst* (OklSz.) **J:** 'mészárszékbeli hús | Fleisch aus der Fleischerei' | **~álló † A:** 1786 *szék áló* (MNy. 65: 477) **J:** <MN> 1786 'a mészárossal, ill. a mészárszékkal kapcsolatos | Fleischer-' (↑) | <FN> 1824 'mészáros | Fleischer' (NSz.) | **~gazda † A:** 1841 *székgazda* (ErdélyiH. 1841. dec. 24.: 197) **J:** 'mészáros | Fleischer'

IV. ~rekedés A: 1669 *székrekedést* (NySz.) **J:** 'a széklet elmaradása, szorulása | Stuhlverstopfung' #

V. ~újítás † A: 1782 *Szék-újítás* (NSz.) **J:** 'hivatali tisztújítás | Beamtenneuwahl' | **~foglaló A:** 1833 *székfoglaló* ... ülést (Jelenkor 1833. márc. 23.: 187); 1837 *székfoglalók* (NSz.) **J:** <MN> 1833 'tagság, tisztség elfoglalásakor mondott, arra az alkalomra írt (beszéd, előadás) | Antritts-' (↑) | <FN> 1837 'tagság, tisztség elfoglalásakor mondott beszéd, előadás | Antrittsrede, -vorlesung' (↑)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*szék*¹ szóval. | (△) Az előtag jelentése az 1. csoportban: 'tisztség, hivatal'; a 2. csoportban: 'törvényszék, bíróság'; a 3. csoportban: 'mészárszék' (vö. →*mészárszék*); a *székrekedés* szónál (4. csoport): 'széklet'; az 5. csoportban: 'hivatal, tisztség'. A tagok között alárendelő viszony van (többnyire jelöletlen birtokos jelzős és tárgyas kapcsolatok).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *áll*¹, *foglal*, *gazda*, *ház*, *hely*, *hús*, *levél*, *rekesz*, *szék*¹, *tör*, *új*, *ül*¹, *város*

székács × **A**: 1795 k. *Székáts* (NSz.); NYJ. *székács* (MTsz.) **J**: 1. 1795 k. 'egy fajta galamb, örvös galamb | Art Taube, Ringeltaube' (↑); 2. 1897 'harkály | Specht' (MTsz.); 3. 1897 'húsvágó bárd | Beil zum Zerhauen von Fleisch' (MTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (N.) *sěkáč* 'vágóvas, nyeles hidegvágó; beütővas; lemezvágó olló'; szlk. *sekáč* 'vmit vágó személy; metszőszerszám; nyelesvéső stb.'; or. *cekač* 'nyeles hidegvágó; tűzegfejtő <szerkezet v. munkás>'; stb. [< szláv **sěk-* 'vág, metsz']. – Valószínű, hogy az átvett jelentés a sokkal általánosabb 'vágóeszköz' lehetett. A jelentést az magyarázza, hogy a madár a csőrével a fát kopácsolja, s így a kérget felhasítja; vö. még ang. *pecker* 'harkály; hegyes kapa, csákánykapa; stb.'. Az 1. jelentés keletkezésének alapja tisztázatlan. Szófeldrajzi okok miatt a 3. jelentés a szlovákból származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szécs*

szekál → *szekatúra*

szekáns → *szekatúra*

szekánt → *szekatúra*

szekatúra **A**: 1768 *secaturából* (MNy. 66: 343); 1824 *szekatur* (NSz.); 1857/ *szekatúráknak* (NSz.); 1867 *szekátúra* (NSz.); 1878 *székaturának* (NSz.) **J**: 'zaklatás, bosszantás | Belästigung'

szekíroz **A**: 1832 *szekirozza* (ItK. 6: 496); 1834 *szekírozzák* (NSz.); 1860 *székírozta* [sz.] (NSz.); 1890 *szekéroztatja* [sz.] (NSz.); NYJ. *szakéroz* (MTsz.); *székéroz* (ÚMTsz.) **J**: 'zaklat, bosszant | belästigen'

szekánt **A**: 1835 *Secant* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1872 *legszekántabb* (NSz.); NYJ. *székánt* (Imre: FelsSz.) **J**: 'zaklató, bosszantó | belästigend'

szekál **A**: 1868 *szekálta* (Bolond Miska 1868. aug. 9.: 126); 1885 *szekáljon* (NSz.); 1890 *székállák* [l-j] (Nyr. 19: 272) **J**: 'zaklat, bosszant | belästigen'

szekáns **A**: 1876 *szekánsabb* (Vadász-Vers. 1876. ápr. 26.: 115); 1891 *secans* [ES. NEM M.] (Füredi: IdSz.); 1900 *szekáns* (Tolnai: MagySz.) **J**: 'zaklató, háborgató, ingerlő | belästigend'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, német (au.) jövevényszók. | ⊕ Ném. (au.) *Sekatur*, (B.) *sekatur*: 'terhelés, zaklatás, ugratás, bosszantás' [< ol. *seccatura* 'szárítás, aszalás; bosszúság, harag'] | ném. (au.) *sekkieren*, (B.) *sekir'n*: 'terhel, zaklat, gyötör' [< ol. *seccare* '(ki)szárít, aszal; terhel, zaklat, gyötör' (lat. *siccare* 'kiszárít <tárgyas>')] | ném. (au.) *sekkant*, (B.) *sekant*: 'zaklató, bosszantó' [< ol. *seccante* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *sekatura*, *sekirati*, *sekant*; szlk. *sekatúra*, *sekirovať*, *sekanťný*; stb.: 'terhelés, zaklázás', 'terhel, zaklat', 'zaklató, bosszantó'. ⊕ A *szekatúra* szóvége latinosított.

■ A **szekál** képzőcserével keletkezett. | ⊕ A *szekíroz*-ból jött létre (vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.).

■ A **szekáns** származékszó. | ⊕ A *szekáns* latinosítással jött létre a *szekánt*-ból (vö. →*briliáns*, →*gáláns* stb.).

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng.

szekció A: 1792 *Sektiói* (NSz.); 1793 *Szektziók* (NSz.) **J:** 1. 1792 'egy társaság v. szervezet csoportja, szakosztálya, tagozata | Gruppe einer Gesellschaft od. Organisation' (↑); 2. 1854 'vágás, metszés; boncolás | Schnitt; Sezierung' (Heckenast: IdSzT.)

szektor A: 1863 *sectorban* (KMTTÉ. 4: 128); 1897 *Szektor* (PallasLex.) **J:** 1. 1897 'körcikk (mérési idom) | Kreisausschnitt' (↑); 2. 1947 'övezet, körzet, részleg; szakterület | Teil, Zone, Bezirk; Sachbereich' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Sektion* 'boncolás, a halott testének felnyitása; szervezeti csoport': ang. *section* 'vágás; szelet; részlet, rész; zóna, övezet; stb.'; fr. *section* 'vágás; részlet, rész; zóna, övezet; szervezeti csoport; stb.'; – vö. még lat. *sectio* 'vágás, metszés; tagolás; boncolás, a halott testének felnyitása' [< lat. *secare* 'vág, metsz'] | német. *Sektor*; ang. *sector*; fr. *secteur*; or. *cekmop*; stb.: 'feladatkör; szakasz, körzet; körcikk; stb.'; – vö. még lat., (tud.) *sector circuli* 'körcikk (mint geometriai alakzat)'. (⇒△) A magyarba főleg a latinból és a németből került át, a *szektor* 2. jelentése valószínűleg az oroszról való. (⇒△) A magyarba főleg a latinból és a németből kerültek át, a *szektor* 2. jelentése valószínűleg az oroszról való.

📖 TESz. *szektor* a.; EWUng. • Vö. *maszek, sikátor*

székely A: [1131] *Scichul* [szN.] (ÓMOlv. 27); 1213/ *Scedul* [HN.] (VárReg. 265.); (†1333) 1334 *Zekelberch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 48); 1395 k. *zekel* (BesztSzj. 79.); 1506 k. *Zekelisegh* [sz.] (OkI Sz.); 1553/ *Szekőlyókbe* (Tinódi: Cronica B4a) **J:** <FN> [1131] 'a magyarságnak egyik, ma főleg Erdélyben élő csoportjához tartozó személy | Szekler' # (↑) | <MN> 1310 'a székelyekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | szeklerisch' # (OkI Sz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szóvég magyar névszóképzőnek tűnik, a szótó azonban ismeretlen eredetű. A szó eredetileg a magyar nyelvterület peremvidékeire telepített, minden bizonnyal határvédelmi feladatokat ellátó népcsoportot jelölte; a határőri tevékenységet meglehetősen kései adatok is igazolják. A legnagyobb, Erdély délkeleti részébe telepített csoport kivételével, akik a 12–13. században települtek át a jelenlegi Székelyföldre, a legtöbb székely csoport idővel felszívódott a magyarság többi részébe. A népcsoportra vonatkozó jelentés ehhez a településtörténeti mozzanathoz köthető. A hazai latin nyelvű források a székelyeket többes számban, *Siculi* néven emlegetik, amely téves egyeztetés a lat. *Siculus* 'régi, Szicíliában élő népcsoport' nevével.

📖 TESz.; Honism. 13/5: 29; EWUng. • Vö. *székelygulyás*

székelygulyás A: 1871 *székely gulyás* (LudasM. 1871. febr. 12.: 51); 1896 *székelygulyás* (MNY. 63: 226) **J:** 'savanyú káposztából és pörköltserűen párolt sertéshúsból készült tejfölös étel | Gulasch mit Sauerkraut'

■ Összetett szó. | (△) A *Székely* családnév és a →*gulyás* szavak jelzős, alárendelő összetétele. Előtagja Székely József (1825–1895) költő és levéltáros nevét őrzi, aki ezt az ételfajtát először elkészítette. Hasonló összetételhez vö. →*dobostorta, röntgensugár* (→*röntgen*) stb.

📖 MNY. 6: 366; TESz.; EWUng. • Vö. *gulyás, székely*

szekér A: 1067 k./ *Zekeres* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 26); 1372 u./ *zekeret* (JókK. 157); 1416 u./¹ *zèkèr* (BécsiK. 218); 1533 *Sóker* (Murm. 1992.); 1585 *szekér* (Cal. 131); 1788 *szeker* (NSz.) **J:** 'kocsi, teherjármű, fogat | Wagen, Fuhrwerk' # **Sz: szekeres** 1067 k./ [HN.] (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Honfoglalás előtti iráni jövevényszó. | (≡) Vö. óind *śakaṭa*; prákrit *sagaḍa*: 'szekér, kordé'. Vö. még középiráni **sakar* (**sākār*) 'szekér'. Az óindiai szó a mai dravida nyelv előzményéből való átvétel lehet. Mind a magyarba, mind az osztjákba (↓) innen

került át, az indo-szkiták egy iráni ágának közvetítésével. ☐ A származtatás nehézsége, hogy az iráni nyelvben nem mutatható ki palatális változata. 2. Örökség az ugor korból. | ☐ Vö. osztj. (V.) *liker*, (Vj.) *ikər*, (VK.) *jikər*: 'szán; egy fajta sí' [< ugor **sāk3r3* 'egy fajta közlekedési eszköz' < iráni (↑)]. ☐ A magyarázat abban az esetben helytálló, ha a magyarban az ugor palatális **ä* hatására végbement egy szókezdő ugor **s* > **ś* > m. sz hangfejlődés.

☐ MNy. 58: 419; Korenchy: IrLw. 73; MSFOu. 151: 317; TESz.; MSzFE.; Ligeti: TörK. 151; EWUng. • Vö. *göncölszekere*, *gyalog-*, *hintó*, *kocsi*, *ördögszekér*, *stráfkocsi*, *tár-*

szekerce A: 1469 *Zekerce* [SZN.] (Oklsz.); 1528 *sekertze* (MNy. 31: 127); 1833 k. *Szekértze* (NSz.); 1863 *szekörce* (Kriza [szerk.] Vadr. 455); NYJ. *szekërce* (ÚMTsz.) **J:** 'rövid nyelvű, faragó szerszám | Beil'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ☐ Szbhv. *sjekirica*; szln. *sekirica*: 'kis balta, szekerce' [vö. szbhv. *sjekira*, ill. szln. *sekira*: 'balta, fejsze']. Vö. még óe. szl. *sekyra*; szlk. *sekera*; or. *cekupa*; stb.: 'ua.'. ☐ A *szekerce* alak a szláv szó harmadik nyílt szótagjában végbement magánhangzó kiesésével, valamint hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre.

☐ Kniezsa: SzlJsz. 495; TESz.; EWUng. • Vö. *szécs*

szekernye Δ A: 1395 k. *zekernýe* (BesztSzj. 647.); 1453 *Zewkernýes* [SZ.] [SZN.]; *Zewkewrnyes* [SZ.] [SZN.] (TörtTár 1882: 742, 538); 1549/ *fžekérniec* (Tinódi: Cronica e4a) **J:** 'csizmaszerű bőr lábbeli | stiefelähnl. lederne Fußbekleidung'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ☐ Szbhv. *skornja*, *škornja*; szln. *škorenj*, (N.), (R.) *skórnja*, *škórnja*; cseh (R.) *škorně*; le. (R.) *skornia*, *szkornia*; stb.: 'csizma' [< szláv **skora* 'bőr']. ☐ A magyarba átkerült alak **skornje* [többes szám]. – A *szekernye* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett.

☐ Kniezsa: SzlJsz. 495; TESz.; EWUng. • Vö. *sercli*, *srég*

székfű A: 1380 k. *zekfw* (OklszPótl.); 1838 *Székfű* (Tzs.) **J:** 'fehér virágú, illatos gyógynövény, kamilla | Kamille (Matricaria)'

■ Összetett szó, de az előtag vitatott eredetű. | ☐ A →*szik* 'szikes talaj' vagy →*szék*² 'tojássárgája' + →*fű*¹ tagokból, jelöletlen birtokosi vagy jelzői alárendeléssel keletkezett. A →*szik*-hez: a megnevezés azon alapulhat, hogy a kamilla a szikes talajt kedveli. A →*szék*² szóhoz: a megnevezés esetleg a kamilla virágának a tojássárgához hasonló színén nyugszik.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *szék*², *szik*

szekíroz → *szekatúra*

szekrény A: 1416 u.³ *zekreñe* (AporK. 144); 1524 *zekrenbe* (KL. 56.); 1582 *szekrin* (NySz.); 1587 *zökren* (Oklsz. *tejes-székreny* a.); 1626–1627 *szókrény* (NySz.); NYJ. *szekrën* (MNy. 40: 312); *székryn* (ÚMTsz.); *szökrön* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.³ 'láda, ládikó | Lade, Schrein' (↑); 2. 1510 'koporsó | Sarg' (MargL. 102); 3. 1521 k. 'ajtóval ellátott bútor | Schrank' (RMNy. 2/2: 10); 4. 1590 'ládászerű védő burkolat, tok | Kasten' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 52); 5. 1837 'kocsiderék, kas | Kasten als Teil des Wagens' (NSz.); 6. 1848/ 'tölténytár | Patronenkammer (beim Gewehr)' (NSz.); 7. 1877 'kintorna | Leierkasten' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *schrīn* 'koporsó; ereklyetartó; doboz, rekesz, láda'; fr. (vall.) (R.) *scrin* 'szekrény, láda', (ófr.) *escriu* 'ua.; doboz, szekrényke; ékszerládika; nagy ruhásláda', *scrēgn* 'doboz, rekesz, láda'; ol. (rom.) *scregno* 'láda, páncélszekrény', (vel.) *scrigno* 'ua.', (fri.) *škrin* 'ua.'; óe. szl. *skrinja* 'szekrény, láda, doboz'; szbhv. *skrinja* 'doboz, koporsó'; stb. Vö. még lat. *scrinium* 'kerek, dobozszerű tároló, ill. papír, könyvek, kenőcsök tárolására szolgáló láda' [tisztázatlan eredetű]. (⇒△) A magyarba az olaszból és a franciából került, esetleg középelnémet közvetítéssel is; a magyarba feltehetőleg a magasabb társadalmi osztályok nyelvéből került át.

📖 MNy. 28: 199; Kniezsa: SzlJsz. 949; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

szekszemonca × **A:** 1591 *szekeamontaja* (NySz.); 1605 *zekeamentájokat* (MNy. 90: 253); 1664 *szekeamonta* (MNy. 8: 372); 1838 *Ekeamontca* (Tsz.); NYJ. *ekce-mence, seksza-monta, szeke-sze-monca* (MTsz.) **J:** 1. 1591 'szeméremtest | Schamteile' (↑); 2. 1605 'haszontalan limlom, cókmók | Kram, Plunder' (↑); 3. 1606/ 'amulett | Amulett' (NySz.); 4. 1881 'pereputty, ivadék | Sippschaft, Nachkomme(nschaft)' (Nyr. 10: 570)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Feltehetőleg a szó eleji *sz*-es változatok az eredetibbek, míg a magánhangzóval kezdődőek másodlagos keletkezésűek, valószínűleg szótaghatár-eltolódással jöttek létre. – A 2. jelentés látszik eredetibbnek, az 1. jelentés eufemizmus; a 3. jelentés metafora. A 4. jelentéshez vö. a →*pereputty*, →*retyerutya* jelentésfejlődését.

📖 TESz.; EWUng.

szekszena × **A:** 1618 *szekezana* (NytudÉrt. 40: 154); 1651 *szekezenás* [sz.] (NytudÉrt. 40: 154); 1668 *szekezenás* [sz.] (MonTME. 9: 495); 1803 *Szakszina* (NSz.); 1839 *szekszinás* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1618 'málhanyereg | Saumsattel' (↑); 2. 1803 'limlom, cókmók | Plunder, Kram' (↑); 3. 1839 'pálinka | Branntwein' (MTsz.)

■ Szerbhorvát és román jövevényszó. | (≡) Szbhv. *seksana, sejsana* 'málhás ló; a menyasszony kelengyéjével megrakott ló'; rom. *sacsana* 'málhás ló; poggyász, málha' [< oszm. *seishāne, seksāne, seksene* 'málhás ló; istállófelszerelés; csomag, poggyász' < újperzsa *sā'is-khāna* 'málhás, teherszállító ló; útipoggyász']. (△) A szó a török hódoltság idején 1. jelentésében került át a szerbhorvátból; ebben a jelentésében ma már nem használatos. A 3. jelentés a szerbhorvát jelentés alapján alakulhatott ki, a lakodalmas szokások körében. A 2. jelentésben vett székel *szakszina* változat a románból származik.

📖 NytudÉrt. 40: 154; TESz.; EWUng.

szekta **A:** 1567–1568/ *Sectānac* (MNy. 66: 343); 1767 *Sektái* (NSz.); 1779/ *szekeák* (NSz.) **J:** 'elkülönült kisebb (vallási, politikai stb.) csoport | Sekte, bes. religiöse Gruppe' #

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *secta* '(politikai, filozófiai) alapelv, tan, cselekvési mód; vmely tan követői; párt; vallási közösség' [< lat. *sequi* 'követ']. (≡) Megfelelői: ném. *Sekte*; fr. *secte*; stb.: 'szekta'. (△) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *perzekutor, szekunda, szociális*

szektor → *szekció*

szekunda Δ **A:** 1844/ *Secundába* (Petőfi: ÖM. 1: 89); 1860 *szekundát* (NSz.) **J:** 1. 1844/ 'megbukott iskolai tanulók csoportja, osztálya | Gruppe, Klasse durchgefallener Schüler' (↑); 2. 1845 ? '»elégtelen« iskolai osztályzat | Note »ungenügend« (NSz.), 1853 'ua.' (NSz.); 3. 1845 ? 'az, aki »elégtelen« iskolai osztályzatot kap | Schüler, der die Note »ungenügend« erhält' (NSz.), 1859 'ua.' (NSz.)

■ Latin (h.) jövevényszó. | ⊕ Lat. (h.) *secunda (classis, nota)* 'rossz tanuló osztályzata; rossz jegy', *secunda morum classis* 'minőségileg nem megfelelő osztály, másodosztály <iskolában>' [*< lat. secundus, -a, -um 'második; másodosztályú, másodrendű'.*] ⊗ Megfelelői: ném. (R.) *sekunda* 'másodrangú, másodrendű'. ⊕ A hazai latinban bekövetkezett jelentésfejlődéshez vö. →*prima*. – A szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb. A 3. jelentés metonímia. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *sékunda* 'másodperc' (1783: NSz.); vö. még →*másodperc*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szekta*

szel **A:** 1138/ ? *Sele* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1395 k. *zeleth* [sz.] (BesztSzj. 1264.) **J:** 1. 1138/ ? 'egyenes irányban, simán vág; egy keskeny kis darabot levág | schneiden; abschneiden' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1780 'vmely közegben gyorsan, simán, akadálytalanul halad | durchfurchen, pflügen' (NSz.); 3. 1817 'vhol átmegy; vmit keresztez | durchqueren, kreuzen' (NSz.); 4. [főleg *pofon* ~, *nyakon* ~] 1847 'üt, ver | übers Ohr hauen, ohrfeigen' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1395 k. 'szelet, filé | Schnitte' (↑) | ~**etel** 16. sz. vége *szeletöljed* meg (Radvánszky: Csal. 3: 38) | ~**vény** 1819 *szelevény* 'földművelési mesterségszó | Fachw des Ackerbaus' (Kreszn.); 1832 *szelvény* 'profilmetszet | Profil, (Quer)schnitt' (NSz.); 1857 'papírszelet; értékpapír szelvénye | Kupon, Abschnitt; Segment' (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (FL.) *sil-* 'vág, metsz'; osztj. (V.) *sül-* '(fel)nyit; felvág <halat>; zürj. (V.) *ćelal-* 'vág, metsz'; votj. *ćalištj-* 'karót hegyez'; cser. (KH.) *šelä-* 'leszúr, szétszakít, szétvág'; finn *säle* 'faforgács, szilánk', (N.) *säli-* '(szét)hasít' [fgr. **sälä-* 'vág, metsz']. ⊕ Eredetileg bizonyára onomatopoetikus jellegű volt. A 2. jelentéshez vö. *hasít* (→*hasad*), a 3. és 4. jelentéshez vö. →*vág*.

📖 NyK. 32: 267; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *natúrszelet, szil*¹

szél¹ **A:** 1093/ *Papzele* [HN.] (MNL (OL) DL. 248764); 1138/ ? *Sele* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 132); 1245 *Ketbarana scele* (Oklsz. *szél*² a.); 1539 *Zile* (RMNY. 2/2: 35); 1562 *szellyék* [? *l-j*] (NySz.); 1659 *határ szelljben* (NyIrK. 32/2: 172); 1752 *széjben* (NytudÉrt. 1: 67) **J:** 1. 1245 'határ, vég; határvidék | Grenze; Grenzgebiet' (↑); 2. 1395 k. 'szegélydís; szegélyzsinór | Randverzierung; Paspel' (↑); 3. 1405 k. 'vminek a határvonalhoz eső, külső része | Rand; Saum, Kante' # (SchlSzj. 1034.); 4. 1512 k. 'szélesség | Breite, Weite' (WeszprK. 102); 5. 1519 'vízpart | Ufer' (JordK. 40); 6. 1708 'szövetszélesség (mint mérték); a kiszabott szoknya egy része | Stoffbreite (als Maß); eine Bahn des Frauenrockes' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** ~**eszt** [főleg igekötővel] 1551 *El széleszte* 'elszór, szétszór, eloszlat | zerstreuen' (NySz.) | ~**ed** [főleg igekötővel] 1566 *el széledek* (NySz.) | ~**só** 1604 *szélső* (Szcenci Molnár: Dict. *Choriámbus* a.) | ~**sőség** 1807 *Szélsőségeket* (NSz.) **R:** ~**tében** 1590 *szeltében* (NySz.) | ~**ről** 1765 *föl szériül* (MNY. 59: 237)

■ Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (AK.), (Szo.) *sěl* 'oldal, szél'; osztj. (O.) *sil* 'szél, perem <pl. kemencének>, vmi melletti helyiség; hajópárkány, ill. annak felső széle, szegélye; part' [ugor **selz* 'szél, perem']. ⊕ A *szély* változathoz vö. →*mál*, →*mell*. A 'szél, perem' jelentés lehetett az eredeti; az 1. jelentéshez vö. →*határ*. A 4. és 6. jelentés a →*széles* hatására alakult ki.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *széjjel, széles, szélhámos, szét, útszéli*

szél² A: 1009/ ? *Zelegs* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1093/ ? *Zelesvrs* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1138/ ? *Sele* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1138/ ? *Selle* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 203); 1390 k. *feel* (MondGl.); 1416 u./¹ *zél* (BécsiK. 115); 1560 k. *zely* (GyöngySzt. 2614.); 1577 *zell* (KolGl.); 1865 *szé'* (NSz.); NYJ. *szí* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'levegőmozgás | Wind' # (↑), 1390 k. 'ua.' (↑); 2. 1527 'lélegzet, szusz | Atem' (ÉrdyK. 527); 3. 1574 'levegő, semmi | Luft' (BudBLv. 69); 4. 1577 k. 'bélgáz | Darmwind' (OrvK. 22); 5. 1657–1658 'híresztelés | Gerücht' (Nyr. 89: 389); 6. 1708–1710 'szélütés, guta | Schlaganfall' (Nyr. 88: 59); 7. 1774 'sűrített levegő | Preßluft' (NSz.) **Sz: szellő** 1138/ ? [szN.] (↑) | **szeles** 1093/ ? [HN.] (↑); 1181 ? [HN.] (↑); 1405 k. *zeles* (SchlSzj. 94.) | **szellet** 1416 u./¹ *zellèt* 'szellem | Geist' (BécsiK. 102) | **szelleti** 1416 u./¹ *zellèti* 'szellemi, ihletett | geistig, inspiriert' (BécsiK. 193) | **szelletű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *zellèto* 'elkületű | von (bestimmt) Geiste' (MünchK. 36va) | **szellőz** 1577 k. *zellőzzed* 'szellőztet | lüften' (OrvK. 492) | **szellőzik** 1577 k. *zellőzyk* (OrvK. 492) | **szelel** 1600 k. *szeleld* ki (Radvánszky: Szak. 152); [el~] 1792 [sz.] 'elmenekül, megszökik, elbujdosik | entfliehen, flüchtig werden' (MNY. 71: 252) | **szellőztet** 1664 *szellőztet* (MNY. 6: 165) | **szellent** 1873 *Elszellent* (Nyr. 2: 325)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *šil*, – KH. *yäl*, *yil*; oszm. *yel*; tat. *yil*; stb.: 'szél' [török eredetű]. (⊕) A szókezdés középcsuvas átvételre mutat; az ócsuv. *š (~ köztörök *y < őstörök *y) egy magyar *sz* fokozottul hangváltozásához vö. →*szőlő*, →*szűcs*. Némi nehézséget okoz az, hogy a török hangtörténet szerint lennie kellett egy *šél előzménynek, a magyar adatok azonban egyértelműen egy szó belseji nyílt *ä* meglétére utalnak. A jelentések metaforikusan, ill. absztrakcióval jöttek létre az eredeti 1. jelentésből. A *szellő* származék -ő kicsinyítő képzővel keletkezett; a *szellet* a huszita bibliafordítók alkotása a lat. *spiritus* 'szellem, szellő, fuvallat' mintájára. A *szelel* származék szerkezetéhez vö. köztörök *yilgär*- 'gabonát lapátol' < *yil* (↑). (⊕) Az 1372 u./ *zeluel* 'szét; összevissza' (JókK. 96) megszilárdult ragos alakulat, amely téves olvasattal keletkezett a lat. *ventre* 'hason' szóból.

📖 MNY. 3: 317; TESz.; Ligeti: TörK. 118, 122; EWUng. • Vö. *al*⁻¹, *ellen*⁻², *fel*⁻¹, *forgószél*, *jugszél*, *nemere*, *passzátszél*, *szél*-, *szeleburdi*, *szelep*, *szélhűdik*, *szellem*

szél-

I. ~vész A: 1527 *zeel veez* (ÉrdyK. 270) **J:** 'viharos szél, szélvihar | Sturmwind' # | ~**malom** **A:** 1550 k. *zelmalom* (KolGl.) **J:** 'szélvitorlakkal működtetett malom | Windmühle' # | ~**kakas** **A:** 1643 *fjél ... kokašoc* (Comenius: Jan. 107) **J:** 1. 1643 'ház, torony stb. tetején elhelyezett, kakast ábrázoló, szélirányt mutató fémlemez | Wetterhahn' (↑); 2. 1840 'nézeteit, különösen politikai felfogását elvtelenül cserélgető, köpönyegforgató ember | seine (politische) Überzeugung oft wechselnder Mensch' (NSz.) | ~**toló** **A:** 1848/ *széltoló* (NSz.) **J:** <FN> 1848/ 'felelőtlen, csínytevő személy; szélhámos, csaló személy | Windbeutel, Hallodri' (↑) | <MN> 1892 'felelőtlenül viselkedő, csínytevésre kész; csaló | schuellig, windig; schwindlerisch' (NSz.)

II. ~rózsa A: 1822 *fzélrósa* (Wagner: Phras. *Rosa* a.) **J:** 'a világtájak irányát mutató, csillag alakú ábra | Windrose' | ~**malomharc** **A:** 1838 *szélmalomharczára* (Századunk 1838. júl. 19.: 457); 1841 *szélmalomharczot* (NSz.) **J:** 'eljesen hiábavaló volta miatt már-már nevetséges küzdelem | ein Kampf gegen Windmühlen'

■ Összetételi előtag, azonos a →*szél²* szóval. | (⊕) Az 1. csoport összetételei valószínűleg belső keletkezésűek, a tagok közötti viszony alárendelő: a *szélvész* és *szélmalom* jelöletlen jelzős vagy birtokos jelzős alárendelés; a *szélkakas* jelzős; a *széltoló* jelöletlen, tárgyas alárendelés. A *szélvész* eredetileg mellérendelő összetétel volt; ehhez vö. a *szelet*, *vészt indít* (1527: ÉrdyK. 270) szószerkezet. Ma az összetétel alárendelőnek számít, ugyanis a →*vész* szó 'vihar' jelentése már elhomályosult. A *szélkakas* keletkezésére olyan idegen nyelvi minták is hatással lehettek, mint a ném. *Wetterhahn* 'szélkakas', ang. *weather-cock* 'ua.' stb. A *széltoló*

keletkezésének alapja a kezét-lábát sűrűn mozgató, kapkodó, nyugtalan ember képzele lehetett; ez később az elvont jelentés irányába fejlődött. A 2. csoport összetételei német mintára alkotott tükörfordítások; vö. ném. *Windrose* 'szélrózsa', *Kampf gegen Windmühlen* 'szélmalomharc'; vö. még sp. *acometer molinos de viento*, Cervantes Don Quijote című regénye alapján. – Az utótag a magyarban (címszók kivételével): *toló* (< →*tol*).

📖 Nyr. 62: 14; MNy. 56: 59; TESz. *szélkakas* a., *szélmalomharc* a., *szélrózsa* a., *széltoló* a., *szélvész* a.; EWUng. • Vö. *harcol*, *kakas*, *malom*, *rózsa*, *szél*², *tol*, *vész*

szeleburdi **A:** 1767 *szeleverdi* (NSz.); 1776 *szele-verte* (NSz.); 1784 *fzeleburdi* (Baróti Szabó: KisdedSz. 34); 1792 *szeleberdik* (NySz.); 1793 *szelepurdénak* (NSz.); 1798 *szeleburgyi* (NSz.); NYJ. *szelevárgyi* (ÚMTsz.) **J:** 'szeles, hebehurgya, kapkodó | windig, schusselig, strudelköpfisch' #

■ Játshi szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) Az előtag: →*szél*² valószínűleg -e birtokos személyjellel. A →*szél*² 'meggondolatlan, szeles; szélelbelelt' jelentéskörbe tartozó kifejezésekhez vö. *szélelbelelt* 'ua.' (1748: NSz.); vö. még *szeles* 'ua.' (→*szél*²). Az utótag származékszónak tűnik, és összefügghet a →*bumfordi*, →*lecsperdi* stb. utótagjaival. Az összetétel utótagjához vö. még *eszelő burdia* 'mindent jobban tudó, okoskodó, tudálékos' (1571 k.: Nyr. 32: 417); (N.) *kalaburdi* 'szeles, hebehurgya' (MTsz.). A *szeleverdi*, *szelepurdé*, *szelevárgyi* változatok valószínűleg népetimológián alapulnak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bumfordi*, *hebehurgya*, *lecsperdi*, *szél*²

szelemen × **A:** 1135 ? *Zelemen* [SZN.] (MNL (OL) DL. 206809); 1209 *Zelemen* (Wenzel: ÁÚO. 11: 91); 1395 k. *zelomom* (BesztSzj. 538.); 1550 k. *zelemen* (KolGl.); 1669 *fzelemeneken* (MNy. 69: 426); 1805 *szelemën* (NSz.); NYJ. *szēlemen* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1135 ? 'gerenda, különösen tetőszerkezeti gerenda | Pfette' (↑), 1250 'ua.' (Oklsz.); 2. 1209 'hegytető, hegygerinc | Bergrücken' (↑)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (⊖) Szbhv. *sljeme*, *šljeme* 'tetőszerkezeti gerenda', (Kaj) *slēme* 'ua.; hegytető, hegygerinc'; szln. *slēme* 'tetőszerkezeti gerenda'; szlk. *slēmā* 'ua.', *slēmēno* 'ua.; hegytető, hegygerinc'; le. *slēmię* 'tetőszerkezeti gerenda'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *salmene* 'szalmafedél, szalmatető'; litv. *šelmenỹs* 'tető v. ablak oromzata; hosszú erkély']. (⊕) A magyarba átkerült alak **slē*-. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*gerenda*, →*péntek*. A csak középkori adatokban előforduló 1. jelentés szóföldrajzi okok miatt kaj-horvát eredetű lehet. Az építőipari szakszóként élő 2. jelentés esetében az átadó nyelv nem határozható meg.

📖 Melich: HonfMg. 136; Kniezsa: SzlJsz. 496; I.OK. 10: 161; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

szelence¹ × **A:** 1405 k. *zelence* (SchlSzj. 1124.); 1533 *selōncze*, *Selūncze* (Murm. 2439., 1869.); 1805 *szēlencze* (NSz.) **J:** 'doboz; persely | Büchse, Dose; Buchse'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (⊖) Szbhv. *slanica* 'sótartó'; szln. *solnica* 'ua.'; cseh *solnice* 'sóraktár'; szlk. *solnica* 'ua.'; stb. [< szláv **solb* 'só']. (⊕) A *szelence* alak palatális irányú hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett, olyan szavak hatására, mint a →*kemence*, →*medence* stb. Eredeti jelentése 'sótartó' lehetett, ez azonban a magyarban nem mutatható ki. – Korábban az irodalmi nyelvben is használatos volt.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 496; TESz.; EWUng. • Vö. *szalonna*

szelence² × **A**: 1775 *Szelentze* (Csapó: FűvKert 108); 1805 *szelencze* (NSz.); NYJ. *celence*, *szelomsze* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1775 'gyöngyvirág | Maiglöckchen' (↑); 2. 1792 'orgonafa, orgonavirág | Flieder' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Orgona-fa* a.)

■ Valószínűleg szlovén jövevényszó. | (≡) Szln. *solzica* 'gyöngyvirág' [< szln. *solza* 'könny']. Az elnevezés metafora alapján keletkezett. (⊕) A magyar szónak a szlovéntól való jelentős eltérését feltehetőleg a →*szelence*¹ analógiás hatása magyarázza. A 2. jelentés metafora.

(⊙) A dunántúli nyelvjárások szava.

📖 NyK. 75: 50; TESz.; EWUng.

szelep **A**: 1835 *szelep* (Tzs. *Ventil* a.) **J**: 'folyadék v. gáz áramlásának szabályozására való, a kivezető nyílást megnyitó és elzáró szerkezet | Ventil' #

■ Szóképzés latin mintára, származékszó. | (≡) Vö. lat. (k.) *ventile* 'szelep' [< lat. *ventus* 'szél']. (⊕) A magyarban a →*szél*² szóból származik, a képzőnek vélt *-ep* szóvéggel. Keletkezésében valószínűleg a →*szerep*, →*telep* stb. analógiás hatása is közrejátszott. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szél*²

széles **A**: 1009/ ? *Zeles* [SZN.] (MNL (OL) DI. 280274); 1093/ ? *Zelesvrs* [HN.] (MNL (OL) DI. 248764); 1181 ? *Zeles* [HN.] (OkISz.); 1135/ *Sceleus* [HN.] (MNL (OL) DI. 5775); 1314 ? *Zylus* [SZN.] (MNY. 63: 369); 1371 *Zyleskuth* [HN.] (FNESz. *Széleskút* a.); 1372 u./ *zeles* (JókK. 130); 1380 k. *ziliss* (KönSj. 94.); 1413 *Zelesuth* [HN.] (OkISz.); 1416 u./¹ *mégzélefeitè* [sz.] (BécsiK. 31); 1416 u./² *mégzélefeitic* [sz.] (MüncK. 28va); 1560 k. *Zellessegh* [sz.]; *szelies* (GyöngySzt. 3866., 4294.) **J**: 'kiterjedt, tág körű | ausgedehnt; breit' # **Sz**: ~**ség** 1416 u./¹ *zeléffègèt* (BécsiK. 11) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *zeléffègø* (BécsiK. 50) | ~**ít** 1416 u./¹ (↑) | ~**ítés** 1416 u./¹ *mégzélefeiteferè* (BécsiK. 216) | ~**ül** 1416 u./¹ *zelefołtènèc èl* (BécsiK. 276)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szél*¹ 'szél, perem; szegély' -s melléknévképzős alakja; vö. *feles* (→*fél*²), *oldal* (→*oldal*) stb. Az elnevezés magyarázata, hogy bizonyos dolgok, eszközök két széle, ill. szegélye egymástól távol helyezkedik el.

📖 TESz. *szél*¹ a.; EWUng. • Vö. *szél*¹

szélhámos **A**: 1613 *szélhámos* (NySz.) **J**: <MN> 1. 1613 'szélsőséges | extrem' (↑); 2. 1784 'szélső hamba fogott {ló} | ins äußere Geschirr gespannt {Pferd}' (Baróti Szabó: KisdedSz. 74); 3. 1856/ 'csaló | schwindlerisch' # (NSz.); 4. 1882 'szeleburdi | leichtsinnig' (Nyr. 11: 332) | <FN> 1881 ? 'csaló; szédelő | Schwindler; Hochstapler' # (Tóth B.: Szájr. 235), 1887 'ua.' (NSz.) **Sz**: ~**kodik** 1856/ *szélhámoskodás* [sz.] (NSz.) | ~**ság** 1881 *szélhámossággal* (Hon 1881. szept. 30.: [1]); 1884 *szélhámoságnak* (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*szél*¹ 'szél, perem' + *hámos* (→*hám*¹ 'lószerszám' + melléknévképző) tagokból álló, jelzős, alárendelő összetétel. A szó valószínűleg a lótarással kapcsolatos kifejezések közé tartozik; a szélső hamba fogott ló terhe könnyebb volt, ezért a 2. jelentés lehet az eredeti. Az 1. jelentés elvont használatban fejlődött ki. A melléknévi 3. és 4. jelentés, valamint a főnévi jelentés fejlődéséhez a →*szél*² népetimológiás hatása is hozzájárulhatott; a jelentéstanhoz vö. →*szeleburdi*, *széltoló* (→*szél*-).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hám*¹, *szél*¹

szélhűdik Δ A: 1519 k. *zelhewth* [sz.] (DebrK. 549); 1586 meg *szelhuť* (NySz.); 1645 *szelhuťt* [sz.] (NySz.); 1784 Még-*szélhűdni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. 57); 1805 *Szélhűdik* [▽] (NSz.) J: 1. 1519 'bőszül; őrzöng | sich erbosen; rasen' (↑); 2. 1805 ? 'megbénul, lebénul | gelähmt werden' (↑), 1833 'ua.' (Bugát–Schedel: OrvSz.) Sz: ~és 1830 *szélhűdés* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 2); 1833 *szélhűdés* 'bénulás | Lähmung' (Bugát–Schedel: OrvSz. *Paralysis* a.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*szél*² 'szél; szélhűdés, agyszélütés' szóból -*hedik* ~ -*hűdik* igeképzővel; vö. *bűnhődik* (→*bűn*), *sebhűdik* (→*seb*¹), *vénhedik* (→*vén*) stb. Az elnevezés alapja az a hiedelem, amely szerint a szélben titokzatos, emberfeletti erővel rendelkező lények laknak, akik rontást hozhatnak az emberre. ⊖ Egyéb megnevezések a 2. jelentéshez: *szélütötte* 'gutaütés' (1708–1710: Nyr. 88: 59); *szélütés* 'bénulás' (1789: Nyr. 88: 59); *agyhűdés* 'agyvérzés' (1867: SzT.). – Önállósulás az összetett szónak felfogott *szélhűdés* : *hűdés* 'bénulás' (1870: CzF. *hűdés* a.) származékából.

📖 Nyr. 76: 36; TESz., *hűdés* a. is; EWUng. • Vö. *szél*²

szelíd <NSZ> A: 1372 u./ *zeled*; *zewledfegre* [sz.] (JókK. 150, 146); 1493 k. *zeleedeketh* (FestK. 40); 1506 megh *zelydeite* [sz.] (WinklK. 349); 1527 *zylyg* (ÉrdyK. 244); 1531 *zelig* (TelK. 380); 1532 *zirigsegiról* [sz.] (TihK. 239); 1577 *szelegytes* [sz.] (KolGl.); 1635 *sziléd* (NySz.); 1805 *szelíd* (NSz.); NYJ. *szölég* (MTsz.); *szölíd* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1372 u./ 'békés, nyájas természetű, jámbor {személy, személyekkel kapcsolatos dolog}; szelíd, kezes, jámbor {állat} | sanftmütig {Person}; zahm {Tier}' # (↑); 2. 1405 k. 'házasított, tenyésztett {állat} | domestiziert' (SchlSjz. 1679.); 3. 1577 'mérsékelt {intenzitású}, enyhe; lágy {főleg nem a tapintással kapcsolatos érzékelésekre vonatkoztatva} | mäßig; sanft, weich' (KolGl.); 4. 1577 k. 'édes, lágy {íz}; nemesített {növény} | süß, mild {Geschmack}; veredelt {Pflanze}' (OrvK. 227, 482); 5. 1778 'megnyugtató, kellemesen ható {tárgy, jelenség} | beruhigend, angenehm wirkend' (NySz.); 6. [~ *tudomány(ok)*] 1786 'humán {tudomány} | zu den Humaniora gehörend' (NSz.); 7. 1793/ 'enyhe lejtésű {terep} | geneigt {Gelände}' (NSz.) Sz: ~ség 1372 u./ (↑) | ~ít 1456 k. *zeledeytnek* (SermDom. 1: 193) | ~ül [főleg meg~] 1527 meg *zylygyewlnék* (ÉrdyK. 216)

szelíd <IGE> † A: 1575 meg *fzelidnénec* (Heltai: Krón. Előb. II); 1670–1680 meg *szelődni* [sz.] (MNY. 47: 286) J: 1. 1575 '⟨nép⟩ fejletté, művelté válik | sich entwickeln, gebildet werden {Volk}' (↑); 2. 1670–1680 '⟨állat⟩ megszelídül | zahm werden {Tier}' (↑)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ Nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik az eredeti szófaja; vö. *akad* (→*akaszt*). Bár egyes származékok inkább deverbális jellegűeknek látszanak, az ige elszigetelt volta miatt másodlagos fejlődést sejtet; vö. →*szabad*.

📖 MNY. 47: 285; TESz.; EWUng.

szelindek A: 1395/ *zelednek* (OkI Sz.); 1560 k. *Zelendek* (GyöngySzt. 3715.); 1621 *szilindek* (Kniezsa: SzIJs. 497); 1651 *szeléndek* (ItK. 3: 406); 1691 *Szelindek* (MonÍrók. 8: 45); 1748 *szelendékekről* (NSz.); 1805 *szilindék* (NSz.); 1863 *szöléndök* (Kriza [szerk.] Vadr. 517) J: 'egy fajta vadászkutya; bulldog, nagy testű, erős kutya | Spürhund; Bullenbeißer'

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ⊕ Szbhv. (N.), (R.) *sljědník*, *šljědník*, (Kaj) *slednik*; szln. *slednik*; cseh (R.) *sledník*; le. (R.) *ślednik*, *szlednik*; stb.: 'vizsla, kopó' [< szláv **slědъ* 'nyom']. ⊕ A kétszótagos változatok a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával és hangátvetéssel keletkeztek.

📖 Kniezsa: SzIJs. 497; TESz.; EWUng.

szellem **A:** 1808/ *szelleme* (NSz.) **J:** **1.** 1808/ 'elme, értelem | Geist, Esprit' # (↑); **2.** 1808/ 'felfogás a gondolkodásbeli sajátságok összessége | Mentalität' # (NSz.); **3.** 1814 'kísértet, hazajáró lélek, test nélküli lény | Gespenst' # (NSz.); **4.** 1814/ 'szellő, fuvallat | Windhauch' (NSz.); **5.** 1815 'lényeg, belső tartalom | Wesen, Sinngehalt' # (NSz.); **6.** 1818 'hehezet, légbeszívás, aspiráció | Behauchung, Aspiration' (NSz.); **7.** 1842 'vicc, ötletesség, szellemesség | Witz, Scharfsinn' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1823 *szellemes* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *geistig* a.) | ~**iség** 1829 *szellemiséggel* (TudGyűjt. 10/9: 22); 1838 *Szellemiség* (Tzs.) | ~**telen** 1834 *szellemtelen* (Honművész 1834. máj. 4.: 288); 1838 *Szellemetlen* (Tzs.) | ~**eskedik** 1839 *szellemeskedjél* 'tréfás ötletekkel, mondásokkal akar feltűnni | ' (Athenaeum 1839. júl. 18.: 77); 1890 *szellemeskedett* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A *szellő* (→*szél*²) alapján a névszóképzőnek érzett *em* szóvéggel, a →*jellem* stb. analógiás hatására, a csúnyának tartott *szellet* (→*szél*²) kiküszöbölésére. ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szél*²

szem **A:** 1067 k./ *Zemy* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 27); 1086 ? *Scemfca* [SZ.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1113/ *Scumedi* [SZ.] [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 60); 1135 *Scemd* [SZ.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1199 *Scimed* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 12. sz. vége/ *zumtuchel* (HB.); 1416 u.¹ *zémec* (BécsiK. 149); 1416 u.² *zēmēd* (MünchK. 11rb); 1495 e. *zomeinec* (GuaryK. 90) **J:** **1.** 1067 k./ ? 'a látás szerve | Auge' # (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (↑); **2.** 1067 k./ ? 'kalászos, hüvelyes mezőgazdasági növények magja | Korn' # (Oklsz.), 1211 'ua.' (Oklsz. *babszēm* a.); **3.** [birtokos személyjellel + inesszívus raggal] 1416 u.² 'megítélés | Ansicht, Beurteilung' (MünchK. 27va); **4.** 1516 'több egyforma rész sorozatából álló tárgy egy darabja | Glied' (Oklsz.); **5.** 1519 'bogyós gyümölcs termése | Beere' # (JordK. 104); **6.** 1531 'tekintet; figyelem | Blick; Rücksicht' (ÉrsK. 270); **7.** 1542 'igen kis mennyiség; egy darabka | ein Körnchen (als Maß)' (LevT. 1: 18); **8.** 1585 'kötés, horgolás stb. eleme, hurok | Masche' # (Cal. 919); **9.** 1590 ? 'szem alakú rajzolat (díszítésként) | augenförmige Verzierung' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 134), 1635 'ua.' (NySz.); **10.** 1801 'értékjel a kártyán; pont a játékkockán | Punkt, Werteinheit (auf Spielkarten, Würfeln usw.)' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1211 *Scimis* [SZN.] (Oklsz.) | ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ *zemeweknek* (JókK. 121) | ~**esül** 1456 k. *zemefvlt* volna 'gabona szemet hoz | Körner hervorbringen' (SermDom. 1: 297) | ~**telen** 1541 *fzemtelenek* 'szem nélküli | augenlos' (Sylvester: ÚT. 2: [160v.]); 1585 'tiszteletlen, követelődző | unverschämt, frech' (Cal. 194) | ~**el** 1551 ne *szōmelly* 'nézeget, szemlél | besehen, besichtigen' (MNY. 68: 92); 1684 'szemenként) szétválogat | auslesen, sortieren' (Oklsz. *męgszēmēl* a.) | ~**ők** 1688 *szemők* 'nagy szemű | großäugig' (Oklsz.) | ~**ez** 1791 *szemeznek* 'szemesedik | Körner hervorbringen' (NSz.); 1835 'kacsingat, tekintetet vált | mit jmdm äugeln, kokettieren' (Tzs. *Aeugeln* a.) | ~**ész** 1832 *szemésze* (NSz.) | ~**elvény** 1842 *szemelvények* (MultJel. 1842. szept. 2.: 553); 1844 *Szemelvénny* '(ki)választás, (ki)válogatás | Auswahl' (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Vog. (T.), (AK.), (P.) *šām*; osztj. (V.), (DN.), (O.) *sem*; zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *šin*; votj. (Sz.) *šin*, *ših*; cser. (KH.) *sənzä*; md. (E.) *šelme*, (M.) *šelmä*; finn *silmä*; lp. (norv.) *čāl'bme*; – jur. *sew*; szelk. *saj*; kam. *sima*, *simä*; stb.: 'szem' [uráli **šilmä* 'ua.']. ⊕ A szóvégi *m*-hez a magyarban vö. →*csomó*. A jelentések metaforikusan, ill. elvont használatban keletkeztek az eredeti 1. jelentés alapján. A *szemtelen* származék elvont jelentéséhez vö. *arcátlan* (→*orca*).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *árgusszem*, *fél-*, *gyöngy-*, *macska*⁻¹, *ökörsem*¹, *ökörsem*², *pápaszem*, *szégyen-*, *szembe*, *szemcse*, *személy*, *szemenszedett*, *szemerkél*, *szemernyi*, *szemfedél*, *szemfényvesztés*, *szemfog*, *szemfüles*, *szemközt*, *szemlél*, *szemölcs*, *szemöldök*, *szempont*, *szemügy*, *szemüveg*, *tengerszem*, *tyúkszem*¹, *tyúkszem*², *vak-*, *vér*⁻¹

szemafor **A:** 1816 *Semaphore, Semaphoreinak* (HazKülfTud. 1816. aug. 10.: 94); 1854 *Semaphor* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1897 *Szemafor* (PallasLex.); 1908 *szemafor* (NSz.)
J: 'jelzőoszlop egy v. több karral | Semaphor'

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Semaphor*; ang. *semaphore*; fr. *sémaphore*; stb.: 'szemafor'. Valószínűleg a franciában keletkezett [tudatos szóalkotás a gör. *σημα* 'jel' + *φορός* 'hozó, adó']. A szó eredetileg a tengeri hajóknak jelzéseket adó készüléket jelölte. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *foszfor, periféria, referál, zabrál*

szembe **A:** 1456 k. *zembe* (SermDom. 2: 541); 1553/ *Szõmben* (Tinódi: Cronica Fl1a) **J:** 'vmi, vki felé arccal fordulva, szemközti helyzetbe irányulva; vki, vmi ellen | in Richtung, entgegen; gegen jmdn od. etw' # **Sz:** ~**sít** 1833 *szembesítésig* (ErdélyiH. 1833. ápr. 9.: 245); 1834 *szembesíttessenek* (NSz.)

szemben **A:** 1470 k. *zembe* (ZirciGl. 7.); 1513 *zemzemben* (NagyszK. 97); 1543/ *Szõmbe* (Tinódi: Cronica m3b); 1588 *fzõmben* (Frankovics: Haszn. 116a) **J:** 1. 1470 k. 'vkinek a jelenlétében, szemtől szemben | von Angesicht zu Angesicht' # (↑); 2. 1540 'szemközt | gegenüber' # (KL. 220.); 3. 1842/ 'szem előtt {tart} | vor Augen {haben}' (NSz.); 4. 1882 'ellentétben | im Gegensatz' # (NSz.); 5. 1911 'íránt | gegenüber, für' # (MNy. 8: 135)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A →*szem* főnévből -*be* illatíviszraggal (részben illatíviszki funkciójú -*ben* inesszívuszraggal), ill. -*ben* inesszívuszraggal (részben lokatíviszki funkciójú -*be* illatíviszraggal). Hasonló szemlélethez vö. *hátra, hátul* (→*hát!*) stb. A határozórag jelentésfejlődéséhez vö. →*azonban*, →*ellenben* stb. – A *szembe* latíviszki viszonyt jelölő igeekötővé fejlődött.

📖 TESz.; TNyt. 2/1: 578; EWUng. • Vö. *szem*

szemben → *szembe*

szemcse **A:** 1828 *Szemcsék* (NSz.) **J:** 1. 1828 'szemecske, apró, kemény részecske | Körnchen' # (↑); 2. 1842 'apró kidudorodás | kleine Vorwölbung' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1853 *szemcsés* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*szem* 'mag, szem' szóból -*cse* kicsinyítő képzővel; vö. *levélcse* 'cédula, cetli' (1808: Sándor I.: Toldalék *Levélke* a.) (< →*levél*), *üvegcsé* (→*üveg*). – A régi *Szemcse* személynév (1211 *Zemse* (PRT. 10: 508); 1522 *Zemche* (MNyTK. 86: 50)) személynév ugyanezekből az elemekből alkotott, de a címszótól független szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

személy **A:** 1214/ *Scemel* [SZN.] (VárReg. 328.); 1372 u./ *zemelben, zemelyere* (JókK. 18, 148); 1416 u./ *zèmel, zèmelè* (BécsiK. 172, 33); 1495 k. *zømelere* (MNy. 6: 22); 1541 *fzemilit* (Sylvester: ÚT. 1: 134); 1788 *szeméj* (NSz.); NYJ. *szēmíj, szömél* (ÚMTsz.); *szēmíll* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'külső; alak, forma | Äußeres; Gestalt, Figur' (↑); 2. 1372 u./ 'képmás, kép | Bild' (JókK. 148); 3. 1372 u./ 'helyettes, képviselő | Vertreter' (JókK. 34); 4. 1405 k. 'egyén, ember | Mensch, Person' # (SchlSj. 40.); 5. 1416 u./ 'arc, arculat; kinézés, tekintet | Gesicht;

Aussehen, Blick' (BécsiK. 35); **6.** 1519 'nő | Frauensperson' (DebrK. 205); **7.** 1525/ 'rossz erkölcsű nő | Hure' (TörtTár 1908: 83); **8.** 1604 'színész | Schauspieler' (Szenczi Molnár: Dict. Actor a.); **9.** 1636 'méltóság | Würde' (NySz.); **10.** 1790/ '⟨viszonyt tükröző nyelvtani kategória, ill. alak⟩ | Person ⟨Grammatik⟩' # (NSz.); **11.** 1803 'szerep | Rolle' (NSz.); **12.** 1918 'személyvonat | Personenzug' # (MNY. 14: 256) **Sz:** ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *zèmelquèkèt* (BécsiK. 117) | ~**i** 1604 *Szemelyi* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**es** 1636 *Személyes* (Kreszn.) | ~**telen** 1645 *személytelen* (NySz.) | **meg-esít** 1769 *megszemélyesített* [sz.] (MNY. 7: 420) | ~**eskedik** 1831 *személyeskedés* [sz.] (NSz.) | ~**zet** 1832 (Szily: NyÚSz.) | ~**iség** 1832 *személyiség, személyiségét* (TudGyűjt. 16/5: 41); 1833 *személyiségöknek* (NSz.) – De vö. 1645 *személység* [sz.] 'személyiség' (NySz.)

■ Származékszó. | ☉ A →*szem* szóból -l > -ly névszóképzővel; vö. →*harkály, lapály* (→*lapos*) stb.; vö. még →*körtvély*. Az embernek valamely testrésze vagy jellemzője segítségével való megjelölésére vö. →*fej²*, →*lélek* stb., továbbá pl. lat. *persona* 'álarc; személy'. Az 5. jelentés lehetett az eredeti, ebből fejlődött ki az 1., 2. és 4. jelentés. A 3., 6., 8. és 9. jelentés a 4. jelentésre megy vissza. A 7. jelentés eufemizmus. A 11. jelentés a 8. alapján keletkezhetett. A 12. jelentés önállósulás a *személyvonat* (1860: NSz.) összetételből.

📖 NyK. 45: 14; TESz.; EWUng. • Vö. *fehér-, szem*

szemenszedett A: 1613 *szemen szedett* (Pázmány: ÖM. 3: 149); 1847/ *szemenszedett* (NSz.) **J:** '(ki)válogatott, választékos, kiválasztott | (aus)erwählt, auserlesen'

■ Összetett szó. | ☉ A →*szem* szó -n szuperesszívusz ragos *szemen* alakjából és a →*szed* szó -tt befejezett melléknévi igenévképzős *szedett* alakjából áll keletkezett határozós alárendelés. Az alaktanához vö. →*körmönfont*. A szó a gabonafejtésnek arra a módjára utal, amikor a gabonát szemenként válogatták szét. A szó eredetileg – átvitt értelemben is – pozitív jelentést hordozott, ma szinte kizárólag pejoratív jelentésben használatos, főleg a *szemenszedett hazugság* 'hallatlan, szégyentelen (tkp. válogatott) hazugság' (1896: NSz.) szókapcsolatban; vö. még *szemenszedett kínzás* 'válogatott kínzás' (1872: NSz.); *szemenszedett füllentés* 'szégyentelen hazugság' (1879: NSz.); stb.

📖 Kertész: Szok.; Nyr. 82: 369; TESz.; EWUng. • Vö. *szed, szem*

szemereg → *szemerkál*

szemerek † **A:** 1231 *sumurkfa* (MNY. 22: 67); 1251/ *Zemeryk* (OkI Sz.); 1251/ *Zimiriktu* [HN.] (OkI Sz.); 1269/ *zemereg* (Wenzel: ÁÚO. 8: 251); 1270 *Zemerek* (MNY. 10: 426) **J:** 'egy fajta fenyő | Art Nadelbaum'

szemerke × **A:** 1389 *Zemerkeskeu* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1578 *szömörkénec* (NySz.); 1863 *Szémèrike* (Krizsa [szerk.] Vadr. 518) **J:** **1.** 1389 'borókafenyő | Wacholderbaum' (↑); **2.** 1578 'egy fajta fenyő, lucfenyő | Nadelbaum, haupts. Fichte' (↑); **3.** 1808 'cserszömörce | Sumach' (Sándor I.: Toldalék)

■ Jövevényszavak egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | ☹ A *szemerek*-hez vö. szlk. *smrek* 'fenyő'; a *szemerke* szóhoz vö. blg. *cmpuka* 'közönséges boróka'; szbhv. *smreka* 'ua.', (N.) 'fenyő'; szln. *smreka* 'ua., fenyő' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még cseh *smrk* 'fenyő'. ☉ A *szemerke* 3. jelentése talán az ugyanarra az etimonra visszamenő →*szömörce* hatására alakult ki. – A *szemerek* kizárólag középkori oklevelekből ismert, a *szemerke* erdélyi nyelvjárási szó.

📖 Kniezsa: SzIJs. 497; TESz., *szemerke* a. is; EWUng. • Vö. *szömörce*

szemérem [4] **A:** 1372 u./ *zemeremfegýtt* [sz.] (JókK. 20); 1372 u./ *zermere* (JókK. 69); 1416 u./¹ *zèmermedèt* (BécsiK. 262); 1490 *zemyrem* (SzalkGl. 164.); 1493 k. *zemeerewmthewl* (FestK. 163); 1495 e. *zømermøt* (GuaryK. 89); 1590 *Zòmörë* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 166); 1805 *szémérëm* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'szégyen, gyalázat | Schande' (↑); 2. 1495 e. 'szégyenérzés; szemérmesség | Schamgefühl; Schamhaftigkeit' # (GuaryK. 88); 3. 1531 'szeméremtest, ennek környéke | Schamteile' (TelK. 210) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *zemeremfegýtt* 'szégyen, gyalázat | Schande' (↑) | **szemérmetlen** 1372 u./ *zermertlen* (JókK. 122) | **szemérmatlenség** 1416 u./² *zèmermètlènseg* (MünchK. 43ra) | **szemérmes** 1495 e. *zømermøp* (GuaryK. 103) | **szemérmeskedik** 1495 e. *zømermøpkoðes* [sz.] (GuaryK. 96) | **szemérmetes** 1590 *Szemermetesseg* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 107) | **szemérmeteskedik** 1723 *szemérmeteskedünk* (NySz.) | **szemérmetlenkedik** 1816 *Szemérmetlenkedik* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán szerbhorvát vagy szlovén jövevényt. | (≡) Vö. szbhv. *sraman* 'szégyenletes, szégyenteljes, gyalázatos; szégyenlős, szemérmes'; szln. *sramen* 'a nemi szervekkel kapcsolatos', (R.) 'szégyenletes' [< szbhv. *sram* 'szemérem, szégyenérzet; szégyen, gyalázat', (N.) 'szeméremtáj', ill. szln. *sram* 'szégyen(érzet)', (R.) 'gyalázat; (női) szeméremtest'; az alapszóhoz vö. av. *fšarāma-* 'szégyenérzet'; ném. *Harm* 'sérelem, bántalom'; stb.]. Vö. még óe. szl. *цpамъ* 'lelki fájdalom; szégyen'; or. (R.), (N.) *copom* 'szégyen, gyalázat stb.'; stb. (⊕) A *szemérmetes* származék a *szemérmes* és *szemérmetlen* keveredéséből jött létre; vö. *alkalmatos* (→*alkalom*). (⊕) A →*szem* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng.; MNy. 92: 473

szemerke → *szemerek*

szemerkél **A:** 1784 *szemerkélek* (NSz.); 1863 *Szimirkál, Szömörkél* (Krizsa [szerk.] Vadr. 518); 1870 *szémérkél* (CzF.); NYJ. *szëmèrkell* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1784 'szemelget, válogat; kotorász, keresgél | klauben, auslesen; kramen' (↑); 2. 1792 '⟨eső⟩ csepereg | rieseln, tröpfeln' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Lanyházni* a.)

szemereg [1] **A:** 1807 *Szemerög* [sz.] (Kreszn.); 1832 *Szemereg* (Kreszn.); 1863 *Szémèrègni* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 518); NYJ. *szömörög* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1807 '⟨eső⟩ csepereg | rieseln, tröpfeln' (↑); 2. 1863 '⟨forrás⟩ buzog, elötör | quellen, sprudeln' (↑)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó valószínűleg a *szemel* 'szemezget, válogat' (→*szem* 'gabonaszem, szemecske, darabka'). Mindkét szó végződése gyakorító képző. A szó belseji *l > r* hangváltozáshoz vö. →*kall*, →*kerekedik*, *kórál* (→*kórász*) stb. Az egykori nyelvjárási szavak később átkerültek az irodalmi nyelvbe. (⊖) Más névszóképzővel keletkezett idetartozó szavak: *szemergél* 'csörgedezik, folydogál' (1838: Tzs.); (R.) *szemercsél* 'szemenként válogat, kotorászik' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 518); (N.) *szemetel* 'szítál ⟨az eső⟩' (TESz.).

Bárczi: SzófSz.; NyIrK. 2: 199; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

szemernyi **A:** 1830 *szemernyi* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 206); 1843 *szemernyi* (NSz.) **J:** 1. 1843 'igen kis mennyiségű, kevés | sehr wenig, ein bißchen' (↑); 2. 1855 'egy szemer súlyú, 0,073 gramm | ein Gran schwer, 0,073 Gramm' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *szemer* 'gyógyszerészeti súlymérték: 0,073 gramm' (1833: Bugát-Schedel: OrvSz.) főnévből -*nyi* melléknévképzővel keletkezett. A *szemer* tudatos szóalkotással keletkezett származékszó a →*szem* 'mag, (gabona)szem' főnévből a →*meder* alapján

kikövetkeztetett *-r* névszóképzővel; a *szemer* keletkezésére hatással lehetett a lat. *granum* 'mag, szem; súlymérték orvosság és nemesfém mérésére' továbbá a ném. *Gran* 'súlymérték orvosság és nemesfém mérésére'. A jelentéshez vö. még *árpaszem* '⟨mint súlymérték⟩' (1529–1541: RMNy. 2/2: 51). Bár a *szemernyi* eredeti jelentése a 2. jelentés, a szó ma 1. jelentésében használatos.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 210; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

szemét **A:** 1086 ? *Semet* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ *Scemet* [SZN.] (MNY. 32: 131); 1372 u./ *zemetes* [sz.] (JókK. 96); 1566 *szőmetet* (NySz.); 1585 *szőmét* (Cal. 216); 1708 *Szemét* (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *szēmet* (NSz.); NYJ. *zemet* (MTsz.) **J:** **1.** 1086 ? 'hulladék, piszok | Kehrlicht, Müll' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1521 'szemétdomb, szeméttároló hely | Misthaufen, Müllhaufen' (ApMélt. 39); **3.** [jelzői értékben is] 1529 e. 'hitvány, aljas személy | Mistkerl, Schurke' (VirgK. 147) **Sz:** **szemetes** 1372 u./ 'piszkos, koszos | mistig, schmutzig' (↑); 1895 'szemetet eltakarító ⟨személy⟩, kukás | Müll wegräumend ⟨Person⟩' (NSz.); 1898 'szemétszállító kocsis személy, ill szemétszállító fuvaros | Müllkutscher, Müllfuhrmann' (NSz.) | **szemetel** 1790 *szemetellyünk* (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Blg. *čmem* 'szemét(kupac), hulladék'; szbhv. *smet* 'ua.; hóbucka'; cseh *smetí* 'szemét(kupac), hulladék'; szlk. *smet* 'szemét, hitványság'; stb. [< szláv **sz* [igekötő] + **met-* 'söpör']. Vö. még or. (N.) *смѣмѣ* 'pelyva, polyva'. (⊕) A magyarba átkerült alak a 11. sz. u. a **smet* vagy esetleg 10. sz. u. a **szmet* lehetett. A *szemét* alakváltozat szó belseji *é*-je olyan szavak hatására jött létre, mint a →*levél*, →*tehén* stb. Gyakoriságát és jelentőségét tekintve a *szemet* hosszú ideig egyenrangú volt a *szemét*-tel.

📖 Kniezsa: SzJisz. 498; TESz.; EWUng. • Vö. *métely*, *poszmat*

szemfedél **A:** 1405 k. *zem fedel* (SchlSzej. 307.); 1757 *szemfedél* (NSz.) **J:** **1.** 1405 k. 'szemhéj | Augenlid' (↑); **2.** 1405 k. 'halotti lepel | Leichentuch' (SchlSzej. 2044.); **3.** 1456 k. 'durva ruhaanyagból készült ruha | grobes Tuch; grobes Kleid' (SermDom. 2: 461); **4.** 1775 'szemhéjak ⟨átvitt értelemben is⟩ | Augenklappen ⟨auch abstr.⟩' (NSz.)

szemfedő **A:** 1830/ *szemfedőd* (NSz.) **J:** 'halotti lepel | Leichentuch' – De vö. 1754 *szem fedő ruhával* 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **szemfedél** összetett szó. | (⊕) A →*szem* + →*fedél* tagok jelöletlen birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az 1., 2. és 4. jelentés – valószínűleg egymástól függetlenül – a →*fedél* 'takaró' szó jelentése alapján fejlődtek. A 3. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján.

■ A **szemfedő** belső keletkezésű, de kialakulásmódja vitatott. | (⊕) A *szemfedő* vagy önállósulással alakult ki a *szemfedő ruha* (↑) szó szerkezetből vagy nyelvújítási alkotás a *szemfedél* analógiájára.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fedél*, *ruha*, *szem*

szemfedő → *szemfedél*

szemfényvesztés **A:** 1547 *Szemfényvesztés* (RMKT. 4: 60) **J:** **1.** 1547 'csalás, ámítás | Betrugerei, Täuschung' (↑); **2.** 1551 'megtévesztés, káprázat, bűvészkedés; varázslat | Gaukelei,

Spiegelfechterei' (NySz.); **3.** 1600 k. 'hibás, gyenge látás, vakság | schwaches Sehvermögen, Blindheit' (BrassSzt. 34)

szemfényvesztő **A:** 1577 *zem fený veztő, szemfeny vesztő* (KolGl.); 1669 *fzemfén-vefztő* (MNY. 69: 421) **J:** <MN> **1.** 1577 'varázslással összefüggő | magisch, mit Zauberei zusammenhängend' (↑); **2.** 1578 'csaló, ámitó | täuschend, schwindlerisch' (Nyr. 89: 378); **3.** 1643 'kápráztató, csaló | blendend, trügerisch' (Comenius: Jan. 205) | <FN> **1.** 1577 'varázsló, mágus | Zauberer, Magier' (↑); **2.** 1577 'bűvész, komédiás, csaló | Gaukler, Taschenspieler' (↑)

■ Összetett szó. | ☐ Tagjai a *szemfény* 'pupilla; a szem világa' (1405 k.: SchlSzt. 312.) + *vesztés* szavak, ill. *vesztő* (a → *veszt* ige -és névszóképzős, ill. -ő melléknévi igenévképzős alakja), jelöletlen, tárgyas alárendelő összetételek. Előtagja szintén összetett szó (< → *szem* + → *fény*). Eredetileg mindkét szó a magyarok kereszténység előtti hitvilágának varázslással kapcsolatos szókincsébe tartozott, s azt érzékeltette, hogy a bűvészkedést, ámitást gyakran a szem elkápráztatásával, a látás akadályozása révén vitték végbe. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Blender* 'szemfényvesztő, szélhámos', *Blendwerk* 'hamis látszat keltése, szemfényvesztés, ámitás'.

📖 MNY. 47: 140; Nyr. 89: 378; TESz.; EWUng. • Vö. *fény, szem, veszt*

szemfényvesztő → *szemfényvesztés*

szemfog **A:** 1708 *Szem fogak* (Pápai Páriz: Dict. *Dens* a.); 1794 *szemfogak* (NSz.) **J:** 'a metsző- és a zápfogak közötti, csúcsos fog | (oberer) Eckzahn' #

■ Összetett szó, esetleg német mintára alkotott tükörfordítás. | ☐ A → *szem* + → *fog*² szavak összetétele. Vö. ném. *Augenzahn, Augzahn* 'szemfog'. Az elnevezés feltehetőleg abból indul ki, hogy a szemfogak a szemmel egy vonalban vannak. Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ang. *eye-tooth*; fr. *dent oëllière*; ol. *denle occhiale*; le. *zab podoczny*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fog*², *szem*

szemfüles **A:** 1723 *szem-füleskedgyél* [sz.] (Nyr. 38: 396) **J:** 'leleményes, ötletes, találékony, furfangos, ravasz, fifikás | findig, pfiffig' #

■ Származékszó. | ☐ A (R.) *szemfűl* szóból keletkezett, amely az éberség jelképe (vö. *szemfűlség* [sz.] 'leleményes, furfangos' (1604: Szenczi Molnár: Dict.)) -s melléknévképzővel; vö. *bűbájos* (→ *bűbáj*) stb. A *szemfűl* összetétel a → *szem* + → *fűl* tagokból jött létre; ma többnyire csak a *csupa szem-fűl* 'csupa szem és fűl, nagyon figyelmes' (1789: NSz.) állandósult szókapcsolatban él; ennek felel meg a *szemfüles* jelentése is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fűl, szem*

szeminarista → *szeminárium*

szeminárium **A:** 1619/ *seminariumja* (MNY. 84: 252); 1709/ *Semináriumban* (MNY. 66: 343); 1757 *Seminariomot* (NSz.); 1771 *Szemináriumot* (NSz.); NYJ. *szemenáriom* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1619/ '(papi) oktatási intézmény | Ausbildungsstätte für Geistliche' (↑); **2.** 1937 'egyetemen, főiskolán' tanszéki intézet, ennek helyisége; (egyetemen, főiskolán) gyakorlati óra

| Seminar als Arbeitsgemeinschaft an Hochschulen, Seminarübung; die Räume dafür' (Sauvageot: MFrSz.); **3.** 1948 'tanulókör | Lernzirkel' (Sándor K.: IdSz.)

szeminarista **A:** 1736/ *szeminarista* (MNY. 79: 248); 1808/ *Semináristához* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'szemináriumi tanuló | Seminarist'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **szeminárium** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *seminarium* 'fa-, növényiskola; előképző intézmény', (e.) *seminarium cleri* 'papnevelő intézet' [< lat. *seminarius* 'a maggal, a facsemetével kapcsolatos' < lat. *semen* 'mag']. (≈) Megfelelői: ném. *Seminar* 'pap- és tanárképző intézet; egyetemi, főiskolai szeminárium'; fr. *séminaire* 'papnevelő intézet'; stb. (⊕) A szó eleji *s*, ill. *sz* hangokhoz a magyarban vö. →*salétrom*, →*szeptember* stb.

■ A **szeminarista** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Seminarist*; ang. *seminarist*; fr. *séminariste*; stb.: 'szeminarista'. Legkorábbi adata az angolból való. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből és a franciából kerülhetett. (⊕) A szóvég latinositás eredménye; de vö. *kollégista* (→*kollégium*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szemunca*, *szezon*

szemita **A:** 1829 *Semita* (TudGyűjt. 13/8: 36); 1883 *semita*-politika (NSz.); 1894 *semita* (NSz.); 1951 *szemiták* (Terényi: IdSz.) **J:** <MN> 1829 'a sémi népekhez, főleg a zsidókhoz tartozó, velük kapcsolatos, rájuk vonatkozó | semitisch, haupts. jüdisch' (↑) | <FN> 1884 'sémi, főleg zsidó személy | Semit, haupts. Jude' (MagyLex. 14: 551)

sémi **A:** 1855 k./ *sémi* (NSz.) **J:** 'egy előázsiai és észak-afrikai nyelv- és népcsoportoz tartozó, velük kapcsolatos, rájuk vonatkozó | semitisch'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **sémi** valószínűleg idegen eredetű személynév származékszava. | (≡) Vö. lat. (kés.) *Sem* [SZN.]; gör. *Σήμ* [SZN.]; stb.: '«Noé legidősebb fiának a neve»'. A szóvég *-i* melléknévképző; az alaktanához vö. →*drákói*, *turáni* (1897: PallasLex.) stb.

■ A **szemita** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Semit*; ang. *Semite*; fr. *sémite*; stb.: 'sémita, szemita'. (⇒⊕) A magyarba főleg a német nyelvből került. (⊕) A szóvégi *a* latinositás eredménye. A *sémita* változat a *sémi* hatását mutatja. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: *antiszemita* 'antiszemita <fn>; antiszemita <mn>' (1882: NSz.), *antiszemitizmus* 'zsidóellenesség' (1893: NSz.), német jövevényszók.

📖 TESz., *antiszemita* a. is; EWUng.

szemközt **A:** 1754 *szemközt* (NSz.) **J:** **1.** 1754 'a szeme közé, a szeme között | zwischen die Augen; zwischen den Augen' (↑); **2.** 1785 'szembe(n), vmi felé | entgegen' (NSz.) – De vö. 1669 *Szem-kőzbe* 'szembe(n), vmi felé | entgegen' (NySz.); 1746 *szemközzel* '⟨a csapat, alakulat arcvonala, frontja⟩ előtt | vor der Front ⟨der Truppe⟩' (NSz.); 1751 *szemközben* 'szembe(n), vmi felé | entgegen' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*szem* + a →*között* névutó *közt* változatának összetétele. Az adatok (↑) azt igazolják, hogy a régiségben és a nyelvjárásokban egyéb névutók is előfordultak összetételi utótagként. Az elvont 2. és a 3. jelentéshez vö. →*szembe*, *szemben*. Utóbbi gyakorisága miatt a *szemközt* (a közismert 3. jelentésben is) viszonylag ritkán, elsősorban a választékos nyelvben használatos. (⊖) Idetartozik: *szemközre* 'szembe' (1892: Ethn. 3: 357).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *között*, *szem*

szemle → *szemlé*

szemlé **A:** 1493 k. *zemleelted* (FestK. 387); 1541/ *meg fžómlele* (Tinódi: Cronica 11a); 1770 *fžemlélődik* [sz.] (Kalmár: Prodr. 127) **J:** 1. 1493 k. 'figyelmesen néz, vizsgál | anschauen, betrachten' (↑); 2. 1552 'nézeget | herumschauen' (Heltai: Dial. G2a); 3. 1586 'kiválogat, kiválaszt | auswählen, auslesen' (NySz.); 4. 1863 'ismer | kennen' (Kriza [szerk.] Vadr. 514) **Sz:** ~**et** 1653 *szemléleti* 'kinézet, kiállítás, külsőség | Aussehen, Äußeres' (NySz.); 1783 'tárgy | Gegenstand, Objekt' (Szily: NyÚSz.); 1809 'szemle | Besichtigung' (NSz.); 1827 'nézet | Anschauung' (NSz.) | ~**ődik** 1750 *Szemlélődésre* [sz.] (NSz.) | ~**tet** 1760 *szemléltetni* [sz.] (NSz.) | ~**etes** 1826 *szemléletes* (NSz.)

szemle **A:** 1787 *Szemletső* (NSz.); 1808/ *szemlét* (NSz.) **J:** 1. [jelzős összetétel előagjaként] 1787 'vizsgálatra szolgáló | Schau-, Untersuchungs-' (↑); 2. 1808/ 'vizsgálat, szemügyre vétel | Musterung, Besichtigung' # (↑); 3. 1838 'kritikai szempontú irodalmi összefoglalás | Zeitschrift' (NSz.); 4. 1844 'kép, látvány, rápillantás | Bild, Anblick' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szemlé** származékszó. | (⊕) A →*szem* 'látószerv; mag' szóból a ritkán előforduló, denominális *-lél* igeképzővel keletkezett; ennek a képzőnek a veláris változatához vö. *gyomlál* (→*gyom*), →*számlál* (→*szám*) stb. Az 1., 2. jelentés a *szem* 'látószerv' jelentésre, a 3. jelentés az alapszó 'mag' jelentésére megy vissza. A 4. jelentés az 1. jelentés alapján keletkezett.

■ A **szemle** elvonás. | (⊕) A szó a nyelvújítás korában, tudatos szóalkotással keletkezett, a *szemlé*-ből való elvonással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

szemölcs **A:** 1405 k. *żwmwlche* [sz.] (SchlSzj. 1983.); 1488 *femelche* [sz.] (MNY. 16: 79); 1550 e. ? *szwmeolychoet* [sz.] (MNY. 57: 357); 1572 *zemolchew* [sz.] (ZsélyiSzj.); 1577 k. *žémělchýě* [sz.] (OrvK.); 1585 *Szōmwłsw* [sz.]; *Szōmwłsw* [sz.] (Cal. 430, 19); 1590 *szimōlczü* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 93); 1604 *Sūmōczō* [sz.] (Szendzi Molnár: Dict. *Verrúca* a.); 1690/ *sūmōlcsról* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 309); 1767 *Szömōlts* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1773 *szömōcsek* [sz.] (MNY. 60: 490); 1775 *Szömōrts* (NSz.); 1808 *Szemōlts* (Sándor I.: Toldalék); 1870 *szēmōlcs* (CzF.); NYJ. *csōmōcsík* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'bőrkinövés, bibircsók | Warze' # (↑); 2. 1828 'ingerfelfogó kiemelkedés, mirigy a bőrön, nyálkahártyán | Papille' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1405 k. 'bőrkinövés, bibircsók | Warze' # (↑) | ~**ény** 1740 e. *szömōcsények* 'bőrkinövés, bibircsók | Warze' (Századok 17: 364) | ~**ők** 1755 *szemōcsek* 'bőrkinövés, bibircsók | Warze' (MNY. 60: 490)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szem* 'mag, (gabona)szem' szó *-őcs* kicsinyítő képzős származéka; a szó belseji *l* téves hangtani visszafejtés eredménye. Az elnevezés alapja feltehetőleg a szemölcs és a gabonaszem közötti hasonlóság. A szó eleji *s*-es és szó belseji *r*-es változatok keletkezésében a →*sömör* hatása is közrejátszhatott. A 2. jelentés az orvosi szaknyelvben jött létre. A származékok ma csak nyelvjátsi szinten élnek.

📖 MNY. 20: 60; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

szemöldök **A:** 1405 k. *zemeldek* (SchlSzj. 308.); 1493 k. *zemeeldewkewmet* (FestK. 401); 1517 *zevmevldevkebevl* (DomK. 127); 1528 *zemōldōket* (SzékK. 295); 1837 *szemōdōkeik* (NSz.); NYJ. *szēmēdék*, *szömōdök* (Nyatl.); *szōmdök* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'szem fölötti, ív alakú szőrzet a homlokon | Augenbraue' # (↑); 2. 1688 'ajtó-, ablakkeret felső gerendája | den Oberbau tragender Querbalken' (HOKlSzj. 135)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (⊕) Lehetséges, hogy a →*szem* szó származéka. A szóvég feltehetőleg *-dök* névszóképző; az alaktanához esetleg vö. az

→*ajándék* szó *ajándok* változatát. A szó belseji *l* mibenléte és funkciója tisztázatlan. A 2. jelentés metafora. – A (R.) *szemöld* 'szemöldök' (1813: Mondolat 83) a nyelvújítás korában keletkezett a *szemöldök*-ből, a többes szám jeleként értelmezett szóvégi *k* elhagyásával.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szem*

szempont **A:** 1787 *szempontból* (NSz.) **J:** 'nézőpont, szemszög | Gesichtspunkt' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*szem* + →*pont* szintaktikailag jelöletlen összetétele. Keletkezését a lat. *visus punctum*; ném. *Gesichtspunkt*: 'aspektus', 'nézőpont' támogathatta. (≈) Hasonlóan más nyelvekben is: ang. *point of view*; fr. *point de vue*; stb.: 'szempont, nézőpont'. (⊖) Idetartozik: *nézőpont* 'aspektus' (1787: NSz.), amely tükörfordítás a ném. *Gesichtspunkt* 'ua.' mintájára. (⊕) A magyarban: *néző* (→*néz*) + →*pont* összetételi tagokból áll. (⌘) Nyelvújítási alkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pont, szem*

szemunca × **A:** 1710 k. *szamonczáját* (Babos: KözhSzt.); 1760 *szamunca* (NySz.); 1863 *Szelemuncza, Szémunczia* (Kriza [szerk.] Vadr. 518); 1882 *szelemuncziáját* (NépkGy. 3: 304); NYJ. *szémonca* (MTsz.) **J:** 'ivadék, pereputty | Nachkomme; Nachkommenschaft'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *sămîntă*, [végartikulussal] *sămînta*, (N.) *seminție*, [végartikulussal] *seminția* 'mag; ivadék; család, nemzetség; faj, fajta' [< lat. *sementia* 'vetés']. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. A *szelemunca* változat valószínűleg játszi szóalkotás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szeminárium*

szemügy **A:** 1519 k. *zomigiot veuen* (DebrK. 162–163); 1618 *szem ügyet* (NySz.) **J:** 1. 1519 k. 'látás, észrevétel, megpillantás; megszemlélés, megvizsgálás | Sehen, Erblicken; Besichtigen, Untersuchen' (↑); 2. 1796 'szemmel adott jel | Wink mit dem Auge' (NSz.); 3. 1832 'szempont, szemszög, nézőpont | Gesichtspunkt' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*szem* + →*ügy*² 'figyelem'; jelöletlen, valószínűleg birtokos jelzős, esetleg határozós alárendelő összetétele. A szó 1. jelentésében leginkább igei alaptagú szószerkezetekben fordul elő; pl. (R.) *szemügyet vesz* 'észlel, érzékel; kihasználja az alkalmat' (1519 k.: ↑); (R.) *szemügyet kap* 'bátorságot vesz' (1660: NySz.); ehhez vö. *vérszemet kap* 'ua.' (→*vér*⁻¹); *szemügyre vesz* 'jól megnéz; alaposan végigmér' (1792: NSz.). Vö. még a *szeme ügyében van* 'látható' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 74) szókapcsolatot. – Az összetétel ma már csak a *szemügyre vesz* (↑) állandósult szókapcsolatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szem, ügy*²

szemüveg **A:** 1789 *fzem-üveget* (MNy. 56: 199) **J:** 'orra és fülre támasztható, látásjavító optikai lencsepár | Brille' #

■ Tükörfordítás német minta alapján, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Augenglas* 'szemüveg; monokli', *Augenläser* [többes szám] 'szemüveg'. (⊕) A *szemüveg* a 19. században fokozatosan kiszorította az *okuláré*-t (→*okulár*) és a →*pápaszem*-et. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 MNy. 56: 91; TESz.; EWUng. • Vö. *szem, üveg*

szén A: 1214/ ? *Scencam* [sz.] [SZN.] (VárReg. 322.); 1222 *Scenegeteu* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *eleuengen* (BesztSzj. 1286.); 1416 u./² *žènnèl* (MünchK. 104va); 1560 k. *zeny* (GyöngySzt. 3889.); 1616/ *szin* vonyó (Oklsz.) **J:** 1. 1222 'faszén | Holzkohle' (↑); 2. 1416 u./² 'kialudt parázs | Glut' (↑); 3. 1783 'kőszén | Steinkohle' # (NSz.); 4. 1800 'a szerves anyagok fő alkotórésze | Kohlenstoff' # (Szőkefalvi Nagy: KémEl. 5); 5. 1828/ 'rajzolószén | Zeichenkohle' (NSz.); 6. 1914 'egy fajta gyógyszer | Tierkohle (Arznei)' (NSz.) **Sz:** **szenes** 1453 ? *Zenes* [SZN.] (TörtTár 1882: 526); 1554 *zenes* <MN> (Oklsz.) | **szenesedik** 1577 k. *zeneféggýek* (OrvK. 127)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *šīnā-w* 'fagomba'; osztj. (DN.) *sānā* 'ua., nyírfatapló'; votj. (Sz.) *semkj*, *šeŋki* 'tapló, spongya'; cser. (KH.) *šin* 'ua.'; finn *sieni* 'gomba, tapló'; lp. (norv.) *čadna* 'nyírfatapló' [fgr. **šōne* 'tapló, fagomba']. (△) A finnugor alapjelentésből a magyarban végbemehetett egy 'izzó parázs' > 'hamvadó parázs' > '(fa)szén' > 'kőszén' jelentésképződés; a jelentéstanhoz vö. →*űszög*; vö. még ném. *Zunder* 'egy fajta gyújtóanyag' : *zünden* 'meggyullad'; stb. 2. Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. lp. (norv.) *čidnā* 'faszén' [fgr. **šine* 'ua.']. A magyarázat gyengéje a távoli rokonság és a lapp szó kevéssé adatolt volta. (▣) (△) A szó belseji magánhangzó eredetileg hosszú nyílt *ē* volt, szó belseji *i*-s változata csak a *szénvonó* 'piszkafa' (1616/: ↑)) összetételben fordul elő. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés feltehetőleg a *kőszén* (1780: Szily: NyÚSz.) összetételben fejlődött; a 4–6. jelentés metafora.

📖 NyI. 1: 75; NyK. 83: 396; UEW. 480, 494; EWUng. • Vö. *szennyes*

széna A: 1055 *zenaia* (TA.); 1563 *szina* (Papp L.: NyjtNySt. 85); 1585 *Széna* (Cal. 427); 1777 *szena* (NSz.) **J:** 'lekaszált és megszáritott fű v. más takarmánynövény mint állati eledel | Heu' #

■ Szláv jövevényszó, esetleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *seno*; – óe. szl. *sěno*; szbvhv. *sijeno* (N.) *sěno*, *sīno*; or. *ceho*; stb.: 'széna' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *κοινά χορτος* 'ua.; fű; stb.']; litv. *šiēnas* 'széna'; stb.]. (≈) Megfelelő szó van a balti nyelvekben is: finn *heinä* 'ua.'. (△) A szlovák eredet mellett szól, hogy néhány, a szénagyűjtés szókinésébe tartozó szavunk bizonyosan vagy valószínűsíthetően a szlovákból való; vö. →*kazal*, →*petrence* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 499; NyK. 66: 45; TESz.; EWUng.

szenátor A: 1559 *fenatorokot* (Székely I.: Krón. 180a); 1789/ *Senátornak* (NSz.); 1819/ *szenátor* (NSz.); 1845 *szénátorfiúk* (NSz.); NYJ. *szénátor* (MNy. 63: 108); *szinátor* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'tanácsos, szenátusi tag | Ratsherr, Senator'

szenátus A: 1612 *Senatus* (MNy. 79: 248); 1794/ *sénátusnak* (NSz.); 1897 *Szenátus* (PallasLex.) **J:** '(kormányzó)tanács, szenátorok testülete | regierender Rat, Senat'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *senator* 'az államtanács tagjai' | lat. *senatus* 'legfőbb kormányzótestület, államtanács', tkp. 'öregek tanácsa'. A latin szó a *senex* 'öreg' szóból ered. Az elnevezés alapja, hogy az ókori népek legfelsőbb állami testülete tapasztalt, idős emberekből állt. (≈) Megfelelői: ném. *Senator*, *Senat*; fr. *sénateur*, *sénat*; stb.: 'szenátor', 'szenátus'. (△) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; a szó eleji *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb. A *szenátus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. (⊙) Történettudományi és politikatudományi szakszó.

📖 TESz. *szenátus* a.; EWUng. • Vö. *szenilis*

szenátus → *szenátor*

szende **A:** 1823 *Szende* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1823 'higgadt, szenvedélytelen, szenvtelen | gelassen, gesetzt' (↑); **2.** 1824 'enyhe, kellemes (hatású) | sanft, mild' (MNY. 14: 189); **3.** 1824 'naiv, szelíd, szemérmes (főleg nő, gyermek) | sanftmütig, naiv (haupts. Frau, Kind)' (MNY. 14: 189) | <FN> [*drámai* ~] 1875 '(színdarabban) naiv fiatal nő szerepe, ill. az ezt alakító színésznő | Naive' (NSz.)

■ Elvonással keletkezett tudatos szóalkotás. | ☐ A →*szenderetesség* szócsalád igéiből keletkezett a nyelvújítás korában. – Ma főleg a 3., melléknévi jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szenderetesség*

szenderedik → *szenderetesség*

szendereg → *szenderetesség*

szenderelet → *szenderetesség*

szenderetesség † **A:** 1372 u./ *fendereteffégevel* (JókK. 2) **J:** '(lelki) békesség, nyugalom | Seelenfrieden'

szenderelet † **A:** 1456 k. *zendereleth* (SermDom. 1: 268) **J:** 'békesség, nyugalom | Frieden, Ruhe'

szenderedik **A:** 1527 el *zöndörödöt* volna (ÉrdyK. 638); 1528 *elzenderedec* [▽] (SzékK. 312); 1802 *szendered* (NSz.); 1805 *szëndērēdik* (NSz.) **J:** **1.** [ma főleg *el~ik*] 1527 '(könnyű álmossal) alszik, szunnyad, elalszik, elszunnyad | (ein)schlummern' (↑); **2.** [*meg~ik*] 1531 'elcsodálkozik, elámul | erstaunen' (ÉrsK. 160)

szenderít Δ **A:** 1683 *szenderítsed* [?] (Thaly: Adal. 1: 133); 1805 *szëndērīt* (NSz.) **J:** **1.** 1683 'álmosít; (könnyű) álomba merít | schläfrig machen; einschläfern' (↑); **2.** 1806/ 'nyugtat, csillapít | beruhigen, besänftigen' (Kazinczy: Lev. 4: 330)

szendereg [1] **A:** 1788 *Szendergő* [sz.] (MNY. 5: 315); 1805 *szëndērēg*, *szëndērg* (NSz.); NYJ. *szöndörög* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'szunnyad(ozik), szundikál | schlummern'

szenderül **A:** 1821 *szenderül* (MNY. 3: 273); 1870 *szendērül* (CzF.) **J:** **1.** [ma főleg *el~*] 1821 '(könnyű) álomba merül, elalszik | einschlummern, einschlafen' (↑); **2.** 1856 'csillapodik, megnyugszik | sich beruhigen, sich legen' (NSz.); **3.** 1859 'szunnyad(ozik), szundikál | schlummern' (NSz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ☐ A relatív tő két szakaszban jött létre az abszolút töből: előbb *-d* kezdő-gyakorító képzővel, majd *-r* gyakorító képzővel. A *-d* képzős relatív szótő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*szundít* szócsalád tövével. Az abszolút tő valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és feltehetőleg összefügg a →*szunyik*-kal. A főnevek szóvége *-et* névszóképző + *-s* melléknévképző + *-ség* névszóképző, ill. *-l* gyakorító képző + *-et* névszóképző. Az igék szóvége gyakorító-visszaható, műveltető, gyakorító, visszaható igeképző. Tekintve, hogy az abszolút tő az alvás közben az orron át kiáramló levegő hangját érzékelteti (vö. →*szundít*), a szócsalád tagjainak eredetibb jelentése valószínűleg a 'szundít, szundikál'. Az olyan jelentések, mint a 'nyugalom', ill. 'megnyugtat' valószínűleg erre a jelentésre mennek vissza. Az is lehetséges, hogy a szócsalád főnevei tulajdonképpen tudatos szóalkotással keletkeztek. A *szenderedik* 2. jelentése metonimikus lehetett, a hasonlóság alapja az 'elalél a

csodálkozástól’ jelenség. – A (R.) *szenderik* ’szendereg, szundikál; nyugszik’ (1808: NSz.) kései adatoltsága és elszigeteltsége miatt inkább elvonás lehet a szócsalád igei tagjaiból, mintsem a relatív szótő lexémájaként megjelenő alapige. A *szender* ’szendergés, félálom’ (1805: NSz.), de vö. *Szender* ’csillagnév’ (1800: NSz.), ’szenderek’ (1873: Ballagi M.: MNyTSz.) nyelvújítási elvonás a szócsalád igéiből.

📖 TESz. *szenderedik* a.; EWUng. • Vö. *szende*, *szundít*, *szunyik*

szenderít → *szenderetesség*

szenderül → *szenderetesség*

***szendvics* A:** 1853 *Sandwich* [ES. NEM M.] (Nyr. 96: 94); 1889 *Sandwich*, *szenduics* (Nyr. 96: 94); 1904 *szendvics* (Radó: IdSz.) **J:** ’hideg húsfélével, sajttal stb. megrakott, (két) szelet vajjas kenyér | belegte Brotscheibe’

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sandwich*; ang. *sandwich*; fr. *sandwich*; stb.: ’szendvics’. Az angolból terjedt el [< ang. (R.) *Sandwich* [HN.] ’<város Kent angol grófságban>’; az onnan származó J. Montagu, Sandwich grófja (1718–1792) szenvedélyes kártyajátékos lévén, két szelet kenyér közé tett húsfélét fogyasztott, hogy az evés miatt se kelljen abbahagynia a játékot].

⇒△ A magyarba angol és német közvetítéssel került.

📖 Nyr. 96: 93; TESz.; EWUng.

***szenilis* A:** 1865 *senilis* [✓] (Babos: KözhSzt. *senex* a.); 1894 *Senilis* (PallasLex.); 1901 *szenilis* (NSz.) **J:** ’elaggott, öreges; öregség miatt csökkent szellemi működésű | greisenhaft; altersschwach’

***szenilitás* A:** 1884 *senilitás* (BorsszemJ. 1884. jún. 29.: [2]); 1897 *senilitas* (PallasLex. *Senilis* a.); 1913 *szenilitás* (NSz.) **J:** ’öregkori (szellemi) gyengeség | Senilität’

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *senilis* ’öreges, aggkori’ [< lat. *senex* ’idős, koros’] | lat. (tud.) *senilitas* ’végelgyengülés, öregkori gyengeség’. (≈) Megfelelői: ném. *senil*, *Senilität*; fr. *sénlie*, *sénilitéé*; stb.: ’szenilis’, ’szenilitás’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szenátor*

szenilitás → *szenilis*

***szenna* × A:** 1578 *Szena* koro, *Sene* (Gombocz E.: BotTört. 41); 1708 *fenna* (Pápai Páriz: Dict. *Sena* a.); 1745 *Szennét* levél (NSz.); 1788 *Sénna* (NSz.); 1797 *szenna*-levelet (NSz.) **J:** ’egy fajta meleg égővi gyógynövény | Sennespflanze, Sennesblätter (*Senna alexandrina*)’

■ Vándorszó. | (≡) Lat. (tud.), (h.) *sen(n)a*; fr. *séné*, *sénette*; ol. (rom.), (gen.) *senna*, (tr.) *sena*; kat. *senet*; ném. (kfn.) *sene*, (R.) *senna*; stb.: ’szennanövény, szennalevél <gyógyszerként is>’. Forrása: arab *sanā*, *sanā* ’ua.’. △ A magyarba gyógyászati (hashajtó) eszközként, ill. életelixírként került át, főleg a tudományos latinból. A *szennet* változat egy újlatin nyelvből származhat.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

szent A: 1156 *scentusa* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 12. sz. vége/ *fzent* (HB.); 1863 *Szémmártonnak* [*szént* □] [SZN.] (Kriza [szerk.] Vadr. 104); 1863 *Szöm-Márton* [*szönt* □] (Kriza [szerk.] Vadr. 26) **J:** <MN> **1.** 1156 ? 'minden földi dolgon felülemelkedő, istennek, isteneknek tetsző | heilig' # (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (↑); **2.** 13. sz. második fele/ 'istennek, isteneknek szentelt | (einem) Gott geheiligt, gewidmet' (GyS.); **3.** 1577 'magasztos, tiszteletre méltó | erhaben, verehrungswürdig' (KolGl.); **4.** 1585 'tökéletességében érinthetetlen, sérthetetlen | unantastbar, unverletzlich' (Cal. 108); **5.** 1763 'egy adott, bizonyos | gewiß, sicher' (NSz.); **6.** 1847 '⟨nyomatékosító jelzőként⟩ | ⟨in verstärkender Funktion⟩' (NSz.) | <FN> **1.** 12. sz. vége/ 'halála után szentté avatott személy | Heilige(r)' # (↑); **2.** 1372 u./ 'nagyon jámbor ember | sehr frommer Mensch' (JókK. 158); **3.** [~em] 1844 'drágám, mindenem ⟨kedveskedő megszólításként⟩ | mein Schatz ⟨als liebkosende Anrede⟩' (NSz.); **4.** 1844 '⟨felkiáltásként v. enyhe káromkodásként⟩ | ⟨als Ausruf od. milder Fluch⟩' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1156 [sz.] [HN.] (↑) | ~**ség** 1346 *Zenthsegh* [HN.] (MNY. 10: 426) | ~**séges** 1372 u./ *fentfeges* (JókK. 1) | ~**ségesül** 1372 u./ *fentfegesewltetet* [sz.] 'szentté avatottá válik | heiliggesprochen werden' (JókK. 2) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ *zentfegew* 'emelkedett, szentséges, megszentelt | heilig' (JókK. 75) | ~**eskedik** 1771 *szenteskedni* [sz.] (NSz.) | ~**esít** 1824 *Szentesítsd* (MNY. 3: 326) | ~**ély** 1808 *Szentély* (HazKülfTud. 1808. márc. 30.: 208); 1844 *szentélybe* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból vagy a szlovénból. | ☐ Szbhv. *svet*; szln. *svet*; – öe. szl. *světъ*; szlk. *svätý*; or. *свѣт(оу)*; stb.: 'szent; (vmely) istennek szentelt, neki szánt' [indoeurópai eredetű; vö. óind *ēvāntás* 'fejlődő, növekvő'; av. *spənta-* 'szent'; stb.]. ☐ Nem teljesen világos, hogy a bizánci vagy a nyugati kereszténység szavaként került-e a magyarba. A szó belseji szláv *v* kieséséhez a magyarban vö. →*hála*, →*kár* stb. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A melléknévi 5. és 6. jelentés metafora. A főnévi 3. jelentéshez vö. →*galamb*, →*lélek* stb.

📖 Melich: SzJJs. 1/2: 401; Kniezsa: SzJJs. 499; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *anyaszentegyház, mindszent, szent-, szentel, szentjánosbogár*

szent-

I. ~lélek A: 13. sz. eleje/ *fcent leluc* (KTSz.) **J:** 'a Szentháromságban a harmadik isteni személy | der Heilige Geist' | ~**kereszt** **Δ A:** 1270 *Scentkerest* [HN.] (Deér-Gáldi: MRom. 1: 249); 1529 e. *zent kereztnapýara* (VirgK. 17r) **J:** 'egy v. több fából készült gerenda, amelyen a keresztény hagyomány és a Biblia szerint Jézus Krisztust megfeszítették és kínhalált szenvedett | das Heilige Kreuz' | ~**írás A:** 1372 u./ *zent ýrafra* (JókK. 95) **J:** **1.** 1372 u./ 'szent könyvek, szent irat, Biblia | die Heilige Schrift' (↑); **2.** 1753 'vitathatatlan igazság, irányelv | strenge Richtlinie' (NSz.) | ~**atya A:** 1416 u./² *Scēt at'a* (MünchK. 103vb) **J:** **1.** 1416 u./² 'Úristen | Herrgott' (↑); **2.** 1529 e. 'pátriárka; egyházatya | Patriarch; Kirchenvater' (VirgK. 56r); **3.** 1798 'pápa | Papst' (NSz.); **4.** 1843 'katolikus pap | katholischer Priester' (NSz.) | ILYENEK MÉG: ~**háromság** 'az egy istenben levő három személy | die Heilige Dreifaltigkeit' (1519: CornK. 30r); ~**egyház** 'a keresztény egyház | die christliche Kirche' (1525: VitkK. 21) 'templom | Kirche ⟨Gebäude⟩' (1590: ÚSzOkl. 1: 126); ~**beszéd** 'hitszónoklat, prédikáció | Predigt' (1823: NSz.)

II. ~jobb A: 1326/ *S. Jog* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 668); 1587 *Zenthioab* [HN.] (Suciú: DicTr. 2: 128); 1897 *Szent jobb* (PallasLex.) **J:** 'Szent István király bebalzsamozott jobb keze mint relikvia | die rechte Hand des Königs Stephan des Heiligen als Reliquie'

III. ~igaz A: 1763 *szent igaz* (NSz.) **J:** 'tökéletesen, megkérdőjelezhetetlenül igaz, helyes | völlig wahr, ganz wahr'

■ Összetételi előtag, azonos a →*szent* szóval. | (△) Az 1. csoport összetételei latin mintára alkotott tükörfordítások; vö. lat. (e.) *spiritus sanctus*, *sancta crux*, *scriptura sacra*, *pater sanctus*; az összetételek egy része e szószerkezetek analógiás hatására keletkezhetett. A *szenjobb* jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétel, amelynek előtagja Szent István királyra vonatkozik; az összetétel régi volta csak helynévi adatok alapján bizonyítható. A *szentigaz*-ban a nyomatékosító szereppel bíró előtag jelentése 'egészen, igazán, nagyon'.

EWUng. • Vö. *atya, igaz, ír¹, jobb, kereszt, lélek, szent*

szentel **A:** 1372 u./ meg *zentelyua*; *scētélétédbèn* [sz.] (JókK. 71); 1416 u./¹ meg*cèteleferè* [sz.] (BécsiK. 125, 31) **J:** 1. [gyakran *fel~*, *meg~*] 1372 u./ 'felavat, áttad | (ein)weißen' (↑); 2. 1510 'vmi vkinek, vminek szentel, ad, ráfordít | widmen' (MargL. 14v) **Sz:** ~**és** 1416 u./¹ (BécsiK. 25) | ~**et** 1416 u./¹ 'védelem, oltalom | Schutz' (BécsiK. 31)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | (△) A →*szent*-ből keletkezett igeképzővel; az igeképző funkciójához vö. *igazol* (→*igaz*), →*másol* stb. 2. Szláv jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból vagy a szlovénból. | (≡) Vö. szbhv. *svetiti*; szln. *svetiti*; – óe. szl. *svetiti*; szlk. *svätiti*; or. *святить* stb.: 'felavat, beavat' [< szláv **svęť* 'szent; (vmely) istennek szentelt, neki szánt'; vö. →*szent*]. (◻) (△) A kétféle származtatás egymáshoz való viszonyához vö. *ábrázol* (→*ábráz*), →*tisztel* stb. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*szent*, →*torongy*. A 2. jelentéshez vö. szbhv. *posvetiti* 'felavat, beavat; vmit vkinek szentel, ad, ráfordít; stb.'; or. *посвятить* 'ua.'.

Kniezsa: SzJlsz. 499; TESz. *szent* a.; Benkő: FiktI. 64; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *gyertyaszentelő, szent*

szentencia **A:** 1474 *sentēciat* (BirkK. 6); 1748 *szententziázván* [sz.] (NySz.); NYJ. *estenciát, sēntēncziát* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1474 'ítélet, döntés; (röviden, nyomatékosan formált) vélemény, nézet | Urteil; Urteilsspruch' (↑); 2. 1793/ ? '(röviden és határozottan, bölcsen megfogalmazott) vélemény | (kurz und eindringlich formulierte) Meinung' (NSz.), 1807 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *sententia* 'vélemény, ítélet; állítás' [< lat. *sentire* 'érez; felfog, megért; stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *Sentenz*; fr. *sentence*; stb.: 'szentencia'. (△) A korábbi és a nyelvjárási változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *szenimentális, szenzáció*

szenimentális **A:** 1806/ *sentimentalis* (NSz.); 1815 *legszenimentálabb* (NSz.); 1816/ *sentimentális* (NSz.); 1844/ *Szenimentális* (NSz.) **J:** 'érzelmes; érzélgős | gefühlvoll; sentimental'

szenimentalizmus **A:** 1817 *sentimentalismusra* (NSz.); 1895 *szenimentalizmussal* (NSz.); 1910 *Szenimentalizmus* (Kursinszky: LatJsz.) **J:** 1. 1817 'érzelmesség, érzélgősség | Sentimentalität, Empfindsamkeit' (↑); 2. 1913/ 'főleg a 18. században és a 19. század elején) irodalmi és művészeti irányzat, amely a lágyan érzelmes helyzeteket és történeteket, érzélgős hangulatokat és az érzelmeik uralma alatt szenvedő hősöket kedvelte | Sentimentalismus (Richtung der Kunst und Literatur)' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *sentimental, sentimentalisch*; ang. *sentimental*; fr. *sentimental*; stb.: 'szentimentális' | ném. *Sentimentalismus*; ang. *sentimentalism*; fr. *sentimentalisme*; stb.: 'szentimentalizmus'. A melléknév a lat. (k.) *sentimentum* 'érzés, érzelem'

[< lat. *sentire* 'érez'] szóra megy vissza. A melléknév első adata az angolból, a főnév első adata a franciából való. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (⇒△) A magyarba a franciából és a németből kerültek át. (△) A *szenimentális* vagy latinosított szóvéggel jött létre a (R.) *szenimentál* (1815: ↑) szóból, vagy a ném. *sentimentalisch* (↑) hatására. A 2., főnévi jelentés az irodalom és a művészetek szavaként terjedt el. – A (R.) *szenimentum* '(nemes) érzés, érzelem' hatására alakult ki; a 2., főnévi jelentés az irodalom és a művészetek szavaként terjedt el. (≈) A (R.) *szenimentum* '(nemes) érzés, érzelem' (1784/: NSz.) a középlelatinból származik (↑).

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 20; EWUng. • Vö. *szenencia*

szenimentalizmus → *szenimentális*

szenjtánosbogár **A:** 1794 *Sz. János-bogár* (NSz.); 1856 *szenjtánosbogarkák* [sz.] (NSz.) **J:** 'sötétben világító potrohú, éjjel repülő rovar | Johanniskäfer (Lampyris nocticula)' – De vö. 1772 *Szent János' bogara* 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó. | (△) A *Szent János* 'Keresztelő Szent János' [szn.] + →*bogár* szavak jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Rövidebb változata: *jánosbogár* (1794: NSz.). Az elnevezés alapja, hogy a rovarfajta Szent János napja táján rajzik. Ugyanez magyarázza a nyelvjárási *szenitivánbogár*, *szenitiványi bogár* 'ua.' változatokat is, amelyek a *János* személynév magyar *Iván* változatát tartalmazzák. (≈) Hasonló összetételekhez, ill. szókapcsolatokhoz más nyelvekben vö. ném. *Johanniswürmchen*, *St. Johannisfliege*; cseh *svatojanska muska*; le. *robaczek świętojański*; stb.: 'ua.'; a német elnevezés hozzájárulhatott a magyar összetétel kialakulásához. (△) Egyéb, részben régi, részben nyelvjárási elnevezései: *fényes bogár* tkp. 'világító bogár' (1592: NySz.); *éjjel tündöklő bogaracska* tkp. 'éjjel világító bogaracska' (1604: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Lámpyris* a.); *mécsbogár* tkp. 'lámpásbogár' (1897: PallasLex.); stb.

📖 TESz.; MNy. 72: 310; EWUng. • Vö. *bogár*, *donzsúan*, *fa-*, *jenki*, *paprikajancsi*, *szen*, *szenjtánoskenyér*, *zsoké*

szenjtánoskenyér **A:** 1778 *szen János-kenyér*-syrupot (NSz.); 1851/ *szenjtánoskenyeret* (NSz.) **J:** 1. 1778 'egy fajta páfrány édes ízű gyökere | Wurzel vom Engelsüß' (↑); 2. 1851/ 'egy földközi-tengeri fának szárítva, csemegeként fogyasztott lapos, sötétbarna édeskés termése | Johannisbrot' (↑) – De vö. 1577 k. *zent Ianos kenyereth* 'egy fajta páfrány édes ízű gyökere | Wurzel vom Engelsüß, eigtl. 'Brot des Sankt Johannes'' (OrvK. 163)

■ Összetett szó. | (△) A *Szent János* 'Keresztelő Szent János' [szn.] + →*kenyér* szavak jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az összetétel mindkét tagja Keresztelő Szent János legendájára utal; az 'egy fajta páfrány édes ízű gyökere' jelentéshez vö. még *Szent János étele* (1525 k.: MNy. 11: 80); *Szent János füve*, *gyökere* (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 25); stb. A 2. jelentés jelentéskölcsönzés a németből: *Johannisbrot* 'egy földközi tengeri fának szárítva, csemegeként fogyasztott lapos, sötétbarna, édeskés termése'. (≈) Hasonló megnevezések más nyelvekben: ang. *Saint John 's bread*; svéd *Johannesbröd*; stb.: 'szenjtánoskenyér'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kenyér*, *szenjtánoskenyér*

szenü → *szenved*

szenved A: 1372 u./ *zemuedendewnk*, *zenuede* (JókK. 31, 15); 1416 u./¹ *zènuèdnèc* (BécsiK. 113); 1512 k. *ken zenuendø* [sz.] (WeszprK. 2); 1535 k. *zewmwedny* [sz.] (Zay: Lánd. 22); 1553 *szenduednec* (NySz.); 1559 el ... *fzeñuede* (Székely I.: Krón. 76a); 1577 *Czenduedhetjék* [sz.] (RMNy. 3/2: 107); NYJ. *szemmed* (ÚMTsz.); *szēnvedhető* [sz.] (MTsz.) J: 1. [ma főleg *el~*] 1372 u./ 'tűr, elvisel; (bajt, kárt, kellemetlen állapotot stb.) elviselni kénytelen | dulden; erleiden' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'eseményt, magatartást stb.) elfogad, jóváhagy; enged, hagy, megenged | hinnehen; erlauben' (↑); 3. 1416 u./² 'gyötrődik, kínlódik; kellemetlen, hátrányos helyzetben van | leiden (physische od. seelische Qualen); an etw leiden' # (MünchK. 81ra); 4. 1493 k. 'kedvel, szível, szeret | gern haben; gut gesinnt sein (jmdm, einer Sache)' (FestK. 97); 5. [ki~] 1820 'meghal | sterben' (NSz.); 6. 1870 'értékben csökken | an Wert verlieren' (CzF.) Sz: ~et 1372 u./ *zenuedetitt* 'tűrés, türelem | Geduld' (JókK. 3) | ~etesség 1372 u./ *zenvedetteffegyt* 'tartózkodás, önmegtartóztatás, lemondás | Enthaltensamheit' (JókK. 50) | ~hetlen 1372 u./ *zenuedethetlen* 'tűrhetetlen, elviselhetetlen | unerträglich' (JókK. 125) | ~és 1456 k. *zenuedeffel* (SermDom. 1: 343) | ~hető 1470 *zenwedhete* 'megengedhető, tűrhető | erträglich' (SermDom. 2: 269); 1508 'szenvedni, tűrni képes | geduldig' (DöbrK. 332) | ~hetlenség 1470 k. *zenuedhetlenfig* 'szenvedésnek alá nem vetettség | Zustand, in dem man der Qual nicht unterworfen ist' (ZirciGl. 2.) | ~ő 1495 e. *zenuedøkne* 'nélkülöző személy | Not leidende Person' (GuaryK. 125); 1763 'passzív (ige) | passiv (Verb)' (NSz.); 1781 'passzív ige | passives Verb' (NSz.) | ~elem 1812 *szenvedelem* 'szenvedély | Leidenschaft' (Szily: NyÚSz.) | ~ély 1820 *szenvedély* 'ua.' (NSz.)

szenv † A: 1786 *szenvemet* (NSz.); 1787 *szenvy* (Szily: NyÚSz. 303) J: 1. 1786 'szenvedés | Leid' (↑); 2. 1843 'szenvedély | Leidenschaft' (Bugát: Szóhalm.)

szenveleg Δ [1] A: 1831 e. *szenvelyg* (Szily: NyÚSz. *Szemere Pál szavai* a.); 1844 *szenveleg* (NSz.) J: 'magatartást, érzelmet stb.) kényeskedve színlel, mesterkélten viselkedik | affektieren, sich zieren'

■ A szócsalád alapja, a **szenved** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű és a →csenevész, →senye, ill. a →senyved szócsaládjával állhat összefüggésben. A szóvég -d gyakorító képző.

■ A **szenved** szóhasadás. | ⊕ A *szenved* tulajdonképpen a →senyved igének szóhasadás útján, párhuzamosan keletkezett ellenpárja. A szó eleji s ~ sz hangváltozáshoz vö. →sörény : →szőr, →sövény : →sző¹ stb. Az 1. jelentés lehetett az eredeti. Az 5. jelentéshez vö. ném. *leiden* 'vmi fájdalmasat megélő, átélő' : *er hat ausgelitten* 'meghalt'.

■ A **szenvedelem**, **szenvedély** származékszavak. | ☞ A nyelvújítás korában keletkeztek.

■ A **szenv** elvonás. | ☞ A nyelvújítás korában a →szenved-ből lett elvonva.

■ A **szenveleg** tudatos szóalkotás. | ⊕ A *szenv*-ből keletkezett tudatos szóalkotással. Avval is számolhatunk, hogy a szó a →szenved zárt tövéből keletkezett -leg gyakorító képzővel, az *érzeleg* (→érez), *szédeleg* (→szédül) stb. szavak analógiájára jött létre.

📖 TESz., *szenveleg* a. is; EWUng. • Vö. csenevész, rokonszeny, senye, senyved, szenvtelen

szenveleg → *szenved*

szenvtelen A: 1842 *szenvtelenségre* [sz.] (NSz.); 1855 *Szenvtelen* (NSz.) J: 'érzéketlen, közönyös, részvétlen | apathisch, teilnahmslos'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A *szenv* (→szenved) töből -telen melléknévképzővel; vö. *esztelen* (→ész), *lelketlen* (→lélek) stb. ☞ Nyelvújítási szó.

szenzáció **A:** 1789/ *sensatiója* (NSz.); 1798 *sensátziót* (NSz.); 1817 *szenszátziót* (NSz.); 1876 *szenzációs* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1789/ 'érzéki benyomás; lelki reagálás | Sinneseindruck; seelisches Reagieren' (↑); 2. 1798 'feltűnés; feltűnést keltő esemény | Aufsehen; aufsehenerregendes Ereignis' # (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sensation*; ang. *sensation*; fr. *sensation*; stb.: 'érzés, érzélem; szenzáció, benyomás', az angolban és a franciában 'feltűnés, benyomás' is. Vö. még lat. (k.) *sensatio* 'érzés, érzéki benyomás, felfogás stb.' [< lat. *sensus* 'érzelem, értelem' < lat. *sentire* 'érez']. A franciából terjedt el. (⇒) A magyarba főleg a németből került, latin végződéssel.

TESz.; EWUng. • Vö. *szentencia*

szenny → *szennyes*

szennyes **A:** 1211 *Zennes* [sz.] (PRT. 10: 510); 1213/ ? *Scenues* [HN.] (VárReg. 378.); [1279/] *Zenyas* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 4: 178); 1372 *Zennyas* [sz.] (OkI Sz.); 1519 k. *zennies* (DebrK. 47); 1583 *zeniefet* (RMNy. 2/2: 303) **J:** <MN> 1211 'piszkos, mocskos | schmutzig; unflätig' (↑) | <FN> 1583 'szennyes ruha | schmutzige Wäsche' (↑) **Sz:** ~**ít** 1474 *zennieföhe* (BirkK. 3)

szenny **A:** 1211 ? *Senned* [sz.] [sz.] (PRT. 10: 506); 1456 k. *zenyietetth* wala [sz.] (SermDom. 2: 142); 1519 *zennyeben* (CornK. 91) **J:** 1. 1211 ? 'vmit elcsúfító piszok | Schmutz, Unflat' (↑), 1456 k. 'ua.' (↑); 2. 1211 ? 'erkölcsi tisztátalanság | sittliche Unreinheit, Makel' (↑), 1474 'ua.' (BirkK. 3) **Sz:** ~**ít** 1456 k. 'bepiszkit, bepiszkol | beschmutzen' (↑) | **be-ez** 1585 *Bé szennyezóm* (Cal. 355)

■ A szócsalád alapja, a **szennyes** bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (△) A *szenes* 'széntől szennyes' (→*szén*) szóból keletkezhetett *n > ny* palatalizálódással és a szó belseji mássalhangzó megkettőzésével.

■ A **szenny** elvonás. | (△) A *szennyes*-ből lett elvonva.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A magyarázat nehézsége, hogy a *szennyes* korábbi adatolása, mint a feltételezett alapszó.

NNyv. 4: 41; TESz.; EWUng. • Vö. *szén*

szép **A:** [1127–1131] ? *Scipched* [sz.] [sz.] (Fejérpataky: IKOkI. 17); 1138/ *Zepefiensi* [sz.] [sz.] [lat. *-iensi* végződéssel] (MNy. 32: 206); 1200 k. *Ciploc* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 145); [1200 k.] *Zepus* [sz.] [HN.] (An. 32.); 13. sz. közepe/ *fcepfegud* [sz.] (ÓMS.); 1372 u./ *zepp*; *zeb* [-b: középfojtel] (JókK. 14, 130); 1416 u./¹ *zép* (BécsiK. 31) **J:** <MN> 1. [1127–1131] ? 'gyönyörködtető, tetszetős | schön' # (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (ÓMS.); 2. 1525/ 'erkölcsileg jó, megfelelő | richtig, schicklich' (TörtTár 1908: 80); 3. [jelzői értékben] 1585 'jól, megfelelően | schön' (Cal. 381); 4. 1608 'jókora; jelentős, nagy | beträchtlich; bedeutend, groß' # (NySz.); 5. 1644 'kedvező; hasznos | günstig; nützlich' (MHH. 24: 139) | <FN> 1. 1416 u./³ 'vminek a legszebbje, java | das Schönste, das Beste' (AporK. 54); 2. 1590 ? 'szép személy, szép nő | die Schöne' (NySz.), 1786 'ua.' (Pais: RefNy. 450); 3. 1815 'szépség | Schönheit' (Nyr. 3: 501) **Sz:** ~**ség** 13. sz. közepe/ (↑) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ *zefpegew* (JókK. 61) | ~**ít** 1423 k. *zcipehtlek* (MNy. 77: 508) | ~**séges** 1493 k. *Zepséges* (FestK. 15) | ~**ül** 1522 *zepwltettek* [sz.]

(KeszthK. 396) | ~**eleg** 1829 *Szépelvek* (TudGyűjt. 13/11: 95) | ~**ítkez** 1872 *szépitkezik* (MUjs. 1872. dec. 10.: [1]); 1956 *szépitkezés* [sz.] (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *seppä* 'kovács, mester, művész', (N.) 'ügyes, rátermett'; lp. (norv.) *čæp'pe* 'ua.; okos; kovács' [fgr. **šēppä* 'ügyes, rátermett']. A rokon nyelvekbéli lehetséges megfelelésekhez vö. vog. (R.) *mašter* 'mester; ügyes, jártas'; osztj. (Kam.) *tus* 'mester' : (Szin.) *tus* 'szép'; kaz. *šebär* 'mester' : kar. *čibär* 'szép'; vö. még *ügyes* (→*ügy*¹). (△) A szó belseji **pp* > m. *p* változáshoz vö. →*lep*, →*lép*¹ stb. A szó belseji magánhangzó eredetileg *ē*, ill. *i* lehetett, amely a *szébb* középfokú alakban is rövid maradt. A jelentések az eredeti 1., melléknévi jelentésből fejlődtek ki; a melléknévi 2. jelentéshez vö. finn *hyvä* 'szép; jó'; a 4. jelentéshez vö. ol. *bello* 'szép; jelentős'.

📖 MNy. 4: 459; UrAltJb. 28: 58; NyK. 66: 105; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *cipszer*, *százszorszép*, *szép*⁻¹, *szép*⁻², *szépszerint*

szép⁻¹

~**anya** **A**: 1533 *feep Anyadba* (MNy. 4: 318) **J**: 'nagyanya; vmelyik dédszülő (nagy)anyja | Großmutter; Urgroßmutter' | ~**atya** † **A**: 1561 *sib attiók* (NySz.) **J**: 'szépapa | Großvater; Urgroßvater' | ~**apa** **A**: 1565 *šžép apia* (MNy. 14: 207) **J**: 'nagyapa; vmelyik dédszülő (nagy)apja | Großvater; Urgroßvater'

■ Összetéti előtag, azonos a →*szép* szóval. | (△) Az összetételek a *nagyanya*, *nagyapa* (→*nagy*⁻¹) stb. párhuzamos alakjai. Eleinte közvetlenül a nagyszülőkre vonatkoztak, később általában a felmenőkre.

📖 MNy. 4: 318; TESz. *szép*- a.; EWUng. • Vö. *anya*, *apa*, *atya*, *szép*

szép⁻²

~**író** **A**: 1761 *szép íróval* (NSz.) **J**: **1.** 1761 'szépirodalom írója | Belletrist' (↑); **2.** 1794 'a szép, díszes írás művésze, betűrajzoló | Kalligraph' (NSz.) | ~**lélek** **A**: 1800 *Szép lelkek* (NSz.) **J**: 'az élet közönséges dolgait lenéző személy | Schönggeist' | ~**művészet** **A**: 1823 *szép művészeteket* (Aurora 2: VII); 1824 *Szép művészetek* (NSz.) **J**: 'képzőművészet: festészet és szobrászat | die schönen Künste' | ~**irodalom** **A**: 1838 *szépirodalmi* (MTTEvk. 5: 16) **J**: 'művészi célú irodalom | Belletristik' | ILYENEK MÉG: ~**nem** 'női nem | das schöne Geschlecht' (1748: Szily: NyÚSz.); ~**érzék** 'a (művészi) szépség iránti érzék | Gefühl für das Schöne' (1847: NSz.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*szép* szóval. | (△) A tükörfordítások német mintájú összetett szók; vö. *Schönggeist*, *die schönen Künste* stb. (⊖) A *szépirodalom* korábbi megnevezése: *szépliteratúra* (1818: NSz.), amely a ném. *schöne Literatur* 'ua.' részfordítása.

📖 EWUng. • Vö. *ír*¹, *irodalom*, *lélek*, *művész*, *szép*

szeparál **A**: 1644 *separaltuk* (MNy. 69: 235); 1662 *separálva* [sz.] (KárOkl. 4: 435); 1891 *szeparálták* (NSz.); NYJ. *szépëráll* (Nyr. 110: 201) **J**: 'elkülönít, elválaszt | absondern, trennen'

szeparé Δ **A**: 1881 *szeparé-ba* (Budapest 1881. febr. 2.: [6]) **J**: 'vendéglőben, kávéházban, mulatóban) különszoba, elkülönített fülke, rekesz | Séparée'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **szeparál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *separare* 'elkülönít, elválaszt' [< lat. *se(d)* 'magának' + *parare* 'elkészít']. (≈) Megfelelői: ném. *separieren*; fr. *séparer*; stb.: 'elkülönít, elválaszt'. (△) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb. Az *sz*-es alakhoz vö. →*szeptember* stb.

■ A **szeparé** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Séparée, Séparé* 'étteremben, kávéházban kisebb asztaltársaságok részére leválasztott különterem' [< fr. (*chambre*) *séparée* 'különszoba'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *reparál*

szeparé → *szeparál*

szepe × A: 1138/ ? *Cepe* [szN.] (MNY. 32: 203); 1657 *Szépe* (MNY. 90: 253); 1685 *szepe* (Nyr. 32: 158); 1785 *tzepe* (MNY. 36: 336) J: 1. 1657 ? 'pettyes szőrű (ló); szeplős | gesprenkeltes Haar habend (Pferd); sommersprossig' (↑), 1685 'ua.' (↑); 2. 1657 ? 'szőke, fehéres, sárgásszürke, fakó (ló, ember); rőt (ló, ember) | blond, fahl; rothaarig (Pferd, Mensch)' (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 77)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentések egymáshoz való viszonya nehezen határozható meg. (⊕) Valószínűleg nem tartoznak ide: *cepe* '? idős nő' (1637: MNY. 46: 366); *szepe* 'pisze <orrú>' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 77); (N.) *pösze* 'szőke' (MTsz.); (N.) *pösz* 'szösz' (MTsz.); stb. (⊕) A Dunától keletre eső területek tájszavaként él.

📖 TESz.; EWUng.

szepeg A: 1372 u./ *zypegefeknek* [sz.] (JókK. 65); 1456 k. *zepegek* (SermDom. 2: 256); 1508 *zopogesomben* [sz.] (DöbrK. 20); 1590 *czepeges* [sz.] (NySz.); 1805 *szépég* (NSz.); NYJ. *széppég, züpög* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'zokog | schluchzen' (↑); 2. 1718 e. 'ijedezik, félelemtől reszket; vacog | Angst haben; zittern' (MonÍrók. 8: 326); 3. 1775 'sírás után kapkodva szedi a levegőt, hüppög, szipog | schnobern, wimmern' (NSz.)

szeppen A: 1598 ? Meg *szeppenni* [sz.] (NySz.); 1618 *Megszeppen* (NySz.); 1838 *szöppenni* [sz.] (Tsz.); 1870 *széppen* (CzF.) J: [főleg *meg~*] '(kissé) megijed | Angst bekommen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó egyrésről a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a /// *szip* (→*szív*¹) (vö. még →*szippant*) tövel, /// *szip* (→*szív*¹) tövel (vö. még →*szippant*), /// másrésről feltehetőleg összefügg a →*seped* szóval is. A végződés gyakorító és mozzanatos képző. A *szepeg* 2. jelentése és a *szeppen* jelentése metonímia; vö. →*retten*. – A *szepeg* ma leginkább a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *seped, szippant, szív*¹

szepelkedik × A: 1569 *fzepelkegiek* [▽] [*d-j*] (RMNY. 3/2: 88); 1578 *sepelkedhetic* [sz.] (NySz.); 1585 *zapelkódóm* [ɔ: *zepelkódóm*] (Cal. 700); 1604 *Szópelkedem* (Szenczi Molnár: Dict. *Nítor* a.); 1621 *Szepelkedem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1818 *szepekedik* (NSz.); 1870 *szepelkédik* (CzF.) J: 'igyekszik, törekszik, erőlködik | sich bemühen, sich anstrengen'

■ Valószínűleg szláv jövevényszó, magyar képzővel. | (≡) Vö. óe. szl. *spěti* 'halad, fejlődik'; szln. (N.) *spěti* 'siet; növekszik, fejlődik'; szlk. *spiet'* 'vhová megy, vhová irányul, vmihez közeledik'; or. *cnemь* 'kifejlődik, megéri; odébb megy'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *sphāyatē* 'fejlődik, növekszik, gyarapodik'; lat. *spes* 'várakozás, remény'; stb.]. (⊕) A végződés *-kedik* gyakorító-visszaható képző. Az eredeti jelentése 'siet, igyekszik' lehetett; az adatokkal alátámasztott jelentésárnyalatok valószínűleg metonimikusan keletkeztek. Bár a *szepelkedik* onomatopoetikus eredetű szócsaládként való magyarázata nem meggyőző, az igékből különböző gyakorító képzőkkel létrehozott nyelvjárási szavak, mint a *szepetel* 'gabonát vet; ide-oda lök, rakosgat' (1816: Gyarmathi: Voc. 101) és *szepeleg* 'izeg-mozog, forgolódik' (1832: Kreszn.) nyelvjárási szavak, ill. a szóhasadással létrejött →*cipekedik* ige arra utalnak, hogy a *szepelkedik*

et a nyelvérték onomatopoeitikus szónak érezte. (⊖) Idetartozik, de a →*cipekedik*-hez is közel áll: (R.) *felceppekezik* 'lassan összeszedi magát' (1566: Heltai: Fab. 136).

📖 MNy. 68: 270; TESz.; EWUng. • Vö. *cipekedik*, *eszperantó*, *spiritusz*, *szapora*

szepet × **A:** 1576 *zepetet* (Szalay: ErdPorta 304) (Kakuk: ÉOsm.); 1693 *szépetekben* (MonÍrók. 15: 71) **J:** 1. 1576 'utazóláda | Reisekoffer' (↑); 2. 1784 'szatyor | Einkauftasche' (Baróti Szabó: KisdedSz. 79)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (⊖) Oszm. *sepet* 'kosár', (R.) bőrrel bevont, lóra helyezhető kosár [< újperzsa *sapad*, *säpād* 'kosár']. (⊖) Megfelelői: szbhv. *sepet*; rom. *sipet*; újgör. *σπετι*; stb.: 'fonott kosár, koffer'.

📖 Kniezsa: SzIJs. 753; Kakuk: ÉOsm. 358; TESz.; EWUng.

szeplő [6] **A:** 13. sz. eleje/ *fceplev* (KT.); 1416 u./¹ *zèplo* (BécsiK. 117); 1456 k. *zeple*; *zeplu* (SermDom. 2: 398, 1: 464); 1559 meg *fzópplőfittetec* [sz.] (Székely I.: Krón. 14b); 1649 *szóplé* (NySz.); 1805 *széplő* (NSz.); NYJ. *céplő* (ÜMTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'becsületen, tisztességen esett folt | Makel, Schandfleck' (↑); 2. 1405 k. 'ránc arcon, homlokon | Runzel im Gesicht' (SchlSzj. 332.); 3. 1405 k. 'apró barnás v. vöröses folt(ok) a bőrön; nagyobb foltok a bőrön | Sommersprosse; Leberfleck usw.' # (SchlSzj. 323.); 4. 1513 'állaton, növényen, tárgyon' kisebb színes petty(ek) | farbiges Tüpfchen (auf Tieren, Pflanzen, Sachen)' (NagyszK. 57); 5. [jelzői értékben] 1527 'bűn | Sünde' (ÉrdyK. 215); 6. 1585 'kosz, rüh | Räude, Krätze' (Cal. 795); 7. 1585 'pattanás, szemölcs, himlőhely | Wimmerl, Warze, Pockennarbe' (Cal. 602); 8. 1708 'egy fajta kiütéssel járó betegség | Art Krankheit mit (Finnen)ausschlag' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 310) **Sz:** ~**telen**, ~**tlen** 1456 k. *zepletelen* (SermDom. 1: 303); 1515 k. *zeplewtlen* (AporK. 211) | ~**sít** 1510 *zeplevfehtenem* (MargL. 31) | ~**s** 1519 *zeplóf* (JordK. 93) | ~**tel** 1520 *zepletel* 'makulátlan | unbefleckt, makellos' (GyöngyGl. 125.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (⊖) Csag. *sipkil*; üzb. *säpkil*; kirg. *säpkil*; stb.: 'szeplő'. Vö. még az. *säpki*; ujj. (mod.) *säpkü*, *säpgün*: 'kiütés', továbbá esetleg csuv. *saplák* 'folt' is [< török **säp*- vagy **sep*- 'elszór, elhint']. (⊖) Megfelelője: mong. *seb* 'folt; korpa; tisztát(a)lanság'. (⊖) A származtatást valamelyest nehezíti, hogy a magyar szónak nincs pontos megfelelője a törökben, csak más képzőkkel ellátott származékok ismertek; a csuvas szó idetartozása több szempontból is kérdéses. Az eredeti igenévszó névszói értékű tagjára utalhatott a török *-kil* képző denominális jellege, továbbá a mongol szó is. A magyarba átkerült alak **seplik*; a szóvéghoz vö. →*bölcső*, →*gyeplő* stb. A magyarba az első szótagbeli *ē*-s alakja kerülhetett át. A jelentések az eredeti 3. jelentésből keletkeztek metaforikusan (a 2., 4., 6–8. jelentés), ill. elvont használatban (1. és 5. jelentés). A *szeplőtél* származékhoz vö. →*fiatal*.

📖 MNy. 3: 317, 38: 8; TESz.; Ligeti: TörK. 315; EWUng.

szeppen → *szepeg*

szépszerével → *szépszerint*

szépszerint Δ **A:** 1687 *szépszerént* (MHH. 15: 108); 1774 *szép szerint* (NSz.) **J:** 'önként; békés úton, erőszak nélkül | ungenötigt, freiwillig; auf gütlichem Wege'

szépszerével **A:** 1772 *szép szerivel* (Nyr. 101: 218); 1783 *szép szerével* (NSz.); 1837 *szépszerivel* (NSz.) **J:** 'önként | ungenötigt, freiwillig'

■ Összetett szó. | (⊕) $A \rightarrow \text{szép} + \rightarrow \text{szerint}$, ill. *szerével* ($\rightarrow \text{szer}^2$ E/3. személyű birtokos személyjellel és *-vel* társhatározóraggal) tagokból áll. (⊖) Ugyanabból a lexémából, másik jelentéssel és másik képzővel: (R.) *szép szerrel* 'békés úton' (1575: Heltai: Krón. 109).

📖 TESz. *szépszerével* a.; EWUng. • Vö. *szép, szer², szerint*

szeptember **A:** 1416 u.² *September* (MünchK. 5r); 1836/ *szeptember* (NSz.); NYJ. *széktembër* (StUnBB. 1958. 1: 191); *szettembër* (ÚMTsz.) **J:** 'az év kilencedik hónapja | September' #

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. (*mensis*) *September* 'szeptember' [< lat. *septem* 'hét']. Eredetileg a római naptár szerint a márciussal kezdődő év hetedik hónapját jelölte; ehhez vö. $\rightarrow \text{október}$, $\rightarrow \text{november}$, $\rightarrow \text{december}$. (⊕) Megfelelői: ném. *September*; fr. *septembre* stb.: 'szeptember'. (⊕) A korábbi változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. $\rightarrow \text{salétrom}$ stb. Az *sz*-es alak másodlagos keletkezésű, a klasszicizáló latin, ill. a német kiejtés alapján; vö. $\rightarrow \text{szakramentum}$, $\rightarrow \text{szentencia}$ stb. (⊖) Más, részben régi, részben nyelvjárási megnevezések: *Szent Mihály hava* (1540–1550: Székely I.: *Calendarium* A8a); *előszüret* (1810 k.: MNy. 61: 107); *szüret* (1810 k.: MNy. 61: 107); *kilenced hó* tkp. 'kilencedik hónap' (1810 k.: MNy. 61: 107); *őszelő* (1810 k.: MNy. 61: 107).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hét¹*

szer¹ × A: [1200 k.] *ſcerj* [SZ.] [HN.] (An. 40.); (†1015) 1220 k./ *Zeru* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1254 *Sceuleuscer* [HN.] (Oklsz.); 1340/ *Telukzyr* [HN.] (Oklsz.); 1575 *ſzeren* (Heltai: Krón. 134a); 1870 *szër* (CzF.) **J:** 'határrész, falurész; utca, házsor | Bodenfläche, Ortsteil, Dorfteil, Häuserreihe'

■ Valószínűleg csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (⊕) Csu. *šër* 'föld'; – Kāšy. *yer*, *yēr*, 'föld, talaj; hely'; csag. *yār* 'föld, ország; hely'; oszm. *yer* 'föld, talaj; hely'; stb. [török eredetű]. (⊕) A magyarba átkerült alak **šer* lehetett. A szókezdő *sz*-hez vö. $\rightarrow \text{szél}^2$, $\rightarrow \text{szőlő}$ stb. A magyarban jelentésszűkülés mehetett végbe, elsősorban bizonyos helyek megjelölésére használhatták. Jelentése a $\rightarrow \text{szer}^2$ helyre és időre vonatkozó jelentésével keveredhetett. (⊖) Uráli egyeztetése kevésbé valószínű, mivel a rokon nyelvekben helyre utaló jelentéseket nem tudunk kimutatni.

📖 Clauson: TED. 954; MNy. 69: 482; TESz. *szer* a.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.; Honti: NyÓtör. 55 • Vö. *al⁻¹, fel⁻¹, ószeres, szerte*

szer² A: 1372 u./ *zeruel* (JókK. 35); 1416 u.¹ *zèrèuèl* (BécsiK. 53); 1416 u.² *zèrenèc* (MünchK. 54ra); NYJ. *ször* (MTsz.) **J:** <FN> **1.** 1372 u./ 'rend, elrendezés | Ordnung; Anordnung' (JókK. 107); **2.** 1372 u./ 'megfelelő mód, eljárás | Weise, Verfahren' (JókK. 35); **3.** 1372 u./ 'időbeli sorrend, egymásutániség | zeitliche Reihenfolge' (JókK. 53); **4.** 1416 u.¹ 'sor; réteg (a Vulgáta-beli téves fordítás nyomán) | Reihe; Schicht' (BécsiK. 148); **5.** 1416 u.² '(ember)csoport, közösség | Gruppe (von Menschen), Gemeinschaft' (†); **6.** 1456 k. 'mérték, mértéktartás | Maß, Zurückhaltung' (SermDom. 1: 160); **7.** 1527 'vminek a darabja, része | Teil von etw' (ÉrdyK. 59); **8.** 1531 'felszerelés, vmihez hozzátartozó holmi, vmihez szükséges eszköz | Gerät' (ÉrsK. 59); **9.** 1541 e. 'hatékony anyag | Mittel, Arznei' # (RMNy. 2/2: 47); **10.** 1748 'szolgálatban sorra kerülő személy | an die Reihe kommende Person (im Dienst)' (NySz. *kapus-szer* a.); **11.** 1757 'szertartás | Zeremonie' (NSz.); **12.** 1798 'geometriai arány | geom

Verhältnis' (NSz.); **13.** 1863 'szerződés; szövetség | Vertrag; Bündnis' (NSz.) | <MN> 1613 ? 'ügyes, képes, készséges; ügyeskedő | bereitwillig; geschickt' (NySz.), 1790 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**telen** 1470 *zertelen* <HSZ> (SermDom. 2: 221); 1517 <MN> (DomK. 62) | ~**telenít** 1470 *zerteleneth* 'rendetlenné tesz' (SermDom. 2: 249) | ~**es** 1522 *Sceres* [SZN.] (MNYTK. 86: 46) | ~**telenkedik** 1630 *szertelenkedik* (NySz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (AK.), (P.), (Szo.) *sir* 'mód', (É.) *sir* 'ua.'; jelleg; fajta, nemzetség; hagyomány, szokás, népszokás'; osztj. (DN.) *sir* 'jellegű, -féle', (O.) *śir*, *sir* 'hagyomány, szokás; törvény; -féle'; zürj. (R.) *śer* 'szokás, hagyomány, divat, mód'; cser. (KH.) *sar* 'lelkület; jellem, természet, mód; szokás, minőség; felépítés, szerkezet'; – jur. *śer?* 'dolog, ügy; rossz dolog; <névutóként> módon'; jen. *śie?* 'dolog, holmi'; tvg. *sier* 'ua.' [uráli **śer3* 'sor, rend']. (≈) Megfelelője: juk. *ša*, *šair* 'valami'. (△) Magyar alaktani tulajdonságai alapján feltehető korábbi igenévszói jellege; vö. →*szerelem*, →*szerk* stb. A jelentések alapja az igenévszó vélelmezhető 'csatlakozik vkihez, egymáshoz kapcsolódnak; összefogás, egyesülés' jelentése lehetett; a kései főnévi jelentések esetében feltehető a származékok és összetételek jelentésbesugárzása. – Anonymus népetimológiásan összekapcsolja a *šcerj* (→*szer*¹) [HN.] szót a *szer*²-vel, és tévesen 'rendezett, rögzített' jelentést tulajdonít neki. – A *szer*² előbb névutóvá fejlődött; vö. 1416/¹ *Vtolzeren* 'utolsó sorban' (BécsiK. 90); ez később számhatározó, ill. időhatározó-raggá fejlődött; vö. 1372 u./ *šjokzor* 'sokszor', *elewzer* 'először' (JókK. 45, 6). (⊖) A →*szer*² taggal alkotott összetett szók: (R.) *szerbeszed* 'elbeszélés' (vö. 1372 u./ *zerbezedet* (JókK. 122)); (N.) *félbe-szerbe* 'félig-meddig; befejezetlenül' (az előtaghoz vö. →*fél*²); stb.

📖 Paasonen: s-Laute 107; NytudÉrt. 30: 3; NyI. 2: 117; TESz. *szer* a., *félbeszerbe* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *egy-*, *ékszer*, *élelmiszer*, *fészer*, *fűszerszám*, *gyalog-*, *gyógy-*, *hang-*, *közép-*, *lő-*, *módszer*, *mű*⁻¹, *ószeres*, *pót-*, *rendszer*, *sor*¹, *szak-*, *szépszerint*, *szerdek*¹, *szerdek*², *szerel*, *szerelem*, *szerény*, *szerep*, *szerez*, *szerint*, *szerk*, *szerszám*, *szertartás*, *-szerű*, *szerv*, *vegy-*

szeráj △ **A:** 1579 *szarayara* (BudBLEv. 171); 1628 *szerájban* (MonTME. 4: 78); 1784 *Serráljába* (NSz.); 1791 *Szérállyit* (NSz.) **J:** **1.** 1579 '1920-ig a török birodalomban' a szultán v. más előkelőség palotája | *Serail* (↑); **2.** 1784 'hárem | Harem' (↑)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *saray*, (R.) *seray*: 'szultáni palota; palota' [<újperzsa *sarāy* 'ház, palota; nagy épület; királyi palota, királyi udvar']. (≈) Megfelelői: rom. *serai* (R.) *saraiü*; blg. *capaü*; szbhv. *saraj*; stb.: '(szultáni) palota'; vö. még ném. *Serail*; fr. *sérail*; stb.: 'ua.; hárem'. (△) A 2. jelentés a nyugati nyelvek hatását is mutathatja. (⊙) Ma leginkább 1. jelentésében, történelmi műszóként használatos.

📖 Kakuk: ÉIOsm. 350; TESz.; EWUng.

szerb **A:** 1516 *Zerbfalwa* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 138); 1602/ *szerviusok* (MNY. 79: 248); 1757 *Serbus* (MNY. 74: 512); 1783 *Serbek*, *szerbliusok* (MNY. 8: 34); 1801 *Szerbusok* (NSz.) **J:** <FN> 1516 'déli szláv nyelvet beszélő, főleg Szerbiában lakó, illetőleg onnan származó személy | Serbe' # (↑) | <MN> 1801 'a szerbekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | serbisch' # (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *Srb*, *Srbin*, *Srblin* 'szerb' [egy régi szláv törzsnévből; vö. szláv **srъbъ* 'egy nagycsaládba tartozó személy(ek)']. (≈) A szerbhorvát jövevényszó megfelelői más szláv nyelvekben, ill. a románban: szln. *Srb*; szlk. *Srb*; or. *cepō*; stb.: 'szerb'; ill. rom. *sîrb* 'ua.'. (△) A magyarba először az 1389-es rigómezei csata után, a menekülő szerbek közvetítésével került át, azonban a gyakran használt →*rác* szó miatt nem vált elterjedtté. Meghonosodására csak később került sor, főleg irodalmi úton; e folyamatban fontos szerepet játszottak a *szervius*, *serbus* stb. változatok is. A *szerb* kiszorította az irodalmi nyelvből

a →*rác* szót, és a nyelvjárásokba is bekerült. (⊖) A *Szirb falva* (1405: Melich: HonfMg. 167) földrajzi név előtagja külön átvétel a románból (↑).

📖 Melich: HonfMg. 166; TESz.; EWUng.

szerda **A:** 1177/ *Zeredahel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 392); 1180/ *zerdamolna* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200920); 1231 *Zerida* [SZN.] (OkI Sz.); [1237–1240] ? *Serda* [SZN.]; *Zyrida* [SZN.] (PRT. 1: 784, 775); 1258/ *Zerdahel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 634); 1332–1335 *Zerada* [HN.]; *Zoradahel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 392); 1372 u./ *zeredara* (JókK. 26); 1805 *szërda* (NSz.); NYJ. *szarada*, *szërëda* (MTsz.); *szörëda* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1177/ 'a kedd és a csütörtök közé eső nap | Mittwoch' # (↑); **2.** 1840 'tarisznnya | Ranzen' (MTsz.); **3.** 1903 'hetivásár | Wochenmarkt' (NyF. 9: 12) **Sz:** **szer(e)dás** 1435 [SZN.] (MNy. 67: 234); [jelzői értékben is] 1771 'szerdán böjtöt tartó személy | am Mittwoch fastende Person' (NytudÉrt. 38: 70); 1836 'tarisznnya; kötényzseb | Ranzen; Schürzentasche' (NytudÉrt. 38: 68)

■ Szláv, valószínűleg a szerbhorvát vagy a szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *srijeda*, (N.) *srêda*, *srîda* 'közép; szerda'; szln. *sreda* 'ua.'; – óe. szl. *srêda* 'ua.'; szlk. *streda* 'szerda'; or. *cpeda*, *cepeda* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. lat. *cor*, *cordis* [birtokos eset]; örm. *sirt*: 'szív'; stb.]. A 'közép' > 'szerda' jelentésváltozás a szláv nyelvekben ment végbe, feltehetőleg a ném. (ófn.) *mittawëcha* 'ua.' mintájára. (⊕) A magyarba a keresztény terminológia részeként került, valószínűleg egy déli szláv nyelvből; vö. még →*csütörtök*, →*péntek*. A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával előbb létrejött a *szereda* változat, amelyből a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével a nyelvterület középső és nyugati részein *szerda* lett. A *Szerdahely* ~ *Szerdahely* (↑) földrajzi névi alakok a szerdai napon tartott vásárookra utalnak; a 3. jelentés kialakulását e vásárok gyakori volta magyarázza. A *szeredás* származéknak az 1836-os adatbeli jelentése ugyancsak a szerdai napokon tartott hetivásárral függ össze, ugyanis a parasztok ilyen tarisznnyákkal jártak a vásárba. A *szerda* 2. jelentése valószínűleg a *szeredás* származékszó e jelentésére utal vissza.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 265; Kniezsa: SzlJsz. 500; Nyr. 88: 188; TESz., *szeredás* a. is; EWUng. • Vö. *kordén*, *virág-*

szerdék¹ × **A:** 1395 k. *ferdek* (BesztSzj. 1012.); 1594 *fzerdiket* (MNy. 52: 499); 1604 *Szerdec* (Szeneci Molnár: Dict.); 1702 *szérdékhez* (NySz. *Szérdék* a.); 1763 *Sérdék* (NSz.); 1808 *szérdekes* [sz.] (NSz.); NYJ. *szerdék*, *szërdék* (MTsz.); *szirdik* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'aludtjeszerű, megsűrűsödött tejtermék | geronnene Milch' (↑); **2.** 1788 'kotyvalék, különböző ételféle | Gekoch' (NSz.); **3.** 1897 'lekvár alja, sűrű része | fester Teil der Marmelade' (MTsz.)

■ Származékszó. | (⊕) Egy eredeti igenévszó igei értékű tagjából, melynek névszói értékű tagja a →*szer*². A végződés *-dék* névszóképző; vö. →*ajándék*, →*szándék* stb. A szó olyan jelentések alapján jöhetett létre, mint a feltehető alapszó 'csoportokat képez; csatlakozik vkihez, összeverődik vkivel' jelentése. – Szerkezetét tekintve azonos a →*szerdék*² szóval, mégis attól függetlenül jött létre.

📖 NytudÉrt. 30: 20; TESz.; EWUng. • Vö. *szer*²

szerdék² Δ **A:** 1565 *szérdék* (NySz.); 1711 *szerdiket* (ItK. 14: 341); 1759/ ? *szerdékkel* (NSz.); 1807 *szerdék* (NySz. 1. *Szërdék* a.); 1822 *Szirdék* (NSz.); NYJ. *szërdék* (MTsz.); *szördék* (OrmSz.) **J:** **1.** 1565 'szerzemény, zsákmány | Anschaffung, Gewinn, Beute' (↑); **2.** 1820 '(furcsa) dolog, tárgy | (sonderbares) Ding' (NSz.); **3.** 1824 '(különös) személy, teremtes, alak,

szerzet | (merkwürdige) Person' (NSz.); 4. 1855–1860 'szerkezet, szerkezeti alkatrész | Apparat; Bestandteil' (MNY. 38: 309)

■ Származékszó. | ☐ Egy eredeti igenévszó igei értékű tagjából, amelynek névszói értékű tagja a $\rightarrow$ sz^{er2}. A végződés *-dék* névszóképző; vö. $\rightarrow$ sz^{er}dék¹, $\rightarrow$ sz^{andék} stb. A szó keletkezésének alapján feltehető alapszónak 'rendez, elrendez; egymáshoz illeszt, összeilleszt' jelentése lehetett; ehhez vö. a $\rightarrow$ sz^{er2} 'sor; csoport; réteg' jelentését; a jelentésekhez vö. még $\rightarrow$ sz^{erez}. Szerkezetét tekintve a szó azonos a $\rightarrow$ sz^{er}dék¹-gyel, ám attól függetlenül jött létre. ☐ A *sz^{er}dák* 'összegyűjtött hadnép, sereg; csöcselék, csürhe' (1791: NSz.) éppúgy lehet a $\rightarrow$ sz^{er}dék¹ adata, mint a $\rightarrow$ sz^{er}dék²-é.

☐ MNY. 30: 182; TESz.; EWUng. • Vö. sz^{er2}

szerecsen A: 1138/ *Scerecín* [szN.] (MNY. 32: 132); [1165 k.] *zerechen* [szN.] (MonStrig. 1: 118); 1215/ *Scerefün* [szN.] (VárReg. 176.); 1375 ? *Schereczeni* [ES. NEM M.] (MNY. 53: 270); 1387 *zerrechyn* (MNY. 83: 253); 1395 k. *ferechen* (BesztSzj. 84.); 1416 u.¹ *Zèrèlè* (BécsiK. 11); 1533 *Sereczón* (Murm. 1499.); 1750 *fzeretfeny* (Wagner: Phras. *Suffimentum* a.); 1805 *szerecsény* (NSz.); NYJ. *szercsöny* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1138/ ? 'arab, izmaelita | Araber; Ismaelit' (↑), 1387 'ua.' (↑); **2.** 1395 k. 'fekete ember, néger | Neger' (↑) | <MN> **1.** 1375 ? 'az arabokkal, izmaelitákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, tőlük származó | arabisch; ismaelitisch' (MNY. 53: 270), 1518 k. 'ua.' (PeerK. 38); **2.** 1651 'fekete, néger | negerisch' (Zrínyi: MM. 1: 22)

■ Olasz (É.) jövevényt. | ☐ Ol. (tr.) *sarisin*, (vel.) *sarasin*, *saresin*, (giul.) *serefin*, – ol. *saracene*, *saracino*: 'szaracén, muzulmán; pohánka' [lat. *Saracenus*, *Saracenum* [tárgyeset] 'Dél-Arábia (Boldog Arábia) lakosa'; az eredetéhez vö. $\rightarrow$ sz^{aracén}]. ☐ A legrégebbi olasz jövevényt. szavaink egyike. Kezdőhangja már a korai adatokban is *sz* volt; vö. $\rightarrow$ sz^{amár}, $\rightarrow$ sz^{appan} stb. A 2., melléknévi jelentés metonimikus használatban jött létre.

☐ Nyr. 39: 258; MNY. 66: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *szaracén*

sz^{er}el A: 1807 fölszerelés [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1852 *sz^{er}elvé*n [sz.] (NSz.); 1864 fölsz^{erél} (CzF.) **J:** **1.** [fö^l~] 1807 'a szükséges dolgokkal, szerszámokkal ellát | aus-, aufrüsten' # (↑); **2.** [le~] 1852 '〈hadsereget, ellenfelet〉 lefegyverez, támadásra képtelenné tesz, visszakozásra késztet, szándékától eltérít; 〈katonát〉 a katonáskodás kötelékéből elbocsát | entwaffnen; abrüsten 〈trans.〉' # (NSz.); **3.** [le~] 1865 'a fölszerelést leszedi | Gerüst wegnehmen' # (CzF. *leszerel* a.); **4.** 1880 'vmely készülék, műszaki berendezés alkatrészeinek összeállításával, elhelyezésével, szétbontásával, leszedésével foglalkozik | zusammenstellen, auf-, abmontieren' # (NSz.); **5.** 1880 'hangszerel; vmihez hozzáhangol, hozzáalkalmaz | instrumentieren; mit etw abstimmen' (NSz.); **6.** 1885 '〈mozdony〉 üzemanyagot vesz fel | Betriebsmaterial nehmen 〈Lokomotive〉' (Révész: VasutiSz. *Verproviantierungsstation* a.); **7.** [v^{kit} ~] 1903 '〈sportban ellenfél játékost〉 támadásban megakadályoz | einem den Ball abnehmen' # (Bánhidi: Sportny. 265); **8.** [le~] 1940 'katonáskodást, ritkán munkaviszonyt befejez | abrüsten 〈intrans.; Soldat, auch Arbeiter〉' # (NSz.) **Sz:** ~**és** 1807 'vmely tevékenységhez szükséges kellékek, eszközök összessége | Ausrüstung' (↑) | ~**ék** 1851 *sz^{er}elékkel* 'felszerelés; fegyverzet | Ausrüstung; Bewaffnung' (NSz.) | ~**vény** 1849 *sz^{er}elvényekből* 'berendezés, beszerelt alkatrész | Armatur' (Religio 1849/39: 312); 1859 *sz^{er}elvények* 'ua.' (NSz.); 1880 'vonat | Eisenbahnzug' (NSz.) | ~**ő** 1873 *sz^{er}elő* <MN-I IGENÉV> (NSz.); 1885 'gépeket, műszaki berendezéseket javító, karbantartó szakember | Monteur' (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A $\rightarrow$ sz^{er2} 'felszerelés, eszköz, szerszám' szóból *-l* igeképzővel. Eredetileg főleg igekötős változatait használták. ☐ Nyelvújítási szó. ☐ Idetartozik: *sz^{er}el* 'vmilyen eszközzel v. szerszámmal dolgozik' (1795:

DebrGr. 286), amely ugyanabból az alapszóból, ugyanazzal az *-l* igeképzővel, de a címszótól függetlenül jött létre.

TESz.; EWUng. • Vö. *szer*²

szerelem [4] **A:** [1131–1141/] *Serelmes* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1171 ? *Zerem* [szN.] (ÓMOLv. 48); [1200 k.] *zerelmu* (An. 17.); 1372 u./ *zerelemuel* (JókK. 126); 1416 u./ *zèrèlmn.*^c (BécsiK. 196); 1513 *zeremnec* (NagyszK. 44); 1805 *szerelēm* (NSz.); NYJ. *szerelöm* (OrmSz.) **J:** 1. [1131–1141/] '(fokozott) szeretete vkinek, vminek | Liebe, Vorliebe' (↑); 2. 1416 u./ 'buzgalom, igyekezet | Eifer' (BécsiK. 73); 3. [birtokos személyjellel] 1456 k. 'az a személy, aki a szeretet, szerelem tárgya | Geliebte(r)' (SermDom. 2: 143); 4. 1490 'nemi vonzódás; nemi kapcsolat | Liebe (sexuell); Liebesverhältnis' # (SzalkGl. 184.); 5. [birtokos személyjellel] 1794/ 'az a dolog, amelyre vkinek a fokozott szeretete, szenvedélye irányul | geliebte Sache, Liebster' (NSz.) **Sz:** **szerelmes** [1131–1141/] [szN.] (↑); 12. sz. vége/ 'kedves, szeretett | geliebt' (HB.); [1200 k.] 'kedves, szeretetre méltó | liebenswürdig' (↑); 1829 'szerelmet érző, kifejező | verliebt' (NSz.); [személyjellel] 1590 'szerető | Geliebte(r)' (NySz.) | **szerelmes** 1518 k. *zerelmetős* 'kedvelt, szeretett | geliebt' (SándK. 4) | **szerelmeskedik** 1621 *Szerelmeskedni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **R:** **szerelmest** 1372 u./ *zerelmest* 'örömmel | gerne, mit Vergnügen' (JókK. 30)

szeret <IGE> **A:** 1199 *Scereteu* [sz.] [szN.] (MNL (OL) DI. 200618); 13. sz. eleje/ *scereteu* [sz.] (KTSz.); 1416 u./ *zèrèt* (BécsiK. 10) **J:** 1. 1199 ? 'rokonszenvet, vonzódást, jóindulatot érez vki iránt | jmdn lieben' # (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); 2. 1199 ? 'nemi vonzódást érez vki iránt | jmdm (sinnlich) zugeneigt sein' # (↑), 1416 u./ 'ua.' (BécsiK. 52); 3. 1372 u./ '(lelki javakat) értékel, elérésükre törekszik | schätzen, werten' (JókK. 61); 4. 1416 u./ 'örül vminek, kedvel, szívesen fogyaszt vmit; szívesen foglalkozik vmivel | liebhaben, gern genießen; gern tun' # (BécsiK. 192); 5. [vmivel ~] 1519 ? 'vmivel ellát, megajándékoz, vmiről készségesen gondoskodik | (mit etw) beschenken' (JordK. 226), 1525 'ua.' (VitkK. 30); 6. [ma csak feltételes módban] 16. sz. 'óhajt, akar; birtokolni kíván | mögen (etw haben od. tun)' # (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257) **Sz:** ~ő 1199 [szN.] (↑); 13. sz. eleje/ 'kedves | liebend' (↑); 1416 u./ 'szerelmi partner | Geliebte(r)' (BécsiK. 52); 1560/ 'kedvelt, szeretett | geliebt' (Huny. C2a) | ~et 1372 u./ *zeretett* (JókK. 10) | ~es 1372 u./ *zeretes* attyanak 'szeretett; szeretetre méltó | geliebt; liebenswürdig' (JókK. 23) | ~etes 1476 k. *zeretetelek* 'szeretett | geliebt' (SzabV. 40. sor) | ~és 1493 k. *zerethesewel* (FestK. 17) | ~kezik 1585 ? *szeretkeztek* 'szeret(ik egymást) | lieben' (MNY. 75: 510); 1821 *szeretkező* [sz.] 'vkivel érzéki kapcsolatot létesít | jmdm (sinnlich) zugeneigt sein' (NSz.); 1833 'közösül | geschlechtlich verkehren' (NSz.) **R:** ~etest 1474 *zereteteft* 'örömmel, készségesen | gerne, mit Vergnügen' (BirkK. 6)

szeret <FN> † **A:** 1229/ ? *Sceret* [szN.] (VárReg. 360.); 1520 k. *zereti* (BodK. 1) **J:** 'szeretet | Liebe'

■ Származékszók. | (△) Az alapszó egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehet, amelynek névszói értékű tagja a →*szer*². A szócsalád keletkezésének alapja a feltehető alapszó 'csatlakozik vkihez; egymáshoz kapcsolódnak' jelentése lehetett; vö. még a →*szer*² 'csoport, csapat, közösség' jelentését. A végződés *-elem* névszóképző, *-t* mozzanatos képző, ill. *-t* névszóképző. Az eredeti szó belseji *ē* első szótagbeli hangsúlyos helyzetben nyíltabbá vált; vö. még →*szeréz*. A szócsalád tagjainak jelentései az eredeti 1. jelentésből keletkeztek metaforikus úton. (◡) A (R.) *szeretkőzik* 'vkivel érzéki kapcsolatot létesít' (1810: NSz. *szeretkőzés* a.) a *szeret* igéből keletkezett a ritkább előfordulású *-kőzik* gyakorító-visszaható képzővel.

MNY. 56: 318; NytudÉrt. 30: 26; TESz.; Benkő: Fiktl. 94; NyK. 78: 286; EWUng. • Vö. *majom-*, *pénz-*, *szer*², *szerk*, *viszont-*

szerenád **A:** 1796 *Szerenáta* (I.OK. 30: 129); 1810 *szerenádát* (NSz.); 1839 *szerenád* (NSz.); 1844 *serenade* (NSz.); 1883 *szerenádéra* (NSz.); NYJ. *szērēnāt* (ÚMTsz.) **J:** 'éjjeli zene | Serenade'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Serenade*; ang. *serenade*; fr. *sérénade*; stb.: 'szerenád'; ol. *serenata*, (É.) *serenada* 'ua.; tiszta, derült idő; csendes éj'. Az olaszból terjedt el [< ol. *serenare* 'felderít, felvidít', az ol. *sera* 'este' szóból kiindulva]. (⇒△) Az időrendben korábbi változatok leginkább az olaszból származnak, a későbbiek a németből. (△) A *szerenád* alakhoz vö. →*marmelád*, →*promenád* stb.

📖 TESz.; EWUng.

szerencs † **A:** 1300 ? *Zerench* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 658); 1352 *Serench* (Oklsz.); 1395 k. *zerench* (Besztszj. 173.); 1405 k. *faranch* [? ɔ: *faranch*] (SchlSzj. 657.) **J:** 'gonosztevő, rabló | Verbrecher, Räuber'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Abban az esetben, ha nem jövevényszó, a végződés esetleg kicsinyítő képző lehet.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 502; TESz.; EWUng.

szerencse **A:** 1372 u./ *zerenczenek* (JókK. 146); 1456 k. *zerenchatalanfagokath* [sz.] (SermDom. 2: 329); 1550 u./ *szórőncse* (NySz.); 1805 *szērēncse* (NSz.); NYJ. *szirincsis* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'sors, véletlen | Schicksal, Zufall' # (↑); 2. 1456 k. 'kedvező körülmény | Glück' # (↑); 3. 1586 'kedvező alkalom a férjhezmenésre, illetőleg maga a férjhezmenetel | gute Partie (zum Heiraten bzw. das Heiraten für Frauen)' (MNY. 63: 98); 4. 1760 'állandósult szókapcsolatokban udvariasság kifejezésére | die Ehre, das Vergnügen (in Formeln)' (NSz.); 5. 1900 'tök a kártyában | Schelle (Spielkartenfarbe)' (Jenő–Vető: TolvSz.) **Sz:** ~**tlen** 1456 k. [sz.] (↑) | ~**tleness** 1456 k. (↑) | ~**s** 1517 *zerenchefen* (DomK. 121) | ~**ltet** 1522 *zerenchaltas* (KeszthK. 324) | ~**tlenkedik** 1772 *szerentsétlenkedjem* (NSz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *среча* 'találkozás'; szbhv. *sreća* 'szerencse'; szln. *sreča* 'ua.; sors' [< szláv **sręst*- 'találkozik']. Vö. még óe. szl. *sręšta* 'találkozás; sors, végzet, véletlen'; cseh (ócseh) *stříce* 'találkozás, összejövetel'; or. *среча* 'ua.'; stb. (△) A magyarba átkerült alak **sręča* vagy esetleg **sręšta*; vö. →*lencse*. A *szerencse* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozattól a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*lengyel*, →*szentel*. A 3–5. jelentések a 2. jelentésre mennek vissza.

📖 NyK. 39: 48; MNY. 6: 395; Kniezsa: SzlJsz. 500; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *bal-*, *vak-*

szerény **A:** 1792 ? *szerény* [a *serény* alakváltozata is lehet] (NSz.); 1806/ ? *szeréntelen* [nem bizonyos, hogy a *szerény* az alapszó] [sz.] (Nyr. 26: 446); 1810/ *szerény* (NSz.); 1848 *szörény* (NSz.); NYJ. *szērēnkēdik* [sz.] (MNYj. 16: 22) **J:** 1. 1792 ? 'saját érdekeit túl nem becsülő, azokkal nem kérkedő {személy}, ilyen személyre valló {megnyilatkozás, magatartás} | bescheiden' # (↑), 1810/ 'ua.' (NSz.); 2. 1810/ 'mértéktartó, mérsékelt; elfogulatlanul tárgyilagos | maßhaltend, unbefangen sachlich' (↑); 3. 1837–1842 'kevéssel beérő, igényeit mérséklő {személy, ritkán állat} | genügsam' # (NSz.); 4. 1847/ 'nem nagy méretű, nem jelentékeny {dolog}; nem nagy jelentőségű, közepes értékű {alkotás} | gering; mittelmäßig' (NSz.); 5. 1854/ 'egyszerű anyagi körülményekhez illő {dolog}, egyszerű anyagi körülmények között élő {személy} | schlicht, kärglich' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*szer*² 'mód, mértéktartás' szóból -ény névszóképzővel; vö. →*kemény*, →*serény* stb. A szó keletkezését a lat. *modus* 'megfelelő mérték, mód, mértéktartás' : *modestus* 'szerény, mértékletes, mérsékelt' is támogathatta. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; MNy. 2: 277; TESz.; EWUng. • Vö. *szer*²

szerep **A:** 1787 *szerepjét* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1787 'színműben egy játékos alakítása, az általa mondott szöveg, az ennek megfelelő viselkedés | Rolle in einem Bühnenwerk' # (↑); 2. 1798 ? 'sajátos feladat, feladatkör, rendeltetés | Funktion' # (NytudÉrt. 38: 71), 1806 'ua.' (NytudÉrt. 38: 71); 3. 1833 ? 'tudatosan megjátszott, mesterkéltséggel magatartás | geheuchelte Haltung' (NSz.), 1843 'ua.' (NytudÉrt. 38: 72) **Sz:** ~**el** [korábban tárgyas, később és ma tárgyatlan ige] 1840 *szereplének* '⟨tárgyas igeiként⟩ szerepet alakít' (NSz.) | ~**lő** 1836 *Szereplő* személyek ⟨FOLY MN-I IGENÉV⟩ (Társalkodó 1836. dec. 24.: 411); 1839 fő *szereplőjét* ⟨FN⟩ (Athenaeum 1839. jan. 3.: 13)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | (△) Nyelvújítási szó, feltehetőleg a →*szer*² 'mód; eljárás, módszer' szóból, a *telep* (→*telepedik*), *terep* (→*terepes*) stb. szavak alapján kikövetkeztetett, szokatlan használatú -*p* névszóképzővel. A hangalak keletkezéséhez a *Szerep* helynév analógiás hatása is hozzájárulhatott (vö. [1200 k.] *Zerep* (An. 28.)). (◡) Egyéb, régi, ugyancsak nyelvújítás kori megnevezése 'színműben játszott szerep' jelentésben: (1787: Szily: NyÚSz.) *személyviselés* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szer*²

szerelem → *szerelem*

szerez **[1] A:** 1372 u./ *zere3, zerzenek* (JókK. 130, 39); 1416 u.¹ *zèr3e* (BécsiK. 24); 1416 u.² *megžèrèžuèn* [sz.] (MünchK. 36va); 1416 u.³ *zørzeie* [sz.] (AporK. 130); 1495 e. *zerq3* (GuaryK. 8); 1520 *zirzend* (GyöngyGl. 342.); 1805 *szērēz* (NSz.) **J:** 1. [ma csak írásművel, zeneművel kapcsolatban] 1372 u./ 'alkot | schaffen' # (JókK. 39); 2. 1372 u./ '(el)rendel, előír, megparancsol | verordnen, vorschreiben' (JókK. 84); 3. [főleg *szerzi magát vmire*] 1372 u./ 'elhatároz vmit; fektészül vmire | sich entschließen; sich vorbereiten' (JókK. 37); 4. 1372 u./ 'tárgyal, megbeszél | besprechen' (JókK. 38); 5. 1372 u./ 'elrendez vhogy, előkészít vhogy | vorrichten, zurechtlegen' (JókK. 85); 6. 1416 u.¹ 'eltervez, kigondol | ersinnen' (BécsiK. 260); 7. 1416 u.¹ 'gondoskodik vmiről; elintéz vmit | besorgen; erledigen' (BécsiK. 6); 8. 1416 u.¹ '(szépen elrendezve) elhelyez vhol, odahelyez vhová | zurechtstellen' (BécsiK. 276); 9. 1416 u.² 'tulajdonává tesz vmit, összegyűjt vmit | erwerben' # (MünchK. 70rb); 10. 1416 u.² 'megállapít, megállapodásszerűen megígér | bestimmen, bestimmend versprechen' (MünchK. 32rb); 11. [be~] 1513 'beilleszt, befoglal ⟨szövegbe⟩ | einstellen, einschließen' (NagyszK. 316); 12. 1517 'késztet, kényszerít | antreiben, zwingen' (DomK. 219); 13. [főleg meg~] 1517 ? 'kiegészít, pótlólag hozzácsatol; fokoz | ergänzen, hinzufügen; erhöhen' (DomK. 101), 1577 'ua.' (KolGl.); 14. [vkit ~] 1521 'vkit vmely célra talál, megnyer, magához fogad, másvalakihez juttat | jmdm eine Stelle verschaffen, einen Vertrag mit jmdm über eine Arbeit schließen' (MNy. 16: 17); 15. [ma főleg *örömet, meglepetést* ~] 1526 e. 'előidéz, okoz | verursachen' # (MNy. 43: 158); 16. [be~] 1781 'előre gondoskodik vmiről, biztosít, megvásárol vmit, ellátja magát vmivel | im voraus besorgen, einkaufen' # (NSz.) **Sz:** **szerezés** 1372 u./ *zerzefe* (JókK. 74) | **szerezet** 1372 u./ *zerzete* 'odakészített, odajuttat | vorrichten, bereitlegen lassen' (JókK. 75) | **szerző** 1416 u.¹ *zerz3* ⟨MN-I IGENÉV⟩ (BécsiK. 260); 1416 u.³ 'alkotóművész ⟨főleg

műalkotásoké) | Schöpfer (heute haupts. eines Kunstwerkes)' (↑) | **szerződik** 1511 *megh zerzewtteth* [sz.] (Zolnai Gy.: Nyelveml. 196) | **szerzemény** 1645 *szerzemény* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szer*² 'rend; mód stb.' szóból -z igeképzővel. A jelentések részben az eredeti 1. jelentésből, részben az alapszó elvont jelentéséből keletkeztek.

📖 MNy. 54: 481; TESz.; EWUng. • Vö. *szer*², *szerzet*

széria A: 1896 *szeria* (NSz.); 1913 *széria* (Horváth: HSz.) J: 'sorozat | Serie'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Serie*; ang. (R.) *serie*; fr. *série*; stb.: 'sorozat'. Vö. még lat. *series*, *seria* 'sor, sorozat' [< lat. *serere* 'sorakoztat, összefűz, egymáshoz kapcsol']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A szóvégi *a* hanghoz vö. →*láda*, →*példa* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dezertőr*, *disszertáció*, *sors*

szerint A: 1372 u./ *ferent* (JókK. 100); 1416 u.¹ *zèrènt* (BécsiK. 66); 1416 u.² *zèrent* (MünchK. 15va); 1470 ? *zabottatafferen* (SermDom. 2: 25); 1490 *serynt* (SzalkGl. 219.); 1513 *zeerent* (CzechK. 118); 1520 *zerin* (GyöngyGl. 85.); 1522 *zeren* (HorvK. 99); 1535 *zòrent* (NySz.); 1816 *szèrint* (NSz.) J: <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'vminek megfelelően, vmihez igazodva, vminek módjára | gemäß, entsprechend' # (↑); 2. 1372 u./ 'vmi tekintve, vmi mellett | mit Rücksicht auf etw' (JókK. 63); 3. 1416 u.¹ 'helyet jelentő főnév mellett' szerte mindenüvé, mindenütt | überallhin, überall (nach einer Ortsbestimmung)' (BécsiK. 43); 4. [ma csak az *ez idő* ~ kapcsolatban] 1416 u.² 'a mondott időhöz mérten, időben, időszakon át | zur Zeit' (MünchK. 9ra); 5. [*szere* ~] 1519 'sorjában, rendre | der Reihe nach' (JordK. 515); 6. [*vki* ~] 1568 'vkinek az akaratahoz, rendelkezéséhez igazodva | jmds Wunsch gemäß' (NySz.); 7. [*vkinek a véleménye* ~] 1799 'vki véleményének, állításának megfelelően | jmds Meinung nach' # (NSz.) | <HSZ> [birtokos személyjellel; az adat a személyjelezés lehetőségéről, de a személyjeles formák tényleges használatának hiányáról szól] 1818 ? 'véleményének, állításának megfelelően | meiner, deiner usw. Meinung nach' # (NSz.), 1844 'ua.' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*szer*² 'mód; sor; mérték' főnév -*ént* ~ -*int* határozóragos alakja (< -*é* latívuszrag + -*n* helyrag + -*t* helyrag). A -*t* helyragnak csak nyomatékosító szerepe van. A (R.), *n*-re végződő változatok vagy a szóvégi *t* elhagyásával vagy eleve -*n* helyraggal keletkezhetnek. Az egyes határozói szerepű paradigmatis alakok a megfelelő birtokos személyjellel keletkeztek. (⊖) Idetartozik: *szeréjént* 'vminek a rendje szerint, megfelelően' (1508: DöbrK. 198); ez a →*szer*²-ből keletkezett E/3. személyű birtokos személyjellel és -*ént* határozóraggal. (⊕) A magyarázat, amely szerint a *szerint* szó belseji *é* ~ *i* hangja E/3. személyű birtokos személyjel, nem tűnik valószínűnek.

📖 MNy. 53: 97, 213; TESz.; TNyt. 2/1: 366; EWUng. • Vö. *szépszerint*, *szer*²

szerk † A: 1372 u./ *zerkuen* [sz.] (JókK. 155); 1416 u.¹ ? *zerkenni* [sz.] (BécsiK. 168) J: 'társul, csatlakozik vkihez | sich zu jmdm gesellen'

szerkeszik † [3] A: 1372 u./ *zerkhewt* [*d-t*] [sz.] (JókK. 10); 1416 u.¹ ? *zerkenni* [*d-n*] [sz.]; *zèrkeggèl* [*d-j*] (BécsiK. 168, 169); 1423 k. *egbezerkezem* [▽] (MNy. 77: 508); 1518 k. *serkezzek* (PeerK. 278); 1527 egybe *zòrkòztetòt* [sz.] (ÉrdyK. 523); 1560 k. *szerkesznye* [?] [sz.] (GyöngySzt. 447.); 1604 Egybe *zòrkeztetòt* [sz.] (Szendzi Molnár: Dict. *Iugális* a.); 1816–1831 *szerkòzött* [sz.] (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'társul, csatlakozik vkihez; ragaszkodik vkihez, szilárdan kitart vmi mellett | sich zu jmdm gesellen; jmdm treu sein' (↑); 2. 1416 u.¹ 'közösül vkivel | mit jmdm geschlechtlich verkehren' (↑); 3. 1456 k. 'ragaszkodik vmihez, megkapaszkodik vmiben | auf etw bestehen' (SermDom. 2: 448); 4. 1490 k. 'megállapodást köt vmire nézve | eine

Vereinbarung treffen' (SzalkGl. 13.); **5.** 1508 'illeszkedik, kapcsolódik vmihez | sich in etw fügen' (DöbrK. 481); **6.** 1522 'igazodik vmihez | sich nach einer Sache richten' (KeszthK. 329); **7.** 1816–1831/ 'különféle elemekből, dolgokból, eseményekből összeáll, alakul | sich zusammengesellen, sich ausgestalten' (↑); **8.** 1838 'hívatlanul vhová menni | ungebeten irgendwohin gehen' (Tsz. *Osontani* a.) **Sz:** ~**tetik** 1372 u./ *zerkeztetet* [sz.] 'hozza társulóktól körülvéttetik | umringt sein' (JókK. 60); 1538 'egymás mellé helyeztetik, összeillesztetik | zusammengestellt werden' (Pesti: *Nomenclatura* A4) | ~**tet** 1510 *zerkeztetem* 'társul, összeáll vkivel | sich zusammengesellen' (PéldK. 35) | ~**kedik** 1772 *szerkeszkedett* 'vhová, vkihez odatelepszik | sich niederlassen' (NySz.)

szerket † **A:** 1416 u./² *egbè jèrketet* (MünchK. 25ra) **J:** 'össztársít, házastársul összead | trauen {trans.}'

szerkezet **A:** 1532 *zörközeti* (Krizak. 17–18); 1792 *Szerkezet* (Szily: NyÚSz.); 1833/ *szerközetének* (NSz.) **J:** **1.** 1532 'ízület | Gelenk' (↑); **2.** 1792 'vminek a felépítése, megszerkesztése; vmely építménynek a váza | Aufbau, Konstruktion; architektonischer Aufbau' # (↑); **3.** 1813 ? 'vmely tudatjelenséggel kapcsolatban) a dolog sajátos természetével összefüggő, azt meghatározó alaptényezők rendszere | Struktur (in irgendeinem Sinngehalt)' (NSz.), 1833/ 'ua.' (↑); **4.** 1823 'intézmény, társadalmi alakulat felépítése | gesellschaftlicher Aufbau' # (Márton J.: *MNSz.–NMSz. Constitution* a.); **5.** 1833 'szöveg megszerkesztése; szöveg | Abfassung; Text' (NSz.); **6.** 1837/ 'vmely szellemi alkotás felépítése, részeinek elrendezése | Komposition eines Kunstwerkes' # (NSz.); **7.** 1843 'nyelvtani szerkezet felépítése; egymással nyelvtani viszonyban álló szavak együttese | grammatische Konstruktion; Syntagma' (NSz.); **8.** 1862 'vmely készülék alkatrészeinek az összeállítási rendje; készülék | Aufbau eines Apparats; Apparat' # (NSz.); **9.** 1887 'vmely természeti képződmény felépítése, alkotórészeinek összekapcsolódása | Struktur eines natürlichen Gebildes' # (NSz.)

szerkeszt **A:** 1653 *szerkesztés* [✍] [sz.] (Keresztesi: Mat. 74); 1780 *szerkeztete* [sz.] (NyF. 14: 4); 1784 *szerkesztő* [✍] [sz.] (Keresztesi: Mat. 163); NYJ. *szerkesztöttem* (MTsz.) **J:** **1.** 1653 'számítási, mértani dolgot összállít | arithmetisch, geometrisch zusammenstellen' (↑); **2.** 1780 'több alkatrészből álló dolgot, eszközt, készüléket összállít, összeszerel | konstruieren (Apparat, Satz usw.)' # (↑); **3.** 1792 'személyeket) társít, egybefűz; (közösséget) szervez | verbinden (Personen); organisieren (Gemeinschaft)' (NSz.); **4.** 1829/ 'szöveget, szövegeket megfelelően válogatva, gondozva nyomtatásra előkészít | redigieren' # (NSz.); **5.** 1831 'írásművet, szellemi terméket) meghatározott terv szerint felépít, előállít | verfassen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1784 (MN-I IGENÉV) (↑); 1829/ *szerkesztőségének* [sz.] 'újtság, folyóirat belső munkatársainak testülete | Redakteur' (NSz.) | ~**őség** 1829/ (↑)

■ A szócsalád alapja, a **szerk** származékszó. | ☐ Az alapszó egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*szer*²; vö. még →*szerelem*. Keletkezésének alapja az alapszó 'vkihez csatlakozik; egymáshoz kapcsolódnak' jelentése lehetett; vö. még a →*szer*² 'csoport, csapat, közösség' jelentését. A végződés *-k* mozzanatos képző; vö. *alk* (→*alkot*); vö. még →*serkent* stb.

■ A **szerkeszik**, **szerket**, **szerkeszt**, **szerkezet** származékszók. | ☐ – A *szerkeszik* és a *szerket* a *szerk*-ből keletkezett gyakorító-visszaható, ill. műveltető igeképzővel. A *szerkeszt* a *szerkeszik* 'illeszkedik vmihez' -t műveltető képzős származéka lehet. A *szerkezet* eredeti változata *szerkeszet* lehetett, és a *szerkeszik* ige -t névszóképzős változatának tűnik; a szó belseji *z*-hez vö. →*kárhozik*.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Idetartozik: *szerkentyű* 'szerkezet, tárgy, eszköz' (1972: ÉKsz.), amely játszi szóalkotással keletkezett olyan szavak analógiás hatására, mint a *billentyű* (→*billeg*), *fogantyú* (→*fog*¹) stb.

☐ MNy. 54: 481, 56: 316; TESz. *szerkezet* a.; EWUng. • Vö. *szer*², *szerelem*

szerkeszik → *szerk*

szerkeszt → *szerk*

szerket → *szerk*

szerkezet → *szerk*

szerpentin **A:** 1836 *serpentinákban* (HasznMul. 1836. márc. 26.: 198); 1874–1876/ *serpentina* (NSz.); 1877 *szerpentinák* (NSz.); 1884–1887 *szerpentinút* (NSz.) **J:** **1.** 1836 'a folyó-, ill. tengerpart kígyós kanyarulata(i) | ' (↑); **2.** 1874–1876/ 'kígyózó hegyi út | Serpentinstraße' (↑); **3.** 1900 'papírkígyó | Papierschlange' (Tolnai: MagySz. 260)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Serpentine* 'felfelé kanyargósan kígyózó hegyi út' [< lat. *serpentinus* 'kígyó-, tekergőző, kígyózó' < lat. *serpens, serpentis* [birtokos eset] 'kígyó']. Megfelelői: szbhv. *serpentina*; cseh *serpentina*; stb.: 'szerpentin; papírkígyó'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A 2. jelentés metafora, valószínűleg a fr. *serpentin* 'papírkígyó' hatására. (⊖) Idetartozik: *szerpentin* 'egy fajta sötétzöld ásvány, kígyókő' (1866: NSz.), ennek alapja a német *Serpentin* 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sárfatil*

szerszám **A:** 1372 u./ *zerzamaual* (JókK. 113) **J:** **1.** 1372 u./ ? 'munkaeszköz; eszköz | Gerät, Werkzeug; Mittel' # (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 268); **2.** 1538 ? 'lószerszám | Pferdegeschirr' (Pesti: Nomenclatura C1), 1540 'ua.' (MNY. 56: 385); **3.** 16. sz. közepe 'tartozék, hozzávaló; felszerelés | Zubehör; Gerätschaft, Zeug' (MNY. 15: 123); **4.** 1565 'gyógyszer; (bizonyos célokat szolgáló) (vegyi) anyag, szer | Heilmittel; (zu gewissen Zwecken dienendes chemisches, ärztliches) Mittel' (NySz. *patika-szërszám* a.); **5.** 1565 'nemzőszerv | Begattungsorgan' (NySz.); **6.** 1585 'fűszer | Gewürz' (Cal. 235); **7.** 1585 ? 'fegyver | Waffe' (Cal. 96), 1591 'ua.' (MNY. 62: 232); **8.** 1790 'öreg ember | der/die Alte' (NSz.); **9.** 1870 'szekér; egy szekérrakomány | Wagen; Fuhre' (CzF.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*szer*² + →*szám* mellérendelő összetétele. Az összetétel eredetileg gyűjtőnév lehetett, amelyben a →*szám* 'csoport, tömeg' jelentésben állhatott. Az összetétel előzményei olyan szószerkezetek lehetnek, mint a *(minden) szerével számával* '(minden) tartozékával' (1553: OklSz.). Az 1. és 3. jelentés az eredetibb, a további jelentések részben jelentésszűküléssel, részben eufemizmussal vagy tréfás szóalkotással keletkeztek. A jelentések alakulását különféle szószerkezetek és összetételek befolyásolhatták; vö. *hadakozó szerszám* 'fegyver', tkp. 'hadi eszköz' (1526: SzékK. 96); *lószerszám* 'lovak befogásához, felnyergeléséhez szükséges felszerelés' (1567: KárOkl. 3: 374); →*fűszerszám*; stb.

📖 Melich-Eml. 301; TESz.; EWUng. • Vö. *fűszerszám*, *mű*⁻¹, *szám*, *szer*²

szertartás **A:** 1510 *zertartasa* (MargL. 80) **J:** **1.** 1510 'megőrzés, figyelembevétel | Beachtung, Wahrung' (↑); **2.** 1517 'rendelkezés; előírás, rendtartás | Anordnung; Vorschrift' (DomK. 133); **3.** 1527 'lefolyás, kimenetel | Verlauf' (ÉrdyK. 20); **4.** 1528 'sorrend | Reihe' (SzékK. 119); **5.** 1529 e. 'szokás, formáság; mód | Gepflogenheit; Art und Weise' # (VirgK.

134); **6.** 1538 'ünnepélyes vallásos cselekmény | Zeremonie; Liturgie' # (Pesti: Nomenclatura B3); **7.** 1552 'mértéktartás; rendszeresség | Maßhalten; Regelmäßigkeit' (Heltai: Dial. G7b); **8.** 1557 'egység | Vereinbarung' (RMNy. 2/2: 131) **Sz:** ~**os** 1828 *legszerartásosabb* (HazaiH. 1828. jún. 21.: 422)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*szer*² 'mód' + *tartás* (→*tart* 'megvalósít, véghezvisz; (meg)szervez') jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. Az összetételek olyan igei szerkezeteken alapulnak, mint a *szert tart* 'eljárásmódot, szokást követ' (1529 e.: VirgK. 136). Az egyes jelentések valószínűleg a →*szer*² különféle jelentéseire mennek vissza, anélkül, hogy egyik a másiktól fejlődött volna.

📖 NytudÉrt. 30: 19; TESz.; EWUng. • Vö. *szer*², *tart*

szerte **A:** 1372 u./ *faluzerte* (JókK. 97); 1519 *zeren zertte* (JordK. 741); 1533 *zwrthe zwrnth* (NySz.); 1791 *szertibe* [R.] (NSz.); 1805 *szërte* (NSz.); 1863 *Szértibe* [R.] (Kriza [szerk.] Vadr. 518); 1892 *szértē* (Nyr. 21: 558) **J:** <NÉVUTÓ> [főleg egy fajta határozói, régen *vmin* ~ *is*] 1372 u./ 'az előtte álló szóval jelölt helyen v. közösségben mindenüvé, mindenütt | überallhin, überall (nach einer Ortsbestimmung)' # (↑) | <HSZ> **1.** [*szerén* ~] 1519 'sorjában, rendre | der Reihe nach' (JordK. 741); **2.** [~*széjjel*, ~*szét*, ~*szerint*, ~*szerrel* utótaggal is] 1519 k. 'vmely területen szétszórtan, különféle irányban mindenütt | zerstreut, (rings)umher' # (DebrK. 59); **3.** 1753 ? 'szanaszét, rendetlen összevisszaságban | unordentlich zerstreut' (NSz.), 1861 'ua.' (MNysz. 6: 350); **4.** [főleg igeekötői használatban] 1757 'szét-, körül-, mindenüvé | zer-, überallhin' # (NSz.) **R:** **szertibe** 1791 'szanaszét, rendetlen összevisszaságban | unordentlich zerstreut' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*szer*¹ szóból -*t* helyraggal + -*e* ~ *i* (< -*é* ~ -*i*) latívuszraggal. A latívuszrag jelentésfejlődéséhez vö. →*ide*, →*messze* stb. Névvutóként, ill. az 1–3. határozószói jelentésben helyhatározói, 4. jelentésében latívuszi funkciója van. (⊖) Idetartozik (csak a -*t* helyraggal keletkezett szóalak): (R.) *széjjel szert* 'szétszórt' (1713: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szer*¹

szérum **A:** 1793 *serumát* (NSz.); 1897 *Szerum* (PallasLex.); 1906 *szérum* (Simonyi: KMűsz.) **J:** **1.** 1793 '(tej)savó; vérsavó | Molke; Blutserum' (↑); **2.** 1897 'vérsavóból készült oltóanyag | Impfstoff' (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *serum* 'az alvasztott tej vizes része, (tej)savó', (h.) *serum (sanguinis)* '(vér)savó' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. óind *saráh* 'folyékony'; gör. *ópóc* 'tejsavó']. (≈) Megfelelői: ném. *Serum*; fr. *sérum*, stb.: 'szérum'. (⊕) A szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb. (⊙) Biológiai és orvosi szakszóként használatos.

📖 TESz.; EWUng.

-szerű

I. szűk~ † **A:** 1350 k. *scukscerech* (Gl.) **J:** 'szűk, szoros | eng' | **közép~** **A:** 1585 *közep fzerű* (Cal. 785) **J:** 'átlagos, közepes | mittelmäßig' # | **kicsiny~** **A:** 1616 *kiczin szerű* (NySz.) **J:** 'kicsinyes | kleinlich' | **nagy~** **A:** 1778 *nagy szerű* (NSz.) **J:** **1.** 1778 'nagy méretű | groß (Format, Kraft)' (↑); **2.** 1835 'magasztos, kiváló, remek | großartig' # (Kunoss: Gyal. 59) | ILYENEK MÉG: **kis~** 'kicsinyes | kleinlich' (1808: Sándor I.: Toldalék); **új~** 'modern | modern' (1847: NSz.)

II. idő~ **A:** 1572–1594/ *időszerű* (NSz.) **J:** 'aktuális | zeitgemäß' # | **cél~** **A:** 1832 *czélszerű* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'megfelelő; ajánlott | zweckmäßig' # | ILYENEK MÉG: **nép~** 'közkedvelt |

populár' (1833: NSz.); **ész~** 'a józan észnek megfelelő | vernünftig' (1838: Tzs.); **mintá~** 'példás, remek | musterhaft, vorbildlich' (1847: NSz.)

III. egy~ A: 1595 *Egy-fjereü* (Ver. 98.) **J:** 1. 1595 'nem több v. nem sok részből álló; nem bonyolult | einfach' # (↑); 2. 1750 'hasonló formájú | gleichförmig' (Wagner: Phras. *Parilis* a.); 3. 1864 'nem mesterkélt, természetes | natürlich; aufrichtig' (CzF.) | **két~ † A:** 1595 *Ket-szeróü* (Ver. 31.) **J:** 'kettős, kétszeres | zweifach' | **három~ † A:** 1595 *Harom-szereü* (Ver. 106.) **J:** 1. 1595 'mindig három vmiből | je drei, immer drei' (↑); 2. 1595 'hármás, háromszoros | dreifach' (Ver. 108.)

IV. azon~ Δ A: 1778 *azon szerü* (NySz.) **J:** 'olyan | derartig' | **ilyen~ A:** 1778 *ilyen szerü* (NSz.) **J:** 'hasonló | ähnlich' | **ily~ A:** 1824 *ilyszerü* (NSz.) **J:** 'ilyen | solcher' | **ILYENEK MÉG: olyan~** 'olyan, olyasmi | solcher' (1839: NSz.); **oly~** 'ua.' (1842: NSz.)

■ Összetételi utótag, származékszó. | ⊕ A →*szér*²-ből -*ü* melléknévképzővel. Összetételekben a *szerü* jelentését nagyban befolyásolja a mindenkor összetételi előtag szófaja és jelentése. A lehetséges jelentések: 1. és 4. csoport: meghatározott alakú, ill. méretű; a 2. csoportban: megfelelő; a 3. csoportban: ágakból, rétegekből álló. Ez a jelentés lehetett esetleg a többi csoport összetételeiben a jelentések alapja.

📖 NéprNytud. 1: 84; Nyr. 82: 204; TESz. *szér* a., *célszerü* a. is, *egyszerü* a. is, *ész* a. is, *közép-* a. is, *nagy* a. is, *népszerű* a. is; EWUng. • Vö. *az*¹, *egy*, *három*, *idő*, *ily*, *két*, *kicsi*, *közép*, *nagy*, *szér*², *szűk*

szérü [6] A: (†1015) 1220 k./ *Zeru* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1395 k. *zerew*, *bayferew* (BesztSzj. 439., 186.); 1405 k. *zewre* (SchlSzj. 962.); 1416 u.¹ *zəzəiet* (BécsiK. 6); 1490 k. *zurun* (NagyvGl. 122.); 1519 *zyredröl*, *zyreweeth* (JordK. 235, 528); 1568 *zewry* (Oklsz.); NYJ. *sziri*, *szírü* (Nyatl.) **J:** 1. (†1015) 1220 k./ ? 'az a hely, ahol a gabonát nyomtatják, cséplik | Tenne' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1636 'kör alakú hely, tárgy | ringförmiger Platz, Gegenstand' (NySz.); 3. 1750 'vminek az alja, alapja | Unterteil, Grund, Boden' (Wagner: Phras. *Solum* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊕ Vö. csuv. *šəɾə*; Kāšy. *yüzük*; CC. *yüzük*; stb.: 'karika, gyűrű' [az eredetéhez vö. →*gyűrű*²]. A török szó eredeti jelentése 'kerek tárgy' lehetett. ⊕ Ebben az esetben a *szérü* és a →*gyűrű*² közötti hangtani eltérés azzal magyarázható, hogy két különböző nyelvjárásból vagy különböző időben kerültek a magyarba. A magyarba átkerült alak feltehetőleg **šürük*; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*csepű* stb. Az etimon csak abban az esetben lenne elfogadható, ha a 2. jelentés volna az eredeti, azonban ezt a feltételezést szótörténeti adatok cáfolják. Az 1. jelentést a megjelölt hely kerek alakja magyarázza. A többi jelentés metaforikusan, ill. metonimikusan jött létre.

📖 MNy. 3: 357, 54: 449, 55: 451; TESz.; Ligeti: TörK. 14; EWUng. • Vö. *gyűrű*²

szerv A: 1844 *szerves* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1844 'végzet | Schicksal, Los' (↑); 2. 1846 'emberi, állati, növényi testnek meghatározott felépítésű és rendeltetésű alkotórésze | Organ (Biol)' # (Szily: NyÚSz.); 3. 1870 'meghatározott rendeltetésű és hatáskörű állami, társadalmi, gazdasági intézmény | Organ, Organisation' # (CzF.) **Sz:** ~**es** 1844 'végzetes | fatal' (↑); 1854 'szerves | organisch' (NSz.) | ~**ez** 1848/ *szervezetünkkel* [sz.] (NSz.) | ~**ezet** 1848/ (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*szér*² 'időrendi sorrend; eszköz, szerszám' szóból az egyes főnevek (→*elv*, →*nyelv* stb.) v-s tövéből tévesen kikövetkeztetett -v névszóképzővel. Az alaktanához vö. →*élv*, →*érv* stb. A 2. és 3. jelentéshez vö. még *szerkeszt*, *szerkezet* (→*szerk*), →*szerel*. A *szerv* 3. jelentése már korábban is létezett a *szervezet* származékban. ⊕ Nyelvújítási szó.

szerva → *szervál*

szervál A: 1908 *szerválás* [sz.] (NemzetiSp. 1908. júl. 25.: 12) J: '((asztali)teniszben, röplabdában) adogat | anspielen (im (Tisch)tennis-, Volleyballspiel)'

szerva A: 1925 *szerváknál* (NemzetiSp. 1925. jún. 27.: 1) J: 'szerválás, adogatás | Anspielen (im Tennisspiel usw.)'

■ A szócsalád alapja, a **szervál** angol jövevényszó. | (≡) Ang. *serve* '(ki)szolgál; felszolgál; szervál <a teniszben stb.>' [< fr. *servir* 'szolgál, ténykedik' (lat. *servire* 'ua.').] (≈) Megfelelői: szbhv. *servirati*; cseh *servírovati*; stb.: '(ki)szolgál; szervál, adogat'. (△) A magyarban a tenisz műszavaként honosodott meg.

■ A **szerva** elvonás eredménye. | (△) A *szervál* szóból jött létre.

TESz.; EWUng. • Vö. *szervusz*

szervíroz △ A: 1843 *szervírozó* [sz.] (MNy. 71: 253); 1909 *szervírozni* [sz.] (Toldy G.: Varázsröntő) J: 'felszolgál, feltálal | servieren'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *servieren* 'ételt felszolgál; feltálal' [< fr. *servir* '(fel)szolgál' (lat. *servire* 'szolgál, ténykedik').] (≈) Megfelelői: szbhv. *servirati*; cseh *servírovati*; stb.: 'felszolgál, tálal; szervál, adogat <a teniszben stb.>'.
(△) TESz.; EWUng. • Vö. *desszert, rezerva, szalvéta, szervusz*

szervíz¹ A: 1769 *szervíz* (MNy. 30: 32); 1802 *Serviszek* (NSz.); 1926 *Szerviz* (Horovitz: IdSzMagy.) J: '(asztali) készlet | zusammengehöriges Tafelgeschirr'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *service* 'szolgálat, kiszolgálás; étkezéslet; stb.'; – vö. még ném. *Service*, (R.) *services* 'étkezéslet'. A franciában a lat. *servitium* '(rab)szolgaság; kötelezettség' alapján. A 'szolgálat' > 'felszolgálás' > 'a felszolgáláshoz tartozó eszközök' jelentésváltozáshoz vö. lat. (k.) *servitium mensae* 'asztali étkezéslet'. (≈) Megfelelői: szbhv. *serviz*; cseh *servis*; stb.: 'ua.'

TESz.; EWUng. • Vö. *szervíz*², *szervusz*

szervíz² A: 1938 *szerviszben* (Autó-Motor 1938. febr. 15.: [30]); 1957 *szerviz* (Bakos F.: IdSz.) J: 1. 1938 '(elektromos) gépek, járművek karbantartásával, javításával foglalkozó műhely | Reparaturwerkstatt (für elektrische Geräte und Autos)' # (↑); 2. 1948 'gépjavító-szolgálat | Reparaturdienst' (Sándor K.: IdSz.)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *service* 'szolgálat; (rádió-, gépkocsi- stb.) szerviz(elés)'; – vö. még ném. *Service* 'ügyfélszolgálat (pl. gépkocsiszervizben); kiszolgálás; szolgáltatás'. Az angolban a fr. *service* 'szolgálat, kiszolgálás; műszaki szervizszolgálat; stb.' átvétele. (≈) Megfelelői: szbhv. *servis*; le. *servis*; stb.: 'vevőszolgálat, szervizszolgálat'. (△) Az 1. jelentés metonímia az eredetibb 2. alapján. (⊖) Idetartozik: (R.) *szerviz* 'szolgáltatás' (1704/: MNy. 66: 343), 'kiszolgálás(i díj)' (1708–1710: MNy. 66: 343); ez a ném. (R.) *servis* 'szolgáltatás, kiszolgálás' átvétele.

TESz.; EWUng. • Vö. *szervíz*¹

szervusz A: 1815 *Servust* (Kobilarov–Götze: DtLw. 434); 1823 *szerbusz* (MNY. 63: 201); 1842 *Szerusz* (MNY. 63: 201); 1850/ *Szervusz* (NSz.); 1890 *szerbucz* (NSz.); 1899 *Szerussz* (Nyr. 28: 420); 1908 *szervász* (Zolnay–Gedényi); 1908/ *Szevasz* (Zolnay–Gedényi); 1913 *szërbusz* (NyF. 69: 44); 1953 *cerbusz* (Nyr. 77: 143) **J:** 'bizalmas köszönő, elkészítő mondatzó' | 'freundschaftliche (duzende) Grußformel' #

■ Latin (h.) jövevényszó, esetleg német (au.) közvetítéssel is. | (≡) Lat. (h.) *servus* (*humillimus*) 'alázatos szolgája <köszönő formula>'; – vö. még ném. (au.) *Servus*, (B.) *serwas*, *se^awos*: 'bizalmas köszönőforma, korábban leginkább katonatisztek használatában'. A hazai latinba a lat. *servus* 'szolga, rabszolga' alapján került. Hasonló szemlélethez vö. ol. *schiaivo*, (vel.) *sciao*: 'rabszolga' > ol. *ciao* 'bizalmas köszönőforma'; – vö. még → *alászolga*. (≈) Megfelelői: cseh *servus*; le. *servus*; stb.: 'ua.'. (⊖) Idetartoznak a leginkább az ifjúsági nyelvben létrejött játszi szóalkotások: *szia* 'ua.' (1952: Nyr. 76: 305); *sziasz* 'ua.' (1953: Nyr. 77: 474); *sziasz* 'ua.' (1964: NymLev. 12); *szia*, *szioka* 'ua.' (1985: NyDiv. 15). Több egymással tegezhető személy találkozásakor többes szám 2. személyű alakja használatos: *szervusztok* 'ua.' (1856/: Kelemen J.: Mondszt. 136); *sziasztok* 'ua.' (1964: NymLev. 12). Néhány évtizeddel ezelőtt az olasz köszönési forma (↑) is átkerült a magyarba: *csao* 'ua.' (1957: Zolnay–Gedényi).

📖 Nyr. 76: 305; TESz.; EWUng. • Vö. *szervál*, *szervíroz*, *szervíz*¹

szerzet A: 1372 u./ *zerzetene* (JókK. 8); 1416 u./¹ *zerzètet* (BécsiK. 211); 1513 *zorzethe* (CzechK. 138) **J:** 1. 1372 u./ 'szerzetesrend; papi rend | Mönchsorden; Priesterstand' (↑); 2. 1372 u./ ? 'előírás, elrendelés | Bestimmung, Anordnung' (JókK. 108), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 54ra); 3. 1416 u./¹ 'vallás, vallási szokás, vallásos cselekvés | Religion, Kult' (BécsiK. 67); 4. 1416 u./³ 'teremtmény, alkotás | Geschöpf' (AporK. 156); 5. 1490 'dolog | Ding, Sache' (SzalkGl. 30.); 6. 1527 'állapot | Zustand' (ÉrdyK. 642); 7. 1570 'szerződés, megállapodás | Vertrag' (RMNy. 2/2: 217); 8. 1591 'zsákmány, szerzemény | Beute' (NySz.); 9. 1598 ? 'furcsa teremtés, ember, (ritkán) embercsoport | sonderbarer Mensch, (selten) sonderbare Menschengruppe' (NySz.), 1719 'ua.' (NSz.); 10. 1618 'pótlás, hozzátoldás | Zusatz' (NySz.) **Sz:** ~**es** 1372 u./ *zerzeteft* 'vallásos; szerzetbeli | religiös; einem Mönchsorden angehörend' (JókK. 110); 1372 u./ 'szerzetbeli egyén | Mönch' (JókK. 116)

■ Származékszó. | (⊕) A → *szerez* 'megcsinál, elvégez; előír, elrendel' névszóképzős alakja. Az 1. jelentés a → *szerez* közvetítésével a → *szer*¹ 'csoport, közösség' jelentésére megy vissza. A 7–10. jelentéshez vö. a → *szerez* *szerződik*, *szerzemény* származékát. A *szerzetes* származék keletkezését, ill. főnevesülését támogathatták: lat. (k.) *regularis* 'ua.' (vö. → *regula*); cseh *řeholník* 'ua.' [*<* cseh (R.) *řehola* 'szerzetesrend'].

📖 Nyr. 42: 439; TESz.; NytudÉrt. 92: 166; EWUng. • Vö. *cseri-*, *fűszerszám*, *szerez*

szesz A: 1531 *zeze* (ÉrsK. 481); 1604 *Széfz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1800 e. *Szeszi* [□] (Nyr. 11: 578); 1863 *Szészélődik* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 518); NYJ. *szösz* (MTsz.) **J:** 1. 1531 'szeszély, kedv | Laune' (↑); 2. 1585 'alkohol; szesz ital | Alkohol; alkoholisches Getränk' # (Cal. 1102); 3. 1604 'szag; pára, gőz | Geruch; Dunst, Dampf' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1818 'petróleum | Petroleum' (TudGyűjt. 7: 130); 5. 1888 'ecetesség (borban) | Essigsäure (im Wein)' (Nyr. 17: 45) **R:** *szesszel*, ~*ével* 1774 'ürügy | unter dem Vorwand' (MNY. 60: 368)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. oszm. *sis* 'kőd, pára'; sör *sīs* 'pára, gőzölgés, égett szag; égett szagú' [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A származtatás a török adatok hiányossága miatt bizonytalan. A jelentések metaforikus úton fejlődtek ki a feltehetőleg eredeti 3. jelentésből.

szeszély **A:** 1815 *szeszély* (Nyr. 46: 111); 1820 *Szeszéles* [sz.] (NSz.); NYJ. *szöszélyös* [sz.] (ÚMTsz.) **J: 1.** 1815 'pillanatnyi kedélyállapot, illetőleg ebből fakadó ötlet, kívánság | Laune' # (↑); **2.** 1868 'gyors, meglepő változás | schnelle, überraschende Veränderung' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1815 (↑) | ~**eskedik** 1830 *szeszélyeskedik* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*szesz* 'kedélyállapot, szeszély' főnévből -*ély* névszóképzővel; vö. →*erély*, →*kedély* stb. A ném. *Laune* 'különös ötlet' magyarítására alkották meg. A 2. jelentés metafora. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 Nyr. 46: 111; NyK. 45: 1; TESz.; EWUng. • Vö. *szesz*

szesztra × **A:** 1398 ? *Zezthra* [szN.] (OkI Sz.); 1405 k. *zeztra* (SchlSzej. 504.); 1435 k. *foft(ra)* (SoprSzej. 94.); NYJ. *szeszra* (ÚMTsz.); *szésztra* (MNY. 5: 144) **J: 1.** 1398 ? 'apácarendnek kolostorban élő, de fogadalmat nem tett tagja | Begine' (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); **2.** 1832 'cisztercita | Zisterzienser' (Kreszn.); **3.** 1909 'borzas | zerzaustes Mädchen' (MNY. 5: 144); **4.** 1959 'vénlány | alte Jungfer' (ÚMTsz.)

■ Szláv, valószínűleg a szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *sestra*; szln. *sestra*; – óe. szl. *sestra*; szlk. *sestra*; or. *cecampa*; stb.: 'lánytestvér' [indoeurópai eredetű; vö. óind *svásar*–; lat. *soror*; stb.: 'ua.']. (△) A szó a keresztény terminológia részeként került a magyarba, ezért átadó nyelvként leginkább a szerbhorvát vagy a szlovén jöhet szóba. Főnévi 2. jelentése csak szótárakból mutatható ki, ezért valószínűleg szótévesztés eredménye. A szó ma a 3. és 4. jelentésben él.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 403; MNY. 5: 79; Kniezsa: SzlJsz. 502; TESz.; EWUng. • Vö. *sógor*, *szabad*, *sóror*

szét **A:** 1702 *szélt* (NySz.); 1742 *ízanafzét* (Pais-Eml. 591); 1791 *széjt* (NySz.); 1792 *szélyt* (NSz.); 1808 *szít* (NSz.); NYJ. *sziltmegy* (MTsz.) **J: 1.** 1702 'elszórtan, szanaszét | durcheinander, umher' # (↑); **2.** 1705 'több irányba távolítva, el; ketté | auseinander; entzwei' # (BercsLev. 685)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*szél*¹ 'perem, szegély; szélesség' főnévből jött létre -*t* helyraggal. A helyrag hasonló funkcióváltásához vö. →*ellen*, →*után*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szanaszét*, *szél*¹

szex → *szexuális*

szexi → *szexuális*

szexuális **A:** 1807 *Sexuál*Szövevényt (NSz.); 1865 *sexualis* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1908 *sexuális* (NSz.); 1913 *szekszuális* (Horváth: HSz.) **J: 1.** 1807 'a nyelvtani nemet illető, azokra vonatkozó | das grammatische Geschlecht betreffend' (↑); **2.** 1865 ? 'nemi | sexual, sexuell' (↑), 1908 'ua.' (↑)

szexualitás A: 1817 *Sexualitásra* (TudGyűjt. 1/3: 133); 1865 *sexualitas* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1925 *szekszualitást* (NSz.) J: 'nemiség | Sexualitát'

szex A: 1958 *sexfilmeken* (NSz.); 1968/ *szexpróba* (NytudÉrt. 93: 131) J: 1. 1958 'nemiség | Sexualitát' (↑); 2. 1977 'közösülés | Geschlechtsverkehr, Sex' (NytudÉrt. 93: 131)

szexi A: 1965 *szekszi* (Zolnay–Gedényi); 1968 *szexi* (Zolnay–Gedényi) J: 'vonzó (testileg) | körperlich anziehend, sexy' Sz: ~s 1977 *szexis* (NytudÉrt. 93: 131)

■ A szócsalád **szexuális** tagja latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat., (tud.) *sexualis* 'nemi, nem-'; – vö. még ném. *sexual* 'ua.'. A latinban a lat. *sexus* '(biológiai) nem' származéka. (≈) Megfelelői: ang. *sexual*; fr. *sexuel*; stb.: 'nemi, szexuális'. (△) A szóvégi s-hez a magyarban vö. →*fatális* stb.

■ A **szexualitás**, **szex**, **szexi** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Sexualität*; ang. *sexuality*; fr. *sexualité*; stb.: 'szexualitás' | ném. *Sex*; ang. *sex*; fr. *sexe*; stb.: 'nem; nemi érintkezés, nemi élet'; – vö. még lat. *sexus* 'nem' | ném. *sexy*; ang. *sexy*: 'nemileg vonzó, izgató'. (⇒) A *szex* megfelelőinek 'szexualitás, nemi élet' jelentése valószínűleg az angolból származik. A magyarba főleg az angolból és a németből került át. (⊂) Idetartozik: *szexepil* 'nemi vonzerő' (1930: Zolnay–Gedényi), amely az ang. *sex appeal* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 130; EWUng. • Vö. *homokos, sikátor*

szexualitás → *szexuális*

szezon A: 1828 *Saison* (HazKülfTud. 1828. szept. 13.: [10]); 1840 *seasont* (NSz.); 1865 *szezon* (Babos: KözhSzt. *saison* a.); 1887 *szezon* (NSz.); NYJ. *szézony* (MNyj. 16: 22) J: 'évad, idény | Saison'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Saison* 'szezon'; ang. *season* 'ua.; évszak'; fr. *saison* 'ua.'; stb. A franciából terjedt el [lat. *satio, sationem* [tárgyeset] 'vetés; vetési idő']. (⇒) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *holt-, szeminárium, szita, uborkaszezon*

szfínx A: 1604 *Sphynx* (Szenczi Molnár: Dict. *Oedipus* a.); 1801 *Sfínxek* (NSz.); 1813/ *Sfínxszhez* (NSz.); 1876 *szfínxjének* (NSz.) J: 1. 1604 'felül ember-, alul oroszlántestű (mitológiai) lény | mythisches Fabelwesen' (↑); 2. 1808/ 'szfínx formájú szobor, relief, figura | Bildwerk, Relief, Figur von der Form einer Sphinx' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Sphinx* 'mitológiai csodalény: félig ember, félig oroszlán' [< gör. Σφίγξ 'ua.' < gör. σφίγω 'szorosra köt, szorít; fojt, fojtogat']; az elnevezés a görög mitológiából származik: a thébai szfínx megfojtotta azt, aki a földadott talányt nem tudta megfejteni. (≈) Megfelelői: ném. *Sphinx*; fr. *sphinx*; stb.: 'szfínx'. (△) A korábbi változatok szó eleji s-es kiejtéséhez vö. →*skandalum* stb.; a szó eleji sz-es alakhoz vö. →*szeptember* stb. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

szid A: 13. sz. második fele/ *scidalmof* [sz.] (GyS.); 1416 u./² *megzidanga* (MünchK. 42vb) J: 'indulatosan bírál | schelten, schmähén' # Sz: ~almas 13. sz. második fele/ 'gyalázatos | schmählich' (↑) | ~almaz 1372 u./ *zydalmazuan* [sz.] (JókK. 11) | ~alom 1372 u./ *zydalmat* (JókK. 68) | ~almazás 1372 u./ *zydalmazafokual* (JókK. 108) | ~alomság 1416 u./¹

zidalmfagodat 'szidalmazás | Beschimpfung' (BécsiK. 262) | ~**almazatos** 1479 *zýdalmazatost* 'káros | schädlich' (NyírkGl. 527.) | ~**almasság** 1490 *sydalmassagyð* 'szidalmazás | Beschimpfung' (SzalkGl. 182.)

■ Bizonytalan eredetű, talán óorosz jövevényszó. | (≡) Vö. or. *смѣдѣти* 'megszégyenít', (N.) 'szid, korhol'; f.-or. *смѣдѣти* 'ua.'; ukr. *смѣдѣти* 'ua.' [< szláv **stydb* 'szégyen']. Vö. még óe. szl. *styděti se*; szbhv. *stideti se*; cseh *styděti se*; stb.: 'szégyenkezik'. (⊕) A származtatásban nehézséget jelent a honosító -l képző hiánya, ezt azonban az ige igen régi volta talán megmagyarázza. (⊕) Ótörök származtatása téves. (⊕⇒) A rom. (N.) *sudui* 'átkozódik, szidalmaz' a magyarból való.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 163; EWUng.; MNy. 95: 54 • Vö. *szégyen, szitkozódik*

szifon A: 1865 csatornarács-*syphonnak* (Sürgöny 1865. júl. 6.: 5); 1867 *sziffon* (NSz.); 1880 *szifontól* (NSz.) J: 1. 1865 'bűzelzáró | Geruchverschluss' (↑); 2. 1867 'szénszavas italok, különösen szódavíz készítésére alkalmas palack | Schankgefäß bzw. -flasche für kohlenensäurehaltige Getränke' # (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Siphon* 'szódásüveg; szagelzáró'; ang. *siphon* 'ua.; szívócső'; fr. *siphon* 'ua.'. Vö. még lat. *sipho, siphonis* [birtokos eset] 'cső; vízlevezető; lopó; szórófej; szökőkút' [< gör. *σίφων* 'ua.']. A franciából terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 EWUng.

sziget A: 1055 *zíget zadu* (TA.); 1075/ *zygethfeu* [HN.] (MNL (OL) Dl. 235816); 1109 *Scig[et]fev* [HN.] (MNL (OL) Dl. 11); 1135/ *zygethfeu* [HN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1294 *Zegethfev* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 441); 1332–1337/ *Seguedfu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 441); 1416 u.¹ *zègètit* (BécsiK. 72); 1495 *Ewrsigeth* [HN.] (Neumann: Registrum 2222.); 1863 *Széget* (Krizsa [szerk.] Vadr. 517); NYJ. *szèged, szöget, szüget* (MTsz.) J: 1. 1055 'folyó- v. állóvízben, mocsárban) vízzel körülvett szárazföld | Insel' # (↑); 2. 1863 'folyókanyarulattól körülvett földterület | durch eine Flußkrümmung umschlossenes Landgebiet' (↑); 3. 1864 'elszigetelt embercsoport | isolierte Menschengruppe' (NSz.) Sz: ~**el** 1817 el voltak *szigetelve* [sz.] (HasznMul. 1817/24: 192) | ~**elés** 1821 *Szigetelés* (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szeg*² főnév *szig* 'sarok, szeglet, zug' változatából -t névszóképzővel; vö. →*evet*, →*menyét* stb. Az eredeti jelentése 'sarok, szeglet, zug; körülhatárolt terület' lehetett, az 1. jelentés ebből fejlődött ki. A 2., ill. 3. jelentés metafora. (⊖) Ugyanebből az alapszóból, de valószínűleg a címszótól függetlenül keletkezett a *Szeged* helynév; vö. →*szeg*².

📖 Bárczi: TihAl. 26; TESz.; EWUng. • Vö. -*beli, szeg*²

szigetbeli → -*beli*

szigony A: 1397 *Zygon* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 139); 1494 *Zygonjios* [sz.] [SZN.] (MNy. 10: 426); 1533 *szygon* (OkI Sz.); 1623 *Czigony* (MNy. 80: 381); NYJ. *szigöny, szigény, szügöny* (MTsz. 1. *szigony* a.); *szigöny, szilonnyal* (ÚMTsz.); *szögöny* (OrmSz.) J: 1. 1397 'dárda- v. több ágú villaforma, horgas hegyű eszköz főleg halászoknál | Harpune, Fischgabel' (↑); 2. 1779 u. ? 'némely növény termésén nőtt szörnek a csúcsán visszahajló rövid horog | Angelborste' (NSz.), 1870 'ua.' (CzF.); 3. 1800 'horog | Angel' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 4. 1936

'szénahúzó szerszám | Heuhaken' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**os** 1494 [SZN.] (↑) | ~**oz** 1645 *szigonyozó* [sz.] (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2–4. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. (⊕) Nem tartozik ide: (N.) *szigony* ~ *szigonya* 'kopoltyú' (Kassai: Gyökeresző 4: 430), amely esetleg népetimológiás alkotás lehet a →*szirony*¹-ből.

📖 MNy. 3: 357; TESz.; EWUng.

szigor → *szigorú*

szigorodik → *szigorú*

szigorog → *szigorú*

szigorú [6] **A:** 1724 *szigoru* (Nyr. 66: 25); 1784 *fzigorú* (Baróti Szabó: KisdedSz. 73); 1795 k. *sigorú* (NSz.); NYJ. *cigorú* (MTsz.); *szigaran*, *sziguru* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1724 'sanyarú, nyomorúságos; szegényes, szűkölködő, szűkös | kümmerlich, elend; karg, dürrtig' (↑); **2.** 1767 'szomorú, bánatos; aggódó, gyötrődő | bekümmert; besorgt' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); **3.** 1784 'hitvány, semmirekellő; cudar | niederträchtig; schändlich' (Baróti Szabó: KisdedSz. 88); **4.** 1787 'fejletlen, satnya, csenevész | verkümmert; kränklich' (NSz.); **5.** 1787 'sivár, kietlen; zord, mostoha | öde, wüst; rauh, unwirtsam' (NSz.); **6.** 1798 'kérelhetetlen, hajthatatlan; követelményeket következetesen támasztó, vmit pontosan megkövetelő | unerbittlich; unbeugsam' # (NSz.); **7.** 1834 'merev; feszes, szoros | steif; straff' (Kunoss: Szóf. 66); **8.** 1845/ 'pontos, alapos; következetes | genau; konsequent' # (NSz.); **9.** 1860 'sovány, vézna; szikár | dünn; hager' (MNysz. 5: 356); **10.** 1861 'szűk (út, átjárás) | eng (Weg, Durchgang)' (MNysz. 6: 175)

szigorodik **A:** 1784 *fzigorodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 73); 1844 *szigorodnék* [▽] (NSz.) **J:** **1.** 1784 'sorvad; fogyatkozik, soványodik | siechen; sich vermindern' (↑); **2.** 1784 'szegényedik, sanyarú állapotba jut | verarmen, in Not kommen' (↑); **3.** 1838 'szigorúvá válik | streng werden' (Tzs.)

szigorog † [1] **A:** 1784 *fzigorog* (Baróti Szabó: KisdedSz. 82); 1794 *szigorgani* [sz.] (NSz.) **J:** 'tengődik, nyomorog | ein kümmerliches Dasein fristen'

szigor **A:** 1808/ *szigor* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1808/ 'szigorú, alapos; igényes | gründlich, genau; anspruchsvoll' (↑); **2.** 1834 'kemény, kegyetlen; zord | grausam; düster' (NSz.); **3.** 1834 'gyötrő, kínos | peinigend, qualvoll' (NSz.); **4.** 1836 'sivár, kietlen | wüst, öde' (NSz.) | <FN> **1.** 1833/ 'szigorúság; fegyelem | Strenge; Disziplin' # (NSz.); **2.** 1836 'nyomor, nyomorúság; szorult állapot | Elend; Notlage' (Fogarasi: MNZsebsz.) **Sz:** ~**ít** 1834 *szigorítja* (Jelenkor 1834. ápr. 16.: 242) | ~**lat** 1848 *szigorlatra* 'teljes tananyagról számot adó vizsga | Rigorosum' (PestiH. 1848. máj. 7.: 410) | ~**ló** 1848 *szigorló* <FN> 'utolsó szigorlatai előtt álló egyetemi, különösen orvostan- vagy joghallgató | Doktorand; Kliniker' (ProtestEIL. 1848. júl. 23.: 960); 1884–1885 <MN> (NSz.) | ~**ított** 1851 *szigorított* rendszabályt (PNapló 1851. dec. 12.: [4]); 1870 *szigorított* ... börtönre ' | verschärft (Strafe)' (NSz.) | ~**latozik** 1858 *szigorlatozott* ügyvédek [sz.] 'teljes tananyagról számot ad (egyetemi hallgató) | das Rigorosum ablegen; ' (BpHírlap 1858. jan. 8.: [1])

■ A szócsalád **szigorú**, **szigorodik**, **szigorog** tagjai relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett. Az igei természetű, 'kínozt,

gyötör, aggaszt; szigorú' jelentésű abszolút tö ismeretlen eredetű. A végződés feltehetőleg -ú melléknévi igenévképző, -dik gyakorító-visszaható képző, -rog gyakorító képző; vö. →*háború*, *háborodik* (→*háborgat*), *nyomorog* (→*nyomorék*) stb. A szókezdő s-es változat téves hangtani visszafejtéssel keletkezhetett. A jelentések részint a tö jelentéséből, részint egymásból fejlődtek ki. ☞ A nyelvújítás korában kerültek az irodalmi nyelvbe, feltehetően a nyelvjárásokból.

■ A **szigor** tudatos szóalkotás eredménye. | ☞ Elvonással jött létre a szócsalád korábbi tagjaiból, részben talán a lat. *rigor* 'merevség, szigor, keménység' alapján. ☞ A szó és származékai is nyelvújítási alkotások. ☹ A *szigorlat* egyéb, régi megnevezései: *szigorú kísérlet* tkp. 'erős próbálkozás' (1845: Szily: NyÚSz.); *szigorvizsga* tkp. 'szigorú vizsga' (1848: NSz.); stb.

📖 MNy. 7: 247; TESz.; Benkő: FiktI. 159; EWUng.

szíj [7/1] **A:** 1270 *zius* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 67); 1395 k. *zíuu* (BesztSzj. 661.); 1416 u.² *zyat* (MünchK. 36rb); 1451 *Zygartholaca* [HN.] (Oklsz.); 1513 *Zcygyartho* [SZN.] (SzapolyaiOkI. 379.); 1519 *zyáath* (JordK. 625); 1557 *zjwoth* (LevT. 1: 229); 1585 Hát *ziy* (Cal. 114); 1636 láb-*széjakkal* (NySz.); 1708 *Szijj* gjeplővel (HOklszj. 137); 1736 *szíjúval* (MonÍrók. 11: 367) **J: 1.** [jelzői értékben] 1270 ? 'sáv, csík | Streifen' (↑), 1393 'ua.' (Oklsz. *szíj-hátú* a.); **2.** 1322 'szalag alakúra hasított, kikészített bőrdarab | Riemen' # (Oklsz.); **3.** 1497 '(más anyagból készült) szalag v. kötélféle | Band, Seil' (Oklsz. *kender-szíj* a.); **4.** [jelzői értékben] 1526 ? 'bőrből készített | Leder-' (Oklsz. *szíj-gyeplő* a.), 1544 'ua.' (Oklsz. *szíj-öv* a.) **Sz:** ~**as** 1270 (↑) | ~**az** 1787 *szíjazatja* [sz.] (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Örökség az uráli korból. | ☞ Vö. jur. *sā* 'istráng <rénszarvas, kutya vontatású fogatban>; jen. *sa*, *so* 'kantár'; tvg. *suay* 'kötél, istráng' [uráli **šyβz* 'istráng']. **2.** Örökség a finnugor korból. | ☞ Vö. vog. (AK.), (P.), (Szo.) *sow* 'irha, bőr, héj, kéreg'; osztj. (V.) *soj* 'bunda, irha, állatbőr'; észt (N.) *suga* 'háncs <cipő, zsák készítéséhez>', *lõhmusesuga* 'hársfaháncs' (*lõhmus* 'hárs') [fgr. **šuka* 'kéreg, háncs; irha, bőr']. ☐ ☞ Mindkét magyarázatra érvényes, hogy a *szív* és *szíu* változat szóvégi hangja etimologikus, míg a *szíj* változaté eredetileg hiátustöltő volt. A szó eredetileg bőrszalagra, ill. háncsszalagra vonatkozhatott. ☞ A →*szil*¹-gyel való összefüggése aligha valószínű.

📖 NyK. 41: 235; KSVk. 1934: 227; NNyv. 3: 26; MNy. 48: 128; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szil*¹

szik **A:** 1055 *feku* (TA.); 1067 u./ *Scekzov* [HN.] (Györffy: DHA. I: 183); 1199 ? *Sicodor* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 411); 1256 *Zygzov* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 109) **J: 1.** 1055 'mocsár, mocsaras hely | Sumpf, Morast' (↑); **2.** 1067 k./ 'szikés talajú, nátriumtartalma miatt rosszul termő föld, hely | natronhaltiger Boden' (↑); **3.** 1560 k. 'bizonyos fajta talajon kikristályosodó, lúgos hatású, nátriumtartalmú fehér anyag | Natronsalz' (GyöngySzt. 742.) **Sz:** ~**es** 1313 *Zekes* [HN.] (Oklsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az ugor korból. | ☞ Vö. vog. (T.) *čík*, (AK.), (P.) *sāx* 'só' [ugor **čškkz* 'ua.' [? < ősiráni eredetű; vö. osz. (K.) *cænxx*, (Ny.) *cænxa* 'ua.']]. ☞ Az egyeztetés súlyos nehézsége a szókezdő mássalhangzó rendellenes megfelelése. A szó belseji **kk* > m. *k* változáshoz vö. →*csuk*, →*gyökér* stb. Az oszétból való származtatás mellett szól, hogy a kaukázustól északra fekvő szikes talajok, puszták és sós tavak szolgáltatták az ott élő finnugor népek számára a nem bányászati úton nyert sót.

📖 Munkácsi: ÁKE. 543; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *székfü*, *szikvíz*

szikár **A:** 1782 *szikár* (MNY. 58: 229); 1787 *Szikaros* [sz.] (MNY. 65: 478); NYJ. *cikár* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1782 'sovány, ösztövér | hager' (↑); 2. 1784 ? 'száraz, szikkadt, fonnyadt | trocken, dürr, welk' (Baróti Szabó: KisdedSz. 73), 1803 'ua.' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő azonos a →*szikkad* szócsalád tövével. A végződés -ár névszóképző; vö. →*búvár*, →*kopár* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. →*száraz*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szikkad*

szike **A:** 1792 *Szike* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1792 'egy fajta metsző szerszám | Art Messer' (↑); 2. 1809 'fogas sarló | Sichel mit Zähnen' (Simai: VSzót. 1: 29); 3. 1843 'finomabb metszésekre, boncolásra használt orvosi kés | Skalpelli' (Bugát: Szóhalm. 406)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Esetleg a (N.) *lecikkent* 'lecsippent, egyszerre vagy hirtelen leszel' szóval függhet össze. (⊙) A 3. jelentésében orvosi műszó.

📖 TESz.; EWUng.

szikkad **A:** 1527 *megh zykkadot* vala (ÉrdyK. 329); 1809 *Tzikkadt* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1527 'lelkileg megkeményíti magát, elszánttá válik | sich seelisch hart machen' (↑); 2. 1527 'apad, csökken, megfogyatkozik {erő, kedv} | sich vermindern' (ÉrdyK. 586); 3. 1643 'kissé (meg)szárad, száradni kezd | trocken werden' # (MonTME. 5: 242); 4. 1693/ 'sovánnyá válik | abmagern' (NySz.)

szikkaszt **A:** 1677 *szikkasztja* [?✍] (MonÍrók. 18: 24) **J:** 'szárít | trocknen (trans)'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A tő a →*szikár* tövével azonos és összefügg a →*szív*¹-gyel. A végzések kezdő-gyakorító, ill. műveltető képzők. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*szív*¹ v nélküli töváltozatának származékai. Ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző, amely később megnyúlt. A *szikkad* 3. jelentése, valamint a *szikkaszt* jelentése igen közel áll a folyadékok felszívódására vonatkozó jelentésárnyalathoz. A további jelentések metonimikusan keletkeztek; a jelentésekhez vö. →*száraz*.

📖 Nyr. 65: 159; TESz.; EWUng. • Vö. *szikár*, *szív*¹

szikkaszt → *szikkad*

szikla **A:** 1490 k. kw *zycla* (NagyvGl. 136.); 1513 *zykra* (NagyszK. 337); 1519 *zykla* (CornK. 116r); 1788 *Kőszikla* (MNY. 5: 285) **J:** 'csupasz kő nagyobb vagy égbe nyúló darabja | Fels' #

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *skala*; szlk. *skala*; or. *ckaia*; stb.: 'szikla' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *σκάλλω* 'kapar, kapál, ás'; gót *skilja* 'hentes, mészáros'; stb.]. (⊕) Figyelemre méltó azonban, hogy egyetlen közbeeső változat sem mutatható ki, amely a *szikla* alak keletkezéséhez vezetett volna. A *szikla* meghonosodásában közrejátszott, hogy →*kő* szinonimájával gyakran használt összetételt (↑) alkot; ehhez hasonló folyamathoz vö. →*sudár*. Az első →*kő* előtag nélküli forma, a *szikra* vagy íráshiba eredménye vagy a →*szikra* hatására jött létre.

📖 Nyr. 40: 364; Kniezsa: SzJJs. 502; TESz.; Rác-Eml. 60; EWUng. • Vö. *csótár*², *kaloda*, *sódar*

szikra A: 1395 k. *zikra* (BesztSzj. 1284.); 1595 *Izkra* (Ver. 119.); 1816 *Tzikra* (Kassai: Bef. 312); NYJ. *izskora* (Nyr. 45: 267) **J:** 1. 1395 k. 'kicsiny felvillanás v. szálló tüzes testecske | Funke' # (↑); 2. [jelzői értékben is] 1527 'kicsiny mennyisége, jelentéktelen nyoma vminek | kleine Menge, winzige Spur' (ÉrdyK. 557) **Sz:** ~**zik** 1508 *zikrazo* [sz.] (NádK. 100)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Óe. szl. *iskra*; szbhv. *iskra*; szlk. *iskra*; le. (N.) *skra*; or. *uckpa*; stb.: 'szikra' [< szláv **ěsk-* ~ **jbsk-* 'világos']. (△) A változatok többszörös átvételre utalnak. A *szikra* alak az átvett alakból keletkezett hangátvétellel vagy a mássalhangzótorlódás feloldásával. Az *izskora* változat újabb átvétel eredménye.

📖 Kniezsa: SzJJs. 503; MNy. 67: 297; TESz.; EWUng. • Vö. *sziporkázik*

szikvíz Δ **A:** 1838 *szik-vizben* (HazKülfTud. 1838. jún. 23.: 385); 1870 *szikvíz* (CzF.) **J:** 'szódavíz | Sodawasser'

■ Összetett szó. | (△) A →*szik* 'lúgos talaj' + →*víz* tagokból álló jelzős alárendelő összetétel. Az elnevezés alapja tárgyi tévedés: a szódavíz készítéséhez szükséges *szénsav*-at tévesen a *szénsavas nátrium*-mal, ill. a *szikso*-val azonosították. (⊖) Egyéb megnevezés: *szódavíz* (→*szóda*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szik*, *víz*

szil¹ <IGE> × **A:** 1405 k. *zollot* [sz.] (SchlSzj. 1089.), de vö. →*szilánk*; 1558 *Zyo kes* [sz.]; *Zywo kees* [sz.] (OkISz.); 1558 *zjwolt* [sz.] (RMNy. 2/2: 140); 1817 *szilányt* [sz.] (NSz.); 1883 *szijjok* (Nyr. 12: 95) **J:** 1. 1405 k. 'hasít, vág | spalten' (↑); 2. 1558 'simára farag, gyalul | beschneiden, bearbeiten, hobeln' (↑); 3. 1838 'vékonyan fölkapál | behacken' (Tsz. *Szívni* a.); 4. 1883 'reszel | feilen, reiben' (↑)

szil¹ <FN> × **A:** 1870 *szil* (CzF.) **J:** 'szilánk | Holzsplitter, Hackspan'

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *sali-* 'szaggat, hasogat'; lp. (norv.) *čuoλλά-* 'vág, hasogat, átvág, ágat metsz' [fgr. **sale-* 'vág, hasít'; onomatopoeitikus eredetű]. Eredetileg igenévszói jellegű lehetett, azonban névszói tagja csak a magyarban őrződött meg (vö. esetleg: →*szál*¹, →*szalag*, →*szíj*). (△) A magyar szó *j*-s, *v*-s stb. alakjai a tövégi *l* kiesésével, ill. hiátustöltéssel keletkezettek toldalékolt alakokban. (⊖) A régiségben és a nyelvjárásokban számos szó tartozik ide: *szijal* 'hasogat, szeletel <halat, húst, szárítás céljából>' (1558: ↑); *szilat* 'szelet, darab' (1600 k.: Radvánszky: Szak. 124); *szilatol* 'felhasogat, szeletel, megtisztít, levakar <halat, belet>' (1650: Nyr. 2: 272).

📖 MNy. 11: 415; NyK. 50: 337; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *culák*, *szál*¹, *szalag*, *szalu*, *szel*, *szíj*, *szilánk*, *szirony*¹, *zilál*

szil² **A:** 1037/ *Nogžyl* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1055 *zilu kut* (TA.); (†1015) 1220 k./ *Scilfa* (Györffy: DHA. I: 73); 1093/ *žylfa* (MNL (OL) Dl. 208291, 55. old.); 1800 *Szijj* (MNy. 49: 540); NYJ. *szíjfa* (ÚMTsz.) **J:** 'erdőben, vízparton más fákkal vegyesen élő, kemény anyagú, fogazott levelű, szárnyas termésű fa | Ulme (Ulmus)' **Sz:** ~**as** (†1015) 1220 k./ *Scilos* ozov [HN.] (Györffy: DHA. 77)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Cser. (KH.) *šol* 'szil(fa)'; md. (E.) *šelej, šel'ej*, (M.) *šāl'i* 'ua.'; finn *salava* 'kecskefűz' [fgr. **šala* 'szil(fa)']. A finnugor szó indoeurópai származtatása további vizsgálatot kíván. (≈) Megfelelői: lat. *salix*; ném. (ófn.) *salaha, salha* stb.: 'fűz(fa)'. (△) A szó belseji *i* ősmagyar kori *j* előzményéhez vö. →*szil*¹.

📖 FUF. 2: 259; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *saláta, szilárd*

szilács → *szilánk*

szilaj **A:** 1468 *Zylay* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1585 *Szilay* (Cal. 583) **J:** 1. 1468 ? 'fajtalankodó, buja | Unzucht treibend, wollüstig' (↑), 1585 'ua.' (↑); 2. 1468 ? 'korlátozottságot nem tűrő, vadul viselkedő | unbändig, wild' (↑), 1585 'ua.' (Cal. 775); 3. 1791 'téli-nyáron a legelőn tartott (nyáj, állat) | das ganze Jahr hindurch im Freien gehalten (Herde, Vieh)' (MűvHagy. 12: 14) **Sz:** ~**odik** 1792 *Szilajodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő ismeretlen eredetű. A végződés *-aj* deverbális névszóképző, melléknévképző funkcióval is; vö. →*dévaj*, →*duhaj* stb. A származtatás jelentős hangtani nehézségekbe ütközik.

📖 TESz.; UEW. 28; EWUng.

szilánk **A:** 1220/ ? *Scilac* [SZN.] (VárReg. 27.); 1784 *fzilak* (Baróti Szabó: KisdedSz. 80); 1792 *Szilag*; *Szilánkos-fa* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1795 k. *Szilák* (NSz.); 1835 *Szilog* (Kassai: Gyökerésző 4: 435); 1843 *sziláng* (MTsz.); 1858 *szilokba* (NSz.) **J:** 1. 1784 'szálka, forgács | Splitter, Span' # (↑); 2. 1795 k. 'kirojtosodott rongy, foszlány | fadenscheiniger Fetzen' (↑); 3. 1855–1860 'igen kevés vmi | Fünkchen' (MNY. 38: 387); 4. 1872 'vmiből egy keskeny darab | schmales Stück' (Nyr. 1: 332); 5. 1878 'darab, szelet (ennivaló) | Schnitte (Eßware)' (Nyr. 7: 478); 6. 1879 'széttört cserépnek, porcelánnak, üvegnek apró, szúrós, éles darabkája | Scherbe' (NSz.); 7. 1885 'kalász szálkája | Granne' (NSz.)

szilács × **A:** 1469 ? *Ziwacz* [SZN.] (Oklsz. *szivács* a.); 1556 *zywach* (Oklsz. *szivács-rosta* a.); 1789 *szivats* (Szily: NyÚSz.); 1799 *szíátsból* (NSz.); 1803 *fzijátshéj* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Splint* a.); 1804 *szilátsokat* (NSz.); 1852 *szijacsoknak* (NSz.); 1861 *sziláncsolni* [sz.] (MNyszet. 6: 350); NYJ. *szliács* (MTsz. *szilács* a.) **J:** 1. 1556 '(fűzfa)vesszőből hasított szalag, amelyből különféle tárgyakat fonnak, kötöznek | aus Weidenrute geschnittenen Band' (↑); 2. 1799 ? 'az élőfa törzsének a hancs és geszt közötti része | Splint' (↑), 1803 'ua.' (↑); 3. 1804 'fáklyának való, vékonyra hasított fa | Holzstange für Fackel' (↑); 4. 1808 'gyalukéssel csinált forgács; apró törmelék, szilánk | Span; Splitter' (Sándor I.: Toldalék); 5. 1838 'papucskéreg | Hinterkappe des Pantoffels' (Tsz. *Szivacs* a.)

■ Származékszavak. | (△) A →*szil*¹ 'hasít, repeszt' igéből *-k*, ill. *-cs* névszóképzővel; vö. →*culák*, →*forgács* stb. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang; a *szilánk* alaktanához vö. →*fullánk*. – A →*culák* és a *szilánk* között szóhasadás ment végbe.

📖 TESz., *szilács* a. is; EWUng. • Vö. *culák, szil*¹

szilárd **A:** 1816 e. *Szilárd* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1816 e. ? 'kemény (anyag), kemény anyagú, állandó alakú (tárgy); biztos helyzetű, tartós, erős (építmény, készítmény) | fest, hart; feststehend, stabil' # (↑), 1816 'ua.' (NSz.); 2. 1829/ 'határozott, kitartó | standhaft, ausdauernd' # (NSz.); 3. 1833 'komoly felfogású, tartalmas, magvas (színmű, alkotás) | ernsthaft, inhaltsvoll' (Szily: NyÚSz.); 4. 1842 'biztos alapokon nyugvó, léteiben erős, megingathatatlan

⟨hatalom, rendszer, gazdasági tényező⟩ | fest, unerschütterlich ⟨Macht, Ordnung, Preise usw.⟩' # (NSz.) **Sz**: ~**ít** [ma főleg meg~] 1832 meg ... *szilárdítva* [sz.] (Minerva 8./3: 713) | ~**ul** [ma főleg meg~] 1833 *szilárdulva* (Társalkodó 1833. márc. 13.: 83)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*szil*² főnévből, a *csalárd* (→*csal*) alapján kikövetkeztetett, denominális szerepben szabálytalanul alkalmazott -*árd* deverbális névszóképzővel. A szóalkotás mintája esetleg a lat. *robur* 'tölgy; szilárdság, keménység' > *robustus* 'szilárd, kemény'. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szil*²

szilimány × **A**: 1799 *Szirimány* (TESz.); 1832 *szulimán* (MTsz.); 1840 *szilimán* (NSz.); 1847 *szilimány* (NSz.); 1863 *szilimák* (Krizsa [szerk.] Vadr. 518); NYJ. *szilimánk*, *szírimán* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1799 'ügyefogyott, szerencsétlen | unbeholfen, unglücklich' (↑); **2.** 1840 'vékony, törekeny; vézna | dünn, zart; schwächig' (↑)

■ Román jövevényszó. | (⊖) Rom. *sărman*, (N.), (R.) *sărimán*, *sărumán*, *sirimán*, *siromán*, *sîlimán*: 'szerencsétlen, nyomorult, nélkülöző' [szláv eredetű; vö. egyházi szláv *siromachъ*; ukr. *cipomāxa*; stb.: 'nyomorult, szegény']. (⊕) Egyes változatok szóvégi *k*-jának mibenléte nem világos. A 2. jelentés metonímia.

📖 NyK. 73: 99; TESz.; EWUng.

szilke × **A**: 1570/ *Szilkének* (MNY. 80: 381); 1780 *Szélkét* (MNY. 71: 253); NYJ. *szélke* (ÚMTsz.) **J**: 'széles szájú öblös cserépedény | irdener Topf (haupts. zum Essenholen)'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A végződés kicsinyítő képző lehet, azonban a megfelelő alapszó hiányában ez a feltételezés nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng.

szilva **A**: 1093/ *Žylwas* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 3200); 1177/ *Sciluas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 131); 1234 *Sciloas* [sz.] [HN.]; *Scilovas* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1334 *Kukynzylwakerek* (AnjOkm. 3: 97); 1520 *Zelwas* [sz.] (MNY. 11: 83); 1788 *Sziva* (MNY. 5: 287); 1832 *Szija* (TudGyűjt. 3: 80); 1865 *szivva* (NSz.); 1892 *szíva* (Nyr. 21: 366); NYJ. *szěvva*, *szíβa* (Nyatl. 97.); *sziba* (MTsz.); *szijja* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1177/ 'egy fajta csonthéjas gyümölcsöt termő fa | Pflaumenbaum (Prunus)' (↑); **2.** 1177/ 'egy fajta csonthéjas gyümölcs | Pflaume' # (↑); **3.** 1830/ 'szilvapálinka | Pflaumenschnaps' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (⊖) Szbhv. *sliva*, *šljiva*; szlk. *sliva*; or. *слива*; stb.: 'szilva; szilvafa' [< szláv **sliva* 'kékes']. (⊕) A *szilva* alak egy három szótagú változattól jöhetett létre, a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével; vö. →*szalma*, →*szarka* stb. A 3. jelentés metonímia.

📖 NyK. 39: 40; MNY. 6: 193; Kniezsa: SzlJsz. 504; TESz.; EWUng. • Vö. *hétszilvafás*, *kutya-*, *sligovica*, *szilvórium*

szilvánér Δ **A**: 1842 *sylvaner* (Benkő-Eml. 349); 1844 *szilvaner* (Benkő-Eml. 349); 1858 *szilvánér* (Benkő-Eml. 349) **J**: 'egy fajta szőlő, ill. a belőle készült bor | Art Weintraube'

szilváni **A**: 1844 *muscatsylvani* (Benkő-Eml. 349); 1846 *Szilváni* (Benkő-Eml. 349); 1859 *silváni* (Benkő-Eml. 349); 1870 *szilványi* szőlő (CzF.) **J**: **1.** 1844 'egy fajta szőlő, illetőleg a belőle készült bor | Art Weintraube' (↑); **2.** 1924/ 'egy fajta bor | Art Wein' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szilvāner** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Silvaner*, *Sylvaner* 'egy fajta szőlő és bor' [ismeretlen eredetű].

■ A **szilvāni** származékszó. | (⊕) A *szilvāner* szóból keletkezett *-i* melléknévképzővel, a hasonló szerepű ném. *-er* végződés helyettesítésére.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) A (R.) *szalveni* (1843: Benkő-Eml. 350) a ném. *salvenier* 'ua.' átvétele.

📖 TESz. *szilvāni* a.; Benkő-Eml. 348; EWUng. • Vö. *cirfandli*

szilvāni → *szilvāner*

szilveszter A: 1899 *szilveszteri* [sz.] (NSz.); 1900 *Silveszterkor* (NSz.) J: 'az év utolsó napja, Szilveszter-nap | letzter Tag des Jahres; Silvesterabend, Silvesternacht' # – De vö. 1840–1851/ *Szilveszter-éj* 'szilveszter éjszakája | Silvesternacht' (NSz.); 1848 *Szilveszter-éjszaka* 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | (⊕) A *Szilveszter-éj* (↑), ill. *Szilveszter-éjszaka* (↑) összetételéből vált ki. Ezek a ném. *Silvesternacht* 'Szilveszter éjszakája' hatására keletkezettek. December 31. I. Szilveszter pápa halálának évfordulója (meghalt 335-ben), ill. névnapja. E személynévből keletkezett hasonló megnevezésekhez más nyelvekben vö. cseh *silvestr* 'az év utolsó napja; szilveszteresti vidám szórakozás'; le. *na Sylwestera* 'Szilveszter napján'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *éjjel, éjszaka*

szilvórium Δ A: 1777 *szilvóriumot* (MNy. 29: 286); 1793 *szilvóriumhoz* (NSz.) J: 'szilvapálinka | Pflaumenbranntwein'

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) A →*szilva* szóból latinósított végződéssel keletkezett az →*oratórium*, →*purgatórium* stb. analógiájára; vö. *pipatórium* (→*pipa*), *dorgatórium* (→*dorgál*) stb.

📖 MNy. 29: 285; TESz.; EWUng. • Vö. *szilva*

szimat → *szimatol*

szimatol A: 1777 *felszimatol* [szövegkörnyezet nélküli adat] (NyF. 50: 33); NYJ. *szamatol* (MTsz.) J: 1. 1777 ? 'szaglász, szagolgat; vminek a szagát érzi | schnüffeln, beriechen; (irgend)einen Geruch spüren (haupts. Hund)' # (↑), 1779 'ua.' (↑); 2. 1777 ? 'fürkész, nyomoz | spähen' (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: *Kisdedsz.* 23); 3. 1794 'piszmog | herumtrödeln' (NSz.); 4. 1860 '(előre) megsejt, megérez vmit | (voraus)ahnen' (NSz.); 5. 1877 'állat' keveset, finnyásan eszik | wenig, heikel fressen (Tier)' (Nyr. 6: 475)

szimat A: 1859 *szimatot* (Vadász-Vers. 1859. okt. 30.: 493) J: 1. 1859 'a vad nyomában maradó szag | Geruch der Ausdünstung von Tieren' (↑); 2. 1889 'ösztönös megérzőképesség | instinktive Fähigkeit zum Vorgefühl' (NSz.); 3. 1908 'szaglász, szaglóképeség | Spürnase, Spürsinn' (TESz.)

■ A szócsalád alapja, a **szimatol** származékszó. | (⊕) A →*szív*¹-ből *-tol* gyakorító képzővel; vö. →*karistol*, →*puhatol* stb. A szó belseji *m* vagy a tőhöz tartozik a *v* megfelelőjeként vagy

mozzanatos képző; utóbbihoz vö. →*kasmatol*. A 2. és 5. jelentés metonímia. A 3. jelentéshez vö. →*szuszog*. A 4. jelentés metafora.

■ A **szimat** elvonás eredménye. | ☐ A *szimatol*-ból keletkezett. ☹ A (N.) *szamuklál* 'szaglászik, kutatgat' (1851: NSz.), 'bámészkodik, száját tátja; (el)piszmog' (1873: Nyr. 2, 326) a *szimatol* szóból keletkezhetett játszi szóalkotással, a *szaglál* (→*szag*) hatására.

📖 TESz., *szamuklál* a. is; EWUng. • Vö. *szív*¹, *zamat*

szimbolikus → *szimbólum*

szimbolista → *szimbólum*

szimbolizál → *szimbólum*

szimbolizmus → *szimbólum*

szimbólum A: 1518 k. *simbō* (PeerK. 190); 1571 *Szimbolumabol* [✍] (Nyr. 92: 465); 1603/ *symbolomja* (Pázmány: ÖM. 1: 106); 1805/ *sympólja* (Kazinczy: Lev. 3: 434); 1909 *szimbóluma* (NSz.) J: 1. 1518 k. 'hitvallás; hittétel | Glaubensbekenntnis; Glaubenssätze' (↑); 2. 1645 'jelkép | Sinnbild' # (Nyr. 95: 106)

szimbolizál A: 1757 *symbolizállya* [l-j] (NSz.); 1863 *Simbolizálta* (NSz.); 1898 *szimbolizálni* [sz.] (NSz.) J: 'jelképez | symbolisieren'

szimbolikus A: 1796 *symbolicus* (NSz.); 1817 *Symbolikos* (NSz.); 1895 *szimbolikus* (NSz.); 1908/ *szimbólikus* (NSz.) J: <MN> 1. 1796 'a hittudományi szimbolikához tartozó | zur theologischen Symbolik gehörend' (↑); 2. 1835 'jelképes | sinnbildlich' # (Kunoss: Gyal.) | <FN> 1920/ '(a szimbolizmus művészeti stílusirányzatához tartozó) szimbolista {alkotó} | Symbolist' (NSz.)

szimbolizmus A: 1842 *symbolismusának* (ProtestEIL. 1842. jún. 23.: 135); 1898/ *symbolizmus* (NSz.); 1900 *Szimbolizmus* (PallasLex.) J: 1. 1854 'egyesülés; összefogás | Vereinigung; Zusammenschluß' (↑); 2. 1866 'jelképes ábrázolás; jelképrendszer | sinnbildliche Darstellung; Symbolik' (NSz.); 3. 1900 'a mondanivalót nagyrészt szimbólumokkal kifejező művészeti irányzat | Symbolismus (Richtung der Kunst und Dichtung)' (↑)

szimbolista A: 1844 *symbolisták* (ProtestEIL. 1844. jan. 20.: 49); 1897 *szimbolistákat* (NSz.) J: <FN> 1897 'a szimbolizmus követője | Symbolist' (↑) | <MN> 1911/ 'a szimbolizmus stílusirányzat formanyelvén létrejött {alkotás} | symbolistisch' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai a **szimbólum**, **szimbolizál**, **szimbolikus** latin jövevényszók. | ☹ Lat. *symbolum* 'ismertetőjegy, ismertetőjel; hitbeli jegyek összessége; hitvallás' [< gör. *σύμβολον* 'jel, jellemző; jelkép, szimbólum', tkp. 'ismertetőjegy' < gör. *συμβάλλω* 'összedob; egybevág, egybeesik'] | lat. (tud.) *symbolizare* 'jelképez, szimbolizál' | lat. *symbolicus* 'jelképes, szimbolikus' [< gör. *συμβολικός* 'ismertetőjeggyel kapcsolatos; jelképes, szimbolikus']. ☹ Megfelelői: ném. *Symbol*, *symbolisieren*, *symbolisch*; fr. *symbole*, *symboliser*, *symbolique*; stb.: 'szimbólum, jelképez, jelképes, szimbolikus'. ☐ A korábbi változatok szó eleji s-sel való kiejtéséhez a magyarban vö. →*salétrom* stb.; a szó eleji sz-es alakhoz vö.

→*szeptember* stb. A *szimbólum* szó *um* nélküli változata német vagy francia hatásra utal. A *szimbolikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb.

■ A **szimbolizmus**, **szimbolista** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Symbolismus*; ang. *symbolism*; ol. *simbolismo*; stb.: 'szimbolizmus' | ném. *Symbolist*; ang. *symbolist*; ol. *simbolista*; stb.: 'szimbolista'. A legkorábbi adatok az angolból származnak. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át, latinosított végződéssel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊂) Idetartoznak: *szimbola* 'jelkép, szimbólum' (1816: NSz.); *szimbolika* 'jelképvilág' (1847/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *probléma*

szimfónia **A:** 1789 *Sinfonia*, *Synfonia* (NSz.); 1792 *Simfonia* (NSz.); 1794/ *Szimfonia* (NSz.) **J:** 1. 1789 'többtételes zenekari mű | Art mehrsätziges Musikstück und dessen Vorführung' (↑); 2. 1835 'összhang | Harmonie' (Kunoss: Gyal.)

szimfonikus **A:** 1862 *symphonikus* (PNapló 1862. dec. 2.: [3]); 1910 *szimfónikus* (Kelemen B.: IdSz.); 1940 *szimfonikus* (Balassa J.: MNySzót.) **J:** <MN> 1862 'összhangzatos, szimfóniaszerű <zeneköltemény> | sinfonisch, harmonisch <Musik, Orchester usw.>' (↑) | <FN> 1949 'szimfonikus zenekar tagja | Mitglied eines Sinfonieorchesters' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Sinfonie*, *Symphonie* 'többszólamú zenemű'; ang. *symphony*; fr. *symphonie*; ol. *sinfonia*; stb.: 'ua.; harmónia'; – vö. még lat. *symphonia* 'polifonikus, harmonikus szerkezetű zene; szimfonikus zenekar' [< gör. *συμφωνία* 'egybehangzás; összhang; koncert'] | ném. *sinfonisch*, *symphonisch* 'egy szimfonikus zeneművel kapcsolatos'; ang. *symphonic* 'egy szimfonikus zeneművel kapcsolatos; harmonikus'; fr. *symphonique* 'egy szimfonikus zeneművel kapcsolatos'; ol. *sinfonico* 'ua.; harmonikus'. (⇒△) A magyarba olasz és német közvetítéssel került (*szimfónia*), ill. a németből latinosított végződéssel (*szimfonikus*). A *szimfonikus* jelentéséhez vö. ném. *Sinfoniker* 'szimfonikus zenekar tagja; szimfóniaszerző'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *telefon*

szimfonikus → *szimfónia*

szimmetria **A:** 1793 *Symmetria* (NSz.); 1801 *semetriát* (NSz.); 1830 *szymmétriát* (NSz.); 1847 *symetriával* (NSz.); 1876 *szimmetriája* (NSz.) **J:** 'kiegyenlítettség, (rész)arányosság | Symmetrie'

szimmetrikus **A:** 1835 *Symmetricus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1885 *szimetrikus* (NSz.); 1889 *szimmetrikusan* (NSz.) **J:** 'szimmetriás, részarányos | symmetrisch'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Symmetrie*; ang. *symmetry*; fr. *symétrie*; stb.: 'szimmetria'; – vö. még lat., (h.) *symmetria* 'kiegyenlítettség', (h.) *symetria* 'ua.' [< gör. *συμμετρία* 'kiegyenlítettség, arányosság' < gör. *σύμμετρος* 'egyenletes, arányos'] | ném. *symmetrisch*; ang. *symmetric*; fr. *symétrique*; stb.: 'szimmetrikus'; – vö. még lat. *symmetros* 'arányos', (h.) *symmetrus* 'ua.'. (⇒△) A magyarba átkevert alak, a *szimmetria* a latinból való vagy a németből érkezett latinosított végződéssel; a *szimmetrikus* szintén a németből került át latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *méter*

szimmetrikus → *szimmetria*

szimpátia **A:** 1770 *Sympathia* (NSz.); 1793 *sympathiai* [sz.] (NSz.); 1802/ *szimpátia* (NSz.) **J:** 'együttérzés, rokonszenv | Zuneigung'

szimpatikus **A:** 1826 *sympathicus* (TudGyűjt. 10/6: 118); 1903 *szimpatikus* (NSz.) **J:** 1. 1826 'akarattól függetlenül szabályozott (biol., orv.) | ' (↑); 2. 1879/ 'felé hajló (átvitt értelemben); együttérző | zuneigend; mitempfindend' (NSz.); 3. 1903 'rokonszenves, megnyerő | einnehmend, gewinnend' # (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Sympathie*; ang. *sympathy*; fr. *sympathie*; stb.: 'rokonszenv, szimpátia'; – vö. még lat. *sympathia* 'ua.' [< gör. *συμπάθεια* 'ua.; együttérzés, rokonszenv'] | ném. *sympathisch*; ang. *sympathetic*; fr. *sympathique*; stb.: 'együttérző'. Utóbbiak alapja a főnév alapján keletkezett, esetleg az egyes nyelvekben külön is létrejöhettek; de vö. lat. (tud.) (*nervus*) *sympathicus* 'szimpatikus <ideg>'. (⇒) A magyarba főleg a latinból (*szimpátia*), ill. a németből (*szimpatikus*) került át, utóbbi latinosított végződést kapott; vö. még lat. (h.) *simpaticus* 'együttérző, rokonszenvező'. (∼) A görög szó utótagjára megy vissza: *apátia* 'lelki nyugalom' (1790: NSz.), 'közömbösség' (1836: NSz.); *apatikus* 'egykedvű, közönyös' (1825: NSz.); mindkettő nemzetközi szó; vö. ném. *Apathie*, *apathisch*; ang. *apathy*, *apathetic*; fr. *apathie*, *apatique*; stb.: 'apátia, apatikus'. A magyarba leginkább a német vagy a franciayelvől kerültek, latinosított végződéssel. Vö. még →*antipátia*.

📖 TESz., *apátia* a. is; EWUng. • Vö. *patetikus*

szimpatikus → *szimpátia*

szimpla **A:** 1707 *simpla* (MNY. 90: 253); 1820 *Szimpla* (MNY. 43: 308) **J:** <MN> 1. 1707 'egyszerű (gépezet, szerkezet) | unkompliziert (Mechanismus, Struktur usw.)' (↑); 2. 1765 'egyréttű, egy lényeges alkatrészből stb. álló (ablak, puska stb.) | nicht zusammengesetzt (zB. Fenster, Flinte)' # (↑); 3. 1820 'egyszerű, nem telt (virág(zat)) | einfach (Blüte)' (↑); 4. 1821/ 'csúnya, szerény | unansehnlich, schlicht' (Kazinczy: Lev. 17: 534); 5. 1885 'jámbor, együgyű | einfältig, simpel' (NSz.) | <FN> 1. 1848 'egycsövű puska | einläufiges Gewehr' (NSz.); 2. 1948 'kis adag feketekávé | kleine Portion Mokka' # (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *simpla* 'egyszeri vételár', (k.) 'egyszeri, egyszerű' [< lat. *simplus*, -a, -um 'ua.'; vö. még lat. *simplex* 'ua.', *semel* 'egyszer']. (≈) Megfelelői: ném. *Simpla*, *Simplum* 'egyszerű', *Simpel* 'tökfilkó, balek', *simpel* 'egyszerű; együgyű'; fr. *simple* 'ua.' stb. (△) A szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb. A főnévi jelentések olyan szószerkezetekből önállósultak, mint pl. a *szimpla puska* 'egycsövű puska', ill. a *szimpla (adag) feketekávé*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dupla*, *szimulál*

szimulál **A:** 1619/ *simulálni* [sz.] (MNY. 84: 252); 1662–1664 *szimulálván* [✍] [sz.] (MNY. 73: 171) **J:** 'tettet, színlel | vortäuschen; nachahmen; eine Rolle spielen'

szimuláns **A:** 1867 *simulansokat* (Üstökös 1867. júl. 13.: 223); 1893 *szimuláns* (NSz.) **J:** 'betegséget tettető személy | Simulant'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *simulare* 'hasonlóvá tesz; utánoz' [< lat. *similis* 'hasonló'] | lat. (tud.) *simulans* 'színlelő; (betegséget) tettető <ember>'. (≈) Megfelelői: ném. *simulieren*, *Simulant*; cseh *simulovati*, *simulant*; stb.: 'szimulál, szimuláns'. (△) A szó eleji *sz*-hez vö. →*szeptember* stb.; a *szimuláns* szóvégi *s*-éhez vö. →*evidens* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faksimile*, *szimpla*

szín¹ A: 1067 k./ *Scenholm* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 24); [1200 k.] *zenuholmu* [HN.] (An. 32.); 1288 ? *Scinth* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 739); 1456 k. *zembe* [n-b] (SermDom. 1: 134); 1594 Thehen *zin* (Oklsz.); 1838 *színy*-nek (Tsz.) **J: 1.** 1067 k./ 'lombos ágakból épített kunyhó, sátor | Laubhütte' (↑); **2.** 1456 k. 'különféle, főleg gazdasági célokra használt építmény | Scheune' (↑); **3.** 1585 k. 'tornác, előcsarnok | Hausflur' (Gl.); **4.** 1938 'padlás | Dachboden' (ÚMTsz.)

■ Keleti szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | ☐ Cseh (R.) *sieň* 'csarnok, terem', *siň* 'tornác'; szlk. *sieň* 'terem, csarnok', (N.) 'folyosó, előcsarnok; csűr, pajta'; or. (R.) *ceňb* 'árnyék; védelem; kunyhó, sátor; mennyezet, baldachin', *cěhu* [többes szám] 'tornác, pitvar'; ukr. *cihu* [többes szám] 'előcsarnok, folyosó'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *chāyā* 'árnyék; fény, ragyogás; képmás, másolat'; újperzsa *sāya* 'árnyék; védelem'; stb.]. Vö. még óe. szl. *sěnb* 'árnyék; sátor, kunyhó'. A szó árnyék jelentésű megfelelői megtalálhatók a déli szláv nyelvekben is.

☞ MNy. 8: 153; NéprÉrt. 22: 77; Kniezsa: SzJsz. 504; TESz.; EWUng. • Vö. *játékszín, szín³*

szín² A: 1146 *Scinef* [szn.] (MNL (OL) Dl. 206814); 1146 ? *Scines* [sz.] [szn.] (PRT. 1: 597); 12. sz. vége/ *scine* (HB.); 1288 ? *Scinth* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 739); 1476 *Makzywnew* [sz.] (Oklsz.); 1495 *meghzyn* (Neumann: Registrum 1620.); 1536 *zŷnyjen* (Pesti: Fab. 70b); 1538 *zewn* (Oklsz.); 1553/ *fzűnnel* (Tinódi: Cronica C2a); 1577 *szenedet* (NySz.); 1585 *Czinnel* (Cal. 346); 1668 *szinnyezié* [sz.] (NySz.); 1863 *szény* (Krizsa [szerk.] Vadr. 518) **J: 1.** 1146 ? 'szép alak, szépség, tetszetősség | schöne Gestalt, Schönheit, Anmut' (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 45); **2.** 12. sz. vége/ 'arc; közvetlen jelenlét | Angesicht; unmittelbare Gegenwart' (↑); **3.** 1395 k. 'a fénysugarak hullámhossza és rezgésszáma szerint alakuló látási érzet | Farbe als Empfindung' # (BesztSzj. 692.); **4.** [főleg -e birtokos személyjellel] 1416 u.¹ 'felület, felszín | Oberfläche' # (BécsiK. 141); **5.** [főleg -e birtokos személyjellel] 1416 u.² 'vminek a java, vmiből a legkülönb | das Beste, das Vornehmste' (MünchK. 84va); **6.** 1489 'megjelenési forma, külső | Erscheinungsform, das Äußere' (MKsz. 1895: 111); **7.** 1513 'kép, képmás | Bild, Bildnis' (NagyszK. 102); **8.** 1513 'látszat, ürügy | Schein, Vorwand' (NagyszK. 64); **9.** 1595 'festék | Farbe, Farbstoff' (Ver. 78.); **10.** 1613 'mód | Art und Weise' (NySz.); **11.** [főleg -e birtokos személyjellel] 1649 'vminek, különösen kelmének szebbik, tetszetősebb külső fele | Vorderseite, haupts. rechte Seite bei Stoffen' # (NSz.) **Sz: ~es** 1146 [szn.] (↑); 1522 k. *zynes* 'színnel ellátott, színnel bíró, nem színtelen | farbig' (Oklsz.) | ~ű [csak szókapcsolatban] 1395 k. veres *zinev* (BesztSzj. 692.) | ~telen 1551 *szintelen* (NySz.) | ~telenít 1577 k. *megh zŷntelenitŷ* (OrvK. 348) | ~esít 1603 *meg zŷnősettető* [sz.] (NySz.) | ~ez 1604 *Szinezem* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~esedik 1750 *fzínedefem* (Wagner: Phras. Color a.) | ~ezet 1754 *színezet* (NSz.) | ~lel 1762 *szinlelve* [sz.] (NSz.) **R: színtig** 1508 *zintig* 'színültig | bis an den Rand' (DöbrK. 285) | ~leg 1804 *színleg* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A szó belseji *i* valószínűleg hangsúlyos helyzetbeli hangzónyúlás következménye. Feltehetőleg a 4. jelentés az eredeti, a további jelentések ebből fejlődtek ki.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *drapp, fel⁻³, földszint, hely-, kétszínű, őszinte, rózsaszínű, se-, szín⁻¹, szint, szintén, színültig, színvonal, valószínű, vízszintes*

szín³ **A:** 1786 *színre* (NSz.) **J:** **1.** 1786 'színpad | Theaterbühne' (↑); **2.** 1792 'színház | Theater' (NSz.); **3.** 1876 'színdarab felvonásának egy része | Teil eines Aktes, Szene' (NSz.) **Sz:** ~**ész** 1787 *színeszkedő* [sz.] (NSz.) | ~**észkedik** 1787 'színel, alakoskodik | heucheln' (↑); 1835 *színeszkedik* 'szerepet játszik | schauspielern' (Kunoss: Gyal. *Debütíroz* a.)

■ Összetételi előtag önállósulása. | ⊕ A →*játékszín* szóból; ez a →*szín*¹ jelentésselkülönülését követően keletkezett *szín*³. Ehhez a fejlődéshez hozzájárulhatott a lat. *scena* 'táj; szín, színpad' analógiás hatása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *játékszín*, *szín*¹, *szín*²

szín⁻¹

I. ~nép † **A:** 1539 *szín népek* (RMKT. 2: 27) **J:** **1.** 1539 'formás, deli emberek | wohlgebaute, stramme Menschen' (↑); **2.** 1555 'válogatott legénység | ausgewählte Mannschaft' (LevT. 1: 165); **3.** 1636 'a legelőkelőbbek | die Vornehmsten' (NySz.)

II. ~méz **A:** 1560 k. *Zyn mesz* (GyöngySzt. 301.) **J:** 'a legjava, tiszta méz | Jungfernhonig' | ~**bor** **A:** 1616 *žyn bor* (RMNy. 2/2: 12) **J:** 'a legtisztább, legjobb' bor | purer Wein' | ~**arany** **A:** 1786 *szín-arany* (NySz.) **J:** 'valódi arany | Feingold' # | ILYENEK MÉG: ~**must** 'először nyert, tiszta must | klarer Most' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 52); ~**magyar** 'született magyar | kernungarisch' (1871: MNv. 1871. febr. 12.: 81)

III. ~igaz **A:** 1873 *szinigaz* (Ellenőr 1873. jún. 17.: [1]) **J:** <MN> 1873 'teljesen igaz | ganz wahr' # (↑) | <FN> 1900 'a teljes igazság | die reine od. volle Wahrheit' (NSz.) | ~**józan** **A:** 1889 *szinjózan* (FővL. 1889. jan. 10.: 66); 1899 *szinjózanok* (NSz.) **J:** 'egészen, teljesen józan | ganz nüchtern' | ~**tiszta** **A:** 1882 *szintiszta* (Hon 1882. ápr. 27.: [3]); 1898 *Szintisztaság* [sz.] (NSz.) **J:** 'teljesen tiszta | ganz rein' #

■ Összetételi előtag, azonos a →*szín*² szóval. | ⊕ Az 1. csoportban az előtag jelentése 'szép alak, forma', a 2. csoportban 'a legjobb'; mindkettőben jelzői szerepe van. A 3. csoportban az előtag jelentése metaforikusan összefügg a →*szín*² 'felület, felszín' jelentésével; tulajdonképpen a *színig* 'tele; csordultig' határozószó párhuzamos, jelöletlen alakja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *arany*, *bor*, *igaz*, *józan*, *méz*, *szín*², *tiszta*

szín⁻²

~**játék** **A:** 1801 *Szinjáték* (Sokféle 7: 255); 1806 *Szin-Játékok* (NSz.) **J:** **1.** 1801 'színdarab | Theaterstück' (↑); **2.** 1846 'alakoskodás | Heuchelei' (NSz.) | ~**ház** **A:** 1813 *színházban* (HazKülfTud. 1813. nov. 20.: 342) **J:** **1.** 1813 'színielőadások tartására emelt épület | Theater' # (↑); **2.** 1831 ? 'színdarabok előadásával foglalkozó intézmény; színművészet | Bühnenwesen; Bühnenkunst' (NSz.), 1834 'ua.' (NSz.); **3.** 1843 'színielőadás | Theatervorstellung' (NSz.) | ~**hely** **A:** 1823 *színhelye* (NSz.) **J:** **1.** 1823 'történésnek, eseménynek, főképpen színpadi mű cselekményének színtere, helye | Schauplatz; Stätte des Geschehens, Tatort' # (↑); **2.** 1836 'színpad | Bühne, Szene' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ILYENEK MÉG: ~**mű** 'színházi előadásra szánt műalkotás, színdarab | Theaterstück' (1830: NSz.); ~**pad** 'színházi játéktér | Bühne' (1830: NSz.); ~**lap** 'színházi program; szereposztás | Theaterzettel' (1870: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*szín*³ szóval. | ⊕ A *színjáték* ('színpadon előadott játék') szóban a tagok egymással határozói alárendelő, a *színhely* ('a színielőadás helye') szóban jelöletlen birtokos jelzős alárendelő, a *színház* szóban tautologikus viszonyban vannak egymással. Utóbbi másik megnevezése: →*játékszín*. ☞ Nyelvújítási alkotások.

📖 TESz. *színház* a., *színhely* a.; EWUng. • Vö. *ház*, *hely*, *játék*, *mozi*, *szín*³

szinkron → *szinkrón*

szinkrón **A:** 1893 *szinkron* (PallasLex.); 1923 *szinkrón* (Fülöp: TermtudMűsz.) **J:** 'egyidejű; egyidejűleg működő | gleichzeitig; gleichläufig'

szinkronizál **A:** 1898 *szinkronizálásra* [sz.] (PolytechnSz. 1898. máj. 1.: 137); 1925 *Szinkronizáló* [sz.] (RévaiLex. 17: 633) **J:** **1.** 1925 'különbéle folyamatokat egyidejűsít, összhangba hoz | verschiedenartige Bewegungen in zeitlichen Gleichlauf bringen, gleichschalten' (↑); **2.** 1932 '〈filmet〉 az eredeti tartalmával megegyező, de hazai nyelven mondott szöveggel lát el | fremdsprachigen Bild- und Tonablauf in der eigenen Sprache in zeitliche Übereinstimmung bringen 〈Film〉' (Sauvageot: FrMSz. *synchroniser* a.)

szinkron **A:** 1951 *szinkron* (NSz.) **J:** 'szinkronizálás | zeitlich mit den Bildern zusammenstimmender Tonablauf, auch dessen Herstellung'

■ A szócsalád **szinkrón**, **szinkronizál** tagjai nemzetközi szók. | (≡) Ném. *synchron*; ang. *synchronous*; fr. *synchrone*; stb.: 'szinkrón'; – vö. még lat. *synchronus* 'kortárs', (k.) 'egyidejű' [< gör. *σύγχρονος* 'ua.'] | ném. *synchronisieren*; ang. *synchronize*; fr. *synchroniser*; stb.: 'szinkronizál'; ezek a fenti melléknév származékaiként jöttek létre, valószínűleg a gör. *συνχρονίζω* 'egyidejűnek lenni' hatására. (⇒) A magyarba főleg a németből került át. (⊕) Az ige végződéséhez vö. *aktivizál* (→aktivitás), *politizál* (→politika) stb.

■ A **szinkron** elvonás eredménye. | (⊕) A *szinkronizál* szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krónikus*

szinkronizál → *szinkrón*

szint **A:** 1843 *szintez* [sz.] (Ballagi M.: MNMZsebsz. *Nivellieren* a.); 1854 *szintje* (NSz.) **J:** 'magassági (v. mélységi) vonal; színvonal | Niveau {auch abstr.}' **Sz:** ~**ez** 1843 (↑)

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) Feltehetőleg a →*földszint* összetétel utótagjának önállósulása. Keletkezésében szerepet játszhatott a tévesen határozóragos főnévnek felfogott *szintig* 'valaminek a széléig' (→*szín*²) határozószó -ig terminatívusz ragjának elhagyása. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *földszint*, *szín*²

szinte → *szintén*

szintég → *szintén*

szintén **A:** 1456 k. *zinthēn* (SermDom. 1: 5); 1535 k. *zynthyn* (Zay: Lánd. 47); 1642 *szüntēn* (MNY. 69: 235); 1649 *szenten* (MNY. 69: 235); 1772 *szüntén* (NSz.) **J:** **1.** 1456 k. 'különösen | speziell {Adv.}' (↑); **2.** 1525/ 'éppen úgy, is | ebenso, auch' # (TörtTár 1908: 80); **3.** 1535 k. 'teljesen, egészen | ganz und gar, durchaus' (↑); **4.** 1578 e. ? 'majdnem, csaknem | fast, beinahe' (MNY. 75: 510), 1772 'ua.' (NSz.); **5.** 1635 'színig | bis zum Rand' (NySz.)

szinte **A:** 1495 e. *zinte* (GuaryK. 130); 1604 *fzinta* (Szenczi Molnár: Dict. *Eadem* a.); 1708 *Szinte* (Pápai Páriz: Dict.); 1753 *szün̄te* (NSz.); 1796 *szén̄te* (NSz.); 1892 *szintē* (Nyr. 21: 561);

NYJ. *iszinte, szüntő* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1495 e. 'teljesen, egészen | ganz und gar, durchaus' (↑); 2. 1519 k. 'majdnem, csaknem | fast, beinahe' # (DebrK. 177); 3. 1552 'éppen úgy, is | ebenso, auch' (Heltai: Dial. L8a)

szintég × **A:** 1759 *szinteg* (NSz.); 1778 *szintég* (NSz.); NYJ. *szintég, szüntög* (ÚMTsz.); *szintig, szintig* (MTsz.) **J:** 1. 1759 'éppen úgy, is | ebenso, auch' (↑); 2. 1780 'majdnem, csaknem | fast, beinahe' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ≡ **A** → *szín*² 'felület, felszín; külső, külalak; látszat' szóból különféle toldalékokkal. Az alapszó a *szinte* lehetett. A szó belseji *t* mindegyik szóban helyrag; az *e* elem latívuszrag vagy E/3. személyű birokos személyjel lehet. A *szintén* és a *szintég* a *szinte* szóból jött létre *-n* módhatározó raggal, ill. *-g* nyomatékösítő elemmel; vö. *ittég* (→ *itt*), *osztég* (→ *azután*) stb. A szó eredeti jelentése 'látszatára, hasonlóságára' lehetett. (⊖) Idetartozik: *szint* 'szinte, kis híján' (1751: NSz.), amely a *szinte* szóból keletkezett a szóvégi *e* kiesésével; vö. → *össze*.

📖 Nyr. 61: 82; Klemm: TMondt. 423; TESz.; EWUng. • Vö. *szín*²

szintetikus → *szintézis*

szintézis **A:** 1817 *synthesisbe* (TudGyűjt. 1/2: 133); 1884 *Synthesis* (MagyLex.); 1897 *Szintézis* (PallasLex.) **J:** 1. 1817 'összegezés, egységbe foglalás | Aufbau eines Ganzen aus seinen Teilen (in der Wissenschaft)' (Farkas: GLEl.); 2. 1826 ? 'összetevés, összetétel | Verbindung, Zusammensetzung' (↑), 1884 'ua.' (MagyLex. 15: 81); 3. 1923 '(bonyolultabb) vegyület létrehozása | chemisches Verfahren' (Fülöp: TermtudMűsz. 152)

szintetikus **A:** 1848 *synthetikus* (NevEmL. 5: 113); 1913 *szintétikus* (Horváth: HSz. *szintézis* a.); 1937 *szintetikus* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 1. 1848 'összegező, egységbe foglaló | zusammenfassend' (↑), 1925 'ua.' (RévaiLex. 17: 640); 2. 1891 'összetevő | zusammensetzend' (Füredi: IdSz.); 3. 1925 'ragozó-jelező (nyelv) | synthetisch (Sprache)' (Sauvageot: MFrSz.); 4. 1928 'mesterséges(en) előállított | künstlich hergestellt' (TechnLex. 2: 405)

■ Nemzetközi szók. | ≡ Ném. *Synthese, Synthesis*; ang. *synthesis*; fr. *synthèse*; stb.: 'összegzés; egységbe foglalás <a tudományban>; kémiai eljárás' | ném. *synthetisch*; ang. *synthetic*; fr. *synthétique*; stb.: 'összegező; egységbe foglaló; szintetikus <kémiai>'. Ezek a gör. *σύνθεσις* 'összeállítás, rend; egységbe foglalás', ill. a gör. *συνθετικός* 'összeállításba, rendszerbe tartozó' szavakra mennek vissza. (≈) A felvilágosodás korában a görögből az európai nyelvekbe átkerült szavak később az újkori latinba is bekerültek; vö. lat. (ú.), (tud.) *synthesis* 'összeállítás, egységbe foglalás', *syntheticus* 'összeállító, egységbe foglaló'. (⇒) A magyarba elsősorban a németből kerültek át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tézis*

színültig **A:** 1767 *Színültig* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** 'egészen tele | bis an den Rand' #

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban vitatott. | 1. Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ *A csordultig* (→ *csorog*) analógiájára. Kialakulására hatással volt a (R.) *színül* 'vminek a széléig' (1519: JordK. 627) is. 2. Összetett szó. | ⊕ **A** → *szín*² 'felület, felszín' + az önálló szóként nem adatolt *ültig* 'egy bizonyos pozíció felvételéig' (→ *ül*¹ -*t* névszóképzővel + *-ig* terminatívusz raggal) tagokból; (jelöletlen birtokos jelzős) alárendelés. Hasonló összetételhez vö. *színjártig* 'vminek a széléig' (1785: NSz.); *színálltig* 'ua.' (1881: Nyr. 10: 39).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szín*², *ül*¹

színvonal **A:** 1838 *színvonal* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1838 ? 'felszín, felület | Oberfläche' (↑), 1842 'ua.' (NSz.); **2.** 1838 ? 'vminek felső szintje, magassági foka (átvitt értelemben is) | Niveau, Stufe (auch abstr.)' # (↑), 1846 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**as** 1910 *színvonalas* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *szín*² 'felület, felszín' + → *vonal* szavakból; mellérendelő összetétel. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szín*², *vonal*

szípa → *szipirtyó*

szipákol → *szippant*

szipirtyó **A:** 1770 *szipirtyók* (NSz.) **J:** **1.** 1770 'veszekedős, rosszindulatú vénasszony; boszorkány | böses (altes) Weib; Hexe' (↑); **2.** 1832 'feslett életű (idősebb) nőszemély | (ältere) Hure' (Kreszn.)

szípa × **A:** 1770/ ? *szípa* (NSz.); 1777 *szípa* (NyF. 50: 33); 1877/ *szípó* (NSz.) **J:** **1.** 1770/ ? 'vén banya | alte Vettel' (↑), 1777 'ua.' (↑); **2.** 1838 'feslett életű (idősebb) nőszemély | (ältere) Hure' (Tsz.)

■ Származékszavak. | ⊕ A → *szív*¹ *szip* változatából. A *szipirtyó* végződése ugyanaz a játshi kicsinyítő képző, mint pl. a → *kulipintyó*, valamint a *szepentyó* 'szajha' (1838: Tsz.) szó esetében is; utóbbi töve azonos a → *szepeg* szócsalád tövével. A *szípa* végződése -a folyamatos melléknévi igenévképző (vö. → *csusza*, → *hulla* stb.); itt főnevesülés is történt.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szív*¹

szipka **A:** 1792 *Szipka* (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** **1.** 1792 'szívóeszköz, vékony szívócső | Saugrohr' (↑); **2.** 1792 'vminek szájba vehető, szájba való része | Mundstück von Pfeifen, Saugrohren usw.' (↑); **3.** 1867 ? 'szivar, cigaretta meghosszabbító része | Zigarettenspitze' (NSz.), 1896/ 'ua.' (NSz.); **4.** 1914 'edény csöve | Tülle' (Herman: Pászt. 242)

■ Származékszó. | ⊕ A → *szív*¹ *szip* változatának -ka kicsinyítő képzős alakja; a képző deverbális szerepéhez vö. → *csacska*. A *szipka* ma leginkább a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szív*¹

szípog → *szippant*

szípoly **A:** 1590 *Szipol* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 69); 1604 *Szipoly* (Szenczi Molnár: Dict.); 1796 u. *szípoj* (NSz.); 1806 *Sziboj* (Nyr. 45: 26) **J:** **1.** 1590 'moly | Motte' (↑); **2.** 1796 u. 'gabonaféreg | Kornwurm' (↑); **3.** 1801 'ragadozó madár | Raubvogel' (NSz.); **4.** 1807 'pióca | Blutelge' (NSz.); **5.** 1807 'élősködő személy | Parasit' (NSz.); **6.** 1832/ 'iszákos ember | Säufer' (NSz.); **7.** 1850/ 'uzsorás | Reißer, Wucherer' (Jókai: JubÖM. 10: 256); **8.** 1872/ 'szívószer, szípóka | Säugrüssel' (NSz.)

szípolyoz **A:** 1841 *szípolyozása* [sz.] (PestiH. 1841. aug. 25.: 572) **J:** [főleg *ki*~] 'kihasznál, kizsákmányol | ausbeuten'

■ A szócsalád alapja, a **szípoly** származékszó. | (△) A →szív¹ ige *szip* változatának -l > -ly névszóképzős alakja; vö. →*fogoly*¹. Az 1. jelentést a moly szívóképeségére vonatkozó hiedelem magyarázza. Az 5. és 7. jelentéshez vö. *pióca* (→*pióka*). (⊙) Nyelvjárási, ill. állattani műszó.

■ A **szípolyoz** származékszó. | (△) A *szípoly* igei származéka. (⊙) A csak nyelvjárási szóként, ill. állattani műszóként élő alapszóval szemben ez az igei származék a választékos stílus szava.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 953; TESz.; EWUng. • Vö. szív¹

szípolyoz → *szípoly*

szíporka → *szíporkázik*

szíporkázik A: 1792 *szíporkázott* (NSz.); 1838 *Szíporkázik* [▽] (Tzs.); 1857 *szíporkáz* (NSz.) J: 1. 1792 'szikrázik, szíporkát szór | Funken sprühen, funkeln' (↑); 2. 1860 'beszéd, társalgás' szellemességtől csillog; <személy> szellemes megjegyzéseket mond | <Witze> sprühen; geistreich tun' (NSz.)

szíporka A: 1804 *szíporkás* [sz.] (NSz.) J: 1. 1804 ? 'szikra | Funke' (↑), 1806 'ua.' (NSz.); 2. 1808 'kicsiny mennyiség, apró dolog | kleine Menge' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1859 'szellemes megjegyzés | Geistesblitz' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szíporkázik** belső keletkezésű, valószínűleg játszi szóalkotás. | (△) Feltehetőleg a *szikrázik* (→*szikra*) szóból jött létre. A 2. jelentés kialakulásához vö. →*csillog*.

■ A **szíporka** elvonás eredménye. | (△) A *szíporkázik* szóból alakult ki. Ma leginkább a 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. szikra

szíppant A: 1755 *szíppantaná* (MNY. 60: 490); 1787 *szíppont* (NSz.); 1792 *szípanta* (NSz.); 1805 *szíppantott* (I.OK. 30: 259) J: 1. 1755 'szájával hirtelen beszív | einmal kurz saugen' (↑); 2. 1783 'orrán át hirtelen beszív, egyet szív | einmal schnupfen' # (NSz.); 3. 1793 'szív egyet a pipából, cigarettából | einen Zug aus der Pfeife, aus der Zigarette tun' (NSz.)

szípákol A: 1765 *szípákolásával* [sz.] (NSz.); 1886 *szípakol* (Nyr. 15: 47); 1887 *Szopákol* (Herman: HalK. 831); NYJ. *szupakol* (ÚMTsz.) J: 1. 1765 'burnótot, tubákot beszíppantgat | <Tabak> schnupfen; die Pfeife schmauchen' (↑); 2. 1854 ? 'váladék visszatartása miatt az orrát szívogatja | schnüffeln' (NSz.), 1857 'ua.' (NSz.); 3. 1873 'a levegőt kapkodva, orrát szívogatva sírdogál | schnüffeln weinen' (NyK. 10: 335); 4. 1887 'hal kopoltyújával a levegőt beszívja | Luft schnappen (Fisch mit den Kiemen)' (↑)

szípog A: 1792 *szípoghatná* [sz.] (NSz.); 1848 *szípogó* [sz.] (NSz.); NYJ. *szípög* (OrmSz.); *szopog* (MTsz. *szopog* a.); *szuppog* (MTsz. *szuppog* a.) J: 1. 1792 'tubákot szíppantgat; pipát szívogat | <Tabak> schnupfen; die Pfeife schmauchen' (↑); 2. 1816 'a levegőt kapkodva, orrát szívogatva sírdogál, szepeg, hüppög | schnüffeln weinen' (Gyarmathi: Voc. 100 [v: 108]); 3. 1848 'a náthás váladék visszatartása miatt orrát szívogatja | schnüffeln' (↑); 4. 1863 'szortyog, horkol | schnarchen' (Kriza [szerk.] Vadr. 518); 5. 1887 'hal kopoltyújával a levegőt szívogatja | Luft schnappen (Fisch mit den Kiemen)' (Herman: HalK. 831)

■ Származékszavak. | ☐ A →szív¹ ige *szip* változatából -nt mozzanatos-műveltető igeképzővel és különféle gyakorító képzőkkel. A *szipog* mára leginkább a 2. és 3. jelentésében használatos; jelentéséhez és a *szipög* palatális változathoz vö. →*szepeg*. ☐ Ugyanebből az alapszóból származó régi igék: *szipokál* 'sűrűn szipog' (1772: NySz.); *szipál* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *szippan* 'szipogó hangot ad ki' (1873: NSz.). Idetartozik még: *szipózik* ~ *szipuzik* 'oldószeres gőzének belégzésével kábítja magát' (1985: MArg.); ez az argóban keletkezett.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *szepeg*, *szív*¹

szirén **A:** 1604 *Sirenekhez* (Szenczi Molnár: Dict. *Siréneus* a.); 1636/ *sirénák* (Pázmány: ÖM. 6: 510); 1730 *sziréni* [sz.] (ItK. 14: 107); 1791 *Sziren* (NSz.) **J:** 1. 1604 'énekével a hajósokat magához csábító és elpusztító félig nő, félig madár formájú képzeletbeli lény | Sirene <Myth>' (↑); 2. [ma csak ~ek] 1825 'nagy testű vízi emlősállat, tengeri tehén | Ordnung von Meeressäugern: Seekuh, Sirene usw.' (NSz.); 3. 1842 'csábító szépség, vonzó nő | betörende Schönheit, Vamp' (NSz.)

■ Latin jövevényszó, később német közvetítéssel is. | ☐ Lat. *Siren* 'madárszerű képzeletbeli lény, szirén <mitológiai>', (kés.) *Sirena* 'ua.' [< gör. Σειρήν 'ua.']; – vö. még ném. *Sirene* 'ua.; tengeri tehén; csábító nő'. ☐ Megfelelői: ang. *siren*; fr. *sirène*; stb.: 'szirén'. ☐ A korábbi változatok szó eleji s-es kiejtéséhez vö. →*salétrom* stb. ☐ A 2. jelentésében állattani műszó. ☐ Magyarítási kísérlet: *sirámok* [többes szám] 'szirének' (1766: MNy. 6: 325), a →*sír*¹ szóból -m névszóképzővel.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *sziréna*

sziréna **A:** 1883 *sziréna* (Mlpar 1883. júl. 24.: 217) **J:** 'változó magasságú, éles hangú jelzőkészülék | Sirene als Warngerät'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Sirene*; ang. *siren*; fr. *sirène*; stb.: 'sziréna mint jelzőkészülék'. A franciából terjedt el [eredetéhez vö. →*szirén*; a jelentése metaforikus, a szirének és a sziréna hangja közötti feltételezett hasonlóság alapján]. ☐ A magyarba elsősorban a németből került át. ☐ A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *szirén*

szírom [4] **A:** 1790 *Nőszírom* (Nyr. 85: 212); 1805/ *szírmokkal* (NSz.); NYJ. *cirom* (ÚMTsz.) **J:** 'virág pártáját alkotó színes levél | Blütenblatt' #

■ Szóhasadással keletkezett, nyelvújítási szóalkotás eredményeként. | ☐ A →*szíromy*¹ 'keskeny, színes bőrszalag; színes bőrszalakkal való díszítés' szóból keletkezett. Az elnevezés alapja valószínűleg a színes bőrszalagok és a virágszírmok közötti alaki hasonlóság. ☐ Nyelvújítási szó.

☐ Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *nőszírom*, *szíromy*¹

szíromy¹ [4] **A:** 1138/ ? *Cirun* [szN.] (MNy. 32: 205); 1405 k. *firon* (SchlSzj. 1579.); 1520 k. *Zyrnios* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1572 *Zyrmot* (OkISz.); 1577 *szíromy* (KolGl.); 1702 *Szírom* [szN.] (Kázmér: CsnSz.); 1786 *tzírommal* (NSz.); 1788 *Szíromnyájú* [*szíromnya* □] [sz.] (NSz.); 1833 k. *Szilony* (NSz.) **J:** 1. 1405 k. 'hántolt fonóvessző v. vesszőből hasogatott kötőanyag | Flechtgerste; Bast' (↑); 2. 1520 k. ? 'keskeny (színes) bőrszalag; színes bőrszalakkal való díszítés | schmaler (bunter) Lederstreifen, Lederfaden; Lederstückchen <Verzierung>' (↑), 1572

'ua.' (↑); **3.** 1621 'bőrhártya, pergamen | Pergament' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1788 'kopoltyú | Kieme' (↑)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Származékszó. | (⊕) A →*szil*¹ 'hasít' igéből -*n* (~ -*ny*) névszóképzővel; vö. →*bizony*, →*haszon* stb. A szó belseji *l* > *r* hangváltozáshoz vö. →*kerekedik*, →*virág* stb. Ezt a magyarázatot támogatják a korábbi, hasítással kapcsolatos jelentések. **2.** Ótörök jövevényszó. | (⊖) Vö. Kāšy. *siðrīm* 'ostor, korbács'; oszm. *sırım* 'bőrszík'; csag. *sīrīm* 'öv, szík'; stb. [< török **siðir* 'lehúz, lehasít']. Ezt a magyarázatot támogatja, hogy a bolgár-törökök (onogurok), akiktől a szót átvehettük, híres szőrmekereskedők voltak; ugyancsak tőlük származik a →*ködmön* és a →*szűcs* szavunk is. Ebben az esetben a szó belseji *r* lehetett az eredeti. A szóvégi mássalhangzó *m* > *n* ~ *ny* fejlődési folyamaton esett át; vö. →*hiszen*, *talán* (→*talántán*) stb. Eszerint a jelentések a bőrre vonatkozó jelölésből indulnak ki (2. és 3. jelentés). (⊖) (⊕) Nem tartozik ide: R. *szirma* ~ *szirma* 'aranyfonál' (1604: Nyr. 42: 25), amely az oszm. *sirma* 'ua.' átvétele.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 349; EWUng. • Vö. *szil*¹, *szírom*

szirony² × [4] **A:** 1708 *Szirnyos* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1802 *szironnya* [ny-j] (NSz.); 1810 k. *Szirogy*, *Sziroty* (MNY. 61: 106); 1818 *szíromos* [sz.] (NSz.); 1833 *Szilogy* (Kassai: Gyökerésző 1: 411) **J:** **1.** 1708 'a hónap olvadás után megfagyott felszíne | Harsch' (↑); **2.** 1802 'zúzmara; hódara, daraeső | Rauhreif; Graupelregen' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (⊖) A tőhöz vö. zürj. (Sz.), (V.) *čareṃ* '(kemény) jégkéreg a havon'; – jur. *sirra* 'hó; tél'; szelk. *šire* 'hó'; kam. *səre* 'ua., hóesés'; stb. [uráli **šar3* '(fagyott) hó, jégréteg a havon']. (⊕) A végződés -*n* ~ -*ny* denominális névszóképző; vö. →*gyertyán*, →*kemény* stb. A szó belseji *i*-hez vö. →*szil*¹, →*szil*². (⊖) Nagy területen élő nyelvjárási szó. (⊕) A lengyelből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 FUF. 2: 184; Kniezsa: SzJsz. 953; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *száraz*

szirt **A:** 1302 *Zjrtus* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 426); 1405 k. *nayk zirth* (SchlSjz. 304.); 1416 u.³ *kožúrtot* (AporK. 77); 1894 *cirt* (Nyr. 23: 94 *cikrá* a.) **J:** **1.** [*kő*~ is] 1302 ? 'magasan, meredek, csupasz szikla(csúcs) | Felsen, Felsklippe' (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 225); **2.** [*nyak*~ is] 1405 k. 'a nyakcsigolya csontjának kidudorodó csuklója, tarkó | Genick' (↑); **3.** 1887 'szakadékos part folyókanyarulatban; a mellette levő sebes víz | Prallufer (in Flußschleifen); Stromschnelle' (MTsz.) **Sz:** ~**es** 1302 [HN.] (↑)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (⊖) CC. *sirt* 'hegyhát, domb'; – csag. *sirt* 'hát'; tat. *sirt* 'ua.; (hát)gerinc hegyhát, hegygerinc'; stb. [török eredetű]. (⊕) A magyarba átkerült alak **sirt* 'hegyhát; hát'. A magyar szó eredetileg veláris *j*-t tartalmazott. Az átvétel meglehetősen korán végbemehetett, talán egy kipsak típusú török nyelvből.

📖 MNY. 3: 357; TESz.; Ligeti: TörK. 97, 542; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

szirup **A:** 1550–1570 *Syrophöl*, *Syruppal* (AsszR.); 1629 *szirupot* (Horváth M.: NEL.) **J:** **1.** 1550–1570 'orvosság édes folyadékban | Arznei in süßem Saft' (↑); **2.** 1600 k. 'sűrített gyümölcsle | eingedickter Fruchtsaft' (Radvánszky: Szak. 263) **Sz:** ~**os** 1802 *Szirupos* 'szirupot tartalmazó | mit Sirup versetzt' (NSz.); 1934 'ézelgős, mézesmázos | süßlich, kitschig' (NSz.)

■ Vándorszó. | (⊖) Lat. (k.) *siropus*, *syrupus*, *siruppus* 'gyógyfőzet'; ném. *Sirup* 'sűrű, cukros lé, szirup', (R.) 'gyógyfőzet'; ol. (v.-ven.) *siròp* 'sűrű, cukros (gyümölcs)lé', (giul.) *sirupo* 'ua.', (R.) *scirupo* 'ua.'; szbhv. *sirup* 'ua.'; or. *cupon* 'ua.'; stb. Forrása az arab *šarāb* 'ital' [< arab *šarīb*, *šarība* 'iszik']. A latinból és az olaszból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba a latinból (1. jelentés), az olaszból és a németből (2. jelentés) került át.

sziszeg [1] **A:** 1552 *sziszóg* (NySz.); 1585 *Sziszegue* [sz.] (Cal. 306); 1790 *szisszegés* [sz.] (NSz.); 1805 *sziszég* (NSz.); 1881 *szüszeg* (NSz.); NYJ. *szésszeg*, *szíszog* (Nyatl.) **J:** 1. 1552 'állat, különösen kígyó, lúd' támadás v. védekezés közben halk, sivító hangot ad | *zischen* # (↑); 2. 1585 'személy' selypesen, pöszén beszél | *lispeln* (Person)' (↑); 3. 1788 'csicsereg | *zwitschern*' (NSz.); 4. 1796 ? 'személy' fájdalmában összeszorított szájjal befelé szívja a levegőt | *zischeln* (Person vor Schmerz)' (I.OK. 30: 262), 1854/ 'ua.' (NSz.); 5. 1810 'pisszeg | zur Mahnung od. zum Ausdruck des Mißfallens *zischen*' (NSz.)

sziszereg × **A:** 1756 *sziszergettek* (NySz.); 1789/ *sziszereg* (I.OK. 30: 262); 1791 *szeszergett* (NSz.); 1834 *szészörög* (MTsz.); 1838 *Szöszörög* (Tsz.) **J:** 1. 1756 'fél | sich fürchten' (↑); 2. 1788 'zümmög, döng | *summen*' (NSz.); 3. 1789/ 'sziszeg | *zischen*' (↑); 4. 1793 'csicsereg | *zwitschern*' (NSz.); 5. 1802 'suhog | *rauschen*' (NSz.); 6. 1936 'vacog, didereg | *zittern*, *frösteln*' (Csűry: SzamSz.)

szisszen **A:** 1796 *szissenés* [sz.] (NSz.); 1803 meg ... *szisszennenek* (Pais-Eml. 592) **J:** 'egy rövidet sziszeg, pisszent | einmal *zischen*, *zischeln*' #

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | (⊕) A *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*szuszog* szócsalád tövével függhet össze. A végződéses különböző gyakorító képzők, ill. mozzanatos képzők. A *sziszereg* 1. és 6. jelentése metonímia.

TESz., *szeszereg* a. is; EWUng. • Vö. *szuszog*

sziszereg → *sziszeg*

sziszífuszi **A:** 1837 *sysiphusi* (Honművész 1837. jan. 15.: 37); 1901/ *szizífuszi* (NSz.); 1910 *sziszífuszi* (NSz.) **J:** 'hiábavaló (fáradozás); rendkívül megerőltető (munka) | *vergeblich* (Mühe); außergewöhnlich anstrengend (Arbeit)'

■ Származékszó egy latin tulajdonnévből. | (⊖) A lat. *Sisyphus* szn.-ből [< gör. *Σίσυφος* szn. (a görög mitológia szerint a korinthuszi király azzal bűnhődött vétkeiért, hogy egy sziklát kellett egy hegycsúcsra felgördítenie, de valahányszor felért vele, az újra a mélybe gördült)]. (⊕) A végződés *-i* melléknévképző; vö. →*drákói* stb. Ma csak a *sziszífuszi munka* (1880: NSz.) szószerkezetben él; vö. ném. *Sisyphusarbeit*; ang. *Sisyphian task*; or. *cuẏuφoφ mpyð* stb.: 'ua.'

EWUng.

szisszen → *sziszeg*

szít **A:** 1405 k. *zito* [sz.] (SchlSzj. 1918.) **J:** 1. 1405 k. 'tűzet' éleszt, égését fokozza | *anfachen* (Feuer)' (↑); 2. 1559 'vkihez, vmihez vonzódik, húz hozzá | zu jmdm od. es mit etw halten' (Székely I.: Krón. 159b); 3. 1589–1591 'érzelmet, indulatot, vmely folyamatot stb.) előidéz, gerjeszt, növel, (személyt) vmire biztat | *anstiften*, *anzetteln*' (MNy. 75: 511); 4. 1594 e./ 'gyűjt, összekotor | *sammeln*, *zusammenscharren*' (Balassi: Camp. 52); 5. 1793/ 'vonz, a maga körébe von, a maga oldalára állít | *für sich gewinnen*' (NSz.); 6. 1838 'gyertyát, mécsest) koppant, (lámpabelet, kanócot) lecsavar | *schneuzen* (Kerze), *zurückdrehen* (Docht)' (Tsz.); 7. [ki~, be~ is] 1897 'kihúz, kijjebb kapar (parazsat, tűzet) | *scharren* (Glut, Kohle usw.)' (MTsz.) **Sz:** ~ó 1405 k. 'pizskafa, -vas | Schürzeug' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A végződés műveltető igeképző lehet. A 3. jelentés metaforikus úton alakult ki az 1. jelentés alapján; a 2. és 5. jelentéshez vö. a →*szív* 'húz' jelentését. A 4., 6. és 7. jelentés a tűz szításával, ill. a parázs kikaparásával függhet össze.

📖 TESz.; EWUng.

szita **A:** [1237–1240] ? *Sita* [SZN.] (PRT. 1: 782); 1374 *Zyta* [SZN.] (OkI Sz.); 1405 k. *zitha* (SchlSzj. 1127.) **J:** 'finom lyukú szövedékből készült háztartási eszköz szemcsés v. porszerű anyag (különösen liszt) tisztítására | Sieb (haupts. Mehlsieb)' # **Sz:** ~**s** 1494 *Scitas* [SZN.] (MNY. 13: 257) | ~**l** 1508 *zitalas* [sz.] 'rostál, rázogató | sieben, beuteln' (DöbrK. 316); 1784 'csepereg, szemerkél (eső) | rieseln' (Baróti Szabó: KisdedSz. 52)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *sito*; szlk. *sito*; or. *cumo* stb.: 'szita' [< szláv **sěj*- 'vet']. (≈) Megfelelői: újgör. *σήτα*; rom. *sită*: 'szita'.

📖 MNY. 6: 62; Kniezsa: SzIJs. 505; TESz.; EWUng. • Vö. *szezon*, *szitakötő*

szitakötő **A:** 1782 *szita-kötő* (NSz.) **J:** 'két pár erezett, átlátszó szárnyú ragadozó rovar | Libelle (Zool) (Odonata)' #

■ Összetett szó. | (⊕) Tagjai a →*szita* + *kötő* (→*köt*) (< az ige -ő képzős folyamatos melléknévi igeneve); tárgyas, jelöletlen alárendelő összetétel. Az előtag a szitakötő szítaszerű szárnyára utal. Vö. (N.) *szita*, *szítás*, *szitalepke* 'szitakötő'. Az összetétel keletkezése és az utótag szerepe nem világos; lehet, hogy a *szítás* 'szitakötő mester' jelentése is közrejátszhatott, tréfás-játszi azonosítással. (⊖) Ugyanezekből a tagokból: 1389 *Zytaketheu* [SZN.] (OkI Sz.), azonban a 'szitakötő' jelentésű közszó ettől független alakulatott.

📖 Nyr. 99: 223; TESz.; EWUng. • Vö. *köt*, *szita*

szitkozódik **A:** 1474 *zitkozodaffal* [sz.] (BirkK. 3); 1529 e. *zitkozotam* (VirgK. 5); 1643 *szitkozódic* [▽] (NySz.); 1767 *szidkozódni* [sz.] (MNY. 73: 245); 1878 *czitkozódott* (NSz.) **J:** 'káromkodik, átkozódik | fluchen, schimpfen' # **Sz:** ~**ás** 1474 (↑)

szitok [4] **A:** 1508 *zytkyat* (DöbrK. 77); 1511/ *Szitokért* (TörtTár 1903: 417); 1552 *fzittockal* (Heltai: Dial. M3b) **J:** 'durva, mocskolódo, szidalmazó szó, kifejezés | Fluch, Schimpfwort'

■ A szócsalád alapja, a **szitkozódik** származékszó. | (⊕) A →*szid* szóból jött létre gyakorító-visszaható képzővel. Hasonló képzési módhoz vö. *csipkelődik* (→*csíp*), *hánykolódik* (→*hány*) stb.

■ A **szitok** elvonás eredménye. | (⊕) A *szitkozódik*-ból keletkezett a mássalhangzó-torlódás feloldásával.

📖 Horger: MSzav. 162; TESz.; EWUng. • Vö. *szid*

szitok → *szitkozódik*

szittyá **A:** 1533 *Scytha* (ItK. 11: 492); 1723 *scytának* (NySz.); 1760 *Stzitták* (MNY. 63: 103); 1768 *Szittyákkal* (MNY. 52: 485); 1779/ *szithákról*, *szitákkal* (NSz.); 1789 *Szittjáktól* (MNY. 52: 485); 1859 *szkithák* (Ethn. 5: 223); 1870 *szkütha* (CzF.); 1960 *szkíták* (NSz.) **J:** <FN> **1.** [ma csak *szkíta*] 1533 '⟨az ókorban⟩ a dél-orosz síkság lakója, szkíta | Bewohner der südrussischen Steppe,

Skythe, Szythe <im Altertum>’ (↑); 2. 1800 ? ’magyar, főképpen öntudatos, büszke magyar ember | (stolzer) Ungar’ (NSz.), 1809 ’ua.’ (NSz.) | <MN> 1797 ’a szkítákra, ill. a szittyamagyarokra vonatkozó, rájuk jellemző, tőlük származó | skythisch bzw. ungarisch von echtem Schrot und Korn’ (MNY. 52: 485)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Scythes, Scythia, Scythae* [többes szám] ’az ókorban egy indoiráni nyelvet beszélő eurázsiai nomád nép, ill. annak tagjai’ [< gör. Σκύθης, Σκύθη, Σκύθα vokatívusz, Σκύται [többes szám] ’ua.’; végső soron iráni eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Skythe, Szythe*; fr. *Scythe*; stb.: ’szkíta, szittyá’. (△) A régi ejtismódnak megfelelően a magyarban mind az *sk*-s, mind az *sc*-s olvasat meg lehetett. A viszonylag későn feltűnő *szittyá* változat keletkezésében a lat. *Scythia* ’a szkíták országa’ [< gör. Σκυθία [HN.]] is közrejátszhatott; vö. 1521 *zytyaban* [HN.] (ApMélt. 54); 1527 *zyttyaban* [HN.], *Scythyay* [sz.] (ÉrdyK. 286, 495); 1554–1555 *Szithiabol* [HN.], *ſzitya* [HN.], *ſzittyay* [sz.] (HoffgreffÉn. M3b, N1b) stb. A végződéshez vö. →*ostya*. A szkítáknak a magyarok őseivel való azonosítása a régi magyar krónikák félreértésén alapul.

📖 Nyr. 30: 142; TESz.; Farkas: GLEl. *s(z)kíta* a.; EWUng.

szittyó A: 1495 e. *ſcitt·an* (GuaryK. 28); 1583 *zitthyó* (Gombocz E.: BotTört. 130); 1596 *Zithio* (MNY. 58: 497); 1809 *Szittyó* (NSz.) **J:** ’nedves, szikes réteken tenyésző, hengeres levelű, egyszikű növény | Binse (*Juncus*)’

■ Déli szláv vagy nyugati szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *sita* ’káka’; szln. *sitje* ’nád, nádas’, (N.) *sitje* ’káka’; cseh (N.) *sítí* ’ua.’; szlk. *sítie* ’kákával benőtt terület’; stb. [< szláv **sei-* ’kötöz’]. Vö. még szln. (N.) *sít* ’káka’; cseh *sítina* ’ua.’; le. *sitowie* ’gyékény; nád, nádas’; stb. (△) A magyarba átkerült alak **sitoja* [többes szám]. A *szittyó* alak végződéséhez vö. →*istálló*, →*kagyló* stb.

📖 MNY. 6: 65, 39: 5; Kniezsa: SzJsz. 505; TESz.; EWUng.

szív¹ [2/1] A: 1456 k. *kÿ žÿa* (SermDom. 2: 260), de vö. →*szívós*; 1478 *Zywo* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1552 *elszouárkozuán* [sz.] (NySz.); 1577 *verszipo* [sz.] (KolGl.); 1590 *fel-szihattyá* [sz.] (NySz.); 1707 *Szévétyú* [sz.] (MNY. 8: 129); 1763 *szivu* [□] (NSz.); 1766/ *ki szípó* [sz.] (NSz.); 1771 *szívta* (NSz.); 1880 *ê-szil* [□] (Nyr. 9: 282); NYJ. *szin* (MTsz.) **J: 1.** 1456 k. ’szájjal, szívószervvel, szívóeszközzel ritkított levegőjű teret előidézve vmely folyékony anyagot kivon, kiszivároztat és így vhova juttat | saugen’ # (↑); **2.** 1519 ’lyukacsos szerkezetű anyag’ apránként magába vesz, elnyel | einsaugen, verschlingen’ # (JordK. 907); **3.** 1550 e. ’légnemű anyagot belehel | einatmen’ # (RMKT. 4: 66); **4.** [*ki~*] 1595 ’(orrot) kifúj | sich schneuzen’ (Ver. 64.); **5.** 1626 ’vonz | (an)ziehen’ (NySz.); **6.** [*be~*] 1643 ’orrán át beszippant | aufschnupfen’ (Comenius: Jan. 174); **7.** 1669 ’vhonnan mint forrásból merít, szerez | entnehmen’ (NySz.); **8.** [*vissza~*] 1763 ’(állítást, panaszt) visszavon | zurücknehmen (Behauptung, Beschwerde)’ (NSz.); **9.** [*~ja a fogát, ínyét*] 1792 ’nyelvét, ajkát rátapasztva tisztít; (bosszúsága jeleképpen) a levegőt befelé szíva sajátos hangot hallat | in den Zähnen herumsaugen; im Ärger die Luft durch die Zähne einziehen’ (NSz.); **10.** 1794 ’(pipát, szivart, cigarettát) szív, (dohányt, kábítószert) fogyaszt | rauchen, schnupfen’ # (NSz.); **11.** [*be~*] 1831 ’leissza magát, lerészegedik | sich betrinken’ (NSz.); **12.** 1838 ’(tésztát) nyújt | ausrollen, ausziehen (Teig)’ (Tsz.); **13.** [főleg *ki~*] 1897 ’színt elhalványít, kifakít | die Farbe ausziehen’ (NSz.) **Sz: szivárkozík** 1552 [sz.] ’szivárog | sickern’ (↑) | **szivár** 1585 k. *spongázovar* ’szivacs | Schwamm’ (Gl. *spongva* a.); 1870 ’lopó (szívóeszköz) | Heber’ (CzF.) | **szivat** 1643 *ſzivattyuval* [sz.] ’pumpál | pumpen’ (Comenius: Jan. 90); 1992 ’bosszant, zaklat | schikanieren’ (Kis: KatSz.) | **szivattyú** 1643 *ſzivattyuval* ’szívószerkezet | Pumpe’ (Comenius: Jan. 90); 1897 ’szivárvány | Regenbogen’ (MTsz.) | **szivárog** 1658 e. *szivárgani* [sz.] ’szinte észrevétlenül

áramlik, csorog | sickern' (ErdTörtAd. 1: 94) | ~**ódik** 1677 *szivódnak* 'szikkad | trocken werden' (MonÍrók. 18: 104); [főleg igekötővel] 1851/ 'beivódik | aufgesogen werden' (NSz.); [fel~] 1930 'eltűnik; elmegy | verschwinden; weggehen' (Zolnay–Gedényi) | ~**óka** 1685 *szívókáján* (MNy. 64: 230) | **szivattyúz** 1803 *szivattyúzni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Pumpen* a.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A →*szopik* tövével függ össze; az *i* ~ *o* váltakozáshoz vö. →*pirong*. Hasonló onomatopoetikus szavak más finnugor nyelvekben: vog. (Szo.) *sipy-* 'szív, szopik'; osztj. (O.) *sewta* 'ua.'; votj. (Uf.) *šupšî-* 'ua.'; cser. (B.) *šupša-* 'ua.'; stb. Ezeknek a magyar szóval való etimológiai összefüggése nem zárható ki teljesen, de az onomatopoetikus jelleg és néhány fonetikai nehézség miatt nem is bizonyítható. A *szil*, *szin*, *szivu* változatokhoz vö. →*hív*¹, →*rí*. A 4. jelentéshez vö. a 6. jelentést. A 13. jelentés keletkezéséhez hozzájárulhatott a ném. *ausziehen* '«szín, Nap által» is.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *szepeg*, *szikkad*, *szimatol*, *szipirtyó*, *szipka*, *szipoly*, *szippant*, *szivacs*, *szíváj*, *szivar*, *szivárvány*, *szívós*, *szopik*, *vér*-¹

szív² [7/1] **A:** 1372 u./ *zeueuel*, *zjueben* (JókK. 36, 4); 1405 k. *ziw* (SchlSzej. 415.); 1416 u./¹ *zû, ziuqcbèn* (BécsiK. 261); 1456 k. *zibe* [szí □] (SermDom. 1: 284) **J: 1.** 1372 u./ 'az emberi léleknek, főleg érzéseknek, szeretetnek, jóindulatnak a hordozója, foglalatja | Seele' (JókK. 4); **2.** 1405 k. 'ember, állat vmely belső szerve | inneres Organ (im allg)' (↑); **3.** 1416 u./¹ 'vminek a belső része | Inneres' (BécsiK. 242); **4.** 1533 'vérkeringést biztosító, létfontosságú szerv | Herz (Organ)' # (Murm. 714.); **5.** 1536 'bátorság | Mut' (Pesti: Fab. 19); **6.** [~*em*] 1585 'kedvesem | mein(e) Liebe(r), Liebste(r) (als Anrede)' (LevT. 2: 68); **7.** 1588–1589 'kór (kártyalap színe) | Herz als Spielkartenfarbe' (MNy. 75: 511); **8.** 1797 'vmely helynek, intézménynek a központja | Zentrum' (NSz.); **9.** 1878 'stilizált szívforma; szív alakú tárgy | stilisierte Herzfigur, herzförmiges Ding' # (NSz.) **Sz:** ~**ű** [csak szószerkezetben] 1416 u./¹ *ziuquèc* (BécsiK. 133) | ~**etlen**, ~**telen** 1604 *Szivetlen* (Szenczi Molnár: Dict.); 1742/ *szivtelen* (NSz.) | ~**es** 1636 *szíves* 'bátor | mutig' (NySz.); 1679 'jószívú, készséges, kedves | freundlich, herzlich' (Kertész: Száll. 87) | ~**el** 1750–1771 meg ne *szívelje* 'szívére vesz | zu Herzen nehmen' (NySz.); 1774 'kedvel | lieb haben' (NSz.) | ~**eskedik** 1767 *szíveskedel* 'szerelmeskedik | lieben, sich liebkosten' (NSz.); 1787 'készséges, kedves magatartást tanúsít | belieben' (NSz.) | ~**lel** 1818 *szivlelhetvén* [sz.] 'kedvel | lieb haben' (NSz.); [meg~] 1877 'tanácsot, tanítást megfogad | beherzigen (Rat, Lehre)' (NSz.) | ~**élyes** 1842 *szivélyes* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ☐ Vog. (T.) *šäm*; osztj. (V.), (DN.) *šëm*; zürj. (Sz.) *šęlem*; votj. (Sz.), (K.), (G.) *šulem*; cser. (KH.), (U.), (M.), (B.) *šüm*; md. (E.) *šed'ej*, *šed'ej*, (M.) *šed'i*; finn *sydän*; lapp (K.) *tšäđđë*; – jur. *šej*; szelk. *sīče*, *sīd'e*; kam. *sī*; stb.: 'szív' [uráli **šidä(-m3)* vagy **šüdä(-m3)* 'ua.']. ☐ A **δ* már az ugor alapnyelvben eltűnhetett. A *szív*² főnév a ragozott alakokból lett elvonva. Az 1. jelentés a középkori latin fordításirodalom hatásra alakulhatott ki; vö. lat. *cor* 'szív, lélek'. Az 5. jelentéshez vö. lat. *animus* 'lélek; kedv'; fr. *cœur* 'szív; kedv'.

☞ JSFOu. 30/5: 58; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nagy*-¹

szivacs **A:** 1827 *szivatstsal* (HasznMul. 1827/41: 321); 1828 *Szivacs* (Szily: NyÚSz.) **J: 1.** 1827 'szivacs-faj telepeinek a vázából, ill. gumiból, műanyagból készült, lyukacsos szerkezetű, a vizet magába szívó mosdó- és törölőeszköz | Schwamm zum Waschen und Säubern' # (↑); **2.** 1828 ? 'tengerben, édesvízben gyakran telepesen élő, alacsonyrendű állatfajta | Schwamm (Zool)' (↑), 1838 'ua.' (Tzs. *szivacs-korall* a.); **3.** 1843 'részegeskedő ember | Saufbruder' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1828 *szivacsos* (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*szív*¹ 'felszív' igéből -*cs* névszóképzővel, amelynek a szabálytól eltérően itt deverbális névszóképző szerepe van; vö. *gyutacs* (→*gyufa*) stb. A 3. jelentés tréfás metafora. ☞ Nyelvújítási szó.

sziváj × **A:** 1766 *sziváj* (NSz.); 1787–1793 *sziváll* (MNY. 18: 209); 1790/ *fzivály* (NSz.) **J:** 1. 1766 'ragadós, nyúlós, tapadós {agyagföld, talaj} | klitschig, viskos {Lehm}' (↑); 2. 1793 'rostos, nehezen rágható {étel} | ledern, zäh {Eßware}' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →szív¹ szóból jött létre -ály névszóképzővel. Ez a képző ritkán fordul elő melléknévképzőként; de vö. *apály* (→*apad*); vö. még →*csekély*, →*kevély*. Azonban nem zárható ki, hogy a *sziváj* eredetileg főnév volt, és a szófajváltás jelzői használatban ment végbe. A jelentésekhez vö. →*szívós*. ⊙ A *sziváj* székely nyelvjárási szó.

szivar **A:** 1837 *szivar* (Szily: NyÚSz.); 1844 *Szivar*, *szivárt* (NSz.); NYJ. *cibar* (MTsz.) **J:** 1. 1837 'dohánylevelekből sodort hengerke, amelyet élvezeti cikként hoznak forgalomba | Zigarre' # (↑); 2. 1930 'férfi, pasas | Mann, Kerl' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ozik** 1841/ *szivarozó* [sz.] (NSz.) | ~**ka** 1843 *szivarkát* 'cigaretta | Zigarette' (Honderü 1843. ápr. 29.: 582)

■ Tudatos szóalkotás. | ⊕ A nyelvújítás korában keletkezett, valószínűleg kétféle szóalkotási mód együttes hatására: egyrészt elvonással a *szivárog* (→szív¹) szóból, másrészt a →szív¹ származékaként (a képzés módjához vö. ugyanannak az igének a *szivár* származékát). ⊖ A *szipa* 'szivar' (1837 e.: Szily: NyÚSz.) és *szivola* 'ua.' (1844: Szily: NyÚSz.) megnevezéseket – a ném. *Zigarre* 'szivar' (vö. →*cigaretta*) szóval való hangalakai hasonlóságnak köszönhetően – kiszorította a *szivar*; a *szivarka* származék viszont nem tudta megállítani a →*cigaretta* elterjedését.

szivárvány **A:** 1416 u.² *žouaruāt* (MünchK. 35ra); 1544/ *fzauaruan* (HoffgreffEn. I4b); 1559 *fzauaruān*, *fziuaruant* (Székely I.: Krón. 76a, 5a); 1585 *Sziúaruany*, *Szuáruány* (Cal. 368, 90); 1643 *szeaaruanyáuál* (OklSz.); NYJ. *szivárgván* (MTsz.) **J:** 1. 1416 u.² 'szivacs | Schwamm' (↑); 2. 1533 'a vízcseppek fénytörése révén látható, ív alakú tűnemény | Regenbogen' # (Murm. 219.); 3. 1577 'szívókút, szökőkútszerű forrás | Pumpbrunnen' (KolGl.); 4. 1585 'szívócső, szívóeszköz, szivattyú | Saugrohr, -heber, -pumpe' (Cal. 368); 5. 1585 ? 'félkörív, boltív, ívlet épületelem | Wölbungsbogen' (Cal. 90), 1725 'ua.' (MNY. 39: 384)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív fiktív tő, amely a (R.) *szivárog*, (R.) *szivárkozik* (→szív¹) tövével azonos, -r gyakorító képzővel keletkezett a →szív¹-ből. A végződés -vány névszóképző. Az 1., 3. és 4. jelentés az alapige 'szív' jelentésére megy vissza, az 1. jelentés a középkori bibliafordítók újító kísérletezésének eredménye. A 2. jelentés keletkezését az a népi hiedelem magyarázza, hogy a szivárvány, ill. a szivárványon át egy égi mitológiai lény (kecske, ökör) a földről a vizet elszívja; hasonló szemlélethez vö. votj. *vujuiš* 'szivárvány', tkp. 'vízivó'; ol. (vel.) *arcumbè* 'szivárvány' (vö. lat. *arcus* 'ua.; íj {fegyver}; hajlat, görbület' + *bibere* 'iszik'); szln. (N.) *pijávka* 'szivárvány' (vö. szláv **pija-* 'iszik') stb.

szívós **A:** 1398 *Ziuos* [szN.] (OklSz.); 1566 *sziusb* (NySz.); 1708 *Szijos*, *Szivos* (Pápai Páriz: Dict. *Lentus* a.); 1767 *Szyjas* (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1775 *szijjas* (NSz.); 1784 *fzivós* (Baróti Szabó: KisdedSz. 73) **J:** 1. 1566 'rugalmas rostú {növény}; hajlékony, nem törékeny {fa, vessző} | zähfaserig {Pflanze}; biegsam {Rute}' (↑); 2. 1755 'kemény, erős {rost, ín az emberi v.

állati szervezetben); rágós <hús> | hart, stark (Faser, Sehne); zäh <Fleisch>’ (↑); **3.** 1767 ’hajlítható, nyújtható <anyag>; nyúlós, tapadós, ragacsos | biegsam, dehnbar; klebrig’ (↑); **4.** 1774 ’agyagos, nedvesen tapadós, szárazon kökemény <föld> | klitschig <Lehm>’ (NSz.); **5.** 1835–1858 ’sokat kibíró, káros hatásoknak ellenálló <szervezet, élőlény, természet, közösség> | widerstandsfähig’ # (NSz.); **6.** 1843 ’kitartó; makacs | ausdauernd; hartnäckig’ # (NSz.); **7.** 1873 ’fölszíne-fagyott, kérges <hó> | vereist <Schnee>’ (NyK. 10: 336)

■ Származékszó. | ⊕ A →szív¹ ige -s melléknévképzős alakja; vö. *lakos* (→*lak*¹), *tilos* (→*tiloszik*) stb. A *szívós* alak olyan melléknévek analógiás hatására keletkezett, mint a *rágós* (→*rág*), *tudós* (→*tud*) stb. Egyes változatok a →*szíj* hatását mutatják. A jelentések keletkezéséhez vö. még ném. *ziehen* ’húz, nyújt stb.’ : *zäh* ’sűrű folyású; nehezen aprítható; ellenálló’ stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. szív¹

szkepszis → *szepticismus*

szepticismus **A:** 1789 *Scepticismust* (NSz.); 1831 *skepticismus* (NSz.); 1871 *skepticizmusa* (NSz.); 1906 *szepticismus* (Simonyi: KMűsz.) **J:** **1.** 1789 ’kétely, kétség | Zweifel’ (↑); **2.** 1806/ ’az objektív valóság megismerésének lehetőségében kételkedő filozófiai irányzat | Skeptizismus als philos Richtung’ (NSz.)

szeptikus **A:** 1793 *scepticufok* (Farkas: GLEl.); 1854/ *szeptikus* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1793 ’a szepticismus híve, követője | Anhänger, Vertreter des Skeptizismus’ (↑); **2.** 1880 ’kételkedő, kételkedő személy | Zweifler, Skeptiker’ (NSz.) | <MN> 1809/ ’kételkedő, kételkedő | zweiflerisch, zum Zweifel neigend’ (NSz.)

szkepszis **A:** 1826 *skepsisnek* (ÉletLit. 1/3: 242); 1908 *szkepszissel* (NSz.) **J:** ’kételkedés, kétely | Skepsis’

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Skeptizismus*; ang. *scepticism*; fr. *scepticisme* stb.: ’szepticismus’; – vö. még lat. (ú.) *scepticismus* ’szeptikus filozófiai irányzat’ | ném. *Skeptiker, skeptisch*; ang. *sceptic*; fr. *sceptique*; stb.: ’szeptikus <fn>, szeptikus <mn>’; – vö. még lat. (k.) *sceptici* [többes szám] ’szeptikus <filozófusok>’ [< gör. *Σκεπτικοί* [többes szám] ’ua.’; vö. még gör. *σκεπτικός* ’a megfontolást, a kételkedést illető’] | ném. *Skepsis*; ang. *scepsis*; or. *σκενεuc*; stb.: ’szkepszis’; – vö. még lat. (k.) *scepsis* ’kétség, kétely’ [< gör. *σκέψις* ’megvizsgálás, megfontolás, elgondolkodás; kétség, kétely’]. A görög szavak a gör. *σκέπτομαι* ’megszemlél, megvizsgál’ szóra mennek vissza. Filozófiai műszóként terjedt el. ⊕⊕ A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. horoszkóp, mikrokozmosz, püspök, speciális, spion

szeptikus → *szepticismus*

szláv **A:** 1783 *Slávufokkal, Sláv* (NytudÉrt. 40: 194); 1790/ *sclavusok* (NSz.); 1793 *scláv* (NSz.); 1808/ *szláv, szlávus* (NytudÉrt. 40: 195) **J:** <FN> 1783 ’Kelet- és Dél-Európában lakó, egymással közeli rokonságban levő indoeurópai nyelvet beszélő nép tagja | Slawe’ # (↑) | <MN> **1.** 1783 ’a szlávokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, tőlük származó | slawisch’ # (NytudÉrt. 40: 194); **2.** 1842 ’szlovák | slowakisch’ (NytudÉrt. 40: 195)

szlavista **A:** 1822 *Szlavista* (TudGyűjt. 6/3: 53); 1892 *szlavisták* (Ethn. 3: 121) **J:** ’a szláv népek nyelvével és irodalmával tudományosan foglalkozó személy | Slawist’

szlavisztika A: 1878 *szlavisztika* (BpSzemle 16/31: 94); 1897 *szlavisztikában* (NytudÉrt. 40: 200) **J:** 'a szláv népek nyelvével és irodalmával foglalkozó tudományág | Slawistik'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **szláv** latin (k.) jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (k.) *Sclavus*, *Slavus* 'szláv <fn>; szláv rabszolga'; – vö. még ném. *Slawe* 'szláv <fn>'. A latin szavak végső soron a szláv népek 9–10. sz.-ból adatolt önmegnevezésére mennek vissza: vö. szláv **slověninъ* [többes szám] 'szláv <fn>' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ang. *Slav*; fr. *Slave*; stb.: 'ua.'

■ A **szlavista**, **szlavisztika** jövevényszók, valószínűleg a németből. | (≡) Vö. ném. *Slavist* 'szlavista, a szlavisztika kutatója', *Slavistik* 'a szláv nyelvek és kultúrák kutatásával foglalkozó tudomány'. (△) A magyar végződések latinositás eredményei.

📖 TESz.; ZVerglIdg. 83: 124; EWUng. • Vö. *jugoszláv*, *pán-*, *szlovák*, *szlovén*

szlavista → *szláv*

szlavisztika → *szláv*

szlovák A: 1822 *Szlovákok* (TudGyűjt. 6/3: 52); 1828 *Slowák'* (NytudÉrt. 38: 184); 1835 *slovák*, *Szlowakoknak* (NytudÉrt. 38: 184); 1939 *Szlovják* (MNY. 61: 490) **J:** <FN> 1822 'nyugati szláv nyelvet beszélő, főleg Szlovákiában élő nép tagja | Slowake' # (↑) | <MN> 1835 'a szlovákokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, tőlük származó | slowakisch' # (↑)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *Slovák*, (K.) *Sloviak*: 'szlovák <fn>' [< szlk. (R.) *Slovenin* 'ua.', tkp. 'szláv <fn>' képzőcserével]. A régi népnévi forma a szlk. *Slovenka* 'szlovák nő' és a *slovenský* 'szlovák <mn>' szavakban őrződött meg. (△) A *szlovák* szó az első világháborút követően vált ismertebbé, az irodalmi nyelvben csak a második világháború után honosodott meg, kiszorítva a →*tót* megnevezést. (◊) Végső soron ugyanerre az etimonra megy vissza: 1575 *Sclovác* országban (Heltai: Krón. 2a). Az adat közvetlen idetartozása azonban a nagy időbeli eltérés és a lokalizálás nehézségei miatt bizonytalan, keletkezését esetleg a lat. *Sclavus* 'szláv <fn>' szó támogathatta; nem világos azonban, hogy az adat melyik szláv népre vonatkozik.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 506; NytudÉrt. 40: 195; TESz.; EWUng. • Vö. *szláv*

szlovén A: 1819 *Sloveneknek* (NytudÉrt. 40: 196); 1873 *szlovén* (NytudÉrt. 40: 196) **J:** <FN> 1819 'déli szláv nyelvet beszélő, főleg Szlovéniában élő nép tagja | Slowene' # (↑) | <MN> 1873 'a szlovénekkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, tőlük származó | slowenisch' # (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Slowene* 'Szlovénia lakója' [< szln. *Sloven* 'szláv férfi']. (△) Mivel a 16. századtól kezdődően a szlovénok saját megnevezésükre csupán egyes nyelvjárásokban használták, a magyar szó csak a német tudományos és irodalmi nyelvből származhat. A szlovénok más megnevezésére a magyarban vö. →*vend*.

📖 MNY. 18: 167; NytudÉrt. 40: 196; TESz.; EWUng. • Vö. *szláv*

szmoking A: 1891 *smokingban* (BpHírlap 1891. máj. 17.: 17); 1897 *szmokingba* (NSz.) **J:** 'selyemmel borított hajtókéjű kabátból, hozzávaló nadrágból, mellényből álló férfiöltöny | Smoking'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Smoking*; fr. *smoking*; ol. *smoking*; stb.: 'szmoking'. Ezek az ang. *smoking-jacket*, *smoking-suit* 'házikabát, házi ruha', tkp. 'dohányzó kabát' szóra mennek vissza [< ang. *smoke* 'dohányzik']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

sznob A: 1857 *Snob-ra* (Hölgyfutár 1857. márc. 3.: 213); 1897 *sznob* (PallasLex. *Snob* a.) **J:** 'előkelősködő, műveltnék, kifinomultnak stb. látszani akaró személy | Snob'

sznobizmus A: 1888 *snobizmus* (BpHírlap 1888. nov. 10.: 3); 1932 *sznobizmus* (PHNyr.) **J:** 'nagyképűsködés, sznobság | Snobismus'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Snob* 'sznob'; ang. *snob* 'ua.; cipész, varga; polgár'; fr. *snob* 'sznob'; – az angolból terjedt el [ismeretlen eredetű] | német. *Snobismus*; ang. *snobism*; fr. *snobisme*; stb.: 'sznobizmus'. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

sznobizmus → *sznob*

szó [7/1] A: 1213/ ? *Zoufa* [sz.] [SZN.] (VárReg. 169.); 13. sz. eleje/ *scovol* (KTSz.); 13. sz. közepe/ *scouuo* (ÓMS.); 1372 u./ *zauyt* (JókK. 72); 1536 *zood* (Pesti: Fab. 14a) **J:** 1. 1213/ ? 'hang; kiáltás | Stimme, Ton; Ruf' (↑), 1326/ 'ua.' (OklSz. *tyúk-szó* a.); 2. 13. sz. eleje/ 'a nyelv legkisebb, önálló értelmű egysége | Wort' # (↑); 3. 13. sz. közepe/ 'beszéd; az, amit vki mond (kijelentés, kérés, intelem, ígéret, vélemény stb.) | Rede; jmds Worte (Äußerung, Bitte usw.)' (↑); 4. 1518 k. 'beszélgetés, tárgyalás; vita | Gespräch, Unterredung; Wortwechsel' (PeerK. 196); 5. 1518 k. ? 'szóbeszéd, híresztelés | Gerede' (PeerK. 337), 1535 k. 'ua.' (Zay: Lánd. 22); 6. 1536 'szóhasználat, szófűzés; kiejtés | Wortgebrauch, Wortfügung; Aussprache' (NySz.) **Sz:** ~1 13. sz. eleje/ *scolanoc* (KT.) | ~**lás** 1372 u./ *zolaſaban* 'beszélés | Sprechen' (JókK. 9); 1791 'állandósult szókapcsolat | Redewendung' (NSz.) | ~**ltat** 1372 u./ *zoltata* 'szólásra készlet | zum Sprechen bewegen' (JókK. 35) | ~**zat** 1372 u./ *zozatott* 'hang, hangzás, láрма' (JókK. 16); 1372 u./ 'beszéd, szó | Rede, Wort' (JókK. 32); 1790/ 'magas szintű' nyilatkozat, felhívás (néphez, nemzethez) | Proklamation' (NSz.) | ~**zatol** 1372 u./ *zozatlonk* 'hangot hallat | Stimme hören lassen' (JókK. 30) | ~**zatlik** 1372 u./ *zozatlikuala* 'hangzik | lauten' (JókK. 43) | ~**lal** 1416 u.² *megzolala* (MünchK. 15vb) | ~**lt** [birtokos személyjellel] 1416 u.² *zoltat* 'beszélés | Reden, Sprechen' (MünchK. 99ra) | **szavú** [csak szószerkezetben] 1443 *Zepzawo* [SZN.] (OklSz.) | ~**lhatlan**, ~**hatatlan** 1493 k. *Zolhathlan* 'beszélni nem tudó | sprachlos' (FestK. 6); 1508 *zolhatatlansaga* [sz.] (DöbrK. 11) | ~**lít** 1508 *zolaýta* (NádK. 422) | ~**talan**, ~**tlan** 1586 *szotalan* (NySz.); 1723 *szótlanná* (NySz.) | **össze-lalkozik** 1589 *ezue zolalkozasom* [sz.] 'szóváltásba keveredik | in Wortwechsel geraten' (SzékOkl. 58) | ~**longat** 1594 *βolongatuan* *egjmast* [sz.] (MNy. 42: 78) | ~**nok** 1805 *szónok* (Szily: NyÚSz.) | ~**lam** 1812 *szólamok* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (É.) *saw*'szó; hang; (ének)hang', (Szo.) *sow*'dallam'; osztj. (O.) *saw* 'jajszó; énekszó', (Ko.) *saw* 'dallam' [ugor **saβ* 'szó, beszéd' < török eredetű; vö. kök-török *sab* 'szó; beszéd'; Kāšy. *sav* 'szó, közmondás; történet; hír; hírnév'; stb.]. (△) Az 1–4. jelentés lehetett az eredeti, az 5. és 6. valószínűleg a 3. jelentésből keletkezhetett. A *szónok* és *szólam* nyelvújítási származékszók. (△) Közvetlen török, valamint iráni származtatása kevésbé valószínű.

📖 Szinnyei: NyH.; I.OK. 2: 349; TESz.; MSzFE.; ÉFOu. 13: 233; Ligeti: TörK. 139; EWUng.; Honti: NyÓtör. 56; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. -*beli*, *fel*⁻¹, *fenn*-, *jel*-, *mű*⁻², *név*-,

szó-

I. ~szóló A: 1456 k. *zozolonkh* (SermDom. 2: 295) **J:** 'közbenjáró | Fürsprecher' – De vö. 1456 k. *zonk zolo* 'ua.' (SermDom. 1: 331) | **~beszéd A:** 1527 *zobezeedben* (ÉrdyK. 192) **J:** 1. 1527 'beszélgetés | Gespräch' (↑); 2. 1538 'szavak jellemző csoportja mint nyelvtani kategória | Wortart' (Pesti: Nomenclatura C1); 3. 1588 ? 'híresztelés | Klatsch, Geschwätz' # (NySz.), 1723 'ua.' (NySz.) | **~járás A:** 1538 *zo jarafról* (Pesti: Nomenclatura Z4) **J:** 1. 1538 'szavak jellemző csoportja mint nyelvtani kategória | Wortart' (↑); 2. 1604 'kifejezőmód | Ausdrucksweise' (Szenczi Molnár: Dict.) | **~fiabeszéd † A:** 1598 *szophia beszedet* (NySz.) **J:** 'üres szóbeszéd, mese | leeres Geschwätz' | **~fiaszó † A:** 1615 *szofia szo* (NySz.) **J:** 'üres szóbeszéd, mese | leeres Geschwätz' | **~szátyár A:** 1642 *szószátyár* [] (MonTME. 5: 106); 1803 *Szó-szatyár* (NSz.) **J:** 'bőbeszédű, fecsegő személy | Schwätzer' | ILYENÉK MÉG: **~szólás** 'vkinek az érdekében való megnyilatkozás | Appellieren' (1560 k.: GyöngySzt. 184.); **~csaplár** 'fecsegő, locsogó személy | Plaudertasche' (1750–1771: NySz.)

II. ~tár A: 1767 *Zótár* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Lexicon* a.) **J:** 1. 1767 'a szavak jelentését feltüntető, rendszerint ábécérendbe szedett szógyűjtemény | Wörterbuch' # (↑); 2. 1790/ 'szókészlet, szókincs | Wortschatz' (NSz.) | **~tag A:** 1781 *Szótagolni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a szónak egy kisebb hangtani egysége | Silbe' # | **~játék A:** 1817 *szójáték* (HasznMul. 25: 194) **J:** 'hasonló hangzású szavak játékos összekapcsolása, ill. kiforgatása | Wortspiel' | **~szék A:** 1823 *szószéken* (NSz.) **J:** 'kisebb szónoki emelvény | Kanzel; Katheder' | ILYENÉK MÉG: **~könyv** 'a szavak jelentését feltüntető, rendszerint ábécérendbe szedett szógyűjtemény | Wörterbuch' (1799: MKurir 1799. aug. 20.: 240); **~rend** 'stílus | Stil' (1806: Szily: NyÚSz.) 'szavaknak (meghatározott) sorrendje a mondatban | Wortfolge' (1845: Szily: NyÚSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →szó szóval. | ☞ Az 1. csoport szavai belső keletkezésűek. A *szószóló* és a *szójárás* összetétel tagjai egymással jelöletlen birtokos jelzős alárendelő kapcsolatban vannak, míg a *szóbeszéd* tautologikus összetétel. A *szófiabeszéd* és a *szófiaszó* előtagja ugyancsak összetett szó, a →szó és a *fia* (a →fiú E/3. személyű birtokos személyjeles alakja) összetétele, valószínűsíthető jelentése 'szószaporítás'. A *szószátyár* utótagja talán a (R.) *szatyár* 'piszkos, koszos; durva, vulgáris' (1604: NySz.). – A 2. csoport szavai tudatos szóalkotással keletkeztek a nyelvújítás korában, főleg német mintára; vö. ném. *Wörterbuch*, *Wortschatz*, *Wortspiel* stb.

📖 TESz. *szófia* a., *szószátyár* a., *szószék* a., *szótár* a.; EWUng. • Vö. *beszéd*, *fiú*, *jár*, *játék*, *szék*¹, *szó*, *tag*, *tár*²

szoba A: 1221/ ? *Zoba* [SZN.] (VárReg. 364.); 1300 fold *zuba* (NytudÉrt. 41: 113); 1395 k. *zoba* (BesztSzj. 515.); 1818 *szobában* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Tübülätum* a.) **J:** 1. 1221/ ? 'kemence | Ofen' (↑), 1300 'ua.' (↑); 2. 1395 k. 'épületben) helyiség, amelyben tartózkodnak, dolgoznak, stb. | (heizbare) Wohnstube, Zimmer' # (↑); 3. 1533 'fürdőszoba | Badezimmer' (Murm. 1747.); 4. 1835 'padlás | Dachboden' (TudGyűjt. 2: 33)

■ Vándorszó. | ☞ Lat. (k.) *stuba* 'fürdőszoba; gőzfürdő; szoba, kamra'; ném. (ófn.) *stuba*, *stupa* 'fűthető szoba; fürdőszoba', (kfn.) *stube* 'ua.'; fr. *étuve* 'fürdőszoba; gőzfürdő', (ófr.) *estuve* 'fürdőszoba'; ol. *stufa* 'fűtési rendszer'; oor. *istuba* 'lakóház; fürdőszoba'; stb. Ezek vagy a lat. (vulg.) **extupa* 'gőz- és izzasztófürdőnek berendezett helyiség' [< lat. (vulg.) **extupare* 'kigőzöl'] szóra mennek vissza, vagy pedig egy germán nyelvre; az utóbbi lehetőséghez vö. ném. (ófn.) *stioban* 'párolog'; ang. (óang.) *stýman* 'gőzölög'; stb. ☞ A magyarba főleg középkori latin és német közvetítéssel került át. ☞ A szó belseji *t* kieséséhez vö. →szobor,

→*zarándok* stb. (⇒) A magyarból: rom. *sobă* 'kályha', (N.) 'lakószoba; ház'; szbhv. *soba* 'szoba; fürdőszoba; kályha'; oszm. *soba* 'kályha; melegház'; stb.

📖 NytudÉrt. 41: 113; Kniezsa: SzJlsz. 755; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *dunszt, elő⁻², tuja*

szóbeli → *-beli*

szobor [4] **A:** 1450 *Zobros* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1488 *Zobor* [szn.] (Oklsz.); 1522 *Zubor* [szn.] (MNyTK. 86: 24); 1604 *Szobor* (Szenczi Molnár: Dict.); 1763 *czobor* (NSz.) **J:** 1. 1450 'oszlop, karó | Säule, Pfahl' (↑); 2. 1604 'emberi, állati v. más alakot három dimenzióban ábrázoló alkotás | Skulptur' # (↑); 3. 1833/ 'emlékoszlop, síremlék | Gedenksäule, Grabmal' (NSz.) **Sz:** **szobros** 1450 [szn.] (↑) | **szobroz** 1792 *szobrozni* [sz.] 'szobrot alkot, szobrászkodik | skulpturieren' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 1963 'várakozva ácsorog | herumstehen' (Zolnay–Gedényi) | **szobrász** 1826 *Szobrászok* (ÉletLit. 1826/4: 261) | **szobrászat** 1828 *szobrászat* (TudGyűjt. 12/12: 131)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *cmoŕop* 'léckerítés, palánk; mellvéd, korlát'; szbhv. (ószb.) *stobor* 'oszlop', (R.) *stōbōr* 'udvar, folyosó, bekerített terület', (Ča) *stabar* 'cölöp, karó'; szln. *steber* 'támpillér, oszlop', (N.) *stobor* 'oszlop' [indoeurópai eredetű; vö. óind. *stāmbhas* 'szárfa, oszlop'; óész. germ. *stafr* 'bot, pálca'; stb.]. Vö. még or. (e.) *cmoŕopue* 'oszlopsor'. (⇒) A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásához vö. →*szoba*. A 2. jelentés valószínűleg metonímia. A *szobroz* származék újabb jelentése tréfás metaforán alapul.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 507; TESz.; EWUng. • Vö. *tompa*

szociális **A:** 1796 *Socialis* (MHírm. 1796. jún. 24.: 810); 1852/ *szociális* (NSz.) **J:** 1. 1796 'társadalmi | die menschliche Gesellschaft betreffend' (↑); 2. 1873/ 'jóléti | fürsorgerisch' # (NSz.)

szocialista **A:** 1831 *sociálisták* (Nyiri I.: TudÖszv. 3: 424); 1839 *socialisták* (Nyr. 87: 462); 1889 *szocialista*-hajsztot (NSz.); 1889 *szociálista*-apa (NSz.); NYJ. *cocista*, *szocilista*, *szocialista* (MTsz.); *szuczalista* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1831 'a szocializmus híve, követője | Sozialist' # (↑) | <MN> 1841 'a szocializmust illető, arra vonatkozó, azzal kapcsolatos | sozialistisch' # (Nyr. 87: 468)

szocializmus **A:** 1839 *socialismust* (Hirnök 1839. dec. 12.: [2]); 1897 *Szocializmus* (PallasLex.); 1900 *szociálizmus* (NSz.); NYJ. *cocilizmus* (ÚMTsz.) **J:** 'a magántulajdont elítélő mozgalom, ill. az ebből kinövő, államosító politikai rendszer | Sozialismus' #

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *sozial*; ang. *social*; fr. *social*; stb.: 'szociális'; – vö. még lat. *socialis* 'ua.; társasági, közösségi' [< lat. *socius* '(baj)társ, pajtás; közös'] | ném. *Sozialist*; ang. *socialist*; fr. *socialiste*; stb.: 'szocialista' | ném. *Sozialismus*; ang. *socialism*; fr. *socialisme*; stb.: 'szocializmus'. Modern jelentésükben a franciából terjedtek el. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át; a *szocialista* szóvége latinizálás eredménye. (≈) Ugyanerre az etimonra megy vissza az *asszociáció* 'egyesülés, egyesület' (1865: Babos: KözhSzt.), 'képzettársítás' (1911: RévaiLex. 2: 181) főnév, ill. az *asszociál* 'egyesít, társít' (1879: MagyLex. 1: 599), 'képzettársításokat végez' (1911: RévaiLex. 2: 181) ige. Ezek a lat. *associatio* 'egyesülés, egyesítés; gondolatársítás', ill. a lat. *associare* 'csatlakozik vkihez; kapcsolódik vmihez' szóra mennek vissza.

📖 TESz., *asszociáció* a. is; EWUng. • Vö. *náci, szekta*

szocialista → *szociális*

szocializmus → *szociális*

szóda **A:** 1593 *foda* Meſternek (MNy. 62: 352); 1793 *zóda* (NSz.); 1897 *Szolda* (NSz.) **J:** 1. 1593 'nátriumkarbonát, sziksó | Natriumkarbonat' (↑); 2. 1877/ 'szódavíz | Sodawasser' # (NSz.); 3. 1914 'szódabikarbóna | Natriumbikarbonat' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Lat. (k.) (*Salsola*) *soda* 'ballagófü', (tud.) *soda* 'nátriumhidroxid; nátriumkarbonát'; ném. *Soda* 'nátriumkarbonát'; fr. *soude* 'ua.'; ol. *soda* 'ua.'; or. *coda* 'ua.'; stb. Az olaszból terjedt el [< arab (szic.) *suwwād* 'fejfájás csillapítására használt gyógynövény']. Szaknyelvi jelentése a modern kémiában jött létre. (⇒△) A magyarba főleg a tudományos latin közvetítésével került át. (△) A 2., ill. a 3. jelentés önállósulással keletkezett a *szódavíz* (1872/: NSz.), ill. a *szódabikarbóna* 'nátriumkarbonát' (1911: NSz.) összetételekből.

📖 TESz.; EWUng.

szófa **Δ A:** 1762–1787 *Soffához* (NSz.); 1784 *ſzófa* (Baróti Szabó: KisdedSz. 75); 1788 *sófára* (NSz.); 1788 *Zsófánn* (NSz.); 1813 *zófa* (Mondolat *Pamlag* a.) **J:** 'kerevet, pamlag | Sofa'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Sofa*; fr. *sofa*, (kfr.) *sopha*; ol. *sofà*; szbhv. *sofa*; or. *coḡa*; oszm. *sofa*; stb.: 'kerevet, szófa'. Kelet-Európában az oszmán-törökből, Nyugat-Európában a franciából terjedt el. Forrása: arab *ṣuffa* 'párkány, párkányzat; pad'. (⇒△) A magyarba német és talán francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

szója **A:** 1876 *Sója* bab (GazdT. 58); 1884 *Soja* (MagyLex. 14: 611); 1927 *Szójabab* (NapkeletLex.) **J:** 'egy fajta hüvelyes termésű növény | Soja (Pflanze) (Glycine max)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Soja* 'szójaszós'; holl. *soja* 'ua.'; ang. *soy, soya* 'ua.; szójabab'; fr. *soja, soya* 'ua.'; stb. Európában a hollandból terjedt el [japán *soy, shōyū* 'szójaszós; szójaolaj']. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

szokik **A:** 1348 ? *Zukathlan* [sz.] [HN.] (MNy. 63: 369); 1372 u./ *zoktakuala* (JókK. 73); 1506 yde *zokandyk* [▽] (WinklK. 290); 1552 meg/ *zoc* (Heltai: Dial. H3a); 1585 *fakafsünk* [sz.] (MNy. 59: 482); 1838 *Szokik* (Tzs.) **J:** 1. 1348 ? 'rendszeresen, szokásszerűen tesz vmit | pflegen (zu tun)' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1348 ? 'vmihez fokozatosan hozzászokik | sich an etw gewöhnen' # (↑), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 24) **Sz:** ~**atlan** 1348 ? [HN.] (↑); 1372 u./ *zokatlan* (JókK. 14) | ~**ás** 1372 u./ *zokafnal* (JókK. 60) | ~**tat** 1527 *zokattya* [t-j] (ÉrdyK. 232) | ~**ásos** 1581 *szokásos* 'szokással bíró | etw gewohnt, gewohnt' (Oklsz.); 1636 'rendszeres, megszokott | üblich, gepflogen, gewohnt' (Szily: NyÚSz.) | ~**ványos** 1833 *Szokványos* (Bugát–Schedel: OrvSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az 1. jelentésben múlt idejű alakban, segédigeként fejezi ki a főnévi igenévi formájú főige által jelölt cselekvés ismétlődő, szokásszerű voltát. Adatolható

azonban ebben a szerepben jelen idejű alakban is: 1476 k. *zoknak* [jelen idő] tkp. 'szoktak' (SzabV.).

📖 TESz.; EWUng.

szokmány × **A:** 1560 k. *Szukmanj* (GyöngySzt. 4499.); 1567 *Zokmanj* (NyIrK. 10: 106); 1585 *Zokmant* (NyIrK. 10: 106); 1635/ *Szakmant* (MNY. 80: 381); 1714 *szukmán* (MNY. 80: 381); 1825 *szomány* (NSz.); NYJ. *szumám, szumán* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1560 k. 'durva posztóból készült felsőkabátféle | Art Überrock aus grobem Tuch' (↑); **2.** 1913 'bekecs | Pekesche, Pelzrock' (ÚMTsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *sucman, suman* 'daróckabát; flauskabát'; le. *sukmana* 'hosszú parasztkabát'; blg. *cykman* 'zárt női ruha'; or. *cykman* 'posztó, posztóruha'; ukr. *cykman, cykmana* 'ua.'; stb. A szláv nyelvekből terjedt el [bizonytalan eredetű; vö. talán or. *cykno* 'posztó', ill. csuv. *səkman, səxman* 'egy fajta kabát'; stb.]. (⇒△) A magyarba főleg román közvetítéssel került át. (△) A 2. jelentés metafora.

📖 NyIrK. 10: 106; TESz.; EWUng. • Vö. *szoknya*

szoknya **A:** 1372 u./ *zoknyam* (JókK. 47); 1395 k. *zognya* (BesztSzj. 669.); 1476 *saknia* (Oklsz.); 1612 *szuknyámot* [?✍] (MNY. 90: 253) **J: 1.** 1372 u./ 'reverenda, barátsuha; köntös, felsőruha | Soutane, Kutte; breiter Mantel, Oberkleid' (↑); **2.** 1476 'derékon rögzített, alul nyitott női ruhadarab | Frauenrock' # (↑); **3.** 1808 'alsószoknya | Unterrock' (NSz.); **4.** 1819 '(főleg szólásszerű kifejezésekben) nő, asszony | Frauenzimmer' (NSz.); **5.** 1872/ 'női ruha | Frauenkleid' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *suknja* 'szoknya; alsószoknya'; szlk. *sukňa* 'szoknya; régimódi ruhadarab férfiak és nők számára, amely a testet nyaktól térdig fedi'; or. (N.) *сукня* 'ruha'; stb. [*< szláv *sukno 'posztó'*]. (△) A 4. jelentés metonímia a 2. alapján.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 507; TESz.; EWUng. • Vö. *szokmány*

szokotál × **A:** 1646 *megszokotál* (StCercLingv. 19: 557); 1880 *szokotyáltuk* (NSz.); NYJ. *székétál, szérkétál* (MTsz.) **J: 1.** 1646 'számol, számba vesz; összeállít, összerak | rechnen, (zusammen)zählen; zusammenstellen, -setzen' (↑); **2.** 1832 'szerez | verschaffen' (NSz.); **3.** 1832 'fontolgat, gondolkozik; vizsgál, szemügyre vesz | erwägen; ins Auge fassen' (NSz.); **4.** 1880 'számít vmire | auf etw rechnen' (Nyr. 9: 132); **5.** 1897 'zsémbel, pöröl, akadékoskodik | sich mit jmdm krachen' (MTsz.)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *socoti* 'számol, kiszámít; megfontol, fontolóra vesz; vél, gondol' [tisztázatlan eredetű]. (△) Az 5. jelentés valószínűleg metonimikus. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó. (⊖) Szintén erdélyi nyelvjárási elem a *szokota* 'kotnyeles; gondos; akadékoskodó; stb.' (1832: NSz.); ez elvonás a *szokotál* igéből.

📖 LRom. 13: 558; NyK. 73: 88; TESz.; Bakos F.: REL. 244; EWUng.

szolga **A:** 1082/ *Zeulgageur* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201041); 1109/ ? *Žolga* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 6868); 1138/ *Sulgadí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 204); 1198 *Sculgad* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 104875); 1211 *Zolgat* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1222 *Zuluga*-Geurienses [HN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *fulgam* (KTSz.); 1559 *zoga* byro (LevT. 1: 348) **J: 1.** 1138/ 'az, aki alkalmazotti minőségben kényszerből v. önként vállalt függő viszonyban más(ok)nak munkát végez | Knecht, Diener' # (↑); **2.** [a → *szolgabíró* előtagjaként] 1404 'nemes | Adeliger' (MNY. 13: 257); **3.**

[birtokos személyjellel] 1510 k. '⟨udvariassági formaként⟩ | ⟨als Ausdruck der Ergebenheit⟩' (MNY. 1: 214); **4.** 1832 '⟨olyan tárgyak, szerszámok megnevezéseként, amelyek hordozóként, tartóként v. általában segítőként szolgálják az embert⟩ | ⟨zur Benennung von Gebrauchsgegenständen⟩' (NSz.); **5.** [~m] 1847 '⟨kedveskedő megszólításként⟩ | mein Lieber, mein Kind ⟨als liebkosende Anrede⟩' (NSz.) **Sz:** ~**1** 1372 u./ *zolgalnĭ* [sz.] (JókK. 25) | ~**lat** 1372 u./ *zolgalattyara* [t-j] (JókK. 13) | ~**lő** 1372 u./ *zolgaloknac* 'szolga | Knecht, Diener' (JókK. 7); 1405 k. 'szolgálólány | Dienstmagd' (SchlSzej. 215.) | ~**ltat** 1456 k. *zolgaltatafth* [sz.] (SermDom. 2: 149) | ~**ltatás** 1456 k. (SermDom. 2: 149) | ~**i** 1493 k. *zolgay* (FestK. 352) | ~**lom** 1808 *szolgalma* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *sluga* 'szolga, szolgáló; diakónus'; szbhv. *sluga* 'szolga, szolgáló ⟨udvariassági formulaként is⟩'; szlk. *sluha* 'szolga, szolgáló; vminek a hirdetője, híve'; or. *cpyza* 'szolga, szolgáló ⟨udvariassági formulaként is⟩; inas; lakáj'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ír *sluag* 'sereg, csapat'; litv. *slaugyti* 'segít, támogat']. ⊗ Megfelelője: rom. *sluga* 'szolga ⟨használati tárgyként is⟩'. ⊕ Valószínűleg ugyanabból a nyelvből való, mint a →*szabad*. A *szuluga* változat a mássalhangzó-torlódás feloldásával jött létre, a *szulga* (> *szolga*) alak ebből fejlődött a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével. A 2. jelentéshez vö. →*jobbágy*. A 4. jelentés önállósulással keletkezhetett a →*szolgafa* szóból, de a ném. *Knecht* 'szolga', (R.) 'szerszám, eszköz' hatását sem lehet figyelmen kívül hagyni. ⊕⇒ A román szó (↑) eszközökre vonatkozó másodlagos jelentése valószínűleg a magyarból való.

📖 MNY. 13: 238; Kniezsa: SzJsz. 508; TESz.; EWUng. • Vö. *alászolgája, fele-, rabszolga, szolgabíró, szolgafa, viszont-, zsolozsma*

szolgabíró [6] **A:** 1404 *Solgabirak* (MNY. 13: 257); 1448 *Solgabiro* (MNY. 26: 330) **J:** **1.** 1404 'a nemesség bírāja; megyei főtisztviselő | Richter der Adeligen in den mittellalterlichen Komitaten' (↑); **2.** 1610 'esküdt; társbíró | Schöffe, Mitrichter' (MNY. 53: 207); **3.** 1643 'járási főjegyző | Bezirksbeamter' (NySz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*szolga* + →*bíró* jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az előtag arra utal, hogy a szolgabíró eredetileg a köznemesség (lat. (k.) *servientes regis* [többes szám] 'királyi szolgálk') ügyeiben bíraskodott; a lat. (k.) *iudex nobilium* 'a nemesség bírāja' megnevezés is erről tanúskodik. Ez a tisztség már a 13. században is létezett, később azonban a *szolgabíró* szó alacsonyabb rangú tisztségviselőre vonatkozott. A 2. jelentésre csupán a 17. századi, északkeleti városokban találunk adatokat. A járási főjegyzői tisztség, amelyre a 3. jelentés vonatkozott, a tanácsrendszer létrehozásával 1950-ben megszűnt. ⊕ Ma csak történelmi szakszóként él.

📖 MNY. 13: 238; Horger: MSzav. 164; TESz.; EWUng. • Vö. *bíró, szolga*

szolgafa × **A:** 1790 *szolga fának* (NySz.); 1790/ *szolgafára* (NSz.) **J:** **1.** 1790 'bográcstartó fa | Art Haken, auf dem beim Kochen der Kessel hängt' (↑); **2.** 1792 'csizmahúzó | Stiefelknecht' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1809 ? '⟨különféle hordozó-, tartóeszközök megnevezéseként⟩ | ⟨zur Benennung versch. Behälter, Traggeräte usw.⟩' (NSz.), 1839 'ua.' (MTsz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*szolga* '⟨használati tárgy megnevezésére⟩' + →*fa* jelentéssűrítő, alárendelő összetétele. Az előtag a valamire való, szolgáló eszközre utal. Hasonló használatához vö. *szolgavas* 'a nyárs forgatására használt egy fajta villa' (1808: Sándor I.: Toldalék); vö. még ném. *Knecht* 'szolga; csizmahúzó'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fa, szolga*

szolid **A:** 1824 *solid* (NSz.); 1849/ *szolid* (NSz.); 1863 *legsolidebb* (NSz.); 1874–1876/ *szolid* (NSz.) **J:** **1.** 1824 'alapos; kiegyensúlyozott | gründlich; ausgeglichen' (↑); **2.** 1835 'szilárd; megalapozott | fest; fundiert' (Kunoss: Gyal.); **3.** 1865 'megbízható | gediegen' (Babos: KözhSzt.); **4.** 1871 'egyszerű, szerény | schlicht, bescheiden' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *solid, solide* 'szilárd <tárgy, eszköz>; megbízható, erkölcsileg kifogástalan'; ang. *solide* 'szilárd <tárgy, eszköz>; masszív; erős testalkatú'; fr. *solide* 'ua.'; stb. Főleg a francia nyelvből terjedt el [lat. *solidus* 'szilárd, rendíthetetlen, megbízható; aranypénz'].

(⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (△) A 4. jelentés a magyarban keletkezett a →*szelíd* hatására.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szalutál, szóló, zsálya, zsold*

szólista → *szóló*

szóló **A:** 1787 *Solo* (NSz.); 1789 *Soláját, szóló* (Gáldi: Szótir. 34) **J:** <FN> **1.** 1787 'egyedül előadott zene-, énekszám v. táncszám | Alleinspiel (Musik, Tanz)' (↑); **2.** 1865 '〈kártyajátékban〉 többek ellen játszott egyéni játék | Spiel eines einzelnen gegen mehrere Mitspieler (im Kartenspiel)' (Babos: KözhSzt.) | <MN> 1835 'egyedül előadott <ének, tánc> | Solo- <zB. Sologesang, -tanz usw.〉' (Kunoss: Gyal.)

szólista **A:** 1852 *solista* (BpViszhang 1852. aug. 29.: [2]); 1880 *szolistákat* (NSz.); 1913 *szólista* (Horváth: HSz.) **J:** 'szólót éneklő, táncoló személy | Solist(in)'

■ Olasz jövevényszók, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *solo* 'egyedül; magánszám, szóló'; – vö. még ném. *solo* 'egyedül', *Solo* 'magánszám' | ol. *solista* 'szólista'; – vö. még ném. *Solist(in)* 'ua.'. Az olaszban a lat. *solus* 'egyetlen, egyedüli' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: fr. *solo, soliste*; or. *cono, conucm*; stb.: 'szóló', 'szólista'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *abszolút, katolikus, szolid*

szomak † **A:** 1591 *zomok* (NySz.); 1603 *zomakh* (Radvánszky: Csal. 2: 104); 1651 *Szomakjában* (NySz.) **J:** 'ivóedény, kulacs | Feldflasche'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *somak*, (R.) *sunak, suṇak, sumak*: 'víz tárolására szolgáló bőredény' [? < oszm. *su* 'víz'].

📖 Kakuk: ÉIOsm. 373; TESz.; EWUng.

szombat **A:** (†1002 e.) 1018 k./ Σομβώτου [HN.] (Györffy: DHA. I: 85); 1082/ *Źombathel* [HN.] (MNL (OL) Dl. 201040); 1086 *Zumboddi* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1135/ *Źomboth* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Sumbuth* [HN.] (MNY. 32: 203); 1171 *Sumbud* [szN.] (OkISz.); 1321 *Ryma Zumbath* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 528); 1322/ *Zombathteleke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 375); 1405 k. *zombat* (SchlSzj. 158.) **J:** **1.** (†1002 e.) 1018 k./ 'a hétfővel kezdődő hét hatodik napja, a vasárnap előtti nap | Sonabend' # (↑); **2.** 1790 'munkaszüneti nap | dienstfreier Tag' (NSz.); **3.** 1803 'nagy egyházi ünnep előtti nap | der Tag vor einem großen kirchlichen Feiertag' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Vorabend* a.); **4.** 1900 'nyolc, nyolcas <a kártyában> | acht bzw. Acht (im Kartenspiel)' (Jenő–Vető: TolvSz.) **Sz:** ~i 1416 u./³ *zombati* (AporK. 90) | ~os 1621 *Źombatos* 'szombatista | Sabbatist' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Déli szláv jövevényszó. | ☹ Blg. *субота*; szbhv. *subota*; or. *cyḑōma*; ukr. *cyḑoma*; – óe. szl. *sṑbota*, *sṑbotъ*: 'szombat' [< gör. (biz.) **σάββατον*, -α [többes szám]]. Megfelelői a nyugati szláv nyelvekben is megvannak. Forrása a héber *šabbaṯ* 'a hét utolsó napja, pihenőnap'. A görög és a szláv főnév szó belseji nazálisához vö. ném. *Samstag*; fr. *samedi*; rom. *sîmbătă*: 'szombat'. ☺ A magyarba valószínűleg a keleti kereszténység szakszavaként került át; vö. →*kereszt*, →*pap* stb. A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A szóvég elmaradásához a magyarban vö. →*kolbász*, →*lapát* stb.; az is lehetséges azonban, hogy a szóvégi *a* nélküli szláv változat az átvett forma; vö. a másodikként megadott óegyházi szláv alakkal (↑). A régi földrajzi nevek a szombati napon tartott heti vásárokkal kapcsolatosak. Az argóból való 4. jelentés kialakulása nem világos.

☞ Melich: SzJlsz. 1/2: 270; Kniezsa: SzJlsz. 508; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *nagy*⁻², *virág*-

szomj → *szomjú*

szomjú Δ [5] **A**: 1372 u./ *zomjwfagual* [sz.] (JókK. 72); 1416 u./¹ *zomiohozandol* [sz.] (BécsiK. 4); 1416 u./² *zomiaztad* [sz.] (MünchK. 31vb); 1493 k. *Zomehozeek* [sz.] (FestK. 28); 1493 k. *zomehsaagan* [sz.] (FestK. 150); 1513 *azzomjysagban* [sz.] (NagyszK. 23); 1548 *Szomnuhozot* [sz.] (NySz.). **J**: <MN> 1372 u./ ? 'szomjas | durstig' (↑), 1389 'ua.' (OkISz.) | <FN> 1372 u./ ? 'szomjúság | Durst' (↑), 1416 u./³ 'ua.' (AporK. 109) **Sz**: ~**ság** 1372 u./ (↑) | ~**s** 1380 *Somius* [SZN.] 'szomjas | durstig' (MNY. 63: 369) | ~**hozik** 1416 u./¹ (↑) | **szomjazik** 1416 u./³ *zomiazot* [sz.] (AporK. 50) | **szomjazatta** 1416 u./³ *zōiazatban* <HAT-I IGENÉV> (AporK. 120) | **szomjazat** 1416 u./³ 'szomjúság | Durst' (AporK. 120)

szomj **A**: 1783 *szomja* (NSz.) **J**: 1. 1783 'mohó vágy | Begierde' (↑); 2. 1796 'szomjúság | Durst' (Nyr. 37: 405) **Sz**: ~**as** 1798 *szomjas* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **szomjú** összetett szó. | ☺ A mára elhomályosult összetétel eredeti tagolása: az önálló szóként nem adatolt *szom* 'szomjúság' + *juh* 'belső szerv; gyomor' (→*jonh*). ☹ Az előtag örökség a finnugor korból; vö. zürj. (KP.) *šima-l-* 'éhes, étvágya van'; votj. (Sz.) *šumem* 'éhes', *šumal-* 'megéhezik' [fgr. **šomz* 'éhség, szomjúság']. ☺ Eszerint az összetétel eredetileg 'szomjas gyomor' jelentésű főnév lehetett; ebből fejlődhetett ki a melléknévi jelentés.

■ A **szomj** elvonás eredménye. | ☺ A *szomjú* származékaiból hozták létre. ☹ Nyelvújítási alkotás.

☞ Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *jonh*, *vér*⁻²

szomoga × **A**: 1270 *Scumoga* [HN.] (ZichyOkm. 1: 22); 1342/ *Hwzjuzomoga* [HN.] (MNY. 10: 426); 1357 *Meheszomugathwe* [HN.] (MNY. 31: 231); 1357/ *Meheszamugathew* [HN.] (MNY. 31: 231); 1479 *Czomogafolyasa* [HN.] (MNY. 31: 231); 1883 *szomoga* (Nyr. 12: 528) **J**: 'kákával benőtt vizes lapály | wäßrige Niederung, wo Binsen gedeihen'

■ Keleti szláv jövevényszó. | ☹ Or. *cmȳza* 'csík; folt'; f.-or. (N.) *cmȳza* 'járhatatlan ingovány'; ukr. *cmȳza* 'csík; zóna, övezet', (N.) 'folyó kisebb mellékága folyó v. állóvízzel' [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *smuga* 'átjáró (nyílás)'; lett *smaugs* 'karcsú'; stb.]. Vö. még szln. *smuga* 'csík'; kasub *smuga* 'keskeny, vizenyős rét; pocsolya, tócsa; keskeny folyó'; szlk. *smuha* 'fekete csík'; stb. ☺ A származtatást az is támogatja, hogy a szó északkeleti nyelvjárási elem. Jelentéséhez és az átvétel irányához vö. →*gorond*.

☞ MNY. 31: 231; Kniezsa: SzJlsz. 509; FNESz.; EWUng. • Vö. *smukk*

szomorít → *szomorú*

szomorkodik → *szomorú*

szomorodik → *szomorú*

szomorog → *szomorú*

szomorú [6] **A:** 1211 *Somorou* [SZN.]; *Summorav* [SZN.] (PRT. 10: 513, 504); 1238 *Scvmuro* [SZN.] (Oklsz.); 1251/ *Somorou* (Wenzel: ÁÚO. 7: 329); 1273 *Zumorwfeyze* (Oklsz.); 1288/ *Zomoro* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *zomorwfagot* [sz.] (JókK. 50); 1416 u./² *zomorān*, *zomorouac* (MünchK. 25rb, 84ra); 1456 k. *zumuruknak* (SermDom. 2: 176); 1528 *zomoruuan* (SzékK. 243); 1628 *szomorván* (NySz.); 1690 leg *szomorább* (NySz.); 1863 *Szomóján* (Krizsa [szerk.] Vadr. 518); NYJ. *szamaru* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1211 ? 'bánatos, bús; szomorúságot kifejező | traurig; trüb, betrübt' # (↑), 1251/ 'ua.' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'nehezen elviselhető, kellemetlen | betrüblich, schmerzlich' # (BécsiK. 254); **3.** [~ *idő*] 1416 u./² 'borús, felhős, borongós | bewölkt, trüb' (MünchK. 22va) | <FN> 1742/ 'bánat | Traurigkeit' (NSz.) **Sz:** ~**I** 1372 u./ *zomorwluan* [sz.] (JókK. 10) | ~**ság** 1372 u./ *zomorwfagot* (JókK. 50) | ~**s** 1470 k. *zomoruf* 'bús, elszomorító | traurig' (ZirciGl. 10.)

szomorít **A:** 1372 u./ *zomorojtotuala* (JókK. 55) **J:** [ma főleg *el~*] 'elkeserít, szomorúvá tesz | betrüben, traurig machen'

szomorodik [3] **A:** 1372 u./ *meg zomoroduan* [sz.] (JókK. 103); 1416 u./² *megzomorodec* [▽] (MünchK. 20vb); 1578 *meg szomoroszik* (Bornemisza: ÖrdKis. 116) **J:** **1.** [*el~ik*, R. *meg~ik*] 1372 u./ 'szomorúvá válik | traurig werden' # (↑); **2.** 1416 u./² 'lélekben megzavarodik | in Verwirrung geraten' (MünchK. 54ra) **Sz:** ~**at** 1416 u./³ *zomorodatnak* 'szomorúság, bánat | Betrübniß' (AporK. 47)

szomorkodik **A:** 1512 k. *zomorkodýk* [▽] (WeszprK. 64r); 1818 *szomolykodván* [sz.] (NSz.) **J:** 'szomorkodik | traurig sein'

szomorog [1] **A:** 1519 *zomorgany* [sz.] (CornK. 364); 1529 e. *zomorogyon* (VirgK. 123) **J:** 'szomorkodik | traurig sein'

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. md. (E.) *šumuř'de-*, *šumóř'de-* 'bánkodik, búsul' [fgr. **šom3-r3* 'bánat, szomorúság'; '? szomorú']. A magyarázat a távoli rokonság miatt bizonytalan. (△) A szó végződése *-ú* folyamatos melléknévi igenévképző, ill. különféle deverbális igeképzők. A *szomorú* szó belseji *v-s* változatai a [7/2]-es tőtipus hatását mutatják. Az alapszó egy *-r* gyakorító képzős ősmagyar ige lehetett. Emellett az ige mellett létrejöhetett egy *szomor* főnévi alak is ugyanazzal az *-r* képzővel. Ehhez esetleg vö. *Somur* [SZN.] (1211: PRT. 10: 507); *Zumur* [HN.] (1268/: Györffy: ÁMTF. 2: 223). Hasonló párhuzamos alakokhoz vö. →*fintorog*, →*fodor*, →*komor* stb. – A nyelvújítás kori *szomor* 'szomorú' 1785 (Szily: NyÚSz.), 'szomorúság' (1807: NSz.) főnév szóelvonással keletkezett a szócsalád többi tagjából; az ősmagyar kori főnévvel nem azonos, újabb alakulat. A *szomorkás* 'szomorú' (1793: NSz.) melléknév ebből az újabb keletkezésű főnévből származik; vö. *édeskés* →*édes*). (Ⓐ) Az or. (óor.) *смърный* 'sötétszürke, borús' szóból való származtatása téves.

📖 NyK. 35: 237; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 161; Hadrovics: UEISk. 456; EWUng.

szomszéd **A:** 1299 *Zumzed* [HN.] (NévtÉ. 11: 39); 1322 *Zomzed* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./*zomzed/fagot* [sz.] (JókK. 159); 1379 *Zomzydwara* [HN.] (FNESz. *Szomszédvár* a.); 1416 u.¹ *Zomzéd/fagbéli*[èc] [sz.] (BécsiK. 10); 1583 *zonzed* (MNY. 90: 254) **J:** <MN> **1.** 1299 ? 'közvetlen közelben levő, határos | benachbart, angrenzend' # (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (↑); **2.** 1585 'közvetlen közelben lakó | nachbarlich, Nachbar-' # (MNY. 60: 500) | <FN> **1.** 1299 ? 'közvetlen közelben lakó v. ülő személy | Nachbar' # (↑), 1416 u.² 'ua.' (MünchK. 55ra); **2.** 1748 'szomszedság, közvetlen közelség | Nachbarschaft, unmittelbare Nähe' # (NSz.); **3.** 1804 '(kevésé ismert v. ismeretlen személyek megszólításaként v. megnevezéseként) | {als Anrede bzw. Benennung für wenig od. nicht bekannte Person}' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (↑) | ~**os** 1560 k. *Zomszedos* (GyöngySzt. 210.) | ~**ol** 1795 *Szomszédoltatott* [sz.] (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *sposědb*; szbhv. *susjed*; szlk. *sused*; or. *coced*; stb.: 'szomszéd <fn>', tkp. 'vkivel együtt ülő személy' [< szláv **son* 'együtt igekötő' + **sěd-* '(le)ül, letelepedik']. (△) A szó belseji *m* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*galamb*, →*gomba* stb. A melléknévi jelentések jelzői használatban alakultak ki.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 510; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *szégye*

szonáta **A:** 1796 *szonátájit* (NSz.); 1847 *sonatja* (NSz.); 1884 *szonátáit* (NSz.) **J:** 'szigorúan kötött formában írt, három- v. négytételes, hangszeres zenedarab | Sonate'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sonate* 'szonáta'; ang. *sonata* 'ua.'; fr. *sonate* 'ua.'; ol. *sonata* 'ua.; csengetés, harangozás'; stb. Az olaszból terjedt el [< ol. *sonare* 'hangszeren játszik; csenget; kong']. Az elnevezés a zenedarab hangszeres jellegére utal, szemben a *kantáta* (→*kántál*) nevű, inkább énekhangra írt műfajjal. (⇒△) A magyarba olasz és esetleg még német közvetítéssel került át. (△) A *sonat* írásmódú változat a francia kiejtést tükrözi.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *abszurd*, *szonett*

szonda **A:** 1782 *szonddal* (NSz.); 1891 *sonda* (Füredi: IdSz.); 1900 *szondálás* [sz.] (PallasLex.) **J:** **1.** 1782 'orvosi vizsgáló műszer, kutasz | Sonde {als ärztliches Gerät}' (↑); **2.** 1865 '(víz)mélységmérő | Lot zum Messen der Wassertiefe' (Babos: KözhSzt.); **3.** 1957 'rádiós meteorológiai kutatóballon | Radiosonde' (Bakos F.: IdSz.); **4.** 1972 'az alkoholfogyasztás mértékét megállapító, fűvócsöves készülék | Alkotest-Röhrchen' # (ÉKsz.) **Sz:** ~**z** 1912 *Szondázás* [sz.] 'szondával vizsgál | sondieren' (NSz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *sonde* '(víz)mélységmérő; orvosi szonda; stb.'; – vö. még ném. *Sonde* 'ua.'. A franciában tisztázatlan eredetű. (≡) Megfelelői: ol. *sonda*; or. *зонд*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A 3. jelentés önállósulással jött létre a *rádiószonda* 'rádiós meteorológiai kutatóballon' (1957: NSz.) összetett szóból; ez tükörfordítás a ném. *Radiosonde* 'mérési eredményeit rádióhullámokon sugárzó meteorológiai megfigyelőállomás' alapján. A 4. jelentés metafora az 1. nyomán. A *szondáz* származék képzőcserével jött létre a (R.) *szondíroz* 'szondával vizsgál' (1869: NSz.) igéből, amely a ném. *sondieren* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng.

szonett **A:** 1789 *Sonnet* (NSz.); 1805/ *Sonettjeinek* (NSz.); 1808 *Sonettók* (NSz.); 1809/ *soneted*, *Szonnettot* (NSz.); 1813 *Szonéta* [□] (NSz.); 1830 *Szonettet* (NSz.) **J:** 'olasz eredetű lírai vers(forma) | Sonett'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Sonett*; ang. *sonnet*; fr. *sonnet*; ol. *sonetto*; stb.: 'szonett'. Az olaszból terjedt el [< prov. (óprov.) *sonet* 'dalocska; versfajta' < prov. (óprov.) *son* 'vers']. (⇒△) A magyarba német, francia és olasz közvetítéssel került át; a *szonéta* latinosított alak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szonáta*

szongor † **A:** 1395 k. *zongor* (BesztSzj. 1161.) **J:** 'sólyom | Falke'

■ Török, közelebbről valószínűleg kun jövevényszó. | (≡) CC. *songur*, *songur*; Kāšy. *songgur*; oszm. *sungur* stb.: 'sólyom'. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) Széles körben elterjedt solymászati szakszó volt; vö. újperzsa *šonqār*; arab *sunqur*; gör. *συγκούριον* stb.: 'kerecsensólyom'. Hangtani felépítése inkább kun átvételre utal. – A 14–15. században mind madár-, mind családnévként közkedvelt volt, azonban már évszázadokkal ezelőtt teljesen kiszorította a →*sólyom*.

📖 K Sz. 8: 342; Doerfer: TE. 3: 277; MNy. 75: 32; Ligeti: TörK. 96; EWUng.

szontyolodik → *szontyorít*

szontyorít † **A:** 1456 k. *zonchoreÿtyak* [t-j]; *zonthoreÿtyak* [t-j]; *zontÿoreÿtyakh* [t-j] (SermDom. 1: 379, 2: 531, 2: 531) **J:** 'szomorúnak mutat | traurig erscheinen lassen'

szontyolodik **A:** 1519 megh *zontÿorodanak* (JordK. 712); 1527 megh *zonttyorodeek* [▽] (ÉrdyK. 515); 1560 k. *Zotyorodas* [sz.] (GyöngySzt. 2440.); 1621 *fzonkolyodni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1645 *megszontyolodott* (NySz.); 1689 *meg-szontyolodék* (MNy. 8: 176); 1690 *szompolyodik* (Gyöngyösi: ÖK. 3: 47); 1708 *Elfzontyolódni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1794 *szonkojodni* [sz.] (NSz.); NYJ. *elszontyolodni* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. [ma főleg *el~ik*] 1519 'elszomorodik | traurig werden' (†); 2. [*el~ik*, *meg~ik*] 1838 'elálmosodik | schläfrig werden' (Tsz.); 3. [*meg~ik*] 1881 'elszégyelli magát | sich schämen' (Nyr. 10: 569)

■ Relatív fiktív többől keletkezett származékszók. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel jött létre. Az abszolút tö összefügghet a →*szotyog* szócsaláddal; a szó belseji *n* valószínűleg szervetlen járulékhang. A végződéses -*ít* (< -*ëjt*) műveltető képző, -*odik* gyakorító-visszaható képző. A *szontyolodik* számos változatát a szó hangfestő jellege magyarázza; a →*szomorú* szócsalád hatása is számításba jöhet. Ha a *szontyorít* és a *szontyolodik* összefügg a →*szotyog* szócsaláddal, akkor a jelentések az esés, az ütődés és az elszomorodás metonimikus kapcsolatát tükrözik; vö. *kétségbeesik* (*ketfegben efuen* [sz.] (1495 e.: GuaryK. 40)), továbbá olyan kifejezésekkel, mint a *magába zuhan*. A *szontyolodik* az 1. jelentésében (*el* igekötős formájában) bekerült a bizalmas használatú köznyelvbe. A 2. jelentése azzal magyarázható, hogy a szomorúság gyakran erőtlenséggel jár együtt. (◡) Nyelvjárási szavak ugyanebből a relatív többől: *szontyolog* ~ *szontyorog* 'szomorkodik' (1843: MTsz.); (N.) *szontyola* ~ *szontyoli* 'szomorú' (MTsz.).

📖 Bárczi: Htört. 167; TESz. *szontyolodik* a.; MNy. 91: 74; EWUng. • Vö. *szotyog*

szopik **A:** 1211 *Zopa* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 504); 1386 *Zupus* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 1416 u./¹ *zopokat* [sz.] (BécsiK. 206); 1585 *szopok* (Cal. 412); 1818 *szopik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1211 ? 'száját, szívószervét rátapasztva vmire v. vmit a szájába véve szív | saugen' # (†), 1416 u./¹ 'ua.' (†); 2. 1793 'szájában nyelvvel érintgetve elolvaszt | lutschen' (NSz.); 3. 1794 'csókol | küssen' (NSz.); 4. 1846 'keveset v. apránként szeszes italból fogyaszt, iszik | einen Schluck trinken {alkoholisches Getränk}' (NSz.); 5. [*be~ik*] 1884 'szeszes italból jócskán iszik | sich

betrinken' (MTsz.); **6.** 1924 ? '(játékban a kártya pontértéke stb.) nem elég a nyereshez | ist nicht viel wert (im Kartenspiel)' (Zolnay–Gedényi), 1928 'ua.' (↑); **7.** [be~] 1971 'kellemetlen dolog éri (pl. rossz osztályzatot, potyagólt kap) | Unannehmlichkeiten bekommen (zB. schlechte Note, lächerliches Tor im Fußballspiel usw.)' (Nyr. 95: 419) **Sz:** ~**ós** 1360 [SZN.] (↑) | ~**tat** 1493 k. *zoptathaad* (FestK. 43) | ~**tatós** 1577 k. *zoptatos* 'szopós | saugend' (OrvK. 39); 1655 'szoptató | stillend' (NySz.) | ~**óka** 1580 *zopokaya* (MNy. 2: 75) | ~**ogat** 1626–1627 ki *szopogatni* [sz.] (NySz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Összefügg a →*szív*¹ igével (főleg annak *szip* változatával); az *j ~ o* váltakozáshoz vö. →*pirong*. Hasonló finnugor szavakhoz való viszonyához vö. →*szív*¹. A 6. jelentés az argóban keletkezett, a 7. szintén ilyen jellegű.

📖 TESz.; MNy. 74: 472; EWUng. • Vö. *szív*¹, *vér*¹

szopornyica A: 1600 k. *szaporniczás* [sz.] (MNyTK. 94: 16); 1658 *szaparniczások* [sz.] (ErdEml. 11: 411); 1663 *szopornyczás* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 309) **J:** 'takonykór (mint állatbetegség) | Rotz als Tierkrankheit; Staupe'

■ Jövevényszó, valószínűleg szerbhorvát vagy szlovák eredetű. | ⊕ Noha szláv **sopolnica* ~ **sopělnica* típusú megfelelő nem mutatható ki, e mellett a származtatás mellett szólnak a következő adatok: szbhv. *sopoline*; szlk. *sopl'avka*, (N.) *sopl'avica*, *soplivica*: 'takonykór (állatbetegség)' [< szláv **sopělb* 'takony']. Vö. még szbhv. (Kaj) *soporina* 'ua.'; cseh *soplivka* 'bűzös orrhurut'. ⊕ A magyarban nyelvjárási és állatorvosi szó; korábban főleg lovakra vonatkozott, ma inkább kutyákkal kapcsolatban használják. ⊖ A (N.) *szopornyika* 'takonykór (állatbetegség)' (1832: NSz.) úgy keletkezett, hogy a *szopornyica* végződését képzőnek érezték, és *-ka* kicsinyítő képzővel helyettesítették.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 510; NyK. 75: 53; TESz.; EWUng.

szoppan † **A:** 1395 k. *zopan* (BesztSzj. 1100.); 1405 k. *zappan* (SchlSzj. 1682.); 1557 *szoppan* (NySz.) **J:** **1.** 1395 'csapda | Falle' (↑); **2.** 1557 'szűk tér | schmaler Raum' (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *sapon* 'lábbilincs; kötél, szíj; zsinag, póráz' [szláv **sq* ~ **sb-* 'össze' [igekötő] + **pę-ti* 'feszít']. ⊕ A magyar jelentések az átadó nyelvben meglévőkkel metaforikus kapcsolatban állnak.

📖 SchlSzj. 74.; EWUng.

szoprán A: 1828 *Sopran* (TudGyűjt. 12/10: 14); 1841/ *soprán* (NSz.); 1864 *szoprán* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1828 ? 'a legmagasabb női (ill. gyermek-)énekhang | Sopranstimme' (↑), 1864 'ua.' (NSz.); **2.** 1843 'szoprán szólam | Gesamtheit der Sopranstimmen im Chor bzw. Sopranpartie' (NSz.); **3.** 1951 'szoprán énekesnő | Sopranistin' (Terényi: IdSz.) | <MN> 1841/ 'a legmagasabb női (ill. gyermek-)énekhanggal bíró, azzal kapcsolatos | Sopran-' (↑)

■ Olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊕ Ol. *soprano*, (v.-ven.) *soprano*, (vel.) *sopran*, (mil.) *sopran*: 'szoprán (hang, énekesnő)'; – vö. még ném. *Sopran* 'ua.'. Az olaszban zenei szakszökeént főnevesüléssel jött létre az ol. *soprano* 'legfőbb, legfelsőbb' melléknévből. Hasonló szemlélethez vö. →*alt*. ⊕ Megfelelői: fr. *soprano*; or. *conpano*; stb.: 'szoprán (hang, énekesnő)'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szuperál*

szór A: 1405 k. *zoro* lapath [sz.] (SchlSjz. 2095.) **J:** 1. 1405 k. 'kicsévelt gabonát' lapáttal magasba hány, hogy a szem és a pelyva külön váljon | worfeln <Dreschgut>' (↑); 2. 1552/ 'szétdobál, hajít | zerschmeißen, schleudern' # (Tinódi: Cronica H4a); 3. 1577 k. 'hint, permetez, hullat | sprengeln, sprühen, streuen' # (OrvK. 6); 4. 1753 'mondogat, hajtogat | wiederholt sagen' (NSz.); 5. [pénzt ~] 1771 'pazarol | verschwenden, vergeuden' # (NSz.); 6. 1792 'lőfegyverből a kilőtt sörét, golyó nagyobb területen oszlik el | streuen <Gewehr>' (NSz.); 7. 1884 'hullik <a gabona szeme> | fallen <Getreidekörner>' (NSz.) **Sz:** ~**ódik** 1774 *szóródik* (NSz.) | ~**vány** 1828 *szórványjainak* (Minerva 4: 1772); 1833 *Szórványos* [sz.] (Bugát–Schedel: OrvSz.) | ~**ványos** 1830 *szórványosak* (Hahnemann: OrgGyógyműv. X); 1833 (Bugát–Schedel: OrvSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *sawur-*; csag. *savur-*; csuv. *sâvâr-*; stb.: 'szór, hint' [<ótörök *sav- 'ua.']. (⊕) A magyarba átkerült alak **saβur-*; a szó belseji réshang kieséséhez vö. →*gyónik*. A földművelés műszavaként került a magyarba (vö. 1. jelentés). (⌘) A *szórvány*, *szórványos* nyelvújítási származékszavak.

📖 MNy. 3: 358; TESz.; StUASuppl. 1: 165; Ligeti: TörK. 63; EWUng. • Vö. *szórakozik*

szórakozik A: 1829 *elszórakozni* [sz.] (Pák: Vadászattudomány 2: 174); 1830 *Elszórakozás* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1836 *Szórakozik* [▽] (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** 1. 1829 'bekerít <vadat> | <ein Wild> umstellen' (↑); 2. 1830 'felüdülést jelentő foglalatossággal tölti idejét | sich unterhalten' # (↑) **Sz:** ~**ás** 1830 (↑) | ~**tat** 1837 *szórakoztatja* (Athenaeum 1837. dec. 31.: 842)

szórakozott A: 1833 *Szétszórakozott* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'figyelmetlen, feledékeny | unaufmerksam, vergeßlich' #

■ Német mintájú képzett tükörszók. | (≡) Vö. ném. *sich zerstreuen* '(el)szórakozik', ill. *zerstreut* 'szórakozott' [< ném. (zer)streuen 'szétszór; vkit szórakoztat']. (⊕) A magyarban a →*szór* ige származékai -*kozik* gyakorító-visszaható képzővel, ill. a befejezett melléknévi igenév -*tt* képzőjével; vö. *zárkózik*, *zárkózott* (→*zár*). Az 1. jelentés a vadászati szaknyelvben élt; keletkezését nyilván az magyarázza, hogy a vadat bekerítő vadászok, hajtók eltávolodnak egymástól, szétszóródnak. (⌘) Nyelvújítási szavak. (⊖) Idetartozik a (R.) *elszórja magát* 'elszórakozik' (1808: NSz.) visszaható névmásos igei szerkezet is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szór*

szórakozott → *szórakozik*

szorgalom [4] **A:** 1372 u./ *zorgalmaert* (JókK. 117); 1490 *sorgalmatossaghom* [sz.] (MNy. 62: 81); 1552 *zorgolmatazna* [sz.] (MNy. 62: 493); 1750 *fzorgalom* (Wagner: Phras. *Sedulitas* a.) **J:** 1. 1372 u./ 'készséges gondoskodás, ügybuzgalom | Fürsorge' (↑); 2. 1372 u./ ? 'aggasztó, nyugtalanító gond; aggodalmaskodás | Sorge, Besorgnis' (JókK. 144), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 12vb); 3. 1416 u./² 'sietség, serénység, sürgölődés | Eifer' (MünchK. 33rb); 4. 1585 'kitartó buzgalom | Fleiß' # (Cal. 1012) **Sz:** **szorgalmasság** 1372 u./ *zorgalmaffagual* 'serénység, igyekezet, buzgóság | Fleiß' (JókK. 70) | **szorgalmatos** 1372 u./ *zorgalmatus* 'gondos, alapos, körültekintő | sorgfältig' (JókK. 49); 1372 u./ 'szorgos, serény, buzgó | fleißig' (JókK. 113) | **szorgalmatosság** 1372 u./ *zorgalmatuffagokot* 'szorgalom, serénység, igyekezet, buzgóság | Fleiß' (JókK. 113); 1510 'gond, aggály, aggodalom | Sorge, Besorgnis' (MargL. 35) | **szorgalmazik** 1416 u./¹ *zorgalmazikuala* 'iparkodik, fáradozik, törekszik <a 'solita erat' téves fordítása> | sich befleißigen' (BécsiK. 54); 1416 u./² 'aggódik, nyugtalanodik | sich ängstigen' (MünchK. 12vb) | **szorgalmazat** 1416 u./¹ *zorgalmazattat* 'gond, aggály, aggodalom | Sorge'

(BécsiK. 213) | **szorgalmazatos** 1416 u.¹ *zorgalmazatofon* 'buzgó, igyekvő, serény, szorgos | eifrig' (BécsiK. 254); 1416 u.² 'aggódó, nyugtalan | besorgt' (MünchK. 13ra) | **szorgalmazatosság** 1416 u.² *zorgalmazatoffága* 'gond, aggály, aggodalom | Sorge' (MünchK. 19vb) | **szorgalmas** 1508 *zorgalmas* 'gondos, odafigyelő | sorgsam' (DöbrK. 94); 1527 'sokat és kitartóan dolgozó {személy} | fleißig' (ÉrdyK. 552) | **szorgalmaz** 1543 *zorgalmazd* 'buzdít, serkent, feltüzel | aneifern' (LevT. 1: 21) **R:** **szorgalmast** 1372 u./ *zorgalmaft* 'gondos, odafigyelő | sorgsam' (JókK. 144) | **szorgalmazatost** 1416 u.¹ *zorgalmazatofst* 'ua.' (BécsiK. 168)

szorog † [1] **A:** 1372 u./ *zorognakuala* (JókK. 70); 1805 *szorg* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'igyekszik, törekszik | nach einer Sache streben' (↑); 2. 1573 'szorongatott helyzetben van | sich in bedrängten Umständen befinden' (NySz.); 3. 1805 'aggódik, nyugtalankodik | sich ängstigen' (↑); 4. 1832 'siet, sürgölődik | sich tummeln, geschäftig sein' (NSz.); 5. 1832 'siettet; nyugtalanít | jmdn eilen machen; beunruhigen' (NSz.)

szorgat † **A:** 1416 u.³ *Zorgatuan* [sz.] (AporK. 53) **J:** 1. 1416 u.³ 'létrehoz, teremt | erschaffen' (↑); 2. 1577 'sürget, szorgalmaz | betreiben' (MNy. 68: 92)

szorgos **A:** 1476 k. *zorgofth* [R.] (SzabV. 5. sor); 1482 *Zorgws* [SZN.] (OkI Sz.) **J:** 1. 1476 k. 'siető | eilend' (↑); 2. 1611 'zsúfolt, sűrű | enggedrängt, dicht' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1651 'serény, szorgalmas | eifrig, fleißig' # (NySz.); 4. 1653 'sürgető | dringend' (NySz.); 5. 1879 'munkával elhalmozott {főleg malom} | überlastet {haupts. Mühle}' (Nyr. 8: 39) **Sz:** ~**kodik** 1651 (↑) **R:** ~**t** 1476 k. 'sietősen, gyorsan | eilend {Adv.}' (↑)

szorgolódik Δ **A:** 1748 *szorgolódik* (NySz.) **J:** 'sürgölődik | geschäftig sein'

szorgol Δ **A:** 1816 *szorgolva* [sz.] (NSz.) **J:** 'sürget, szorgalmaz, nem hagy nyugton | betreiben; beunruhigen'

■ A szócsalád alapja, a **szorog** származékszó. | ⊕ Az alapszó egy ősi ige lehet, amelynek adatolt előfordulása a →*sor*² (→*sorol*). A tő palatális változatához vö. →*sürög*, →*sűrű*. Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy az ősi alapszó egy igenévszói jellegű ugor kori örökség. ⊖ A feltételezett ugor megfeleléshez vö. vog. (AK.) *sarχt-* 'elűz, elkerget', (AL.) *sirχt-* 'ua.; ostoroz'; osztj. (V.) *sarək* 'gyorsan; nemsokára, hamarosan' [ugor **sarə* 'gyorsan, sietve'; '? siet, igyekszik']. ⊕ A magyarázat nehézsége, hogy az alapszó igenévszói jellege, ill. a névszói értékű megfelelések csak a rokon nyelvekben mutathatók ki, míg az ide tartozó magyar szócsaládok, ill. szavak (pl. a →*sarjú*, →*sarkall*, →*sarok*, →*serkent* stb.) egy igei értékű alapszóra mutatnak. A szó eleji *sz* ~ *s* hangváltozáshoz vö. →*sző*¹ : →*sövény*, →*szőr* : →*sörény* stb. – A *szorog* végződése gyakorító képző. A szócsalád tagjai a *szorog*-ból keletkeztek *-alom* névszóképzővel, *-s* melléknévképzővel, ill. különféle ige képzőkkel. – A szócsalád tagjainak jelentésfejlődésére a →*szoros* szócsalád is hatással lehetett.

TESz.; NytudÉrt. 89: 218; UEW. 885; EWUng. • Vö. *sarjú*, *sarkall*, *sarok*, *serény*, *serkent*, *sordély*, *sorol*, *sürög*, *sűrű*

szorgat → *szorgalom*

szorgol → *szorgalom*

szorgolódik → *szorgalom*

szorgos → *szorgalom*

szorít → *szoros*

szorog → *szorgalom*

szorong → *szoros*

szorongat → *szoros*

szoronkodik → *szoros*

szóror Δ **A:** 1474 *foror* (BirkK. 6); 1892 *Szóror* (Kovács Gy.: LatEl. 41) **J:** 'apácanővér | Ordensschwester'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *soror* 'nővér', (e.) 'apácanővér', *sorores religiosae* [többes szám] 'apácák' [indoeurópai eredetű; vö. óind *svásar*–; óe. szl.*sestra*; stb.: 'nővér'.] ≈ Megfelelői: fr. *soeur*; ol. *suora*; stb.: 'nővér; apácanővér'. ⊕ A régebbi változat szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*sors* stb. Az *sz*-es formához vö. →*szakramentum*, →*szeptember*; stb. ⊕ Egyházi szakszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sógor*, *szesztra*

szoros **A:** 1086 ? *Zorosdi* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1270 *Zurusut* [HN.] (OkI Sz.); 1380 k. *zorus* (KönSzj. 92.); 1416 u.¹ *zoros* (BécsiK. 23); 1560 k. *szoross* (GyöngySzt. 1895.) **J:** <MN> **1.** 1086 ? 'szűk, keskeny | eng, schmal' # (↑), 1270 'ua.' (↑); **2.** 1456 k. 'szigorú, pontos | streng, genau' (SermDom. 1: 25); **3.** 1456 k. 'szűkölködő, nélkülözést, szükségét okozó <anyagi helyzet> | drückend <materielle Lage>' (SermDom. 1: 316); **4.** 1456 k. 'szorongatott <lelkiállapot> | bedrängt <Seelenzustand>' (SermDom. 2: 588); **5.** 1508 'zsúfolt, sűrű, tömött, összenyomott | dicht' (NádK. 82); **6.** 1529 e. 'feszesen álló, szűk | knapp, passend' # (VirgK. 149); **7.** 1529 e. 'erős, bizalmas, közeli <kapcsolat> | eng, vertraut <Beziehung>' # (VirgK. 134); **8.** 1585 'összeszorított <marok> | zusammengepreßt <Hand>' (Cal. 509); **9.** 1702 'sürgető, időben szűkre szabott | eilig' (NySz.); **10.** 1952 'a versenyzők között kis különbséget mutató <eredmény> | geringen Unterschied zeigend <Wettbewerb, Resultat>' (Bánhidi: Sportny. 296) | <FN> **1.** 1567 'szűk, meredek falú völgy, út | Engpaß' # (MNY. 56: 385); **2.** 1577 'a tengernek két szárazföldet elválasztó, keskeny része | Meerenge' # (KolGl.); **3.** [főleg E/3. birtokos személyjellel] 1763 'vmely tárgynak összeszűkülő része | Verengung, Einschnürung' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1430 k. *zorossag* (SchlSzj. 2205.)

szorít **A:** 1372 u./ *zorojtafamjät* [sz.] (JókK. 31); 1416 u.¹ *zoreituā* [sz.] (BécsiK. 148); 1423 k. *zcorohto* [sz.] (MNY. 77: 509); 1470 *megh zorwtnak* (SermDom. 2: 583); 1508 *zoretottad* (NádK. 355); 1515 k. *zorjtya* (AporK. 204); 1555 *zwrioth* (RMNY. 2/2: 118) **J:** **1.** 1372 u./ 'szorultságot, szükségét, nyomorultságot okoz | Bedrängnis verursachen' (↑); **2.** 1416 u.¹ 'röviden összefoglal | kurz zusammenfassen' (↑); **3.** 1416 u.¹ 'szorosan körülvesz, szorosra fűz | zusammendrücken' # (BécsiK. 16); **4.** 1416 u.¹ 'aggodalommal, nyomasztó érzéssel tölt el | bedrängen' (BécsiK. 81); **5.** [meg~] 1416 u.² 'összenyom, megnyomorít | zusammendrängen' (MünchK. 38rb); **6.** 1495 e. 'erősen fog, erősen fogva összenyom; rögzítve tart | esthalten,

pressen; befestigt halten' # (GuaryK. 50); 7. [ma csak *rá~*] 1495 e. 'kényszerít, késztet | zwingen' (GuaryK. 93); 8. 1551 'vhová menni kényszerít, irányít, terel | treiben, drängen, lenken' (NySz.); 9. [*be~*] 1574 'útját elzárva vhol bennrekeszt | hineinzwängen' (RMKT. 4: 247); 10. 1577 k. 'vmely testrészen) nyomásszerű, feszítésszerű érzést okoz | Druckgefühl verursachen' (OrvK. 194); 11. 1750–1771 'vonz | anziehen' (NySz.); 12. [főleg *ki~*] 1833 'vmit nagynehezen előteremt, biztosít, eredményként elér | auftreiben, ausschwitzen (Geld usw.)' (NSz.); 13. 1838–1845 'közösül | mit jmdm geschlechtlich verkehren' (MNYTK. 107: 34); 14. 1890 'erejét megfeszítve dolgozik | angestrengt arbeiten' (NSz.) Sz: ~**ás** 1372 u./ (↑) | ~**ozik** 1416 u./¹ még *zoreitozuā* [sz.] 'gyakran összenyom, összeszorít | oft zusammendrücken' (BécsiK. 16) | ~**ó** 1423 k. 'ágyékkötő; öv | Lendenschurz; Gürtel' (↑); 1931 'bokszing | (Box)ring' (Bánhidi: Sportny. 296)

szorongat A: 1416 u./¹ *zorongatīa* [t+j] (BécsiK. 205–206) J: 1. 1416/¹ 'szorult helyzetbe hoz, zaklat, készerít; sanyargat | nötigen, zwingen; abtöten' # (↑); 2. 1495 e. 'erősen, hosszasan szorít; ölelget | festhalten, pressen; fest umarmen' # (GuaryK. 2, 94); 3. 1519 'szorosan körülvesz | umdrängen' (JordK. 469); 4. 1528 'súlyosan ránehezedik | schwer aufliegen' (SzékK. 273); 5. 1577 k. 'györesszerű fájdalom) gyötör, kínozt, csikar | peinigen (Schmerz)' (OrvK. 252); 6. 1590 'aggasztó, nyomasztó érzést okoz | bedrängen, beklemmen' (NySz.); 7. 1666 'szigorít | verschärfen' (NySz.); 8. 1882 'rejteget, titkolgat | verheimlichen' (MTsz.) Sz: ~**ás** 1416 u./² *zorongatas* (MünchK. 80rb)

szorul A: 1456 k. *zorul* (SermDom. 2: 510) J: 1. 1456 k. 'testrészen) görcsösen fáj; (testrészen) nyomásszerű érzés keletkezik | schmerzen; einen Druck spüren' (↑); 2. [főleg *be~*] 1495 e. 'szűk helyre, veszélyes helyzetbe kerül, ahonnan nem tud kiszabadulni | steckenbleiben' # (GuaryK. 98); 3. 1527 'szükségbe, nyomorúságba, szorult helyzetbe jut | in Bedrängnis kommen' # (ÉrdyK. 589); 4. 1577 k. 'testi váladék) útján elakad, megreked, nem tud kiürülni | verstopft sein (Stuhlgang usw.)' (OrvK. 84); 5. [*rá~*] 1594 e./ 'rákényszerül, rá van utalva vmire, vkinek a segítségére | angewiesen sein auf etw' (Balassi: Ist. c8a); 6. 1598 'vmi megnyilvánulni kész tulajdonság van benne | stecken (intrans.), in jmdm verborgen sein' (NySz.); 7. 1712 e. 'vhová nyomul, vonul, menni kényszerül | sich drängen, gedrängt werden' (NySz.); 8. 1786 'szűkebbé, szorosabbá, szorítóvá válik | drückender werden' (NSz.); 9. [főleg *bele~*, *benne ~*] 1799 '(hang, lélegzet) elakad, benne reked | steckenbleiben (Laut, Atem)' (NSz.); 10. [főleg *el~*, *össze~*] 1836/ 'szív) lelki fájdalomtól, meghatottságtól elfogódottá válik | sich zusammenschnüren (Herz)' (NSz.); 11. 1844 ? 'olyan helyzetben van, hogy vmi szorítja, vmi szorosan, feszesen rásimul | gedrückt werden' # (NSz.), 1870 'ua.' (CzF.); 12. 1884 'kikap, fenyítésben, megdorgálásban részesül | für etw büßen (müssen)' (NSz.) Sz: ~**tság** 1770 *Szorulttság* (Kreszn.)

szorong A: 1577 k. *zoronga* *fabol* [sz.] (OrvK. 31) J: 1. 1577 k. 'szorít, köröskörül nyom | pressen, von überallher drücken' (↑); 2. 1611 'összenyomódik, szűk helyen összezsúfolódva nehezen fér el | sich drängen' # (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1618 'vki köré sereglik | sich scharen' (NySz.); 4. 1628 'szorult helyzetben tart, aggaszt | bedrängen, beklemmen' (NySz.); 5. 1630 'bizonytalanság, nyomasztó feszültség hatása alatt gyötörődik, aggódalmaskodik | sich in (seelischer) Bedrängnis befinden' # (NySz.) Sz: ~**ás** 1577 k. (↑)

szorunkodik Δ A: 1618 ki *szorunkodhatic* [▽] (NySz.) J: 1. [*ki~ik*] 1618 'szorult helyzetből kivergődik | sich aus der Bedrängnis loswinden' (↑); 2. 1779 'szorong (tömegben) | sich drängen' (NSz.); 3. 1825 'egészen közel nyomul, közel férkőzik vkihez | sich annähern' (NSz.); 4. 1825 'lelkileg szorong, aggódik | sich ängstigen' (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (AK.) *sar* 'két tó közötti erdőhát'; osztj. (Kam.) *särt* 'szűk utca'; zürj. (V.) *mešer* 'két folyó közti területsáv' (*me* 'föld, talaj, terület'); votj. (Sz.), (K.) *šures* 'út' [fgr. **šor3* 'keskeny; keskenyedek, szűkül']. ⊕ A szótó esetleg igenévszó lehetett; ebben az esetben a *szoros* egy melléknévképzős denominális származékszó. A deverbális származékok különféle igeképzőkkel keletkeztek. A

szorongat, szorong, szorunkodik szó belseji *n*-je vagy szervesen járulékhang vagy mozzanatos képző. A jelentések a magyarban az eredeti jelentés alapján jöttek létre. A szócsalád egyes tagjainak lelki jelenségekre vonatkoztatásához vö. →*szűk* : *szükség*, ill. →*aggik*¹ : *aggódik*, →*töprengdik* : →*töprengedik*; vö. még sp. *estrecho* 'keskeny' : *estrechez* 'szükség', ill. ném. *Enge* 'szorosság' : *Angst* 'félelem', *drängen* 'szorít, nyom' : *sich bedrängen* 'gyötrődik, szorong'; stb.

☞ FUF. 22: 171; NyK. 66: 107; TESz.; MSzFE. *szorul* a.; NytudÉrt. 92: 171; EWUng. • Vö. *kutya-*, *szurdok*

szoroz [1] **A:** 1827 *szorozat* [sz.] (Keresztesi: Mat. 97); 1834 *szorzás* [sz.] (Keresztesi: Mat. 136) **J:** 1. 1827 'sorozatos összeadást leegyszerűsítő számtani műveletet végez | multiplizieren' # (↑); 2. 1864 'megsokszoroz; felfokoz | vervielfachen' (NSz.); 3. [főleg *se nem oszt, se nem ~*] 1962 '(fontos) tényezőként szerepel, jelentősége van, számít | zählen, Bedeutung haben' (ÉrtSz.) **Sz:** **szorzás** 1827 *szorozás* (Keresztesi: Mat. 136) | **szorzat** 1827 (↑) | **szorzó** 1833 *szorzók* 'az a szám, amely megmutatja, hogy a szorzandót hányszor kell összeadandóul venni | Multiplikator' (Sas 15: 33) | **szorzandó** 1836 *szorozandókat* 'az a szám, amelyet a szorzóval megszorunk | Multiplikand' (TudGyűjt. 20/4: 99)

■ Tudatos szóalkotás eredménye. | ☞ A *sokszor* megszilárdult ragos alakulat *sokszoroz* származékából (→*sok*) hozták létre a toldalékegyüttesnek a →*sok* alapszóról való leválasztásával. ☞ Nyelvújítási alkotás.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *sok*

szortíroz **A:** 1830 *gyapju-sortírozást* [sz.] (NSz.); 1865 *szortírozni* [sz.] (Babos: KözhSzt.); 1885 *szortírozza* (NSz.); NYJ. *szoltíroz* (Bálint: SzegSz.); *Szortéjizni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'szétválogat, osztályoz {fajta, minőség szerint} | sortieren'

■ Német jövevényszó. | ☞ Ném. *sortieren* '(osztályokba) rendez, kiválogat' [< ol. *sortire* 'nyer, kisorsol; szétválaszt, elválaszt' (lat. *sortiri* 'kisorsol; kiválaszt' < lat. *sors, sortis* [birtokos eset] 'sors, végzet stb.'; vö. →*sors*]. ☞ Megfelelői: szbhv. *sortirati*; cseh *sortýrovati*; stb.: 'szortíroz'. ☞ Főleg a kereskedelmi nyelv révén került a magyarba.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *reszort, sors*

szortyog **A:** 1647 *Szortyogni* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1647 'az orrát szívja, hangosan szipog | schnüffeln, schnupfen' (↑); 2. 1792 'állat harákol | sich räuspern {Tier}' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Píp* a.); 3. 1830 e. 'pipa szívás közben cuppogó hangot ad | schnarren {Pfeife}' (NSz.); 4. 1862 'rotyog | brodeln' (NSz.); 5. 1867 'vizenyős föld, átázott lábbeli) járás közben cuppog | quatschen {feuchter Boden, durchfeuchtete Fußbekleidung}' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ☞ A *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*szörpöl*, →*szörtyöget* szócsaládokéval. A végződés -g gyakorító képző. A szó belseji *ty* a hangutánzás játsszi eleme; vö. →*fortyan*, →*hortyog*. ☞ Ugyanebből a töből való mozzanatos képzővel a (N.) *szortyan* 'egyszeri szortyogó hangot ad' (1749: MNy. 60: 491), valamint a szintén (N.) *szortyos* 'szipogó, taknyos {főleg gyermek}' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 518).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *szörpöl, szörtyöget*

szorul → *szoros*

szósz **A:** 1659 *szosz* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1834 *Soys* (MNY. 66: 343); 1835 *Szósz* (Kunoss: Gyal.); 1900 *zósz* (Lumtzer–Melich: DOLw. 250) **J:** 1. 1659 'mártás | Tunke, Soße' # (↑); 2. 1880 k. 'zürzavar, kavarodás; nehéz helyzet | Wirrwarr; schwere Situation' (NSz.); 3. 1883 'szóáradat | Wortschwall' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Sauce* 'mártás', (B.) *sooß* 'ua.; szorongatott helyzet; szóáradat', (baj.-osztr.) *soß* 'ua.', – ném. *Soße* 'mártás, lé' [< fr. *sauce* 'ua.; szóáradat; stb.', a lat. *salsus* 'sós, sózott' alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *sauce*; cseh *sos*; stb.: 'mártás'.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *saláta, tartár*

szotyka × **A:** 1791 *szotyka* (NSz.) **J:** 1. 1791 'lotyó, szajha | Hure' (↑); 2. 1885 'talpraesett, ügyes leánygyermek | schlagfertiges, geschicktes junges Mädchen' (Nyr. 14: 574)

■ Onomatopoetikus eredetű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Feltehetőleg a →*szotyog* ige -a képzős folyamatos melléknévi igenevéből jött létre, a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével. A végződés a -ka kicsinyítő képző hatására keletkezhetett. Az is lehetséges azonban, hogy közvetlenül a →*szotyog* tövéből született -ka kicsinyítő képzővel. Alaki felépítéséhez és 1. jelentéséhez vö. →*cafka*. A 2. jelentés tréfás metafora. (⊖) Ugyanebből a töből való főnevesült melléknévi igenév a *szotyó* ~ *szotyú* 'szajha' (1838: Tsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szotyog, szotyola*

szotyog × **A:** 1302 *Zuchugo* [sz.] [SZN.] (AnjOkm. 1: 49); 1766 *szotyogni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1302 'szortyog, cuppog | quatschen' (↑); 2. 1766 'hull, potyog | fallen, plumpsen' (↑); 3. 1789 'selypít, gügyög | lispeln, lallen' (NSz.)

szotyos × **A:** 1598 ? *Zotyos* [SZN.] (OkLSz.); 1795 *szotyosódni* [sz.] (NSz.); 1803 *fzotyós* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Molsch* a.); NYJ. *zottyos* (ÚMTsz.) **J:** 'túlérett, kásás <gyümölcs> | überreif <Obst>'

szottyán **A:** 1668 ki *szottyanna* (NySz.) **J:** 1. 1668 'csúszik, pottyán | gleiten, plumpsen' (↑); 2. [*kedve* ~] 1788 'támad, keletkezik | anwandeln <Lust>' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű töből keletkezett szócsalád. | (△) A tö eredetileg a lehulló lágy, puha tárgyak odaütődésekor hallható tompa zajok érzékeltetésére szolgált. Azonos a →*szotyka*, *szotyol* (→*szotyola*) tövével. A palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*zötyköl* szócsaláddal is; vö. még (N.) *szötyös* 'túlérett <gyümölcs>', amely a *szotyos* palatális párhuzamos alakja. Az igék végződéseik gyakorító, ill. mozzanatos képzők. A *szotyos*-é melléknévképző; vö. →*piros*, →*szoros* stb. A *szotyog* 2. és a *szottyán* 1. jelentése metonímia. A *szotyos* jelentése valószínűleg szintén metonimikus: a túlérett gyümölcs magától lehull. A *szotyog* 1. jelentéséhez vö. →*cuppant*, →*szortyog*, 3. jelentése pedig feltehetőleg metafora. A *szottyán* 2. jelentése, amely a köznyelvi jellegű bizalmas nyelvhasználatban is fel-felbukkan, a hirtelenség jegyével kapcsolódik az 1.-höz; vö. *rittyent* (→*rittyen*).

📖 TESz. *szottyán* a.; EWUng. • Vö. *szontyorít, szotyka, szotyola, szutykos, szutyongat, zötyköl*

szotyola **A:** 1894 *szotolya* (MTsz.); 1897–1901 *szotyola* (MTsz.); NYJ. *szotyëla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1894 'napraforgó | Sonnenblume (Helianthus)' (↑); 2. 1906 'napraforgómag | Sonnenblumenkerne' (ÚMTsz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -a képzővel (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.) a (N.) *szotyol* 'ütöget, vereget; ütögetéssel puhít' (1897–1901: MTsz.) igéből. Ez az ige onomatopoetikus eredetű. Töve azonos a →*szotyka* főnévvel és a →*szotyog* szócsaláddal. Végződése gyakorító képző. A *szotyola* keletkezése vagy azzal függ össze, hogy a napraforgó magját a tányérjából bottal szokták kiverni, vagy pedig az olajnak a szotyolamagból való kinyerésének, kisajtolásának a képzele adott indítékot hozzá. (⊗) Dunántúli nyelvjárási szóból vált 2. jelentésében a köznyelv bizalmas használatú elemévé.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szotyka*, *szotyog*

szotyos → *szotyog*

szottyán → *szotyog*

szovjet A: 1895 *szovjet-nek* (Athenaeum 4/3: 433); 1917 *szovjet*-eknek (MNy. 55: 393) **J:** <FN> **1.** 1895 '⟨a volt Szovjetunióban⟩ tanács mint igazgatási testület | Vertretungsorgan in Rußland nach der Februarrevolution, später Verwaltungsbehörde in der Sowjetunion' (↑); **2.** [~ek] 1919 'a volt Szovjetunió lakói, szovjet emberek | Einwohner von Sowjet-Rußland, später der Sowjetunion' (NytudÉrt. 65: 115) | <MN> **1.** 1919 'a tanácsokra épülő államformával kapcsolatos, arra vonatkozó | Räte-, Sowjet-' (NytudÉrt. 65: 114); **2.** 1921 'a Szovjetunióval kapcsolatos, arra vonatkozó, onnan származó | sowjetrussisch bzw. sowjetisch' # (NSz.)

■ Orosz jövevényszó. | (⊖) Or. *cobem* 'tanács, tanácsadás; tanács <testület, intézmény>' [< óe. szl. **сѣнѣтъ* 'tanácsadás; tanács; határozat; akarat, szándék', az óe. szl. *съ* [igekötő] 'együtt' + *větiti* 'beszél, kihirdet' igéből képzett főnév, vö. a gör. *συμβούλιον* 'tanácsülés']. (⊗) Megfelelői: ném. *Sowjet*; ang. *soviet*; fr. *soviet*; cseh *sovět*; stb.: 'szovjet'.

📖 MNy. 55: 393; NytudÉrt. 65: 114; TESz.; EWUng.; Anikin 7: 46

sző¹ [2/1] A: 1219/ ? *Zeuen* [sz.] [szn.] (VárReg. 67.); 1372 u./ *zewny*, *zewueuenben* [sz.] (JókK. 140, 27); 1391 *Zithazeue* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1490 k. *zuveuen* [sz.]; *zýny* [sz.] (NagyvGl. 14., 189.); 1553 *zywth* [sz.] (Oklsz.); 1796 *szőjt* (NSz.); NYJ. *szettes* [sz.] (ÚMTsz.); *szől* [□] (ÚMTsz.); *szőn* [□] (MTsz.); *szü* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'fonalsorozat egymásba fűzésével összefüggő anyagot készít | weben' # (↑); **2.** 1416 u./¹ 'összeillesztéssel előállít | durch Zusammensetzung herstellen' (BécsiK. 33); **3.** 1753 ? 'kigondol, tervez | ersinnen, Gedanken fassen' (NSz.), 1767 'ua.' (NSz.); **4.** 1792 'kövel kacsázik | Hüpfsteine werfen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1794 '⟨rovar, pók a váladékából szálakat, hálót⟩ készít | spinnen <Insekt, Spinne aus Körpersekret Fäden>' # (NSz.) **Sz: szövevény** 1372 u./ *zewueuenben* 'bozót | Gestrüpp' (JókK. 27); 1655 'kuszaság, bonyodalom | Gespinst' (NySz.) | **szövő** 1391 ? [szn.] 'takács | Weber' (↑); 1519 *zŵőnek* 'ua.' (JordK. 77) | **szövés** 1395 k. *zeues* (BesztSzj. 623.) | **szövendék** 1430 k. *zeuendek* 'ruha nyakkivágása | Halsausschnitt' (SchlSzj. 2222.) | **szövevényes** 1621 *Zeövevényes* 'bozotos | buschig' (MNy. 10: 370); 1750 'bonyolult | verwickelt' (Wagner: Phras. *Spinofus* a.) | **szövet** 1779 *szövetet* 'kanyarulat | Kurve' (NyF. 50: 47); 1792 'szövással készült kelme | Gewebe' (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**ttes** 1830 úgynevezett-házi-szöttesben 'házi készítésű (mintás) vászon v. szövet; házilag megszött vászon | Hausgesponnenes; hausgewebte Leinwand' (NTársalkodó 1830. jan. 30.: [1]) | **szövődmény** 1860 *szövődmény* (OrvH. 1860. jún. 3.: 450)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *sāw* 'fonat', *sāw-* 'fon'; osztj. (V.) *sōγ* 'fonat', *sōγ-* 'fon'; zürj. (R.) *śi, śj* '(megfont) fonál, rost(szál)'; votj. (Sz.) *śi* 'haj'; ? finn *sää* 'kötő- v. cérnafonál; fonál, cérna, húr, kötel' [fgr. **śāne*, talán **śāk3*, **śāγ3* vagy **śāβ3*: 'haj(fonat); fon, sodor']. (⊕) A szó belseji finnugor mássalhangzó fejlődéséhez vö. →*hó*², →*jó*² stb. A magyarban csak az ősi igenévszó igei értékű tagja őrződött meg. A *szőj*, *szől*, *szőn* változatokhoz vö. →*fő*¹. Az 1., 3. és 5. jelentés összefüggéséhez vö. ném. *spinnen*; ang. *spin*; stb.: 'fonalat sző; kigondol'. A 4. jelentést a szövőszék vetélőjének mozgásával való hasonlóság magyarázza. A *szövendék* származék alaki felépítéséhez vö. *növendék* (→*nő*¹).

📖 Szinnyei: NyH.; NytudÉrt. 30: 6; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *sövény*, *szőnyeg*, *szőr*, *szöveg*, *szövetség*

sző² → *szőke*

szöcske A: [1275] ? *Zechke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 409); 1366 *Zukche* [SZN.] (Oklsz.); 1538 *zewkchewk* (Pesti: Nomenclatura P2); 1560 k. *sechkő* (GyöngySzt. 3299.); 1566 *szekcze*, *szektső* (NySz.); 1590 *Szóczkő* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 71); 1604 *Szötskűk* (Szenczi Molnár: Dict. *Aethaliónes* a.); 1643 *ſzötské* (Comenius: Jan. 51); 1797 *szötsök* (NSz.); 1797 k./*Szütske* (NSz.); 1801 *Szökötse* (NSz.); 1803 *Szütskő* (NSz.); NYJ. *sěcka* (Nyatl.); *szěcska*, *szěcskú* (MTsz.) **J: 1.** [1275] ? 'tücsök | Grille' (↑), 1538 'ua.' (↑); **2.** [1275] ? 'a sáskához hasonló rovar, kabóca | Grashüpfer' # (↑), 1664 'ua.' (Lippay: PosoniK. 2: 240)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A *szökös* 'ugrál' igének, a →*szörik* származékának -e ~ -ő képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. A *szöcske* forma az eredeti három szótagos alakból, a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel, *s* > *cs* affrikálódással és *kcs* > *csk* hangátvetéssel keletkezhetett. A *szöcsök* változat létrejöttéhez a →*tücsök* analógiás hatása is hozzájárulhatott. Valószínűleg a 2. jelentés az eredeti, az 1. pedig metafora ennek alapján. (⊕) Az magyarázat, amely szerint a →*vércse* típusú szavak analógiájára keletkezett, kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 954; TESz.; NytudÉrt. 92: 173; TNyt. 1: 69; EWUng. • Vö. *szörik*

szög A: 1055/ *equi ſugh coloris* (MNL (OL) Dl. 107709); 1138/ ? *Scege* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1218 *Sacsard* [HN.] (PRT. 1: 644); 1226 k. *Sexardiensis* [g-sz] [HN.] [lat. -is végződéssel] (PRT. 1: 679); 1270 *Suegus* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 67); 1282–1285 *Sceugzard* [HN.] (SRH. 1: 180); 1290 *zug* (Oklsz.); 1303 *zeg* (Oklsz.); 1311 *zuk* (Oklsz.); 1660 *szég* (NySz.); 1870 *szég* (CzF.) **J: 1.** 1055/ 'barna | braun' (↑); **2.** 1784 'szőke | blond' (Baróti Szabó: KisdedSz. 77)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Feltehetőleg a *sző*² (→*szőke*) szóhasadással párhuzamosan elkülönült párja. A folyamat alapja az ugor **śāne* 'világos, tiszta' szó belseji *η* (~ *γ*) hangjának kétirányú fejlődése (magánhangzóvá, ill. zárhanggá) lehetett; vö. *felhő* : →*felleg*. A 'sárgás' és a 'barna' jelentésszövevényességét a barna világos árnyalatai képezhetik; vö. (R.) *szegsárga* 'világosbarna' (1686: Nyr. 22: 521). Kései felbukkanása ellenére a 2. jelentés vonatkozhat az eredeti színárnyalatra.

📖 Benkő: Nyjtört. 67; TESz. *szög*¹ a.; MSzFE. *szőke* a.; EWUng. • Vö. *szőke*

-szög

I. három~ A: 1778 *három szeget* (NSz.) **J:** 'három egyenessel határolt síkidom, ill. ilyen alakzat | Dreieck' # – De vö. 1560 k. *haarom szegw* borso [sz.] 'három szöglettel, sarokkal rendelkező <tárgy> | drei Ecken habend <Gegenstand>' (GyöngySzt. 4622.) | **négy~ A:** 1784 *négyszegü* [sz.] (NSz.) **J:** 'négy egyenessel határolt síkidom, ill. ilyen alakzat | Viereck' # – De vö. 1416 u.¹ *nég zégo* [sz.] 'négy szöglettel, sarokkal rendelkező <tárgy> | vier Ecken habend <Gegenstand>' (BécsiK. 11) | **hat~ A:** 1784 *Hat-szög* (NSz.) **J:** 'hat egyenessel határolt síkidom, ill. ilyen alakzat | Sechseck' # – De vö. 1585 *Hat zegw* [sz.] 'hat szöglettel, sarokkal rendelkező <tárgy> | sechs Ecken habend <Gegenstand>' (Cal. 976)

II. derék~ A: 1784 *derék szegü* [sz.] (NSz.) **J:** '90 fokos szög <a matematikában> | rechter Winkel' # | **tompa~ A:** 1784 *tompa szegü* [sz.] (NSz.) **J:** '90 foknál nagyobb, 180 foknál kisebb szög <a matematikában> | stumpfer Winkel' # | **hegyes~ A:** 1836 *hegyes szöget* (Honművész 1836. márc. 27.: 193) **J:** '90 fokosnál kisebb szög <a matematikában> | spitzer Winkel' #

■ Összetett szavak utótagja, azonos a **szög** ($\rightarrow$ szeg²) szóval. | ⊕ Az 1. csoport összetételeinek számnévi, a 2. csoportéinak melléknévi előtagja van. E geometriai szakszók keletkezésében latin és német minták is szerepet játszhattak; vö. lat. *triangulum* 'háromszög', *angulus obtusus* 'tompaszög'; ném. *Dreieck* 'háromszög', *stumpfer Winkel* 'tompaszög'; stb. Az 1. csoportba tartozó geometriai szakszavak előzményei a tárgyak szögleiteinek számára vonatkoztak, geometriai jelentés nélkül (↑). Mindkét csoport tagjaihoz *szegelet* ($\rightarrow$ szeg²) utótagú, geometriai idomokat jelölő összetételek is előzményül szolgáltak; vö. (R.) *háromszegelet* 'háromszög' (1655: Apáczai: MEnc.); (R.) *tompa ... szegelet* 'tompaszög' (1655: Apáczai: MEnc.). A korábbi illabiális változatokat teljesen kiszorította a *szög* forma. ☞ Maguk a mértanban használt szakszók nyelvújítási alkotások.

📖 TESz. *derékszög* a., *háromszög* a., *szög*² a.; EWUng. • Vö. *derék, három, hat*², *hegy, négy, szeg*², *tompa*

szőke A: 1082/ *Zeuke* [szn.] (MNL (OL) Dl. 7460); 1181 ? *Scuched* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 393); 1198 ? *fcukezeu* [szn.] (MNL (OL) Dl. 40001); 1211 *Zeuke* [szn.] (PRT. 10: 508); 1408 ? *Zeke* [szn.] (MNY. 67: 235); 1549 *zekes* [sz.] (RMNY. 2/2: 67); 1594 *szőjke* [? ✎] (Oklsz.); 1818 *szölke* (NSz.); NYJ. *szülke* (MTsz.) **J:** 1. 1181 ? 'szalmasárga színű <haj, szőr> | blond' # (↑), 1211 'ua.' (↑); 2. 1181 ? 'világossárga, fakó | weißgelb, fahl' (↑), 1539 'ua.' (RMNY. 2/2: 34); 3. 1750 'világos színű | hellfarbig' (MNY. 60: 491) **Sz:** $\sim$ s 1549 (↑) | **szőkít** 1818 *szőkíté* (HasznMul. 1818/6: 43)

sző² † A: 1086 ? *Seudi* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 253); 1198 *fcukezeu* [szn.] (MNL (OL) Dl. 40001); [1270] *zeu* (Györffy: ÁMTF. 1: 67) **J:** 1. 1086 ? 'szőke <haj> | blond' (↑), 1198 'ua.' (↑); 2. [1270] 'a gesztenyeszínűnél világosabb, fakó színű <szőrű ló, szarvasmarha> | weißgelb, fahl <Pferd, Ochse usw.>' (↑)

■ A szócsalád alapja, a $\rightarrow$ sző² valószínűleg örökség az ugor korból. | ⊖ Oszjtj. (V.) *sāṅki* 'világos, tiszta; éles, vakító; fény <égbolté v. tűzé>', (DN.) *sāṅka* 'világos, tiszta; fény; világosság, világ' [ugor **sāṅz* 'világos, tiszta']. ⊕ A szóvég kialakulásához vö. $\rightarrow$ nő², $\rightarrow$ sző¹ stb. A szó eredetileg a világosabb színárnyalatok jelölésére szolgált.

■ A **szőke** származékszó. | ⊕ A sző² melléknévből keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. *szürke* ($\rightarrow$ szür).

📖 NyK. 47: 462; TESz. *szőke* a.; MSzFE. *szőke* a.; EWUng. *sző*² a. • Vö. *ég*², *szög*, *zöld*

szőkik A: 1198 ? *fcuke zeu* [sz.] [szn.] (ÓMOlv. 63); [1200 k.] *Zecuseu* [sz.] [HN.] (An. 47.); 1211 *Zekeu* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 504); 1405 k. *zektete* fiw [sz.] (SchlSzt. 877.); 1416 u.¹

zoknec (BécsiK. 205); 1690 *szóknék* [▽] (NSz.); 1802/ meg ... *szükkennem* [sz.] (NSz.); 1825 *szök* (NSz.); NYJ. *szökik* (Nyr. 34: 106) **J: 1.** 1198 ? 'ugrik, ugrál; táncol | springen, hüpfen; tanzen' (↑), [1200 k.] 'ua.' (↑); **2.** 1198 ? 'menekül; észrevétlenül távozik | (ent)fliehen, flüchten; sich unbemerkt hin- bzw. wegbegeben' # (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 373); **3.** 1476 'kitör, kimegy | ausbrechen (intrans.), ausfallen' (SzabV.); **4.** 1752 '⟨folyadék⟩ sugár alakban lövell | hervorspritzen' (MNY. 60: 118); **5.** 1780 '⟨bajusz⟩ serken; ⟨növény⟩ fejlődésének újabb állapotába jut | hervorsprießen (Bart); ⟨in Halme, Ähren usw.⟩ schießen' (MNY. 6: 461); **6.** 1832 '⟨vér⟩ elfut, elborít | schießen (Blut)' (TudGyűjt. 3: 81) **Sz: ~ös** [1200 k.] [sz.] [SZN.] 'ugrik, (fel)szökik | springen' (↑) | ~**tet** 1405 k./ [sz.] (↑) | ~**ell** 1410 *Zekellew* [sz.] [SZN.] (MNY. 10: 426) | ~**dös** 1416 u./² *zokdof* (MünchK. 20vb) | ~**del** 1456 k. *zegdelefe* nekwl [sz.] (SermDom. 2: 298) | ~**décsel** 1533 *Sukdeczuló* [sz.] (Murm. 1230.) | ~**evény** 1703/ *szökövény* (NSz.) | ~**ken** 1802/ *szökkenve* [sz.] (↑)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) KB. *sek-* 'ugrál, ugrándozik; gyorsan megy'; oszm. *sek-* 'ugrál, ugrándozik'; csuv. *sik-* 'ugrik, ugrál; szökell; ráragad (betegség)'; stb. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak feltehetőleg a **sek-* lehetett. A szó egy korábbi keletkezésű *szék* alakból jöhetett létre, amelynek későbbi fejleménye az ikes ige. Alapjelentése (az 1. jelentés) a *szökell*, *szökdel* származékban őrződött meg. A *szökevény* származék alaktanához és jelentéséhez vö. szbhv. *uskok* 'ugrás; szökevény'.

📖 MNY. 3: 358; KCsA. 1. Kieg.: 526; TESz.; EWUng. • Vö. *szöcske*, *szökőév*, *szökőkút*

szökőév A: 1829 *szökő években* (TudGyűjt. 13/9: 116); 1835 *szökőév* (Tzs. *Schaltjahr* a.) **J:** '366 napból álló év | Schaltjahr' #

■ Összetett szó. | (⊕) Az 'ugrik' jelentésben használt →*szökik* ige -ő képzős folyamatos melléknévi igenevének + az →*év* főnévnek jelzős alárendelő összetétele. Az elnevezés alapja az, hogy az ilyen évben Mátyás napja február 24-ről átugrik február 25-re; vö. *Mátyás ugrása* (1585: Cal. 132); vö. még *szökőnap* (1750: Wagner: Phras. *Intercalaris* a.). A szökőév egyéb, régi megnevezései: *szökellő esztendő* (1519: LányiK. 102); *ugró esztendő* (1667: Lippay: PosoniK. 3: 69); *szökő esztendő* (1708: Pápai Páriz: Dict. *Biffextus* a.); *napszökő esztendő* (1533: Murm. 75.). Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ang. *leap-year*; finn *karkausvuosi*: tkp. 'ugrásév'. – A február megnevezése szökőévben: *napszökőhó* (1750: Wagner: Phras. *Intercalaris* a.); *szökőhónap* (1818: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Intercalaris* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *év*, *szökik*

szökőkút A: 1782 *szökő kútból* (NSz.); 1785 *szökökutakat* (NSz.) **J:** 'a vizet magasra lövellő díszkút | Springbrunnen' #

■ Összetett szó, talán német mintára alkotott tükörfordítás. | (⊕) Az 'ugrik' jelentésben használt →*szökik* ige -ő képzős folyamatos melléknévi igenevének + a →*kút* főnévnek jelzős alárendelő összetétele. Vö. ném. *Springbrunnen* 'szökőkút', tkp. 'ugrókút'. (⊖) Egyéb, régi megnevezések: *ugrókút* (1758: NySz.); *szökdőző csorgó kút* (1772: Nyr. 96: 151); *felszökő kút* (1790: NSz.); *lövellő kút* (1803: NySz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kút*, *szökik*

szőlő [6] A: 1075/ *sceulleus* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 54); 1121/ *Zeuleus* [sz.] [HN.] (MNY. 23: 364); 1156 *Sceleus* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 108); 1181 ? *Zeles* [sz.] [HN.] (III.BélaKirEml. 345); 1260/ *Chybrezeule* [HN.] (OklSz.); 1298 *Taybazeley* [HN.] (OklSz.); 1372 u./ *zewlew* (JókK. 91); 1591 *szöllömet* (NySz.); 1688 *szölyeő* (MNY. 38: 383); 1882 *szőlő* (NépkGy. 3:

231); NYI. *széllé* (Nyatl.); *szüllé* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1075/ ? 'gyümölcsként fogyasztott és bor készítésére használt, ősszel érő, fürtös bogyótermésű cserje | Weinrebe' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1075/ ? 'gyümölcsként fogyasztott és bor készítésére használt ősszel érő fürtös bogyótermés | Weintraube' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 92); **3.** 1193 'az a földterület, ahol ezt a növényt termesztik | Weinberg, Weingarten' # (Oklsz.); **4.** [jelzővel] 1500 k. 'bizonyos növényeken fürtösen termő gyümölcs; ribizli | traubenförmige Frucht versch. Pflanzen; Johannisbeere' (MNY. 21: 141) **Sz: ~s** 1075/ [HN.] (↑) | **szőlészet** 1845 *szőlőszet* (NTársalkodó 1845. aug. 17.: 263); 1857 *Szőlőszet* (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *şirla* 'bogyó, kerti számóca', *işən, şirli* 'szőlő(fürt)'; – tat. *yiläk* 'bogyó'; nog. *yilek, yelek* 'ua.'; alt. *yilek* 'ua.'; stb. (≈) Megfelelői megvannak a mongolban és a tunguzban. (△) A magyarba átkerült alak feltehetőleg **şıyläk* 'szőlő(fürt)'. A szó eleji *sz*-hez vö. →*szél*², →*szűcs*; a magánhangzóhoz vö. még →*bölcső*, →*gyűszű* stb. A magyarság már a honfoglalás előtti időkben, a Fekete-tenger vidékén megismerkedhetett a szőlőtermesztéssel; ez egyúttal korábbi átvételt feltételez, de a kárpát-medencei szőlőtermesztés valószínűleg többirányú kulturális hatás eredménye.

📖 MNY. 3: 358, 29: 275; TESz.; MNY. 74: 63; Ligeti: TörK. 293; EWUng. • Vö. *-fajta, nova, vad-*

szőlőfajta → *-fajta*

szömörce A: 1282 *Zemerche* (Oklsz.); 1288 ? *scemerce* (MonStrig. 2: 240); 1735 *Szemertze* (MNY. 1: 362); 1783 *szömörtze* (NSz.); 1792 *Szemeritze* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J: 1.** 1282 ? 'mezei juhar | Art Ahorn (Acer campestre)' (↑), 1735 'ua.' (↑); **2.** 1282 ? 'meszes talajon tenyésző, cserző anyagot tartalmazó cserje | Sumach (Cotinus Coggia)' (↑), 1783 'ua.' (↑); **3.** 1282 ? 'vörös fenyő | Lärche' (↑), 1903 'ua.' (Nyr. 32: 525)

■ Bizonytalan eredetű, talán szláv jövevényszó. | (≡) Az esetleges szláv megfelelőihez vö. →*szemerek*, ill. blg. *смрч* 'fenyő; boróka; törpefenyő'; szbhv. *smrč, smrča* 'ua.'; szlk. *smreč* 'tülevelű erdő'; stb. (△) A származtatás nehézsége, hogy a szláv szó *c*-s változata csak kései tudatos szóalkotásként bukkan fel, eltérő jelentéssel: szbhv. *smarca* 'pisztáciafa'. Lehetséges, hogy az első adat szó belseji *cs*-vel olvasandó, és a szláv megfelelőkre megy vissza. A *szömörce* forma keletkezésében magyar kicsinyítő képző hatása, de a téves olvasat is számításba jöhet. E származtatás esetén a 3. jelentés lehet az eredeti, míg az 1. és 2. jelentés egyes fa- és bokorfélék összetévesztésén alapulhat. (⊙) A szó ma a növényteni szakszókincsben és a nyelvjárásokban él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 758; TESz.; EWUng. • Vö. *szemerek*

szömöröcsög A: 1198 *fumurcuc* [SZN.] (ÓMolv. 63); 1395 k. *zemerchek* (BesztSzj. 386.); 1549 *zomorcok* (Oklsz.); 1550 *Szömöröczökel* [✍] (NytudÉrt. 80: 17); 1793 *Szömörtsők* (NSz.); 1806 *szömörtsők* (NSz.); 1818 *szömörtsög* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Phallus* a.); 1870 *szömöröcsög* (CzF.) **J: 1.** 1198 'kucsmagomba | Morchel (Phallus impudicus)' (↑); **2.** 1600 k. 'egy fajta gombóc | Art Knödel, Klobß' (Radvánszky: Szak. 36)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *smrčak*; szlk. *smrčok*; or. *сморчок*; stb.: 'kucsmagomba' [*<* szláv **smrkъ* 'ua.']. (△) A szóvég zöngésüléséhez vö. →*hörcsög*; ezt a folyamatot a *szömöröcsök* mellé magyarázó utótagként kapcsolódó →*gomba* is támogatta. (⊙) A nyelvjárásokban használatos szó a növényteni szaknyelvbe is bekerült. (⊖) A (R.) *szömöröcs* 'ua.' (1804: NSz.) elvonással keletkezett a *szömöröcsög*-ből.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 511; TESz.; EWUng.

szőnyeg A: 1395 k. *zeneg* (BesztSzj. 574.); 1448 *zenek* (OkI Sz.); 1509 *zenyegh* (OkI Sz.); 1516 *zewnyegh* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 206); 1522 *Zwnek* (OkI Sz.); 1533 *Zúniek* (Murm. 1921.); 1544 *zönigh* (OkI Sz.); 1565 *zeölönyeg* (OkI Sz.); 1582 *szőnyóg* (NySz.); 1604 *Szűnyég* (Szenczi Molnár: Dict.); 1604 *Szűnnyeg* (Szenczi Molnár: Dict. *Fratilli* a.) J: 1. 1395 k. 'bútorra, földre terített, falra függesztett szövött v. csomózott kelme | Wandteppich, Teppich' # (↑); 2. [*~re kerül, hoz*] 1833 'tárgyalás anyaga, napirend | Tagesordnung' (NSz.); 3. 1958 'birkózószőnyeg | Ringkampfmatten' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *sző*¹ ige (R.) *szőn(ik)* változatából jött létre -g névszóképzővel; vö. → *csillag*, → *harag* stb. A 2. jelentés a ném. *aufs Tapet bringen* 'szóvá tesz', tkp. 'a szőnyegre hoz' szó szerkezet alapján keletkezhetett; vö. még fr. *être sur le tapis* 'szóba kerül', tkp. 'a szőnyegen van'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *angóra-*, *sző*¹

szőr A: 1307 *zeurus* [sz.] [SZN.] (MNY. 10: 426); 1416 u./¹ *zort* (BécsiK. 175); 1550 k. *zertheleffonal* [ɔ: *zerthelen*] [sz.] (KolGl.) J: 1. 1307 'állatok (főleg emlősök), ember bőréből nőtt, szaruanyagból való szál, e szálak összessége, kivéve az emberi haját | Haar (von Tieren und Menschen, außer dem Kopfhaar)' # (↑); 2. 1510 'bolyhosság. bolyhok (kelmén) | Flocke, Flor (am Tuch, Stoff, Grobzeug)' (MargL. 24); 3. 1526 ? 'daróc, nemez, posztó; gyapjú | Flaus, Filz; Wolle' (SzékK. 13), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Vdo* a.); 4. 1590 'növényi részekben nőtt szálacska, pihe | haarartiges Gebilde an Pflanzen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 24); 5. 1643 '(lőszörből font) madárfogó hurok, tör | Vogelgarn aus Roßhaar' (Comenius: Jan. 81); 6. 1896 'széles, színes gyapjúsálag, pántlika (párna, dunyha huzatának fűzőjeként, ruha szegélyeként stb.) | breites, farbiges wollenes Band (als Saum, Besatz usw.)' (Ethn. 7: 75) Sz: ~ös 1307 [SZN.] (↑) | ~telen 1550 k. (↑) | ~öz 1831 *szőrőzzön* 'szőrrel ellát | behaaren' (TudGyűjt. 15/4: 121); 1950 'hibát keresve aprólékosan, szigorúan felülvizsgál | kritteln; allzu gründlich untersuchen' (Zolnay-Gedényi) | **szőrzet** 1833 *Szőrzet* (Bugát-Schedel: OrvSz. 92)

■ Örökség az ugor korból. | ⊖ Vog. (T.) *šār* 'lófarok', (Szo.) *sāyər* 'lőszőr', (É.) *sa'ir* 'haj' [ugor **sāy3-r3* vagy **sāk3r3*: 'haj']. ⊕ A 2–5. jelentés az eredeti 1. jelentésből fejlődött feltehetőleg már a honfoglalás előtt, részben metaforikus úton, részben az állati szőr felhasználása révén. A 6. jelentés a 3.-ra mehet vissza. ⊕ Az a feltevés, amely szerint igen régi eurázsiai vándorszóval van dolgunk, adatok hiányában nem bizonyítható.

📖 Munkácsi: ÁKE. 549; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *daruszőrű*, *hason-*, *serte*, *sörény*, *sző*¹, *szőrme*, *vas*⁻¹

szörf A: 1979 *szörföt* (HétfőiH. 1979. nov. 12.: [7]); 1982 *szörf* (NSz.) J: 1. 1979 'vitorlával felszerelt' szörfdeszka | (mit einem Segel ausgerüstetes) Surfbrett' (↑); 2. 1994 'széllovaglás, szörfözés | Windsurfing' (MLar.)

szörfözik A: 1981 *szörfözés* [sz.] (Népszava 1981. márc. 5.: 9); 1982 *átszörfözött* (NSz.) J: 'szörfdeszkát meglovagol, hajt | Windsurfing betreiben'

■ A szócsalád alapja, a **szörfözik** angol jövevényszó. | ⊖ Ang. *surf* 'szörfözik' [< ang. *surf* 'hullámtörés'; ismeretlen eredetű]. ⊕ Megfelelői: ném. *surfen*; holl. *surfen*; stb.: 'szörfözik'. ⊕ A magyarban a szó -z igeképzős alakja honosodott meg, vö. → *bifláz*, → *csakliz* stb.

■ A **szörf** elvonás. | ⊕ A *szörf* elvonásnak látszik a *szörfözik*-ből; ezt a folyamatot a ném. *Surfbrett* 'szörfdeszka' és az ang. *surf-board* 'ua.' is támogathatta.

📖 EWUng.

szörfőzik → *szörf*

szörme **A:** 1845 *szörmének* (BpHiradó 1845. febr. 27.: 137) **J:** 'emlősállatnak ruházati célra kikészített gereznája, ill. az ebből való gallér, ruhadísz | Rauchware, Pelz' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☉ **A** → *szőr* főnévből hozták létre a *me* végződésű szavak analógiájára, a tévesen képzőnek felfogott *me* végződéssel; vö. *érme* (→ *érem*), → *kelme* stb. ☿ Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szőr*

szörny → *szörnyül*

szörnyed → *szörnyül*

szörnyekedik → *szörnyül*

szörnyeteg → *szörnyül*

szörnyít → *szörnyül*

szörnyű → *szörnyül*

szörnyűdik → *szörnyül*

szörnyül † **A:** 13. sz. eleje/ *fcurnevle[nec]* (KTSz.); 1456 k. *zerneltetik* [sz.] (SermDom. 1: 325); 1493 k. *zernyewkewdem* [sz.] (FestK. 398); 1527 *megh zernyűl* (ÉrnyK. 126); 1531 *el zewrnylkenedek* [sz.] (ÉrsK. 97); 1785 *szörnyül* (NSz.); NYJ. *el-szörnyülködik*; *szörnyélnödni* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'elszörnyed, megretten; szörnyűnek tart, irtózik tőle | sich entsetzen; schaudern' (↑); 2. 1456 k. 'bemocskol, beszennyez | beschmutzen' (↑); 3. 1527 'bemocskolódik, taszító külsejűvé válik; eltorzul | besudelt werden; entstellt werden' (↑) **Sz:** ~**ködik** 1493 k. (↑)

szörnyű [6] **A:** 1372 u./ *zernyew, zernyw, zewrnew* (JókK. 152, 146, 54); 1439 *Szewrnyw* [szn.] (Oklsz.); 1470 *zerne* (SermDom. 2: 284); 1529 e. *zwrnyw* (VirgK. 28); 1630 *szérnyűsége* [sz.] (NySz.); 1863 *Szérnyü* (Kriza [szerk.] Vadr. 518); NYJ. *szörjü* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'rettenetes, borzasztó | schrecklich, entsetzlich' # (↑); 2. 1470 'szennyes, tisztátalan | schmutzig, unsauber' (↑); 3. 1604 'szigorú, kemény; komor, zord | streng, hart; düster' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. [határozói értékben is] 1604 'rendkívül, szerfölött | ungeheuer, schrecklich' # (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *zewrnewfeges* [sz.] (JókK. 62) | ~**séges** 1372 u./ (JókK. 62)

szörnyűdik † **A:** 1372 u./ meg *zjörnȳedett* [sz.] (JókK. 2); 1508 meg *zornȳdenek* (DöbrK. 518); 1527 meg *zernȳwdōt* (ÉrdyK. 568); 1792 el-szörnyűdött (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'taszító külsejűvé válik; eltorzul | ein abstoßendes Aussehen gewinnen, entstellt werden' (↑); 2. 1508 'felborzad, égneke áll (haj, szőr) | sich sträuben (Haar)' (↑); 3. 1792 'elszörnyed, megretten | sich entsetzen, erschrecken' (↑)

szörnyekedik † **A:** 1405 k. *zēnekedeth* [sz.] (SchlSzj. 2131.); 1650 *szörnyekedést* [sz.] (NSz.); 1795 *szörnyekedik-is* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1405 k. 'csodálkozik, álmélkodik | erstaunen' (↑); 2. 1650 'irtózik, iszonyodik; rémül, retten | schaudern; sich entsetzen' (↑)

szörnyít † **A:** 1493 k. megh *zerneȳteenek* (FestK. 395); 1518 k. megh nem *zornȳotom* (SándK. 23); 1613 *szörnyítik* (NySz.) **J:** 1. 1493 k. 'bemocskol; elcsúfit, eltorzít | besudeln; entstellen' (↑); 2. 1518 k. 'csúffá tesz, megszegyenít | zuschanden machen' (↑); 3. 1613 'szörnyűnek tart, mond; (bajt) nagyítva mond | für schrecklich halten; übertrieben darstellen (Unheil, Übel)' (↑); 4. 1742/ 'rémít, borzaszt | in Schrecken versetzen' (NSz.)

szörny **A:** 1777 *szörnye* (NyF. 50: 63) **J:** 1. 1777 'vminek a szörnyű, ijesztő, kegyetlen volta, rémisztőség | Schreckenerregendes (einer Erscheinung)' (↑); 2. 1796 'szörnyű tett, esemény, szörnyűség | Ungeheuerlichkeit (Tat, Ereignis)' (RMKtár. 6: 171); 3. [jelzői értékben is] 1811 'rém, szörnyeteg | Ungeheuer, Greuel' # (NSz.)

szörnyeteg **A:** 1788 *szörnyeteg* (Szily: NyÚSz.); 1807 *szörnyetékes* [sz.] (NSz.); 1807 *szörnyetek* (NSz.) **J:** 1. [jelzői értékben is] 1788 'szörnyű lény | Ungeheuer, Greuel' # (↑); 2. 1792 'szörnyűség, borzalom | Ungeheuerlichkeit' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Szörnyű* a.)

szörnyed **A:** 1792 El-*zörnyedni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 45) **J:** 1. [főleg *el~*] 1792 'elborzad, iszonyat fogja el | sich entsetzen' # (↑); 2. [*el~*] 1897 'lesoványodik, (terjedelmében) összeesik | abmagern, eingehen' (MTsz.)

■ A szócsalád korábbi tagjai fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A *tő*, amely 'megijeszt, eltorzít, bemocskol stb.' jelentésű ige lehetett, ismeretlen eredetű. A *szörnyű* végződése a folyamatos melléknévi igenév képzőjének tűnik. Az igék különféle visszaható képzőkkel, ill. *-ít* műveltető képzővel keletkeztek. (⊗) Az egyébként kihalt *szörnyül* igének a *szörnyülködik* származéka ma is eleven.

■ A **szörny** elvonás eredménye. | (⊕) Tudatos szóalkotással keletkezett a szócsalád régebbi tagjaiból. (⊗) A nyelvújítás idején született.

■ A **szörnyeteg** és a **szörnyed** származékszók. | (⊕) A *szörny* főnévből hozták létre őket névszóképzővel, ill. visszaható árnyalatú kezdő-gyakorító képzővel. (⊗) Szintén nyelvújítási alkotások.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Tisztázatlan idetartozású tulajdonnevek: 1221/ *Scyrni* [SZN.] (VárReg. 99.); (†1157/) 1230 k. *Zurnu* [HN.] (PRT. 1: 604).

📖 NNyvv. 1: 199; TESz. *szörnyű* a.; MNy. 78: 97; EWUng.

szörp → *szörpöl*

szörpöl × **A:** 1585 *zŕrbelem* (Cal. 716 [o: 717]); 1772 *szörpöl* (NSz.); 1794 *zörbölget* [sz.] (NSz.); NYJ. *szörpol* (ÚMTsz.) **J:** 'szürcsöl | schlürfen'

szörp **A:** 1833 *Szörp* (Bugát–Schedel: OrvSz.) **J:** 'cukrozott, sűrített gyümölcsle | Sirup, Fruchttrank' #

■ A szócsalád alapja, a **szörpöl** onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A *tő* a →*szörtyöget* szócsalád tövével azonos, és összefügg a →*szürcsöl* igéével. A végződés gyakorító képző.

■ A **szörp** elvonás eredménye. | (⊕) Nyelvújítási alkotás a *szörpöl* igéből, részben a →*szirup* hatására.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szortyog*, *szörtyöget*, *szürcsöl*

szörtyög → *szörtyöget*

szörtyöget Δ **A:** 1643 *fzörtyögetve* [sz.] (Comenius: Jan. 181) **J:** 'szürcsöl | schlürfen'

szörtyög **A:** 1830 *szörtyögő* [sz.] (Hahnemann: OrgGyógyműv. 25); 1897 *szörcsögött* föl (NSz.) **J:** 1. 1830 'rottyog, bugyog | brodeln, sprudeln' (↑); 2. 1848 'szortyogó hangot ad (pipa) | schlüpfendes Geräusch geben (Tabakpfeife)' (NSz.); 3. 1863 '⟨állat, ember⟩ rekedt, harákoló hangot ad | sich räuspern (Tier, Person)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) A tő azonos a →*szörpöl* szócsaládéval, és összefügg a →*szürcsöl* ige tövével. A *szörtyög* a →*szortyog* palatális párja. A végződés gyakorító-műveltető, ill. gyakorító képző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szortyog*, *szörpöl*, *szürcsöl*

szösz **A:** 1343 ? *Zuzd* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 351); 1405 k. *zes* (SchlSzej. 2119.); 1479 ? *Zewzd* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 351); 1513 *zoz* (NagyszK. 75); NYJ. *szész* (Nyatl.) **J:** 1. 1405 k. 'csepű, kóc, pehelyszerű textilhulladék; a kender v. len gerebenezésekor nyert másodrendű fonal | Werg, Hede; Mittelsorte von gehechelten Hanf- od. Flachsfasern' # (↑); 2. 1533 'egy napi munkával megfont fonalmennyiség | Garnmenge als Tagesarbeit' (Murm. 1888.)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.), (P.) *sež* 'legfinomabb, legtisztább kender- v. lenrost', (R.) 'rost, fonal, kóc, csepű' [fgr. **säcz* vagy **secz*: 'finom kender- v. lenrost']. (⊕) Az egyeztetés súlyos nehézsége a szókezdő *sz* szabálytalan megfelelése; vö. mégis →*szűz*. A szó belseji **é* > m. *sz* változáshoz vö. →*keszeg*, →*rész*. – A szó a *mi a szösz* (1877: NSz.) állandó szókapcsolatban is előfordul. – Az is lehetséges, hogy ősspermi jövevényszó.

📖 JSFOu. 30/22: 6; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szöszke*

szöszi → *szöszke*

szöszke **A:** 1509 *Zezke* [szN.] (MNY. 10: 427); 1784 *fzöfzke* (Baróti Szabó: KisdedSz. 77) **J:** 'szőke | blond'

szöszi **A:** 1876 *szöszi* (Bereg 1876. szept. 10.: 11) **J:** 'szőke | blond'

■ A szócsalád alapja, a **szöszke** származékszó. | (⊕) A →*szösz* főnévből keletkezett kicsinyítő képzővel. Az elnevezés alapja a világosszőke hajnak a szöszhöz hasonló színe; keletkezését a *szőke* (→*sző*²) analógiás hatása is támogathatta.

■ A **szöszi** játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *szöszke* alapján jött létre a végződésnek egy másik kicsinyítő képzőre cserélésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szösz*

szöszmötöl **A:** 1825 *szöszmötölni* [sz.]; *szöszmötölni* [sz.]; *szöszmötélés* [sz.] (NSz.); NYJ. *szöszmetöl* (ÚMTsz.) **J:** 'písmog, pepecsel, babrál | herumbasteln, pusseln'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö onomatopoeitikus eredetű. A palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*szuszog* szócsaláddal; vö. ehhez a (N.) *szuszmotol* 'szöszmötöl, písmog' (1870: CzF.) igét, amely lényegében a *szöszmötöl* veláris párja. A végződés gyakorító képző, amelyben az *m* feltehetőleg mozzanatos funkciójú; vö. →*kasmatol*. ⊖ Idetartozik a (N.) *szöszmölődik* 'ua.' (1861: NSz.); ebben az *-m* képzővel bővült (relatív) tőhöz gyakorító-visszaható képző kapcsolódik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szuszog*

szöveg **A:** 1833 *szövegébe* (Aurora 331) **J:** 1. 1833 ? 'szövevény, bonyodalom | Geflecht, Gespinst (abstr.)' (↑), 1846 'ua.' (NSz.); 2. 1833 ? 'téma, mondanivaló tárgya | Thema' (NSz.), 1875 'ua.' (NSz.); 3. 1835 'nyelvileg megformált mondanivaló egésze | Text' # (Tzs. *Text* a.); 4. 1845 'megzenésítésre szánt költői mű | Libretto' # (NSz.); 5. 1853 'szövet | Stoff, Gewebe' (NSz.); 6. 1928 'üres beszéd, locsogás | leeres Gerede' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ez** 1858 (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A nyelvújítás idején alkották a →*sző*¹ 'sző; kigondol' ige *szöv-* töváltozatából *-g* névszóképzővel; vö. →*tömeg*, →*üteg* stb. Keletkezésében a lat. *texere* 'sző' : *textus* 'szövet; szöveg' hatása is közrejátszhatott. ⊖ Szintén a nyelvújítás idején más képzésekkel is kísérleteztek ugyanebből a töből a lat. *textus* magyarítására: *szövet* 'szöveg mint a nyelvileg megformált mondanivaló egésze' (1807: Szily: NyÚSz.); *szövény* 'ua.' (1832: Szily: NyÚSz.); *szövedék* 'ua.' (1835: Szily: NyÚSz.).

📖 Tolnai: Nyelvújítás 210; TESz.; EWUng. • Vö. *sző*¹

szövétnék Δ **A:** 1372 u./ *zewuednekednek* (JókK. 157); 1416 u./¹ *zouetnèknèc* (BécsiK. 299); 1493 k. *zewethneketh* (FestK. 130); 1495 e. *zouetnòke* (GuaryK. 98); 1508 *zovidnekemet* (DöbrK. 37); 1509 *Zwidnek* (NytudÉrt. 50: 52); 1519 *zeweethnòke* (JordK. 371); 1538 *zeuítnek* (Pesti: Nomenclatura M2); 1541 *fzõuindekert* (Sylvester: ÚT. 7); 1595 *Szvuítnek* (Ver. 121.); 1669 *fzõvétnyek* (MNy. 69: 421); 1696 *szívetnek* (NySz.); 1750 *fzûvétneg* (Wagner: Phras. *Funale* a.); 1805 *szövétnèket* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'gyertya, fáklya | Kerze; Fackel' (↑); 2. 1509 'gyertyatartó | Kerzenleuchter' (↑)

■ Szláv jövevénytörzs. | ⊕ Szbhv. *svijetnjak* 'gyertyatartó, csillár', (R. Ča) *svitnjak* 'fáklya'; szlk. *svietnik* 'gyertyatartó'; or. (N.) *свѣтнік* '(olaj)mécses'; stb. [< szláv **svěť* 'fény', amely összefügg a lat. *vitrum* 'üveg' szóval]. ⊕ A nagyszámú alakváltozat kialakulásában a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásának, a zöngésülésnek és a hangátvetésnek volt a legfontosabb szerepe. A második szótag magánhangzója eredetileg rövid volt. A szláv adatok egy része arra utal, hogy a 2. jelentés volt az eredeti, ez azonban a magyarban csak egyetlen adattal igazolható.

📖 AkNyÉrt. 20/3: 4; Kniezsa: SzJlsz. 511; TESz.; EWUng. • Vö. *födervejsz*, *vitrin*

szövetség **A:** 1495 e. *zouetfegot* (GuaryK. 30) **J:** 1. 1495 e. 'kapcsolat; szövetkezés, együttműködés | Bund; Zusammenarbeit' (↑); 2. 1519 k. 'egyezség, megállapodás | Pakt, Bündnis' # (DebrK. 406); 3. 1755 'államok közti egyesülés | Staatenbund' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 1604 *Szövetfegesoc* 'szövetségben levő | verbündet' (Szcenzi Molnár: Dict. *Foederati* a.); 1750 'ilyen személy, csoport, állam | Verbündete(r)' (NSz.)

szövetkezik **A:** 1624 *ösze-szövetkezik* [v] (NySz.); 1870 *szövetkezik* (CzF.) **J:** 'közös célért összefog | sich verbinden, sich anschließen' # **Sz:** ~**és** 1624 *ösze szövetekezésből* (NySz.) | ~**et** 1707 ? *szövetkezet* 'együttműködés; egyezség' (Nyr. 45: 26); 1872 'kereskedelmi,

mezőgazdasági stb. társulás | Vereinigung, Genossenschaft(Handel, Landwirtschaft usw.)' (Nyr. 33: 404)

■ Származékszók. | (⊕) A $\rightarrow$ sző¹ ige szö- tövátváltozatának -t műveltető képzős formájából jöttek létre -ség névszóképzővel, ill. -kezik visszaható képzővel. A jelentések az alapszó átvitt értelmű használatából magyarázhatók.

📖 Nyr. 55: 58; TESz.; EWUng. • Vö. sző¹, törzs-

szpáhi Δ **A:** 1532 *fpahyakath* (KL. 103.); 1554 *Zpaiafagot* [sz.] (Tinódi: Cronica L3b); 1554 *ezpahya* (LevT. 1: 146); 1555 *izpayaknak* (LevT. 1: 150); 1558 *hiszpahiajoktól* (MonÍrók. 3: 208); 1573 *izpahi* (Szalay: ErdPorta 83); 1589 *spahjnak* (BudBLEv. 493); 1627 *szipaja* (Kakuk: ÉLOsm. 367); 1632 *iszpai* (MonTME. 1: 31); 1651 *Szapiak* (TörtTár 1895: 728); 1651 *Szpahi* (Zrínyi: MM. 2: 13); 1661 *espaják* (MonTME. 6: 12); 1665 *szpái* (Kakuk: ÉLOsm. 367); 1796 *Spáhisok* (NSz.); 1864 *szpáhinak* (NSz.) **J:** 1. 1532 'török lovas katona (főleg hódoltsági területen) | türkischer Reitersoldat; Belehnter (mit einem Gut in eroberten Ländern)' (↑); 2. 1932 'francia gyarmati lovas katona Észak-Afrikában | nordafrikanischer Reitersoldat im französischen Heer' (Sauvageot: FrMSz. *spahi* a.)

■ Oszmán-török jövevényszó, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *sipāhi*, (R.) *spahi*, *sipāhī*, *ispāhī*, *ispai*: 'földbirtokkal fizetett török lovas katona'; – vö. még szbhv. *spahija*, (R.) *spàija*: 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *sipāhī* 'a sereghez tartozó személy; lovas katona' átvétele [< újperzsa *sipāh* 'sereg']. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben is megvannak; vö. blg. *cnaxia*; rom. *spahiu*; stb.: 'török lovas katona'. Vándorszóként számos nyelvben elterjedt; vö. ném. *Spahi*; fr. *spahi*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szókezdő *i*-s, ill. *e*-s változatok a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkeztek. A szóvégi *i*-s forma az oszmán-törökből való, az *ija*, *ia*, *ja*, *a* végűek pedig a szerbhorvátból. (⊙) Történettudományi szakszóként használatos, a köznyelvben elavult.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 227; Kakuk: ÉLOsm. 367; TESz.; EWUng.

sztaniol **A:** 1788 *Stanniol* (NSz.); 1879 *staniol*, *sztaniol* (NSz.) **J:** 'élelmiszerek (pl. csokoládé) csomagolására használt alumíniumfólia | Stanniol'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Stanniol*, (R.) *stagnol*: 'finomra sodort, ónból v. alumíniumból készült fólia' [< ol. *stagnolo* 'ónfólia' < ol. *stagno* 'ón']. (≈) Megfelelői: cseh *staniol*; le. *staniol*; stb.: 'sztaniol'.

📖 TESz.; EWUng.

sztár **A:** 1891 férfi-*starja* (PestiH. 1891. nov. 24.: 5); 1901 *sztár* (NSz.) **J:** 'nagyon híres, körülrajongott személy, leginkább színész(nő), énekes(nő) v. sportoló | Star (als berühmte Person)' #

■ Angol jövevényszó, talán német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *star* 'csillag; színpadi v. filmszínész'; – vö. még ném. *Star* 'híres színész(nő), sportoló(nő)'. Az angolban indoeurópai eredetű; vö. gör. *ἀστήρ*; lat. *stella*; stb.: 'csillag'. (≈) Megfelelői: fr. *star*; cseh *star*; stb.: 'sztár'. (⊕) A 'csillag' > 'híresség' jelentésváltozáshoz vö. $\rightarrow$ *csillag*.

📖 TESz.; EWUng.

sztrájk **A:** 1853 *strike-nek* (BpHírlap 1853. júl. 27.: [1]); 1865 *sztreik* (Babos: KözhSzt. *strike* a.); 1868 *strájk* *sztrájk* (NéprNyttud. 3–4: 36); NYJ. *strájkolt* [sz.] (ÚMTsz.); *trájk*

(Bálint: SzegSz.) **J:** 'béremelésért, ill. politikai célokért szervezett munkabeszüntetés | Streik' # **Sz:** ~**ol** 1869 *strikeoltak* (Hon 1869. dec. 23.: 3)

■ Angol jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *strike* 'csapás, ütés; munkabeszüntetés'; – vö. még ném. *Streik* 'munkabeszüntetés'. Az ang. *to strike work* 'beszünteti a munkát, sztrájkol' igei szerkezet alapján jött létre. (≈) Megfelelői: szb hv. *štrajk*; le. *strajk*; stb.: 'sztrájk'. (⊕) Egyes változatok szó eleji *s*-es ejtése ausztriai német hatást tükröz.

📖 NéprNytud. 3–4: 36; TESz.; EWUng. • Vö. *istráng, verkli*

szú [7/1] **A:** 1395 k. *zu* fereg (BesztSzj. 1133.); 1405 k. *zul* (SchlSzj. 1722.); 1531 *zwa* (ÉrsK. 189); 1562 *szuuás* [sz.] (NySz.); 1783 *szulyon* (NSz.); NYJ. *szuj* (MTsz.) **J:** 'az élő fába járatokat rágó, apró, kártékony bogarak családjába tartozó rovarféle | Holzwurm (Ipidae)' # **Sz:** **szuvas** 1562 (↑) | **szuvasodik** 1626–1627 *szuasodás* [sz.] (NySz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (K.) *såu*; osztj. (V.) *soy*; zürj. (Sz.), (P.) *pu-čej* (*pu* 'fa, faanyag'); votj. (Sz.) *pi-čej* (*pi* 'ua.'): 'szú', az osztjákban 'faörlő féreg, levélhernyó' is [fgr. **čuyz*, **čukz* vagy **šuyz***šukz*: 'szú']. (⊕) A *szul* változat analógiás keletkezésű másodlagos alakulat lehet →*fő*¹, →*nő*¹.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

szubjektív → *szubjektivitás*

szubjektivitás **A:** 1819 *Subjectivitást* (TudGyűjt. 3/5: 56); 1830 *subjectivitasban* (NSz.); 1900/ *szubjektivitással* (NSz.) **J:** 'alanyiség; személyes elfogultság | persönliche Auffassung; Voreingenommenheit'

szubjektív **A:** 1822 *subjectiv* (TudGyűjt. 6/8: 62); 1830 *szubjektív* (NSz.); 1856/ *szubjektívek* (NSz.) **J:** **1.** 1822 'alanyi; nem tárgyilagossá | vom Subjekt ausgehend; unsachlich' (↑); **2.** 1948 'csak az egyéni tudatot elismerő (idealizmus) | szubjektív (Idealismus)' (Sándor K.: IdSz.)

szubjektívizmus **A:** 1843 *subjectivismust* (Religio 31: 242); 1895 *szubjektívizmusnak* (PallasLex. *Idealizmus* a.) **J:** **1.** 1843 'szubjektív idealizmus | subjektiver Idealismus' (↑); **2.** 1948/ 'személyes elfogultság | Voreingenommenheit' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *subjektiv*; ang. *subjective*; fr. *subjectif*; stb.: 'szubjektív, nem tárgyilagossá'; – vö. még lat. *subjectivus* 'az alanyhoz tartozó, alanyi', tkp. 'hozzácsatolt; utána vetett' [< lat. *subjectus* 'alávetett'] | ném. *Subjektivität*; ang. *subjectivity*; fr. *subjectivité*; stb.: 'szubjektivitás; elfogultság' | ném. *Subjektivismus*; ang. *subjectivism*; fr. *subjectivisme*; stb.: 'szubjektívizmus'. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át; a *szubjektivitás* végződéséhez vö. lat. (h.) *subjectivitas* 'szubjektivitás'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *objektum*

szubjektívizmus → *szubjektivitás*

szufla **A:** 1849 *szuflánkat* (Márc15. 1849. ápr. 10.: 187); NYJ. *cufla* (ÚMTsz.); *sufla, szupla* (MTsz.) **J:** **1.** 1849 'erő | Kraft' (↑); **2.** 1858 'lélek | Seele' (NSz.); **3.** 1865 'lélegzet, szusz | Atem' (NSz.)

szuflál Δ **A:** 1873 *Szuflál* (Nyr. 2: 524) **J:** 'lehel | hauchen'

■ Feltehetőleg a szócsalád alapja, a **szuflál** valószínűleg jövevényszó. | (≡) A következő szavakkal függhet össze: fr. *souffler* 'lélegzik; (fel)fúj'; rom. *sufla* 'lélegzik; fúj'; vö. még lat. *sufflare* 'fúj, lehel' [vö. lat. *sub* 'ígeköötő' + *flare* 'fúj'].

■ A **szufla** valószínűleg elvonás eredménye. | (△) A *szuflál* igéből jöhetett létre. (⊙) Ma főleg a 3. jelentésében, a bizalmas köznyelv elemeként használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Bár a szócsalád tagjainak viszonyában az ige eredetibb volta a valószínűbb, gondot jelent kései és gyér adatoltsága.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bullá, flóta, infláció*

szuflál → *szufla*

szuggerál A: 1616 *suggeralomis* (MNy. 79: 248); 1893 *szuggerálták* (NSz.) J: 1. 1616 'javasol, ajánl | vorschlagen, empfehlen' (↑); 2. 1835 'kézre, kéz alá ad | zur Hand geben' (Kunoss: Gyal.); 3. 1865 'akaratát (fokozatosan) átviszi vkire | suggerieren' # (Babos: KözhSzt.)

szuggesztió A: 1830 *suggestio* (Vajda L.: ErdPolgTörv. 230); 1893 *szuggesztiójával* (NSz.); 1900 *szuggesztio* (NSz.) J: 'szuggerálás, sugalmazás | Suggestion'

szuggesztív A: 1848 *suggestivus* [lat. -us végződéssel] (Közlöny 1848. jún. 11.: 20); 1894 *szuggesztív* (NSz.) J: 'szuggesztión alapuló, lenyűgöző hatású | {seelisch} beeinflussend, eindringlich'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **szuggerál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *suggerere* 'bemagyaráz, kéz alá ad; bebeszél' [< lat. *sub* 'alá, alul' + *gerere* 'hord, (véghez)visz']. (≈) Megfelelői: ném. *suggerieren*; fr. *suggerer*; stb.: 'szuggerál'. (△) A magyarban az *ál* végződés az →*ágál* típusú igék analógiájára alakult ki.

■ A **szuggesztio** és a **szuggesztív** nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Suggestion* 'sugallat'; ang. *suggestion* 'ua.; ötlet, gondolat'; fr. *suggestion* 'sugallat; javaslat, indítvány'; stb.; – vö. még lat. *suggestio, suggestionis* [birtokos eset] 'befolyásolás; emlékezés' | ném. *suggestiv* 'szuggesztív, (lélekre) ható, nyomatékos'; ang. *suggestive* 'ua.; ingerlő, sikamlós; emlékeztető'; fr. *suggestif* 'ua.'; stb. (⇒△) A magyarba a *szuggesztio* elsősorban latin, a *szuggesztív* pedig főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerla*

szuggesztio → *szuggerál*

szuggesztív → *szuggerál*

szuka A: 1515 *zuka* (LevT. 2: 2) J: 1. 1515 'nöstény kutya, {ritkán} más kisebb emlős nösténye | Hündin, {selten} Weibchen anderer kleinerer Säuger' (↑); 2. 1657–1663 'nőszemély; ringyó | Weibsperson; Hure' (StSl. 17: 94)

■ Nyugati szláv vagy keleti szláv jövevényszó. | (≡) Szlk. *suka* 'nöstény kutya; feslett nőszemély'; le. *suka* 'nöstény kutya'; or. *cyka* 'ua.; nőszemély'; ukr. *cyka* 'ua.'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. lat. *canis*; gót *hunds*; stb.: 'kutya']. (≈) Az olyan középkori

személyneveknek, mint például a 1226/ *Scukam* (-m: lat.) (VárReg. 340.), az idetartozása tisztázatlan, mivel férfiakat jelölnek.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 513; TESz.; EWUng. • Vö. *cinikus, kánikula, lajhunt*

szulák A: 1533 *Sulak* (Murm. 1445.); 1577 *szulak* (KolGl.); 1583 *zulák* [?] (Gombocz E.: BotTört. 129); 1585 *Szulák* (Cal. 205); 1604 *Szuloc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Szúlák* (Pápai Páriz: Dict.); 1775 *Salokfü* (MNY. 6: 275); 1832 *szálank* (TudGyűjt. 3: 80) **J:** 1. 1533 'egy fajta sárgás virágú gyógynövény, lestyán | Liebstockel' (↑); 2. 1583 'szántóföldeken gyakori, káros gyomnövény, folyófü | Winde (Bot)' (↑); 3. 1585 'erdőkben közönséges, felkapaszkodó, szívós szárú cserje, iszalag | Waldrebe' (↑); 4. 1585 'illatos, a bodzafélék családjába tartozó cserje, lonc | Geißblatt' (Cal. 781)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *сѣлак, сѣлек*; szbhv. *svlak, slak*; szln. *slak*; – cseh (N.), (R.) *svlak*: 'szulák' [eredetileg 'összehúzás' jelentésben < szláv **sb* [igekötő] + *velk-* 'húz, von']. Vö. még cseh *svlačec* 'szulák'. (△) A magyarban szóhasadás ment végbe a *szulák* és az ugyanarra az etimonra visszamenő →*iszalag* között. Az 1., 3. és 4. jelentés metafora az eredeti 2. alapján. (⊙) Nyelvjárási és növénytani szó.

📖 MNY. 11: 412; Kniezsa: SzJIsz. 514; TESz.; EWUng. • Vö. *iszalag, lacsuha*

szultán A: 1535 k. *zwlthan, zolthannak* (Zay: Lánd. 5, 6); 1575 *Soldán* (Heltai: Krón. 17b); 1645–1646 *Szultánnál* (Zrínyi: MM. 1: 73); 1799/ *zultán* (NSz.) **J:** 1. 1535 k. 'mohamedán uralkodó, különösen a török császár | Sultan' (↑); 2. 1867 'zsarnok, basáskodó ember | Despot, Tyrann' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *sultān*, (R.) *sultan* 'mohamedán uralkodó' [< újperzsa *sulṭān* 'uralkodó, császár' < arab *sulṭān* 'ua.']. (≈) Megfelelői: blg. *сyлman*; szbhv. *sultan*; stb.: 'mohamedán uralkodó'; vö. még ném. *Sultan*; or. *сyлman*; stb.: 'ua.'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza, de ótörök jövevénynévként a *Zoltán* személynév; vö. 950 k. *ζαλταν* [szN.] (ÓMOlv. 10); 1284/ *Zoltan* [szN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2: 340).

📖 Kakuk: ÉIOsm. 372; TESz.; EWUng.

szundikál → *szundít*

szundít A: 1784 *fzundít* (Baróti Szabó: KisdedSz. 75) **J:** 'rövidebb ideig, nem mélyen alszik | schlummern'

szundikál A: 1792 *fzundikálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 219); 1835 *szúnydikált* (NSz.); 1843 *szundokálhassatok* [sz.] (NSz.); NYJ. *szongyikāl* (ÚMTsz.) **J:** 'rövidebb ideig, nem mélyen alszik | schlummern'

szundizik A: 1888 *Szondizni* [sz.] (NSz.); 1912 *szundizni* [sz.] (Zolnay–Gedényi); 1962 *szundiz*; *szundizik* [v] (ÉrtSz.) **J:** 1. 1888 'alszik | schlafen' (↑); 2. 1917 'álmodik | träumen' (Kabdebó: Jassz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A -d kezdő-gyakorító képzős relatív fő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*szenderetesség* szócsaláddal. Az abszolút fő valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és az alvás közben az orron át kiáramló levegő hangját utánozza. Szorosan összefügg a →*szunyik* igével. A végződéses -ít gyakorító-műveltető képző és különféle játszi gyakorító képzők. (⊖) Valószínűleg ugyanebből a relatív

többől jött létre a folyamatos melléknévi igenév *-a* képzőjével a (R.) *Szunda* személynév; vö. 1272/ *Zunda* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 7). A *szundi* 'szendergő, szundikáló' (1860: MNyszet. 5: 347); 'csend; alvás' (1926: Kálnay–Benkes: Tolv.) feltehetőleg a szócsalád igei tagjaiból keletkezett elvonással. (△) A *szundizik* igenek a cigányból való származtatása alaktani okok miatt kevésbé valószínű, de elterjedését az argóban a hasonló hangalakú és jelentésű cig. *sundijava* 'álmodik' hatása is támogathatta.

📖 Bárczi: SzófSz. *szundikál* a.; TESz., *szundizik* a. is; EWUng. • Vö. *szenderetesség, szunyik*

szundizik → *szundít*

szunyáta → *szunyik*

szunyik × **A:** 1252/ ? *Zuna* [SZ.] [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 2: 229); 1790 *szúnyni* [SZ.] (NSz.); 1791 *szúnta* [SZ.] (NySz. *Szúnyt-* a.); 1843 *szunyi* [SZ.] (MTsz.); 1875 *szunyik* [▽] (Nyr. 4: 182); NYJ. *beszomni* [SZ.] (MTsz.) **J:** 1. 1252/ ? 'hunyn, behunyn <szemet> | die Augen schließen' (↑), 1790 'ua.' (↑); 2. 1252/ ? 'szenderereg, alszik | schlummern, schlafen' (↑), 1858 'ua.' (NSz.)

szunnyad **A:** 1416 u.² èl *žuńodozanac* [sz.] (MüncK. 30vb); 1456 k. *zunjado* [sz.] (SermDom. 2: 562); 1519 *žuńnyadoz* [sz.] (JordK. 858); 1720 *szúnnnyadva* [sz.] (NSz.); 1790 *Szúnyadik* [□] (NSz.) **J:** 1. 1416 u.² 'szenderereg, bóbiskol | schlummern' (↑); 2. 1550 k. 'kábul, elbódul; dermed, zsibbad | betäubt werden; erstarren' (KolGl.) **Sz:** ~**oz(ik)** 1416 u.² (↑) | ~**ás** 1456 k. *zunadas* (SermDom. 1: 22)

szunnyaszt × **A:** 1565 el *szúnniasztó* [✂] [sz.] (NySz.); 1604 *Szunnyaasztom* (Szendzi Molnár: Dict.); 1786 *szúnyasztó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1565 'álomba szenderít, altat | einschläfern' (↑); 2. 1956 'szenderereg, alszik | schlummern, schlafen' (Ethn. 67: 501)

szunyáta × **A:** 1583 *szunniatak* (NySz.); 1585 *zunyata* (Cal. 991); 1604 *Szunyáta* (Szendzi Molnár: Dict.); 1635 *Szúnyata* (NySz.) **J:** 1. 1583 'aluszékony, álmatag; lomha, tunya, rest | verschlafen; träge, faul' (↑); 2. 1926 'szótlán, hallgatag | schweigsam' (ÚMTsz.)

szunyókál **A:** 1768 *szunyókál* (MNY. 46: 275); 1770 *szúnnjókál* (MNY. 46: 275); 1788 *szunyókáltam* (NSz.) **J:** 'szenderereg, szundikál | schlummern'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **szunyik** feltehetőleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Összefügg a →*szundít* szócsalád tövével, továbbá esetleg a →*sunyk* szócsalád tövével is; utóbbi összefüggéshez vö. →*senyved* : →*senved*, →*seped* : →*szepeg* stb. Az első bizonyosan idetartozó adat kései volta miatt nem zárható ki, hogy a *szunyik* a szócsalád többi tagjából keletkezett elvonással. A *szom* alak a →*hunyn* szó *hum* ~ *kum* változatainak hatását tükrözheti.

■ A **szunnyad**, **szunnyaszt** és a **szunyókál** származékszók. | (△) Valószínűleg a *szunyik*-ből keletkeztek különböző ige-képzőkkel.

■ A **szunyáta** származékszó. | (△) Játszi szóalkotással keletkezhetett a *szunyik* származékaként; a végződéshez vö. *gombáta* (→*gombóta*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Idetartoznak: (R.) *elszunnyít* 'elaltat' (1604: Szendzi Molnár: Dict. *Consópio* a.), továbbá *szunyál* 'szenderereg, szundikál' (1820: NSz.).

📖 Bárczi: RNYj. 6; Benkő: Nyjtört. 68; TESz. *szunnyad* a.; EWUng. • Vö. *szenderetesség, sunyk, szundít*

szunnyad → *szunyik*

szunnyaszt → *szunyik*

szúnyog A: 1230 *Zunug* [HN.] (OkI Sz.); 1330/ *Zwnyoglaza* [HN.] (OkI Sz.); 1331 *Zunyug* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1395 k. *zunug* (BesztSzj. 1137.); 1585 *Szúnyog* (Cal. 275); 1798 *Szunk* [□] (MNy. 70: 19, 22); 1800 *szunnyogos* [SZ.] (NSz.); NYJ. *szung* [□] (OrmSz.); *szunyák* (NyF. 9: 31) J: 1. 1230 ? 'apró, karcsú, hártvás szárnyú rovar, nőténye vérszívó | Mücke (Culex)' # (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1957 'szitakötő | Libelle' (MNy. 4: 195)

■ Jövevényszó egy török nyelvből, valószínűleg a besenyőből. | ≡ Vö. ujj. *singäk* 'légy'; Kāšγ. *sinäk* 'légy <a városi lakóknál>; szúnyog <a nomádoknál>; csuv. *šāna* 'légy'; stb. ≈ Megfelelői: mong. *šimayul*, *simuyul*, (kmong.) *šimo'ul*, *šimül* 'ua.; szúnyog'. Ezek a mongol adatok a török szó egykori hangrendjére engednek következtetni. Egy esetleges besenyő eredetről a szó belseji köztörök **ɲ* > besenyő *n* hangváltozás árulkodhat; vö. oszm. *domuz*, (N.) *doɲuz*; CC. *tonguz*; stb.: 'disznó' : besenyő *Tonuz-aba* [SZN.]. ⊕ A magyarba átkerült alak **šiniq* vagy **šinuq* lehetett. Az *i* > *u* labializációhoz vö. →*gyula*, a palatalizációhoz vö. →*köpönyeg*.

📖 MNy. 3: 358; NyK. 49: 271; TESz.; Ligeti: TörK. 96, 104; EWUng.

szunyókál → *szunyik*

szuperál A: 1619 *superalt* (MNy. 79: 248); 1851 *Szuperálta* (NSz.); 1867 *superál* (NSz.); 1879 *supérál* (Nyr. 8: 331) J: 1. 1619 'győz; fölényben van | siegen; die Oberhand gewinnen' (↑); 2. 1765 'felülmúl, meghalad; legyőz | übertreffen; besiegen' (NSz.); 3. [*ki~*] 1864 'alkalmatlannak nyilvánít; szolgálatból elbocsát | für dienstuntauglich erklären; ausrangieren, wegwerfen' (NSz.); 4. 1867 'sikerül; jól üt ki | gelingen; gut ausfallen' (↑); 5. 1879 'működik | funktionieren' (↑)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *superare* 'felülmúl; hátramarad, fennmarad', (h.) 'főlöszlegesnek bizonyul; sikerül' [< lat. *superus* 'felső, legfőbb' < lat. *super* 'fölé, fölött']. ⊕ A régebbi és a nyelvjárási változatok szó eleji *s*-es kiejtéséhez vö. →*salétrom*, →*sors* stb.; az *sz*-es formához vö. →*szakramentum*, →*szeptember* stb. Az 1. jelentés a latin ige tárgyatlan használatát helyezi előtérbe, míg a 2. a tárgyast. A 4. és 5. jelentés olyan szószerkezetekben jött létre, mint a *jól szuperál* 'jól működik'. ⊕ Ma főleg a 3. és az 5. jelentésben fordul elő, a bizalmas nyelvhasználat elemeként.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szoprán*, *szuverenitás*

szupojkó × A: 1655 *Szupolyka*-húsu (NySz.); 1784 *szupulykóvá* (NSz.); 1805 *szupujkó* (NSz.); NYJ. *szupujka* (MTsz.) J: 1. 1655 ? 'karcsú; elvékonyodó | schlank; sich verschmälern' (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 77); 2. 1784 'kicsi | klein' (Baróti Szabó: KisdedSz. 77); 3. 1901 'száraz testű; sovány | verhutzelt; mager' (NyK. 31: 398)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | ≡ A tőhöz vö. zürj. (R.) *šopid* 'keskeny, vastag, összepréselt'; votj. (Sz.) *šubed* 'karcsú, keskeny, szűk'; finn *suppea* 'beszorított, összepréselt'; lp. (norv.) *čop'pe* 'szűk tarisznya' [fgr. **čuppa* 'karcsú, keskeny']. ⊕ A tő egyeztetésének számos, többek közt hangtani nehézsége van; a mássalhangzók fejlődéshez vö. mégis: →*szú*, ill. →*epe*. A végződés feltehetőleg kicsinyítő képző. Az 1. jelentés lehetett az eredeti. ⊕ Erdélyi nyelvjárási szó.

szúr A: 1435 *Zuro* [sz.] [szN.] (MNY. 67: 235); 1527 *zwrkallyak* vala [sz.] (ÉrdyK. 469) J: 1. 1435 ? 'hegyes eszközt vkibe, vmibe beledöf; döf | stechen, stoßen' # (↑), 1527 'ua.' (↑); 2. 1653 'hegyes tárgy, érdes felületű test' fájdalmat okoz | verletzen, stechen (spitzer od. rauher Gegenstand)' # (NySz.); 3. 1794 'vhová dug; hozzátesz, mellékel | stecken; anschließen' (NSz.); 4. 1795 'keserőséget, lelki fájdalmat okoz | kränken, verletzen (abstr.)' (NSz.); 5. 1930 'nemileg közösül | geschlechtlich verkehren' (Zolnay–Gedényi); 6. [~ *az oldala*] 1934 'bordái közt nyilalló fájdalmat érez | Seitenstechen haben' (NSz.) Sz: **szurkál** 1527 (↑) | ~**dal** 1604 *szúrdallyac* (Szenczi Molnár: Dict. *Stímulus* a.) | **szurony** 1833 *szuronnyal* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Cser. (KH.) *šäre-* 'lök, döngöl; sulykol (ruhát); szúr'; finn *survaa-* 'dob, lök; ruhát mos', *survo-* 'összetapos' [fgr. **šurba-* 'ütközik']. (△) A 2. jelentés metonimikus, a 3. jelentés metaforikus úton keletkezett az eredeti 1. jelentés alapján. (⊖) Idetartozik: (R.) *szulák* 'tövis, tüske, fullánk' (1655: NySz.), amely a *szúr*-ból keletkezett; a képzési módhoz vö. *fulák* → *fullánk*, *szilák* → *szilánk*. (△) A szó belseji *l*-hez vö. *illan* → *illik*², → *kerekedik*.

■ Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

szurdok A: 1193 *Zorduc* [HN.] (MNL (OL) DL. 27); (†1015) 1220 k./ *Zurduk* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1267/ *zurduk* (Oklsz.); 1291 *Zurdhuc* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 249); 1566 *szurdékában* (NySz.); 1663 *surdokbann* (NySz.); 1838 *Sordék* (Tsz.); NYJ. *sordik*, *szurgyék* (MTsz.); *surjék* (OrmSz.); *Szúldik* (MNny. 6: 103) J: 1. 1193 'szoros, keskeny völgy, út, vízmeder két meredek faló magaslat között | Kamm, Engpaß' # (↑); 2. 1456 k. '(feltűnő) szöglet, utcasarok | (auffällige) Ecke, Straßenecke' (SermDom. 2: 531); 3. 1541 'szűk hely, rejtett zug; kuckó, kemencezug | Enge, Winkel; Ofenwinkel' (RMKT. 2: 85); 4. [jelzői értékben is] 1663 'titkon; titkon elkövetett, szégyellni való dolog | Heimlichkeit; heimlich begangene Tat' (↑); 5. 1809 'viskó, kunyhó; kicsiny helyiség | Hütte; kleine Räumlichkeit' (NSz.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | (△) Az eredetileg valószínűleg igenévszó jellegű szótő a → *szoros* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben. A végződése *-dok* ~ *-dék* névszóképző; vö. *nyomdok* (→ *nyom*), → *szándék* stb. A 2. jelentés valószínűleg metonímia; vö. még → *szeg*², → *zug*.

■ NytudÉrt. 30: 62; TESz.; EWUng. • Vö. *szoros*

szurkol A: 1792 *szurkolt* [sz.] (NSz.) J: 1. 1792 'szurokkal beken | pichen' (↑); 2. 1844/ 'félve izgul, szorong | Dampf haben, in Druck sein' (NSz.); 3. [*el~*] 1870 'eloson, lopva távozik | sich drücken' (CzF.); 4. 1879/ ? 'versenyt, mérkőzést vmelyik résztvevőnek győzelmet kívánva figyelemmel kísér | jmdm den Daumen drücken' # (NSz.), 1898 'ua.' (Dobos: DiákSz.)

■ Származékszó. | (△) A → *szurok* főnév *szurk* változatából jött létre *-l* igeképzővel. A 2. és 4. jelentés keletkezését az magyarázza, hogy a kezek a félelem vagy az izgalom következtében gyakran ragadóssá válnak. A 3. jelentéshez vö. még → *drukkol*. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *leszurkol* 'kénytelen-kelletlen kifizet' (1961: ÉrtSz.).

■ Nyr. 94: 166; TESz.; EWUng. • Vö. *szurok*

szurok [4] A: (†1075) 1217 ? *surkuscher* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 53); 1416 u./¹ *zurockal* (BécsiK. 130); 1519 k. *zwrkal* (DebrK. 29); 1520 k. *zuruknal* (BodK. 24) J: 1. (†1075) 1217 ?

'gyanta; kátrány(termék) | Harz, Pech' # (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (↑); **2.** 1613 'szenny, mocsok | Schmutz, Unreinlichkeit' (NySz.); **3.** 1838 'hamuvá nem vált égési termék | Ruß' (Tsz.) **Sz:** **szurkos** (†1075) 1217 ? [HN.] (↑); 1527 *zwrkos* 'szurokkal bekent, bevont | pechig' (ÉrdyK. 314); 1613 'piszkos, koszos | schmutzig' (NySz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.), (P.) *śir* '(fenyő)gyanta, kátrány'; votj. (Sz.), (G.) *śir* '(fenyő)gyanta' [fgr. **śur3* '(fenyő)gyanta'].
(⊕) A végződése -k névszóképző, vö. →*fészek*, →*torok*; stb.

📖 Paasonen: s-Laute 107; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szurkol*

szurtos A: 1604 *Szirtos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1774 *szurtos* (MNy. 71: 254); 1792 *tzirtos* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Szirtos* a.) **J:** 'szenny, mocsos | schmutzig, dreckig'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az elsődleges változat a *szirtos* lehetett, a *szurtos* alak esetleg a *szurkos* (→*szurok*) hatására keletkezhetett. (⊖) Idetartozik: (R.) *szurt* 'kosz, piszkos; korom' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 70), ez tudatos szóalkotással keletkezett elvonás a *szurtos*-ból, amelynek szóvégi s-ét tévesen melléknévképzőnek vélték.

📖 TESz.; EWUng.

szusz → *szuszog*

szuszakol¹ × A: 1791 *szuszakoltak* (NSz.) **J:** 'vhová (erőszakkal) begyömöszöl, tömköd | hineinstopfen, verstauen'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus szó. | (⊕) A szótő a →*szuszog* ige tövével lehet azonos. A végződése gyakorító képző. Ha a kapcsolat helyesnek bizonyul, akkor a *szuszakol¹* és *szuszakol²* (→*szuszog*) között metonimikus összefüggés áll fenn: a fáradtságos gyömöszölés, tömködés nehéz, fújtató légzéssel párosulhat. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a *szuszakol¹* a gyömöszölés, tömködés hangjának utánzására szolgáló, a →*szuszog* szócsaládjától független onomatopoetikus ige. (⊖) Ugyanebből a töből keletkezett gyakorító képzővel: *szuszál* 'vhová (erőszakkal) begyömöszöl, tömköd' (1838: Tsz.).

📖 TESz. *szuszakol* a.; EWUng. • Vö. *szuszog*

szuszakol² → *szuszog*

szuszek × A: 1508 *zvzokomba* (DöbrK. 290); 1510 k. *Zwzek* (Oklsz.); 1560 *zwzkoth* (MNy. 63: 99); 1566 *szúszékokat* (Heltai: Fab. 179); 1634 *Szuszikoczka* [sz.] (Oklsz.); 1734 *Szuszak* (MNy. 80: 381); 1796 *szuszenk* (NSz.) **J:** **1.** 1508 'gabonatartó láda, hombár | Getreidekasten' (↑); **2.** 1815 'álomszuszek | Langschläfer' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *сѣк* 'a magtár egy része'; szlk. *súsek* 'gabonatartó láda'; or. (N.) *cycék* 'tároló rekesz; a tároló egy része'; stb. [eredetileg 'a csűr elkülönített része' jelentésben < szláv **sq* [igekötő] + **sék*- 'vág']. (⊕) A *szuszok* változat olyan szavak analógiás hatására keletkezett, mint a →*hajlék* ~ *hajlok*; az 1560-ból adatolt változat a [4]-es tőtípus hatását mutatja. A 2. jelentés az →*álomszuszek* összetett szóra megy vissza. (⊕⇒) Valószínűleg a magyarból való (talán visszakölcsönzésként) a szlk. (N.) *susák* ~ *súsok* 'gabonatartó láda'.

📖 Nyr. 31: 101; Kniezsa: SzJlsz. 515; MNy. 61: 468; TESz.; EWUng. • Vö. *álomszuszek, szécs*

szuszimuszi × **A**: 1775 *szuszi muszi* (NSz.); 1808 *Szezfemufza* (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Szusza-musza* (Tsz.) **J**: **1.** 1775 'élhetetlen, ügyetlen | untüchtig, unbeholfen' (↑); **2.** 1784 'lomha, nehézkes, pizmogó | schwerfällig, lässig' (Baróti Szabó: KisdedSz. 67); **3.** 1795 k. 'álomszuszek, aluszékony | schläfrig' (NSz.); **4.** 1838 'alattomos, alamuszi | heimtückisch' (Tsz.)

■ Játshi szóalkotással keletkezett ikerszó. | ⊕ A *szuszi* előtagból jött létre játshi ikerítéssel; keletkezés módjához vö. → *csigabiga, csonka-bonka* (→ *csonka*) stb. Az önálló szóként nem adatolt előtag a → *szuszog* ige tövéből keletkezett a folyamatos melléknévi igenév játshi -i képzőjével. A *szeszemusza*, ill. *szuszamusza* változatok elhasonulással, ill. hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. A 4. jelentéshez vö. → *alamuszi*. ⊖ Idetartozhat a (N.) *szuszog-maszog* 'vontatottan, nehézkesen dolgozik' (Nyr. 94: 217) ikerszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alamuszi, szuszog*

szuszma → *szuszog*

szuszmog → *szuszog*

szuszog **A**: 1598 *szuszogy* [g-j] (NySz.) **J**: **1.** 1598 'nehezen, szuszogva beszél; suttog, motyog | näseln; flüstern, mummeln' (↑); **2.** 1604 'orrán át hangosan lélegzik | schnaufen' # (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1708 'haragszik | böse sein' (RákFLev. 2: 201); **4.** 1760 ? 'pizmog, bíbelődik; időt tölt, időt húz | herumtrödeln, pusseln; verbringen, die Zeit ziehen' (NSz.), 1778 'ua.' (NSz.)

szuszma × **A**: 1630 *szuszma* (NySz.) **J**: <MN> **1.** 1630 'tutyimutyi, alamuszi; lusta, tunya | unbeholfen; träge' (↑); **2.** 1897 'hallgatag, szótlan | schweigsam' (MTsz.) | <FN> **1.** 1897 'szusz, lélegzet | Atem' (MTsz.); **2.** 1897 'lélek | Seele' (MTsz.)

szusszan **A**: 1785 *szuszszonei* [sz.] (NSz.); 1786 *szússzszanással* [sz.] (NSz.); 1792 *szuszszzannnyak* [n-j] (NSz.) **J**: **1.** 1785 'mukkan | sich mucksen' (↑); **2.** 1786 'egyet szuszog | einmal schnaufen' (↑); **3.** 1792 'rövid ideig pihen | eine kleine Weile ruhen' (↑); **4.** [kedve ~] 1806/ 'kedve szottyán | Lust bekommen' (NSz.)

szusszant **A**: 1786 *szusszantani* [sz.] (NSz.); 1851 *szusszantás* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1786 'egyet szuszog | einmal schnaufen' (↑); **2.** 1838 'kifújja magát | sich verschnaufen' (Tsz.)

szusz **A**: 1788 *Szuszt* (NSz.); NYJ. *szussz* (MTsz.) **J**: **1.** 1788 'harag, sértődés | Ärger, Gekränktheit' (↑); **2.** 1790 'lélegzés, lélegzet | Atem' (NSz.); **3.** 1838 'forgósze | Wirbelwind' (Tsz.); **4.** 1851 'erő | Kraft' (NSz.); **5.** 1897 'gőg | Hochmut' (MTsz.)

szuszakol² × **A**: 1792 *Szufzakolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J**: **1.** 1792 'keres, kutat | suchen' (↑); **2.** 1870 'szuszogva csinál | schnaufend etw machen; schnaufen' (CzF.)

szuszmog × **A**: 1800 *Szuszmogni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J**: 'pizmog, bíbelődik | herumtrödeln, pusseln'

■ A szócsalád igéi onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ Eredetileg a zajos, nehézkes levegővétel hangját jelenítették meg. A tő a → *szuszakol*¹ igéével lehet azonos. A palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a → *sziszeg* szócsaládjával és a → *szöszmötöl* igéével is. A

végzódések különféle igeképzők. A (R.) *szusza* 'szuszogó; orrhangon beszélő; ügyetlen' (1675: Kázmér: CsnSz.), (N.) *szusza* (1875: Nyr. 4: 560), amely a folyamatos melléknévi igenév *-a* képzőjével keletkezett (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.) ugyanabból a töből, arra vall, hogy a tö egykor önálló ige, s így a szócsalád igei tagjainak alapszava lehetett. A 'bíbelődik, pizsmog' típusú jelentések metonimikusan keletkeztek (vö. →*szöszmötöl*); ezekhez, valamint a *szuszog* és *szusszan* 1. jelentéséhez vö. ném. *nuscheln* 'ua.; érthetetlenül beszél'. A *szuszog* 3. jelentéséhez vö. →*fúj*. A *szusszan* 3. és egyben leggyakoribb jelentése, valamint a →*szuszakol*² 1. jelentése szintén metonimikus. A *szusszan* 4. jelentése a →*szottyán* hatását tükrözheti.

■ A **szusma** relatív fiktív tö származéka. | (△) A relatív töben *-m* mozzanatos képző csatlakozott az onomatopoetikus abszolút tőhöz (vö. *szuszmog*). Ehhez járult a folyamatos melléknévi igenév *-a* képzője; a szó felépítéséhez vö. →*buszma*. A melléknévi jelentések metonimikusak, akárcsak a 2. főnévi jelentés. (△) Az a magyarázat, amely szerint ez a névszó elvonással keletkezett a *szuszmálgodik* 'lustálkodik; bíbelődik, pizsmog' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) igéből, kevésbé valószínű, mivel ez az ige minden bizonnyal éppen a *szusma* származéka.

■ A **szusz** elvonás eredménye. | (△) A szócsalád igéiből jött létre. (⊙) Főleg a 2. jelentésében használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Ugyanebből a (relatív, ill. abszolút) töből való lexémák: (R.) *szuszmata* 'pipogya, élheterlen' (1708: NySz.), ill. *szuszakodik* 'bíbelődik, pizsmog' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 97; EWUng. • Vö. *szuszakol*¹, *sziszeg*, *szöszmötöl*, *szuszimuszi*

szusszan → *szuszog*

szusszant → *szuszog*

szuterén A: 1828 *souterrain-je* (TudGyűjt. 12/6: 62); 1891 *szuterren* (Füredi: IdSz.); 1900 *szuterénbe* (NSz.) **J:** 1. 1828 'föld alatti helyiség, járat | unterirdischer Raum, Gang' (↑); 2. 1891 'lakható alagsor | bewohnbares Kellergeschoß' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Souterrain* 'lakható alagsor' [< fr. *souterrain* 'föld alatti helyiség, folyosó'; végső soron a lat. *subterraneus* 'föld alatti' melléknévre megy vissza]. (≈) Megfelelői: szbhv. *suteren*; cseh *suterén*; stb.: 'lakható alagsor'. (△) Az *én* végződéshez vö. →*kretén*, →*refrén* stb. (⊙) 2. jelentésében köznyelvi jellegű, de a társadalom egyes rétegeiben legfeljebb passzívan ismert szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *terasz*

szutykos A: 1788 *szutkos* (MNY. 71: 254); 1831 *szutykos* (NSz.); 1838 *Szotykos* (Tzs.) **J:** 1. 1788 'piszkos, mocskos | schmutzig, schmierig' (↑); 2. 1838 'taknyos | rotzig' (Tzs.); 3. 1838 'túlérett, szottyos {gyümölcs} | überreif, molsch {Obst}' (↑)

szutyok [4] A: 1838 *Szucsok, Szutyok* (Tsz.); NYJ. *szutykol* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1838 'takony | Rotz' (↑); 2. 1838 '(ragadós) piszok, mocskos | (klebriger) Schmutz; Kot' (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű töből származó szócsalád, de tagjainak viszonya tisztázatlan. | (△) A szótörténet szerint a *szutykos* látszik a szócsalád alapjának. Ebben az esetben melléknévképzővel keletkezett közvetlenül a töből, amely azonos a →*szutyongat* igéével, és

összefügg a →*szutyog* szócsaládával; e magyarázat szerint a *szutyok* elvonással jött létre a *szutykos* melléknévből. Morfológiai szempontból azonban az tűnik valószínűbbnek, hogy a *szutyok* a töből keletkezett *-k* névszóképzővel, a *szutykos* pedig ennek melléknévi származéka. A szócsalád tagjainak kétféle lehetséges viszonyához vö. →*lucskos*. A *szutykos* (feltehetőleg eredeti) 3. jelentéséhez vö. *szotyos* (→*szotyog*). A további jelentések kialakulásában mind metafora, mind metonímia szerepet kaphatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szotyog*, *szutyongat*

szutyok → *szutykos*

szutyongat **A:** 1758 *szatyongatta* (Oklsz.); 1760 k. *Szutyongatásokkal* [sz.] (MNY. 53: 520); 1791 *szútyongatott* (NSz.); 1846 *szutyongatotthoz* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1758 'sanyargat, nyomorgat | martern, bedrücken' (↑); **2.** 1760 k. 'bosszant, kellemetlenkedik | ärgern, jmdm lästig sein' (↑); **3.** 1791 'nógat, sürget | antreiben' (↑); **4.** 1838 'szid | schelten' (Tzs.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ☞ A *tő* a →*szutykos* szócsaládával azonos, és összefügg a →*szotyog* szócsaládával. A végződés *-gat* gyakorító-műveltető képző; a szó belseji *n* szervetlen járulékhangnak látszik. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'gyengéden üt(öget)' volt; ehhez vö. a *szútyol* 'gyötör, kínoz' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) és a *szotyol* (→*szotyola*) közötti összefüggést. Az 1. jelentés metonímia, a továbbiak ebből fejlődtek ki. ☞ Ma főleg a 3. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szotyog*, *szutykos*

szuivat × **A:** 1784 *fzuivatok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 79); NYJ. *szavaty*, *szovat* (ÚMTsz.); *szúvatos* [sz.] (MTsz.); *zuvat* (MTsz.) **J:** **1.** 1784 'lehulló v. levert vakolat, sártapas, vályog darabja, törmeléke; tüzhelyről levert égett föld | Bruchstücke von abgefallenem Wandputz; vom Feuerherd abgeschlagene Schamotte' (↑); **2.** 1874 'polyva | Spreu' (Nyr. 3: 261); **3.** 1875 'kéményben levő korom | Ruß im Schornstein' (Nyr. 4: 175); **4.** 1879 'törmelék, szemét; szemétdomb, trágyadomb | Abraum, Mist; Misthaufen. Düngerhaufen' (Nyr. 8: 473); **5.** 1880 'göröngy, rög | Scholle' (Nyr. 9: 177)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ A 2–5. jelentés metafora a valószínűleg eredeti 1. alapján. ☞ Palóc és székely nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

szuverén → *szuverenitás*

szuverenitás **A:** 1796 *suveranitássa*, *Souverainitássok* (NSz.); 1871/ *szuverainitása* (NSz.); 1895 *szuverenitásában* (NSz.); 1937 *szuverenitás* (Dengl: Nyelvhely. 463) **J:** 'önrendelkezési jog; függetlenség | Souveränität'

szuverén **A:** 1806/ *Souverain* (NSz.); 1890 *szuverén* (NSz.) **J:** <FN> 1806/ 'uralkodó | Herrscher' (↑) | <MN> **1.** 1844 'korlátlan (hatalom) | unbeschränkt (Herrschaft, Macht)' (NSz.); **2.** 1878 'független (uralkodó, állam) | unabhängig (Herrscher, Staat)' (NSz.)

■ Nemzetközi szók. | ☞ Ném. *Souveränität* 'önrendelkezési jog; függetlenség'; ang. *sovereignty* 'ua.; felségterület'; fr. *souveraineté* 'ua.'; stb. | ném. *souverän*, *Souverän*; ang.

sovereign; fr. *souverain*; stb.: 'független, szuverén', '(egyed)uralkodó'. A francia nyelvből terjedt el [< lat. (vulg.) **superanus* 'felül levő, legfelső' < lat. *super* 'felett, felül']. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, a *szuverenitás* latinositott végződéssel. (⊙) A *szuverén* főnévi jelentésében elavult.

TESz.; EWUng. • Vö. *szuperál*

szűcs A: 1135 *Zelch* [HN.] (MNL (OL) DL. 206809); 1181 ? *Scuched* [SZ.] [HN.] (III.BélaKirEml. 345); (†1135) 1249 k. ? *Zelch* [HN.] (PRT. 8: 273); 1267/ *Swch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 138); 1317 *Zoch* [HN.] (MNY. 46: 91); 1325 *Zewch* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 320); 1380 k. *zydfch* (KönSzj. 144.); 1549 *žechnenek* (RMNY. 2/2: 67) **J:** 'kikészített szörméből, ruházati cikkeket készítő szakképzett iparos | Kürschner' #

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *šavəžə* 'szabó'; – Kāšγ. *yiči* 'ua.'; alt. *yikči* 'varró, aki var' [< csu. *šavə* ~ köztörök *yig(i)*, *yik*: 'varrás, varrat' < ótörök **yi-*, **yü-* '(meg)varr'; vö. még → *gyűszű*]. (△) A magyarba átkerült alak **šiyči* vagy esetleg **šibči*; hangtanához vö. → *szatócs*, ill. → *bölcs*. Magyar vidéken az első szűcsök feltehetőleg bolgárok, kazárok vagy kabarok lehettek, akik eredetileg mindenféle ruhanemű előállításával foglalkozhattak.

MNy. 3: 359, 29: 157; TESz.; NytudÉrt. 92: 161; Ligeti: TörK. 299; EWUng. • Vö. *gyűszű*

szügy A: 1138/ ? *Scege* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 134); [1237–1240] ? *Syd* [SZN.] (PRT. 1: 780); 1274 ? *Scyud* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 4: 45); 1462 ? *Zygelew* [SZ.] (OkISz.); 1513 *Zegyes* [SZ.] [SZN.] (MNY. 11: 83); 1533 *Sūgelō* [SZ.] (Murm. 1997.); NYI. *szügy* (MTsz.) **J:** 1. 1462 'lónak, ritkán más állatnak a két első lába közötti erős, izmos része | Brust eines Tieres, bes. vom Pferd' (†); 2. 1513 ? 'emberi mell, mellkas | menschliche Brust' (†), 1789 'ua.' (NSz.); 3. [ma főleg *szegy*] 1551 'szarvasmarhának, birkának a két első lába közötti erős, izmos része; ez mint elkészített húsétel | Brust eines Tieres, bes. vom Rind. Schaf; Bruststück' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség az uráli korból. | (≡) Vö. finn *sisä* 'belső rész', *sisälö* 'ua.; kebel'; – jen. *šud'o*, *šuso* 'mell', *sud'e*, *suse* 'belső rész'; tvg. *sinša* 'mell'; stb. [uráli **šičä* vagy **šihčä*: 'belső rész']. (△) A szó belseji mássalhangzó fejlődéséhez vö. → *kégy*, ill. → *agy*. A magyarázat nehézsége leginkább az, hogy a 'belső rész' > 'test belseje' > 'állat mellrésze' jelentésfejlődés magyar adatokkal nem támasztható alá. (⊙) Ma a *szegy* változathoz társul 3. jelentés a legismertebb.

Paasonen: Beitr. 152; NNyv. 4: 31; TESz.; MSzFE.; EWUng.

szűk A: 13. sz. második fele/ *Sciukfegben* [SZ.] (GyS.); 1300 k. *šcukfcereh* (LeuvGl.); 1372 u./ *zewkefek* [SZ.] (JókK. 157); 1456 k. *zikfege* [SZ.] (SermDom. 2: 263); 1517 *zevgseg* [SZ.] (DomK. 136); 1562 *Zegsegerwl* [SZ.] (MNY. 6: 231) **J:** <MN> 1. 13. sz. második fele/ ? 'ínséges, szűkös | dürrftig, kärglich' (†), 1517 'ua.' (†); 2. 1300 k. 'csekély kiterjedésű, kis térfelületű | eng. schmal' # (†); 3. 1527 'kevés, nem kielégítő mennyiségű | knapp, mager' (ÉrdyK. 463); 4. 1585 'szoros, feszes (ruha, cipő) | eng. fest anliegend (Kleid, Schuh)' # (Cal. 1034); 5. 1600 k. 'rövid (időtartalom) | kurz, knapp (Zeit)' # (BrassSzt. 19); 6. 1743 'korlátozott, kevés lehetőséget adó | beschränkt' # (NSz.); 7. 1793 'keskeny (váll, mell stb.) | schmal (Schulter. Brust usw.)' (NSz.); 8. 1861/ 'kevés személyből álló (közösség) | eng. (Gesellschaft)' (NSz.) | <FN> 1580 'vminek a hiánya, szűkös volta | Mangel, Knappheit' (NySz.) **Sz: szükség** 13. sz. második fele/ 'ínség, nyomor | Not' (†); 1372 u./ 'szükséglet | Bedarf' (JókK. 106); 1416 u./

'(állítmányként) kell, szükséges | notwendig (als Präd.)' (BécsiK. 41); 1528 'vizezés, ill. székelés (szépítő) | Notdurft' (SzékK. 341) | ~**ös** 1372 u./ (↑) | ~**öslik** 1416 u./² *žukoflic* 'vmire szüksége van, szűkölködik vmiben | bedürfen' (MünchK. 100ra) | ~**ül** 1474 *žukvlni* [sz.] 'szűkösködik | Not leiden' (BirkK. 2); 1575 'csökken | sich vermindern' (NySz.) | **szükséges** 1474 *žukfeges* (BirkK. 7) | ~**ölködik** 1512 k. *zykelkednem* [sz.] (WeszprK. 120) | ~**ít** 1549/ *žúkýtneć* vala (Tinódi: Cronica d2a) | **szükségtelen** 1743 *szúkségtelen* (NSz.) | ~**ület** 1792 *žúkület* (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **szükségel** 1816 *szükségel* (MNY. 5: 124) | **szükséglet** 1825 *szükségletek* (Minerva 1825/1: 26)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Feltehetően hely, térség kiterjedésére vonatkozó melléknév lehetett, így valószínűleg melléknévi 2. jelentése volt az eredeti. Átvitt használata következtében időre, mennyiségre, körülményekre vonatkoztatott jelentései is igen korán kifejlődtek. Elvont jelentései is hamar kialakultak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. -szerű, szűkmarkú

szűkmarkú A: 1750 *Szűkmarkú* (Wagner: Phras. *Avarus* a.) **J:** 'fösvény, fukar, zsugori | knauserig, geizig'

■ Összetett szó. | ☐ A *szűk* melléknévnek + a →*marok* főnév -*ú* melléknévképzős származékának jelzős, alárendelő összetétele. Az ökölbe szorított, szorosan összezárt kéz a fösvénység jelképe; vö. *zsugori* (→*zsugorog*). Ellentétpárja a →*bőkezű*. ☹ Egyéb, régi megnevezések: *szoros markú* 'fösvény' (1592: Csisio N4b); *szűkkezü* 'ua.' (1750: Wagner: Phras. *Restrictus* a.); más testrésznévvel az utótagban, ma is használatos: *szűkkeblű* 'ua.; kicsinyes' (1830: NSz.). ☹ Hasonló szemlélethez más nyelvekben vö. ang. *close fistet* tkp. 'zárt öklű', *tight-fisted* tkp. 'szoros öklű'; fr. *avoir la main fermée* tkp. 'zárt keze van'; stb.: 'szűkmarkú, fösvény'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *marok*, *szűk*

szűkül A: 1556 *szűkölt* vala [✍] (RMKT. 6: 136); 1818 *szükül* (NSz.); NYI. *szükkül* (MTsz.) **J:** '(félelmében, fájdalomban) elnyújtott, vékony, nyöszörgésszerű hangot hallat | winseln'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Főleg a kutya fájdalmas vonításának utánzására szolgál. Végződése -*köl* gyakorító képző.

📖 TESz.; EWUng.

szűkszerű → -*szerű*

szül A: 1138/ ? *Silev* [sz.] (MNY. 32: 203); 1202–1203 k./ *Sulemer* [sz.] [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 64); 13. sz. eleje/ *sciluttet* [sz.]; *scilheffen* [sz.] (KT.); 1372 u./ *zewl* (JókK. 116) **J:** 1. 1138/ ? 'gyermeket világra hoz | gebären' # (↑), 1202–1203 k./ 'ua.' (↑); 2. 1416 u./¹ 'nemz | zeugen' (BécsiK. 252); 3. 1527 'létrehoz, előidéz, okoz | hervorrufen, verursachen' # (ÉrdyK. 521) **Sz:** ~**ő**, ~**e** 1138/ ? [SZN.] (↑); 1372 u./ *zewley* (JókK. 156) | ~**emér** 1202–1203 k./ [SZN.] 'utód, ivadék | Nachkomme' (↑) | ~**ött** 13. sz. eleje/ *sciluttet* 'gyermek | Kind' (↑) | ~**etik** 13. sz. eleje/ *sculet...* [sz.] (KTSz.) | ~**etet** 13. sz. eleje/ *scilete[t]vi* 'születés | Geburt' (KTSz.) | ~**és** 1372 u./ *zewzewlefenek* (JókK. 78) | ~**etés** 1405 k. *ziletés* (SchlSzej. 1994.) | ~**et** 1416 u./² *zülétetöl* 'születés | Geburt' (MünchK. 94vb) | **szülte** [birtokos személyjellel] 1416 u./³ *zültet* 'ua.' (AporK. 84); 1456 k. 'gyermek, született | Kind' (SermDom. 2: 142) | ~**emény** 1519 *zylemenywel* (JordK. 274) | ~**ész** 1817 *Szülész* (TudGyűjt. 7: 107)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (KK.) *sēl-* 'megszerez, beszerez', (É.) *sēl-* 'keres; szerez, vásárol' [ugor **sil3-* 'vesz, szerez']. (⊕) A 'szerez' > *gyermeket szerez* > *szül* jelentésváltozáshoz vö. lat. *parare* '(meg)szerez; elkészít' : *parere* 'szül'; ang. *get* 'kap; szerez, vásárol stb.' : *beget* 'nemz'; ném. *bekommen* : *Kinder bekommen*; stb. A *szüle* ~ *szülő* származékhoz vö. (→*pengő*) ~ *penge*. A régi *szülemér* származék szokatlan alakulat; alaktanához vö. *alamár* 'lusta, lomha' (1615: NySz.) (< →*alszik*); *csalmár* 'ravasz, huncut' (1668: NySz.) (< →*csal*).

📖 NyK. 76: 364; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *déd-*

szűn → *szűnik*

szűnik A: 1372 u./ *zenykuala* [▽] (JókK. 158); 1416 u./¹ *megzōnic* (BécsiK. 241); 1476 k. *zwnetlen* [sz.] (SzabV.); 1536 *Zjnetelē* [sz.] (Pesti: Fab. 38b) J: 1. 1372 u./ 'abbahagy, elhagy | abbrechen, aufhören' (↑); 2. 1416 u./² 'csillapodik | abnehmen (intrans.)' # (MünchK. 53ra); 3. 1416 u./² 'megenged | erlauben' (MünchK. 61rb) Sz: **szünetlen, szüntelen** 1372 u./ *zenettlen* (JókK. 3); 1551 *Szüntelen* (MNY. 67: 488) | **szüntet** 1416 u./¹ *megzōntēti* (BécsiK. 163) | ~és 1456 k. *meg zenes* (SermDom. 2: 165) | **szünet** 1577 k. *zwnetj* (OrvK. 148) | **szünte** [birtokos személyjellel] 1709 *szünte* 'vminek a lezárása, vége, befejezése | Abschluß, Ende' (ItK. 14: 335) | **szünetel** 1835 *szünetel* (Tzs. *Pausieren* a.)

szűn <NSZ> † A: 1796 *Szünnep* (NSz.); 1790 *szűn* napjain (NSz.) J: 'szünet | Pause'

■ A szócsalád alapja, a **szűnik** ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *sōn-* 'kialszik, elcsendesedik, megszűnik'; türkm. *sōn-* 'kialszik'; tat. *sün-* 'ua.'; stb. (≈) Megfelelői megtalálhatók a mongolban és a tunguzban is. (⊕) A magyarba átkerült alak **sōn-* lehetett; a későbbi hangzónyúláshoz vö. →*tűr*¹. A török igék képző nélküli átvétele korai sajátosság; a szó ikesedése későbbi jelenség.

■ A **szűn** tudatos elvonás. | (⊕) A *szünet* (↑) származékából keletkezett, ma kizárólag a *szünnap* (↑) összetételben fordul elő.

📖 MNY. 3: 359; TESz.; StUASupl. 1: 167; EWUng.

szűr Δ A: 1258 *Zirku* [HN.] (Oklsz. *kő* a.); 1299/ *Zywrkw* (Györffy: ÁMTF. 2: 159); 1395 k. *zjyr* (BesztSzj. 685.); NYJ. *szűr-lúd* (MTsz.) J: 'szürke | grau'

szürke A: 1273 k. *Zurke* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 47); 1460 k. *zwrke* (JászGl. 12.); 1480 *Zyrke* [SZN.] (Oklsz.); 1538 *zewrke* (Oklsz.) J: <MN> 1. 1273 k. ? 'a fekete és a fehér vegyülékéből keletkezett színű, hamuszín(ű) | grau' # (↑), 1460 k. 'ua.' (↑); 2. 1758/ 'tompán sötétes (fény) | dunkel, dämmerig' # (MNY. 46: 275); 3. 1794 'öszülő (haj) | gräulich (Haar)' # (NSz.); 4. 1835 ? 'jelentéktelen, jellegtelen (ember); unalmas (esemény) | unscheinbar (Mensch); einförmig, fad (Ereignis)' # (NSz.), 1862/ 'ua.' (NSz.) | <FN> 1792 'szürke ló | Grauschimmel' (NSz.) Sz: ~s 1483 *Zwrkes* [SZN.] (Oklsz.) | **szürkít** 1585 *Meg szwrkitōm* (Cal. 444) | **szürkül** 1758/ *fzürkült* (MNY. 46: 275) | **szürkület** 1777 *szürkületkor* (NyF. 50: 48)

■ A szócsalád alapja, a **szűr** örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (É.) *sēri* 'szürkület, virradat'; zürj. (Sz.), (P.) *zōr* 'szürke, őszhajú'; votj. (Sz.) *žar* 'pirkadat, hajnalhasadás' [fgr. **čer3* 'szürke, ősz']. (⊕) A szó eleji **č* > m. *sz* hangváltozáshoz vö. →*szeg*¹.

■ A **szürke** származékszó. | (⊕) A *szűr* melléknévből keletkezett kicsinyítő képzővel; vö. →*szőke*, →*tarka*. Eredeti jelentése a melléknévi 1. és 2. jelentés. A főnévi jelentés olyan jelzős kapcsolatokban fejlődött ki, mint a *szürke ló* (1583: RMNY. 2/2: 302).

szűr¹ A: 1416 u./² ki *žuritec* (MünchK. 29ra); 1519 megh *žyrween* [sz.] (JordK. 64); 1528 *Sewrew* [sz.] (MNY. 31: 277) **J:** 1. 1416 u./² 'folyadékot' lyukacsos eszközön át bocsát, hogy szilárd részeitől megtisztítsa | *seihen, filtern'* # (↑); 2. 1519 'gyümölcs, különösen szőlő levét) héjtól, magtól, szártól elkülönítve másik edénybe önt | <Obst-, bes. Traubensaft> gefiltert übergießen; ausheben <Wein>' (↑); 3. 1547/ 'szüretel | Weinlese halten' (HoffgreffÉn. Gg3b); 4. 1763 'kivonatol | einen Auszug machen' (NSz.); 5. 1870 'betegség) soványít | mager machen <Krankheit>' (CzF.); 6. 1901 'lapos kövel, kacsázik | Hüpfsteine werfen' (Bálint: SzegSz.) **Sz:** ~ő 1528 *Sewrew* Sytha <FOLY MN-I IGENÉV> (MNY. 31: 277); 1577 *lezwrő* 'folyadékok szűrésére való lyukacsos eszköz, filter | Seiher, Filter' (Oklsz. *lé-szűrő* a.) | **szüremlik** 1860 *szüremlése* [sz.] (GazdL. 1860. nov. 15.: 732); 1907 *szüremlődik* [sz.] (NyF. 40: 25)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *sər-*, *sör-* 'szűr'; – ujj. *süz-* 'átszítal, tisztít'; kaz. *süz-* 'hálóval halászik'; stb. (≡) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. Vö. még csu. *sərege*, *sörege*; kizili *sōzirβä*: 'vonóháló'. (⊕) A magyarba átkerült alak **sür-*; a későbbi hangzónyúláshoz vö. →*szűnik*. Az eredeti jelentése 'vizet szűr' lehetett, és valószínűleg halászati szakszó volt. A borkészítés műszavává (vö. 1. és 2. jelentés, ill. a 2. jelentésből fejlődött 3. jelentés) feltehetőleg a magyarban vált. a 4–6. jelentés metafora.

☞ MNY. 3: 359; TESz.; StUASupl. 1: 169; EWUng. • Vö. *szüret*

szűr² A: 1518 k. *zwrben* (PeerK. 340–341); 1524 *zewrnek* (Oklsz.); 1528 ? *zer* (Oklsz.); 1541 *zwrben* (KazK. 72) **J:** 1. 1518 k. 'durva posztóból készült köpenyszerű felsőruha; darócruha | Bauernmantel aus grobem Tuch' (↑); 2. 1524 'durva posztó | grobes Tuch' (Oklsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szófajváltás eredménye. | (⊕) A →*szür* 'szürke; sötét' főnevesülése. Keletkezését különféle szó szerkezetek is támogathatták; vö. (*nemez*) *szür pokróc* 'szürke pokróc' (1544: Oklsz.); *szür csuha* 'durva (tkp. szürke) posztóból készült köpenyszerű felsőruha' (1553 u.: MonÍrók. 3: 62); *szür köntös* 'ua.' (1558: Oklsz.). A 2. jelentés látszik eredetinek. Az 1. jelentés metonímia ennek a nyomán. A 'színnév' > 'anyagnév' jelentésváltozáshoz vö. lat. (k.) *griseus* 'szürke' > lat. (k.) *griseum* 'egy állatfajta prémje'; fr. (ófr.) *vair* 'tarka, színes <szövet, toll>' > fr. *vair* 'szürke mókuszprém'; vö. még →*daróc*².

☞ Horger: MSzav. 165; MNY. 31: 335; TESz.; EWUng. • Vö. *szür*

szürcsöl A: 1585 fel *sziritselom*; *Swritselé* [sz.]; *Ziritsöl'ó* [sz.] (Cal. 9, 473, 809); 1636 *szűcsölve* [? ɔ: *szűrcsölve*] [sz.] (NySz.); 1643 *žúrtsölve* [sz.] (Comenius: Jan. 181); 1648 *sűrczöli* (NySz.); 1754 *szűrtséli* (NSz.); 1762 *szürtyölgetvén* [sz.] (NSz.); 1784 *žörtsölmi* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. 76); 1792 *szürtyülhető* [sz.] (NSz.); NYJ. *csürcsöl* (MTsz.) **J:** 'italt, levest) csücsörített ajakkal hangosan szív | schlürfen' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A *tő* a →*szörpöl*, →*szörtyöget* szócsaládokéval függ össze. A végződés gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből való a *szürcsög* 'szürcsöl' (1805: NSz.); 'ua.' (1808: NSz.).

☞ Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *szörpöl*, *szörtyöget*

szüret A: 1471 *žywrthel* (MNY. 79: 248); 1519 *žyrehnek* (JordK. 104); 1551 *szüretet* (NySz.); 1582 *zewrethen* (MNY. 63: 99) **J:** 1. 1471 'a szőlő betakarítása és feldolgozása; más gyümölcs v. mezőgazdasági termék begyűjtése | Weinlese; Ernte, Lese' # (↑); 2. 1767 'vminek

rendkívüli gyakorisága v. bősége | außergewöhnliche Häufigkeit od. Reichlichkeit' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Virgīdēmia* a.); **3.** 1860 'rendkívüli, különösen kedvező alkalom v. körülmény | außerordentliche, bes. günstige Gelegenheit od. solcher Umstand' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1743 *Szüretlésre* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*szűr*¹ 'bort fejt' igéből jött létre -*t* névszóképzővel. A 2. jelentés metonímia, a 3. pedig metafora az 1. alapján.

📖 Lőrincze: ÉdAny. 265; TESz.; EWUng. • Vö. *szűr*¹

szürke → *szür*

szütyő × **A:** 1651 *szütyőben* (Nyr. 19: 89); 1812/ *szütyő* (NSz.); NYJ. *szütyü* (MTsz.) **J:** **1.** 1651 'zacskó, tarisznia; pénzeszacskó | Sack, Beutel, Ranzen; Geldbeutel' (↑); **2.** 1807 'növény magját körülvevő hártvás burok | Schötchen' (MagyFüvészk. Bev. 22)

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*tüsző* főnévből keletkezett hangátvetéssel. A *t* palatalizációjához vö. a →*tüsző* szó *gyüszü* ~ *gyüző* változatát. A 2. jelentés tükörjelentés a lat. (tud.) *utriculus* 'zsákocská, zacskó' mintájára.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tüsző*

szűz **A:** 13. sz. eleje/ *scuz* lean (KT.); 13. sz. eleje/ *ſceuz* (KTSz.); 1405 k. *ziz* (SchlSzej. 273.) **J:** <MN> **1.** 13. sz. eleje/ 'nemi szempontból érintetlen <személy> | unberührt <sexuell>' # (↑); **2.** 1380 k. 'tisztá erkölcsű, szemérmes; jámbor | züchtig, keusch; fromm' (KönSzej. 32.); **3.** 1438 ? 'természetes állapotban levő; tisztá, mással nem kevert, másból nem álló | in natürlichem Zustand befindlich; rein, unberührt' # (OklSz.), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 188) | <FN> **1.** 1372 u./ 'leány, hajadon | Jungfrau' (JókK. 77); **2.** 1511/ 'apáca | Nonne' (TörtTár 1903: 415) **Sz:** **szüzesség** 13. sz. eleje/ *ſcuz ſegnec* (KT.) | **szüzesség** 1493 k. *zyzesseegees* (FestK. 147) | ~**ei**, ~**i** 1510 *zvzey* (MargL. 174); 1533 *Sűsy* (Murm. 589.) | ~**ies** 1841 *szűzies* (Athenaeum 1841. máj. 20.: 953)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. vog. (AK.) *šōš* 'fiú <megszólításban>', (KL.) *šēs* 'hajadon, szűz' (*oāj* 'leány'); zürj. (Sz.), (P.) *sež* 'világos, tisztá'; votj. (Sz.) *šužal-* 'tisztít, megtisztít' [fgr. **sičz* vagy **süčz*: 'tisztá']. (⊕) A magyarázatnak hangtani nehézségei vannak; de vö. →*szösz*, ill. →*fűz*², →*hózzá*. A *szűzi* ~ *szűzei* származékhoz vö. *menneyi* (→*menny*).

📖 Munkácsi: ÁKE. 584; NytudÉrt. 47: 47; TESz.; MSzFE.; MNy. 90: 454; EWUng. • Vö. *szűz-*, *vas*⁻²

szűz-

I. ~föld **A:** 1761 *Szűz földbűl*-való (NSz.) **J:** 'meg nem művelt föld | vom Pflug noch unberührter Boden' | ~**beszéd** **A:** 1839 *szűz beszédekben* (Figyelmező 1839. máj. 21.: 330) **J:** 'parlamentari képviselő első beszéde | Jungfernrede' | ~**nemzés** **A:** 1858 *szűznemzésnek* (PNapló 1858. júl. 13.: [3]) **J:** 'új növényi v. állati egyed kifejlődése meg nem termékenyített (pete)sejtből | Jungfernzeugung' | ILYENÉK MÉG: ~**pecsenye** 'a rövidkaraj belső, hengeres része, ill. az ebből egybesütve készült húsétel | Jungfernbraten' (1868: Nefejejts 1868. dec. 6.: 577); ~**érmék** 'ua.' (1957: MIfjúság 1957. aug. 31.: [2])

II. ~hártya **A:** 1782 *szűzhártya* (NSz.) **J:** 'szűz nő hüvelyének bemenetét részben elzáró hártya | Jungfernhäutchen' | ~**koszorú** **A:** 1825 *szűz koszorú* (Aurora 216) **J:** 'menyasszonyi

koszorú, párta | Jungfernkranz'

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →szűz szóval. | (≡) A tükörfordítások német mintára alkotott összetett szók; vö. ném. *Jungfernrede*, *Jungfernzeugung*, *Jungfernhäutchen*, (R.) *jungfernerde* 'szántatlan föld'; stb. (△) Az 1. csoport szavaiban az összetételi tagok egymással jelzői alárendelő viszonyban vannak (az előtag jelentése 'érintetlen; tiszta'). A 2. csoport összetételeiben a tagok jelöletlen birtokos jelzős alárendelő viszonyban állnak (az előtag jelentése 'szűz'). Hasonló szemlélethez vö. ang. *virgin land* 'szűzföld', *virginal membrane* 'szűzhártya'; stb. (⊂) A *szűzdohány* 'az állami felvásárlás alól törvényellenesen kivont dohány' (1862: PNApló 1862. jan. 4.: [2]) a magyarban keletkezett a tükörfordítások analógiájára. Idetartozik a *szűzfá* 'barátcserje' (1578: NySz.), amely a lat. (tud.) *Vitex agnus castus* 'ua.' alapján jött létre; vö. még ném. *Keuschlamm* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *beszéd, föld, hártya, koszorú, nemz, szűz*

szvetter × **A**: 1885 *sweater-t* (Herkules 1885. ápr. 21.: 2); 1929 *szuetter* (Radó: IdSz.); 1936 *Szvetter* (Horovitz: IdSzMagy.); NYJ. *cëttër, szësztër* (ÚMTsz.); *cvëder, vesztër, vëttër* (Nyatl. kötött mellény a.); *cvetter, szepter, szepter* (MNYj. 3: 128); *szövetter* (MNYj. 3: 129) **J**: 'meleg, kötött kiskabát, ujjas mellény; pulóver | Pullover'

■ Angol jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *sweater* 'hosszú ujjú gyapjúpulóver <eredetileg atlétáké>; kötött mellény'; – vö. még ném. *Sweater* 'pulóver'. Az angolban az ang. *sweat* 'izzad' ige származéka. (≈) Megfelelői: fr. *sweater*; ol. *sweater*; stb.: 'pulóver'. (△) Egyes nyelvjárási változatok a szó eleji mássalhangzó-torlódás különféle feloldásával keletkeztek.

📖 MNYj. 3: 128; Bárczi: Szók. 3; TESz.; EWUng.